

А 2015

3612к

Маркиза Базарбайқызы

ҚЫРМЫЗЫ

Маркиза Базарбайқызы

ҚЫРМЫЗЫ

Алматы 2013

УДК 821.512.122
ББК 84.(5Қаз)7-44
Е16

Базарбайқызы Маркиза

ҚЫРМЫЗЫ: Өңгімелер / Маркиза Базарбайқызы. —
Алматы: Ан-Арыс, 2013. — 248 б

ISBN 978—601—7337—31—5

М. Базарбайқызының бұл кітабына халқымыз бостандық табалдырығынан аттаған қиын кездегі ел өмірінің суреттері арқау болған. Тілі шұрайлы, оқиғасы тартымды, сюжеті шымыр. Айтар сөзі салмақты, берер төлімі мол.

Кітап жалпы оқырманға арналған.

УДК 821.512.122
ББК 84.(5Қаз)7-44

ISBN 978—601—7337—31—5

© Базарбайқызы М. 2013
“Ан-Арыс” ЖШС 2013

АЛҒЫ СӨЗ

Маркиза Базарбайқызының қысқа да нұсқа жазылған өңгіме-эсселері бас-аяғы жұп-жұмыр. Дем сөтге құйылып түскен өлен сияқты сезіммен оқылады. Өзі ұстаз болған соң шығар өңгімелерінің бәрі ғиыратқа толы. Оқыған жанның сөзімін селт еткізіп, өзінше ой түйуге жетелейді. Кейіпкерлері қарапайым еңбек адамдары. Күнде сіз бен біз көріп жүрген жандар. Өйтсе де оларды Маркиза басқа қырынан көріп қояды. Көріп қояды да, оларды өзіне ғана тән мінез-құлқымен, еріксіз езу тартқызар жылы жымыясымен көз алдыңызға тоса қояды.

Бірде кейіпкерлерді аяйсың, бірге қайғырасың. Сонымен қатар жетістіктеріне қуанасың, талабына, өмірге күштарлығына төнті боласың. Қысқасы, кейіпкерлермен жан-жүрегіңмен тілдесесің.

Ол әр түрлі тақырыптарға қалам сілтейді. Сонау елде ақша жоқ, азық тапшы кездегі жас өспірімдердің тележөшікке телміріп еліктеп-солықтауының арты көше-көше болып топ құрып төбелесу, аяғы мүгедектікке ұласқанын, Сайлаш секілді аналардың образы арқылы суреттеп сананы сілкілесе, желтоқсан ызғырығының құрбаны болған көк өрімнің сол кездегі он үш жасар қарындасының көзімен көргенін айтқызу арқылы біздің қоғамның сол оқиғаға сол тұстағы көзқарасын зерделеген. Талай ғасырлар ата-бабамыз аңсаған тәуелсіздіктің өз-өзінен келе қалмағанын, оны осындай мыңдаған жас өрендердің жүрегінің жалыны, бостандыққа деген күштарлығы, өлшеусіз құрбандығы мысқалдап жақындатып, ақырында жүректерде жарылыс жасағанына сенесің.

Маған, әсіресе, кешегі қан майданның алыс ауылдағы жаңғырығы, жүдеу тірліктің атаусыз ерлері — өр мінезді кейіпкерлері ұнады. Қазақты қазақ етіп ұстап тұрған да осы мінезділік, ұлтық салт-сананы берік ұстануы емес пе? Автор осыны қырағы көзімен көріп, қаламына іліп түскен.

Архиварус Сөбина сияқты кейіпкерлер арқылы кешегі совет дәуіріндегі ұлт жанашырларының, қазақ халқына рухани қызмет еткен зиялыларының еңбектері қалай төрк етілгенін көрсеткісі келіпті.

Отбасы сыйластығы, келін әдебі, ене тәрбиесі туралы әңгімелері өз алдына бір төбе. Кейі жүрек ауыртады, кейі езу тартқызады. Әңгімелер әр қилы, жалықтырмайды, Оқыған сайын құмарыңды арттыра түседі.

Кәмила Құдабаева, жазушы-прозаик
Қазқстан Жазушылар Одағының мүшесі
В. Пискуль атындағы халықаралық
өдеби сыйлықтың лауераты

**София апам менің
(соғыстың қыздай жесірі)**

Менің София апам бақытсыз ғұмыр кешті. Өлде бақытты ма? Оны өзін екше, оқырманым.

Оның қылтиып бой түзеген кезі соғыстың өртті жылдарына тура келді. Суреттей сұлу бойжеткенге ауылдың арғы шетіндегі ұстаның жетінші ұлы Ақсұнқар ынттық еді. Ол “повестка” алған күні екеуі қол ұстасып, айлы түнде құм шағылды кешіп ауылдан ұзап кетті. Бұл бір “ғашықтық тілі тілсіз тіл, көзбен көр де ішпен біл” дейтін тылсым шақ болатын.

Жігіт ертеңіне майданға аттанды. Қыз “ескерткіш” болсын деп қолындағы алтын жүзігін шешіп берді. Түбіт мүрт бозбала жымыды:

— Ең әуелі көзім осы әшекейге түскен. Сосын “мұны таққан қыз дүниедегі ең сұлу қыз болуы керек қой” деген оймен жүзіме үңілдім. Сол сәтте жүрегім соқпай қалғандай болды. Күннен де көркем, айдан да әсем екенсің. Бұл — сенің сөнің ғой. Өзінде қалсын.

— Жоқ, сен соғыстан келгенше сөңденбеймін! — қыздың нәзік болғанымен кесімді үні ұста ұлының жүрегін жалындай шарпып, қорғасындай балқытты.

— Менен ескерткіш белгі болсын. Сені қаңғырған оқтан сақтасын.

— Ал, мен соны ойламапшын. Қап, менен белгі қалмады-ау! — деп, өкінді Ақсұнқар: — Тек жауды жеңіп келейін, он саусағыңа өзім соққан алтын жүзіктермен толтырмасам ба, тек жауды жеңіп келейін! — деп, тістенді тісі шақұр-шұқыр еткен жас жолбарыс.

Жоқ, белгі қалыпты. Тоғыз ай тоғыз күн өткенде өмірге Белгібай келді іңгалап. Қыздың шешесі адуынданып, етегінің астынан суырып алып, өз бауырына басты. Қызына емізу түгіл еміренуге тыйым салды. “Басың жас, болашағың алдында. Мен қайбір басқа жарыған адаммын, өзіңе іні, жалғыз бауырыңа серік болсын. Маған қолғанат болсын. Айттым — бітті, кестім — үзілді” байлам жасады шешесі. Қайран, менің София апам, баласы шырылдап жылап жатса да қасына жақындауға батпайтын. Сөйтіп жүргенінде Ақсұнқардан “қара қағаз” келіп, ауыл шулап қалды. Ұста

Қуан жеті бірдей қазаға қабырғасы қайысса да тағы үш ұлының көз алдында жүргеніне шүкіршілік қылып қала берді.

Соғыс аяқталып, жаралы жауынгерлер елге орала бастады. Бір күні кеш құрым сондай жауынгердің бір бұл үйдің есігін қақты. Төртбақ, шымыр, күн қақты. Қол-аяғы бүтін. Дені бойы түзу. Жөн сұраса келе жалқы жігіттің туған-туысының әуелісін жұт-ашаршылық, кейінгісін соғыс жалмағаны белгілі болды.

Жолаушы өз кезегінде көрші ауылдағы Сәудің қызы ұзатылып, екі-үш балаға ана болып үлгергенін естіді. Жігіт түнеріп төмен қарады. Ол — атастырылған қалыңдығы болатын. Қол-аяғы балғадай жігіттің белін соғыс алып қалған. Сол жақта қала бермей, қуыс кеудесін сүйретіп, Қазақстаным деп жеткені — алыстан болса да қалыңдығының төбесін көзбен көріп жүрерін көңіліне медеу етпекті. Алдынан өтіп кешірім сұрамақ-ты. Енді... тұла бойы үгітіліп отырған жерінде құм төбешікке айналғандай сезінгені. Сұм соғыс-ай!

Софияның апасы өзгеше байлам жасады:

— Балам, сен бүйтіп жел аударған қаңбақтай жорта берме. Қаласаң менің киімшең ұлым бол. Мына екі бауырына қомқор боласың. Әйтпесе бойжеткен қызым міне. Шал-шауқан, ақсақ-тоқсаққа қимай отырған көкірегім бар. Күйеу балам бол. Еңшінді казір бөліп берем. Еліңе жетектеп кетем десең де, қонсы қонам десең де өзің біл. Өзің еркінде.

Жігіт төмен тұқырған күйі міңгір етті. Не дегенін өзге түгел өзі де ұқпады. Сор маңдай София алам жүзін есікке бұрып, көз жасын кесесіне тосып алып, кермек шайды жұта берді, жұта берді.

Ертеңіне айналадағы төрт — бес кемпір — шалдың батасын алып, Ұмсындық ана қыз — күйеуін отаулап шығарды. Ат арқандар жерге ғана ұзаған екеуі қараша үй тігіп, қара мосысын, қалайы шөйнегін, екі — үш тостаған, бір-екі көрпемен үй болып шыға келді.

Жездем сөзге жоқ, қара күшке мығым. Жұмыстың қиыны мен ауырына сұранып тұрар жан еді. Тәуліктің жиырма сағатын қара жұмысқа, төрт сағатын тұяқ серіппес ұйқыға жұмсаушы еді. Шарпап келген күйеуін жез

құманға су томыртқылап, сүлгісін қарына іліп келіншегі майысып қолына су құйып күтіп алатын. Сырт көзге өп-өдемі отбасы.

Соғыстан соңғы шаруашылығы шалқайған елге нағыз таптырмайтын жұмыс күші қосылғанға халық риза. Қызын қол-аяғы сау шаруақор жігітке ұзатып анасы риза. Тек байғұс София апам...

Бастапқыда “әй, Қопарғали!” десе шамданбай “өу” деп мойын бұратын жездеміз келе-келе атың кім деушілерге “Қопарғалимын ғой” дейтін болды. Шын аты-жөнін кейінгі балалар, біздер білмей өстік.

Еркектіктен қалып, ер қара санатында “тағдыр салды, біз көндікке” жездем келіскенімен, София апам көнбеді. Көнбегені сол — Алланың аманатын орындамағанына, перзент сүймегеніне қиналды. Қазіргі жыныс қатынасын ашық жарнамалап жатқан заманда өмір сүрсе қандай боларын кім білсін бірақ қазақы ұятпен шегеленіп, әдепшен әдіптелген тәрбие мен адуын анасынан қаймығатын София апамның басында жат ой болмағаны анық. Бірақ бала сүю құпштарлығын баса алмады. Жар құшағы бұйырмаса да сөби сүюге ауған аңсарын тежей алмады. Оның үстіне көз қиығында көңіліне қуат беріп жүрген Ақсұңқарының “белгісі” опат болды. Жаны ыдырынып кеткен София апам балалар үйінен секпіл бет сары папшты бір қызды бауырына басты. Ол құрғырың апа-жезем асты-үстіне түсіп қанша өбектесе де “жаман-жақсы болса да, тарпай қоймас тегіне” дегендей өсе келе “ойбай, Софияның сары сапалағы өйтіп кетіпті, бүйтін кетіпті” деген сөз ілестірді. Жасы он беске толмай күйеуге қашып кетті. Қызының өз ісі мен тілінен тапқан тепіресін жуып-шаям деп апа қу жанын қуырдақ қылатын. Қорлықта жүрген жерінен неше рет тауып өкелді. Кішкене есін жиып, тамағы тойса тағы... Қашқан қызының соңынан ел ақтап табанынан таусылған апасын аяп, бұл кезде үйлі — баранды, өп-өдемі қызметі бар, алыс ауылда тұратын бауыры ортаншы қызын өкеліп тастады.

— Қой, ұяластарынан айырма. Асырасам, ана мейіріміне шөлдеген қу жетім көп емес пе? — деген қарсылығына да қарамады.

Алда — жалда, қызың табылып жатса қайтып алармыз. Өзірше шайынды қайнатып, үйінді сыпырып, басынды қарап берсін, — деп алдаусыратты.

Берібір София апам асыранды қызының тағдырына өзін жауапты жандай сезініп ара-тұра поезға мініп алып, аяқ жететін жерді шарлап келетін. Іздеді. Көп іздеді. Таппады. Торықты. Көнді.

Ал шыншақтай аппақ Сана саналы қыз боп шықты. Айналып, толғанған жаңа өке-пешесіне біртіндеп бауыр басып кетті. Тындырымды бала, озат оқушы атанды. Апа-жездем де бүтін отбасының кейпіне еніп бір жасап қалды.

Уақыт дөңгелегі тынымсыз зырқырап, баяғы бір өзі он үйдің ішкі-сыртқы шаруасын тасқаяқтай қағыстыратын сұңғақ, сұлу келіншек те қартайды. Бір күні “келінің әл үстінде” деген суық хабар келді. Жалғыз бауырының келіншегі.

Соғыстың қыздай жесірі, тағдырдың тас маңдай тұтқыны, өмірдің талай талқысын қайыспай тік көтерген қайран София апам жайнамазын жайып жіберіп, мойнына бұршақ салып:

— Я, жаратқан ием! Шұбырған бала-шағасын шулатып келінімді ала көрме. Жетімдер жаутаңдамасын. Орынына мені ал! Жасым үлкен. Жол менікі. Мен құрбан! — деп, Алласына жалбарыныпты.

Сірә, ешкімнің ала жібін аттамаған әулие адам болса керек, София апамның тілегі қабыл болыпты. Жүз елу шақырым алыстағы Қарабауда әл үстіндегі келіні басын көтеріп, шаруасына жарапты. Ал өзі төсек тартпай— ақ, тағдыр артқан ауыр жүкті белі бүгілмей-ақ, тік көтерген күйі бақиға аттанып жүре беріпті.

Қайран менің София а-а-апам...

Қайран, қымыз!

Тарихқа Ұлы Отан Соғысы деген атпен танымал Советтер Одағы мен фашизмнің жан алысып, жан беріскен сонау 1942-інші жылдың күзі болатын. Рота командирі Базарбай оң қолын басынан асыра көтеріп:

— Отан үшін алға! — деп, ұран тастап, солдаттарын ұрысқа бастай берген. Әуелі қолынан нағаны ұшып кеткенін сезді. Келесі сәтте айналасын тас қараңғы түнек басып, ысқырған оқтың, жарылған снарядтың үні де құмығып өшіп тынды.

Көзін ашқанда айналасында ешкім жоқ екен. Атақаға солдаттарының дүрк көтерілгені есіне түсті. Кенет “бәрі

сонда ілгері жүгіріп кетіп, өзім жалғыз қалған шығармын” деген үрейлі ойы Базарбайдың есін тез жиғызды. Есінен танған күйі осы жерде бір төулік өткізгенін ол кезде білмеуші еді. Үрейлі ойдың жетегінде шапшаң ұшып тұрмақшы болғанда басы зеңіп кетіп, омақаса жаздады. Басын сипайын десе, оң қолы терісіне ілініп салақтап жүр. Сол қолымен әупірімдеп сипап көрсе — шоқпардай ісік. Қан жоқ. Енді асықпай үсті-басын түгендеуге кірісті. Білегіндегі сағаты, аяғындағы етігі жоқ. Төс қалтасынан шығармайтын партбилеті және жоқ! Мәссаған! Бұл не болғаны сонда? Сірә, өзін өлді деп есептеп, жолдастары бәрін алып штабқа өткізген шығар?

Қой, не де болса әрекет ету керек. Жайлап қозғала бастады. Мына аяңмен ұзап кеткен әскерге қашан жетеді? Ал жүгірейін десе, салақтап теріге ғана ілігіп тұрған оң қолы бұлғаңдап санына соғылып кедергі келтіре береді. Ызаланған жауынгер қолын кесіп тастамақшы болып, бөкісін іздейді — жоқ! Сол жерде Базарбайға бәрінен жанына қатты батқаны — осы бөкісін алдырғаны болды. Әкесінің көзі болатын. Әкеден қалған жалғыз зат болатын. Шебер ұстаның ұсынықты қолымен соғылған дүние еді. Сәнді. Ешкімде жоқ. Елдегі өзін күтіп отырған жақындарын еске түсіріп отырған тілекшісіндей көретін. Мына қол болудан қалған, жүрісіне кедергі болғаннан басқа пайдасы жоқ, теріге жабысып салақтаған пәледен құтылайын десе бөкісі де жоқ болғанын қарамайсың ба?!

Тіпті болмаған соң, оң қолдың алақанын теріс қайырып, шүберекпен білегіне тағып тастады. Енді жүрісі анағұрлым жеңілдеді.

Соғыстан кейінгі жаймашуақ уақытта өзі күле әңгі-мелеп отыратын сол сәтте бөкісі қасында болса кедергі келтіргені үшін майдан даласына кесіп тастап кетпекші болған оң қолымен талай шаруа тындырған-ды. Бейбіт күнде шот соқты. Балаларының кекілінен сипады. Бауырларын арқадан қағып жігерлендірді. Талайды қолтығынан демеп, өмірге ынталандыруға жарады. Сол майданнан жас баланың алақанындай болып кішірейіп, бүрісіп, солып келген оң қолымен. Осы қолмен!

Базарбай сол кезде өз жауынгерлерін қуып жете алмағанымен, штаб ұйғарымы бойынша басқа ротаға жетекшілік етіп, қайта соғысқа араласты. Минаға түсіп 36

жерінен бірдей жарақат алған, сонда да жаралылар эшалонында қызметін жалғастырған, бомбалаудан жанған вагондардағы қызыл әскерлерді дер шағында құтқарып, негізгі топқа қайта қоса білген командир тағы бір аспаннан бомбалаудан кейін ес-түссіз күйде госпитальден бір-ақ шығады. Аяқтың бұлшық етін паршалап кеткен оқты алып, терісін тігіп, жамау-жасқау солдатты енді амалсыз еліне қайтарады.

Базекең елге оралғанда үй іші Тайсойғанның құмында отыр екен. Ол кезде әлі палигон түспеген, шөбі шүйгін, бидайығы мен баялышы белден келетін ен жайлау еді ғой!

Елге жеткен соң баяғы жас сәбидің алақанын еске түсіретін бүрсіп семіп кеткен оң алақан үш жылда жетіліп кәдімгі еркектің күректтей жұмыскер алақанына айналды. Оны Базекең үзбей ішкен сары қымыздың, дәрі қымыздың арқасы деп есептейді. Рас та шығар...

Қымыз. Ықылым заманнан бергі қазақтың төл сусыны. Сусын емес-ау, асы, тамағы, дәрісі. Тарихтың атасы аталатын Геродот жазып кетті деген сөз бар. Қымыздың қазақ үшін орыны бөлектігін Берел қорғанын қазу кезінде ағылшын ғалымдарының қорытындысы да қағаз бетінде анықталып қалған. Сонау бес ғасыр бұрынғы тарихтың өзі мойындап отыр. Тек мойындай алмай жүрген өзіміз, қазіргі қазақтың жалқаулау, ұмытшақтау, әсіре еліккіштеу ұрпағы. Әйтпесе, ертеде осы қымыздың жасалуы өте құпия ұсталынып, шет елдіктер білмейтін, жазатайым біліп қойған болса құпиялықты сақтау үшін ол шпионды майып ететін де заң болған деседі. Ал қымыздың қазіргі номері бірінші денсаулықтың жауы — холестелинді ерітетін қасиеті барын қазақ ғалымдары дәлелдеп отыр. “Алматы ақшамы” газетінің 4499 санында шыққан “Мысыр пирамидалары қаланған ба, құйылған ба?” деген мақала ойлы оқырманды селт еткізердей -ақ жазылыпты. Не түйдік? Маған әсіресе, қазақ жаугершіліктен аман қалса ең кемі жүз он, жүз жиырма жыл өмір сүреді дегені ұнап кетті. Көп жасау мақсат болмаса да, сонша жасты қиналмай, алжымай өткен бабаларым үшін көкірегімді мақтанып кернеді. Ал қазір қазақтардың елуден асса болды — солай болуы тиісті деп өлімді қабылдауына түк те келісе алмаймын. Әсіресе, ер адамның мезгілсіз кетуіне. “Айналайын, арақ ішкенше қымыз іші!” дегім келеді де тұрады. Шынымен де гранитті

ерітіп жіберетін қымызға сенің қаныңдағы қатқан түйіршік не, тәйірі! Мыйға қан құйылыпты, жүрегі тоқтап қалыпты дегендерге түк келісім келмейді-ау, келмейді. Бұл тағдырға қарсылығым емес, тек өзіңе, өзіңнің денсаулығыңа салақ қарама дегім келгені.

Өкем марқұм өзі өмірден озғанша бір-екі жылқысы болды. Біреулерге қосқызып қойса да қол үзбеді. Иә, совет өкіметі кезінде қолға артық мал ұстатпайтын заңы болды. Заңға сөйкестіріп мал басын екеуден асырмау керек болатын. Өзі қайтыс болардан бұрын кімде не мал барын маған табыстаған еді... Иә, күректтей аялы алақанды ғана білеміз. Бүріскен саусақ есте жоқ.

Тек баяғы қанды қырғын соғысты еске түсіретін — білегінің ішкі жағындағы оймақтай үңірейіп біткен тесік қана. Және қолдың сырт жағындағы он теңгенің көлеміндей үнемі аппақ болып тұратын жараның орны ғана. Адам айтса нанғысыз мұндай әңгімелердің талайын қарт жауынгерлер өлі де айта берер. Өлі талайын естіріміз. Тек содан ой түйіп, құдайым сұм соғыстан ұрпағымызды аман еткей деп тілейік.

Ерте сөнген ғұмыр

Бір жамбастай қисая дамылдаған Дөкен бүйірінен тиген қатты соққыдан жаны көзіне көрінді.

— Халық жауы, атаңа нәлет! Халықтың егінін суға алдырып, егіс басында ұйықтап жатқанын қара, бұл халық жауының! Протоколдатып, тура итжеккенге айдатамын! Темір торда шірітемін!

Дөкен жан дәрмен ұмтылып, дәу қарынымен жөңкеріліп тұрам дегенше бригадир жігіт екіқабат әйелдің жон арқасынан қамшымен екі-үш тіліп өтті.

— Ойбай, бригад қайным-ау, қазір-қазір, — деп, ұмтылып тұрам дегенше қамшыдан қорғалаған күйі тағы құлады. Бұл жолы соққыдан емес, бүйрегінің қатты бүргені сондай есі ауып кеткендей болды. Бүректі әлдебір темір саусақтар бүре ұстап, буын-буыны әлсірей берді. Бригадир жігіт те артық кеткенін шамалады, бірақ үрейге бой бермеу үшін, бұрынғыдан бетер балағаттап, байбалам салып, шоқыта жөнелді:

— Мен бір айналып келгенше су бұзған арықтарды жөндемесең басың кетеді. Халық жауы. Қара да тұр, халық

байлығын рәсуа еткенді мен саған көрсетермін! — деп, тістеніп барады.

Есін жиған соң Дөкен жорғалап ұршығына жетті. Соны таянып етіп тұрмақшы болған. Ол байғұс морт сынбасы бар ма? Қап, енесінің көзін көрген ұршық еді... Күнде бір созым жүнді ала шығып, бір құлақ суға толғанша созып тастаумен кешке дейін бір ұршық жіп иіре келетін. Қыс қыр астында. Оның үстіне үйде көкүр-шүкір шаруадан қолы да тие бермейді. Қап, жұмысы тоқтап қалатын болды-ау. Ұршықты кімге жасатып алса екен? “қыс арбаңды жаз сайла” деген. Мына бүйрегінің құрсаулап ауыруын-ай... Жібегі қызулап ауырып жүр еді, тек қызылша болмаса екен. Түү, беті аулақ! Көршінің баласы содан қайтыс болды. Бір мезгіл күйеуін ойлап кетті. Байғұстың денесінде сау тамтық жоқ. Басы қараның бары игі. Азаматы қанды қырғыннан аман келген соң апты-тоғына, жалаңаш-жалпылығына риза.

Дөкен кетпеніне сүйеніп аз тұрған соң құрсақтағы сөбінің бұл-қынғанын сезді. Япырмай, жаңа балаға зақым келмеді ме екен деген ойдан денесін суық тер басып кетті. Бүйірі нөл қаққан етіктің тұмсығын әлі сезіп тұрғандай ауырсынады. Бала тағы қозғалды. Тіршілігінен хабар беріп, анасы тыныштансын деп жатқандай. “сен тірі бол, сен тірі бол, балапаным!” Ана іпін аялай сипап, күлімдеп қойды. Ұл болса екен деп қиялдайды. Соғыстан аман келген күйеуіне ұл тауып берсе, қане?!

Ахмедия дүниеге Жібек келгенде ұл ма деп қатты қуанған. Өзі “е, басың жерге жетіп тұрған жоқ, қызды берген құдай ұлын да берер” деп жұбатқан. Сонда күйеуі:

— Ыымм, мен осы құрау-жамау күйімде қанша ұзаққа барар дейсін, көріп кеткім келеді дағы, — деп қойған. Келіншек шоши тұра сыр бермей:

— Қойыңызшы, жамандық шақыра бермей...— деп, күңкілдеп бұрылып кеткен. Осы бала бойға біткелі құдайынан ұл сұрап мінажат етуде.

Дөкен сол күні кештетіп, екі аттап, бір тоқтап үйге өзер жетті. Қа-зақы қоржын үйдің бір бөлмесінде қайнағасы бала-шағасымен, екінші жағында қыздарымен бұлар тұрады.

Кеш түссімен келіншектен маза кетті. Түнде құрсақтағы баланың суы кеткенін білгенде абысынын оятуды ойлады.

Ол байғұсты да аяайды. “ күні бойы бір мігір жоқ. Емізулі баласы жаңа ғана ұйықтады. Кішкене дамылдасын. Өлі толғақ басталған жоқ қой” деп, өзін өзі жұбатты.

Мал қораға барып, арқан алмақшы болып еңкейе беріп, байқамай қадаға қағылды. Сол-ақ екен бүйіріне біреу пышақ сұғып алғандай шаншып қоя берді. Тізесі еріксіз бүгіле берді. Есін жиғанда өзі шөп үстінде жатыр екен. Қанша уақыт өтті екен? Еңсесін бір зілдей салмақ езіп барады. Шіркін, арқанға асылып тұрса... Құйымшағы, сегізкөзі ештеңе сезбес қара тасқа айналғандай. Денесі екіге бөлініп, басы мен кеудесі өрт шалғандай жанып тұрса, кіндіктен төмен қара суық қариды. Мына ағаш бөшкенің ернеуіне қолы бір іліксе... Япырмай, ешкім мұны іздемей ме? Қол ұшын беретін пенде бар ма? Таң да жақындады-ау. Бозала сөуле қылаң берді. Уф, жан-ай! Ешкім қораның есігін ашпай ма? Баласы өліп қалар ма? Кел! Келші біреуің! Уа, кім бар-ау!

Біреудің келгенін сезгенде қуануға да күш керек екенін ұқты, Әлсіз ғана “шақыр” деді. Іле-шала абысыны да жетті. Дөкен бір сөт талықси берді. Белін тартқан абысынының құшағының жылуын сезді. “ Ұл, ұл!” деген қуанышты үнді естіді. Көз алды күнгірт тартып өзге әлемге еніп бара жатты. Өлден уақытта күнгірт дүңкілден есін жиды. Ө, келі түйіп жатыр. Баланьң “жолдасы түссін” деген ырымы ғой. Әйелдердің қарбалас жүгіргені, жарыс қазан қайнатқанын естіп жатыр.

— Әй, ана қырдың басындағы балалар кімдер? Бұл қайнағасы Есмұқанның дауысы.

— Дәуренбек, Сағат, Сатыпалды.

— Дәуренбектің сағатын неғыламын, мейлі, қайдан сатып алса да. Ойнаған балаларды сұрап тұрмын мен сенен.

— Түу, ата, айттым ғой. Анау еңкейіп асық атып жатқан Сағат деген бала. Қасында тұрғандар — Дәуренбек пен Сатыпалды.

— Е, солай демейсің бе? Араларында Жөкен ағаң жоқ де. Онда жүгір, ағанды тап. Көк атты ерттеп қойдым. Барып Білгір доғдырды тауып әкелсін. Тез. Өйтпесе, Дөкен төтен өліп қалады.

Бұл сөздердің бәрін ұққан Дөкен қайынағасының қамқор көңіліне риза болды. Қансырап өлу деген рахат дүние екен ғой. Бойы дел-сал. Дүние бір жұмсақ, жайлы,

сыйқырлы өзгеше өлемге ауысқандай. Жұмбақ, сазды өуен өлділеп алып барады. Көз алдында қызғылт тұман. Сол тұманның ортасында қызғылт құмда ойнап отырған өзі, шапшынап сипап тұрған анасы, енді міне, әкесі өзін көтеріп өкетіп барады. Бұрылып, күйеуіне көз салды. Сол қызғылт тұман ішіндегі күйеуі қазіргі бет-ауызы быт-шыт, дене сиқы бұзылған кезі емес, жаңадан қосылған жас жігіт кезі екен дейді. “Көтерші, ақ тамақты иіскелейін..” деп еркелететін сияқты ма-ау... Дөкен иегін өнтек көтерді. Жүзіне жылы күлкі жүгіріп өтті. Үзіліп кетті.

Дөкен өмірден өтерінде бақытты еді. Бір ошақтың отын өшірмейтін ұл әкелді өмірге. Томападай әйел өз отының басын базар етті. Алланың өзіне берген сыйын толығымен қабылдады. Жар сүйді. өз әлінше бақытты ғұмыр кешті. Ал кексе әйелдер жас адамның көзін жұмып, алақанын жазып, өлімге бой ұсынып, байбалам үрейсіз мамыражай өткеніне таңданды.

Тосын ештеңе болған жоқ. Таң мезгілімен атты. Күн орынына батты. Тек бригадир жігіт “асыл жеңешем-ау, алтын жеңешем-ау, кісіге сөз қайырмайтын сабыр жеңешем-ау” деп, ат үстінде аңырап жоқтау айтып бұл елде жоқ үрдіспен жиналған жұртты бір шошылтты. Алақандай ауыл оның бұл қылығын өпербақан жігіттің жаңа өнері шығар дей салды.

Дөкен марқұм өзінен үш күннен соң апыл-тапыл қаздаңдаған Жібегін жанына аларын, үш жылдан соң Ахмедияның топырақ жамыларын, бұрым өруге жараған Қарлығашының оң жағынан орын аларын білмеген еді.

Иә, жас әйел бала үстінде өлді. Соғыстан кейін ел еңсесін тіктей алмай жатқан заманда бұл таңсық оқиға емес-ті.

Иә, есеңгіреп барып есін жинаған әйелдер: “ойбай-ау, Дөкен бала туып еді-ау” десіп, сөбиді іздеп таппай қалды. Ойнап кеткен жалбыр шаш қыз келіп:

— Мен біреу басып кетпесін деп, бөшкеге салып жібергем, — деді. Кіндігі де кесілмеген ұл өлі тірі екен. Ой, Құдайдың күдіреті-ай десеңші! Шала жансар шарананы абысыны Биғайша етегіне орап алды. Алты айлық ұлы Көріммен егіздетіп емізді. Кең қолтық қазекемнің отбасы тағы бір ұлды болды. Есмұқан шал сол баланы өз ұлдарынан артық еркелетіп, шыбын қондырмай қорғаушы еді. Биғайша төуір көретін қайнысы мен келінінің көзінде аялады. Алтыншы ұл осы шаңырақта еркін өсіп ержетті.

Менің анам (хатқа жауап)

Жорабек, Сіздің үлгіңізбен хатқа бірден жауап қайтару менің қолымнан келмей қалды. Көшіріңіз.

Мен үшін хат жазысудағы мақсат — жаныңа жақын тұтқан адамыңды алыстан болса да тілеулестігіңді білдіріп, жаның жадырату. Сіздің хатыңызды оқығанда көңілім қанаттанып, жігерім жанып, ойым серпіліп, көкжиегім кеңейіп қалады. Өзім де Сізге дәл сондай хат жазуға талпынамын. Бірақ мынау соған лайық болмайын деп тұрған сияқты. Бірақ енді жауап жазбауға тағы ыңғайсыз...

Апамның бейітін көтеріп жатқанда келген хатыңызға жауап жазбаған себебім де көңілсіз хат жазғым келмегендіктен деп ұғыңыз. Кезек күтпей-ақ келіп қалған хатыңызға енді тағы жауап бермеу әдепсіздік болар?

Отбасым туралы, анам туралы жаз деген екенсіз. Хатыңызға жауап ала алмаған соң мен не жазарын білмей дағдарып қалмасын деп қолтығымнан демегіңіз келген шығар. Оныңызға тағы рахмет.

Негізі анам он екі құрсақ көтеріпті. Біз алтаумыз ержеттік. Ашаршылыққа, жоқшылыққа, дәл қасымызда күнара жарылып жатқан бомбаға (Азғыр полигоны) қарамастан ержеттік. Кенже інім екеуімізден басқасының өз отбастары, бала-шағалары бар, бөлек тұрады. Шаңырақ иесі кенжені үйлендіру биылғы жылдың жоспарында болғанмен, келесі жылдың сметасына кіретін сыңайлы.

Қатар-қатар арасына бір жылдан салып келген үш өлім менің қабырғамды қаусатып, омыртқамды үгітіп кетті. Ағатайымның (ол кісі отызда болатын) қазасын көтере алмай өуелі әкем, сосын анам қайтпас сапар шекті.

Бұл хат өрі Сіздің сұрағыңызға жауап болсын, өрі Сізге айтқан боп өз көңілімді бір парақтап шығайын, сөзбен суретін салайын, рахат сөттерімді еске алайын.

Анамды “апа” дейтінбіз. Себебі біз әжемнің бауырында ертегі тыңдап өскен балалармыз. Әжем мен ес біліп қалған кезде тоқсан тоғыз жасында қайтты.

Апам әкеммен Теке қаласында (қазіргі Орал қаласы) мұғалімдікке оқып жүріп танысыпты. Шашы жерге сүйретілген аса сұлу кісі болыпты. Әсіресе, “жуған кезімде ұзарып, шөй сандықтың үстіне шығып тарамасам жерге тиіп былғанып қалатын” деп отырушы еді, жарықтық.

Бірақ менің есімдегісі белге ғана жететін селдір шаш. “И-и-и, балапаным-ай, қолың қандай жұмсақ”, — деп, тек менің жуып-тарағанымды, өргенімді ұнатып отыратын. “Қартайғанда шаш кейін қарай өседі” деп қоятын. Яғни, күн санап қысқарады дегені. Жалпы сөзге шешен, өзімсол кезде оқыған әдебиетте кездесе бермейтін небір қылықты да қытықты сөздерді сол кісіден естідім. Өзі қайтыс болғанда жастығының астынан жуан бір дәптер өлеңдерін тауып алдық. Қайран апам-ай, балаларын жасытпайын деп бар мұның дәптерге төгіпті ғой!!!

Бес жасымда ғой деймін, мектепке әлі бармай тұрған кезімде (мен алты жастан оқыдым) апам “шолпан жұлдызды көрсет” деп өтініппін.

Шолпанға неге құмартқанымды таратып айтам десем хатым қамшыып, аяғына дейін оқуға төзіміңіз жетпей қалар. Қояр да қоймай, көрсет те көрсет, ерте оят деуіме қарап ол туралы ерекше аңыз естігенімді ұғарсыз.

Апамның не айтқаны сөзбе сөз есімде жоқ, әйтеуір жүрегімді майда толқын сипағандай жанға жайлы сезім қалыпты.

Таңғы саф ауада, көгілдір нұрда ерекше жарқыраған жұлдызға қарап тұрмыз. Таңғы салқыннан денем тітіркеніп кетті. Бірақ таң әбден аппақ болып атып, шолпан жұлдыз көзге көрінбей кеткенше үйге кірмей қойыпшын. Апам да мені құшақтаған күйі тұрыпты да қойыпты. Сол сәттегі оның нұрланған жүзі маған шолпан жұлдыздан кем әсер еткен жоқ. Бетіне жалтақ-жалтақ қарай бергенімді өзінше түсініп; “көрмей тұрсың ба?” деп жұлдызға бағыттай көтергені әлі есімде, ал менде апамның жүзінің шолпаннан да нұрлы екендігін жеткізіп айтар тіл жоқ.

Сенесіз бе, содан кейін шолпанды аспанның қай тұсынан, қай мезгілде сансыз рет көрсем де дәл сол сәттегідей, сәби кездегідей әсерленіп көрмеймін.

Осы кезден бастап апам не істесе де мені қасына ілестіріп жүріп көрсететін, үйрететін болады.

Сегіз жасымда қолыма ине, қайшы ұстатты. “Баяғыда қыздары іс тіге білмесе мамалары бармағын шайнап тастайды екен” деп қояды. Қорқып кеттім. Егер іс тіге алмасаң саусағыңды тістеймін дегені ғой деп ойлап қоямын. Сондағы бала кезімде өзіме тігкен көйлегімді, мұнда, мен институттың екінші курсың бітіріп барған жылы өзіме

көрсетіп екеуміз еске алып күліп бір мез болғанбыз. Қайран апам менің, сақтап қойыпты. Сен жоқта сағынғанда иіскеп қоямын дейді. Сол ақ нүктесі бар көк көйлекті тіккенде тешпу, жөрмеу, қайып тігу — бәрін көрсетіп берген. Ба, қарай гөр, тіпті омырауына желбіршек салып тігіпін! Кейін бой жеткенде өкеме ақ сукнодан костюм-шалбар тіктім. Тауар қат кезі ғой. Ал өкем ақ киімді аса ұнататын.

Жалпы апам ауыл өмірінде әйел баласына не білу керек — бәрін үйретті.

Ең соңғы үйреткені — тесма жасау. Көдімгі дүкенде сатылатын тесма. Ондайды қолмен жасауға болатынын, оны мына менің кемпір болып қалған апам тамаша жасай алатынын сол кезге шейін білмеппін! Салмақты, аса сабырлы кісі болатын. Япырай, тағы мен біліп үлгермеген қанша өнері ішінде кетті екен?!

Сол жолы да біле қоймас па едік: тесма керек болып өрі оны дүкендерден таба алмай дал болмасак. Оның үстіне өкем маған “дап-дардай болып алып шотта көбейтуді білмейсің” деп ұрсып, (ол кісі бухгалтер. Шот соқанда қолы қолына жұқпайды. Көдімгі ағаш шотка сырт-сырт дегізіп есебінді лезде шемешкеше шағады.) Маған шотқа бөлу мен көбейтуді үйретіп берді. Мен өкеме риза болып бетінен сүйіп алғыс айттым. Сол апамды желіктіріп, ол да өз өнерін көрсеткісі келген сияқты. Қарттарым менің! Мені өлі жас баладай аялап білгендерін үйретіп баққан!!!

Өрине, өз анасы бәрін біледі деу әр баланың пікірі шығар. Бірақ мен үшін анам үлкен өмір мектебі еді.

Жаңа “рашат сәттерімді” деп жаздым. Мұным түк те өсірелеу емес. Апаммен бірге болу сондай жанға жайлы. Кейде үнсіз ғана ұзақ отырамыз. Бір біріміздің бар екенімізді сезініп, сол сезімнен қанағат табамыз. Ал енді екеу ара өңгімемізден еш уақытта жалығып көрген емеспін. Және апам мәселенің мен аңғармаған басқа қырынан келгенінде бар ғой жаныңа қанат біткендей болады. Намысыңа тимейтіндей етіп, мысымды баспайтындай етіп көз алдыңа тосқананда өзің байқамаған мәселенің қатпар-қойнауын қолпара бергің келеді, қыртысын жаза бергің келеді.

Иә, шіркін, алдыңда ақылшың болғаны қандай жақсы! Екеуміз өңгіме етпейтін тақырып жоқ-тын. Үй-ішілік ұсақ түйектен бастап мен жұмыс істейтін ұжым мүшелеріне дейін өз пікірін білдіріп, жөн сілтеп отыратын. Құдай-ау,

мен нені жоғалтқанмын десеңші! Ол өмір сүруін тоқтатып қана қойған жоқ, мына менің ойлай білу қабілетімді өзімен бірге өкеткендей ғой!!!

Тоқта, тоқта, сабыр... Сізді шошпытып алмадым ба? Кешіріңіз. Сіз бақыттысыз ғой. Анаңыз болмаса да Адаскүлдей жеңгеніз бар. Мен бір жолы “неге Мырзаға дейсіз? Олай деп қайнағасын атамаушы ма еді?” деген сұрағымға жұмсақ күлімдеп қойып:

— Біріншіден қайным қарашаңырақтың иесі; екіншіден отырысының өзін қарашы — нағыз хан-патшаға лайықты отырыс, түр келбеті өні, өзі ақылға кемел, мінез мынау. “Мырзаға” деген атқа сай нағыз маңғаз мырзаның өзі. Оның үстіне мен енемнің мектебінен өткен келімін. Ат тергеймін. — дегені бар-тын. Сізге көзінің бар шуағын төге қарап тұрып:

Енді өзіне лайықты жар кездесе, — деп, көзін маған аударғанда мен кіретін тесік таппай, “қап, бекер сұрадым-ау” деп, ұялыс тапқанмын. Сіздің қамыңызды өзіңізден бетер ойлайтын жеңгеніз бар неткен бақыттысыз жансыз!!!

Айтса да Сізге анам туралы жазып отыр едім ғой.

Ал бір жолы сол жанымнан артық көретін жанның саусақтарын күл— парша етіп езіп жіберген де өзім.

Қыстың бір аязды күні мені, он бір жастағы баласын мектебіне шығарып салып қасымда жүрген апамның екі саусағын есіктің жақтауына қысып қалыппын. “Жібер, жібер!” деген әжептарқы дауыстан шошып кетсем керек, одан әрмен баяу жаба түсіппін. Ашудың орнына жауып... Сосын өзім қорыққанан апамды құшақтап жылаппын.

Кейін, өбден жазылған соң “сонда мені неге ұрмадың, неге ұрыспадың” деп сұрағанымда:

— Ұруға саусақтарымының ауырғаны сондай — ұмытып кетіппін. Ал мен ұрыспай-ақ өзіңді-өзің әдемі жазаладың. Алты ай бойы қасы-кірпігінді отқа үйтіп тамақ пісірдің, сиыр саудың, ойнауға қолың тимеді, — деп жымияды.

Иә, менің апам біреуге дауыс көтеріп ұрысқанды білмей өтті. Ең қатты айтқаны “бар болғырлар-ай” дейтін балаларының біреуіне ренжігенде .

Ал өзі ошапада ылғи өндетіп жүретін. Мен небір керемет әуеннің небір тамаша сұлу сөздерін тамсанып тыңдаушы едім.

Маған араб әрпін, латын әрпін үйретіп жазғызатын. Бірде “ш” әрпін жазып отырып:

Мынау аш шал
Бойына назар сал.
Кигені шарық
Өзі аш-арық.
Жегені шабақ,
Ішкені шалап.
Шалап пен шабақтан

Болсын ба қарық? — деп тақпақтады. Мен дереу қағып алып қайталадым. Апам мағаан үрейлене қарап: “қалай тез жаттап алдың?” дейді. Ешкімге айтпа дегеніне қарамай күні бойы тақылдасам керек. “Ойбуй, балам, осылай жазған өлішпенің бәрін өртеткен. Сондықтан айтпай-ақ қойшы!” деп, жалынған сайын өршелене түссем керек. Сірә, совет өкіметінде ондай көріністегі шал совет қоғамның сиқын алады деген саясат болса керек. Сөбиге саясат не керек. Сұлу тақпаққа қызығып жаттап алғаны болмаса?

“Қайық салдым теңізге
Қолыңнан келсе мені ізде.
Басынан асып күнасы
Далада өлді дегізбе”

деген зарлы өуен де сол репрессияға ұшыраған, ел-жұртын сағынған кінасыз күналы боздақтардың гимні деп ұқтым.

Жалпы апам айтқанда сөз құлпырып шыға келетін, сөулесі миыңда қалатын.

Бір қызығы апам сонша көп білетінін сыртқа шығармайтыны еді. Ол айта беретін сұлу сөздердің, сұлу өуеннің авторлары ол кезде өлі ақталмаған ақындар екенін мен қайдан біліппін. Әсіресе Мағжан Жұмабаевтың өлеңдерін көп айтағын. Оның тамаша лирик екенін біз мұнда ғана біліп жатырмыз, ақталған соң... “Апа-ау, өзін тамаша ақынсың ғой” деп еркелеп құшақтасам, тссс...деп ерінін басатын себебін кеш ұқтым.

Өзімнің оқулығымдағы Сөкен, Илияс, Бейімбеттің бір жылы дүниеге келіп, бір жылы өлген себебін сұраймын ғой. Мүмкін емес сияқты. Апам мені құшағына тас қып құшақтап алып, басымнан сипап отырып бала ұғымына сай етіп әңгімелеп берді. Содан кейін орынсыз сұрақ қоймауға тырысып жүрдім. Апама Текеде оқып жүргенде Ахмет Байтұрсынов сабақ беріпті...

Шүпірлеген балалар кешкі дастарханға жиналатын кез мен үшін бір мереке болатын. Өрі апам да әр баласының

мерекесі күні сол баласы сүйіп ішетін асын өзірлеуді ұнататын. Мысалы мен үшін, мен әлдебір жарыстан озып келгенімде бүкіл көшеге иісін бұрқыратып кісе нан пісіріп жататын. Ал кешкі ас кезінде кім күні бойы не тындырды, ертең кім не істеуі керек, кімге қандай тапсырма бар — бәрін осы дастархан басында шешіп аламыз. Өдемі өзіл-оспақ та осы жерде айтылады. Және небір “қытықшыл” сөздерді апамның ауызынан естіп, дүрк көтерілген кептерлердей бір шулап күліп аламыз. Шіркін, сол балалық қамсыз-мұңсыз кездер-ай!

Сізді жалықтырып жіберген жоқпын ба? Адаскүл женгеніз байқап қалса “Мырзаға роман оқып жатыр” деп, күліп жүрер. Аяқтайын.

Кеше бата оқуға екі бейтаныс әйел келді. Қаланың шығыс жағында тұрамыз десті. Апамның қайтыс болғанын ести сала келіпті. Әдейілеп, құрбысын ертіп. Маған айтқаны: “қайсы бір жылы вокзал басында бар ақшамды ұрлатып алдым. Алты балам бір ай бойы аш отыратын болды-ау деп жылап тұрсам сенің Озипа шешен келді де маған “менің үйіме жүр” деді. Үйіндегі бар ақшасын маған берді. “Менің сауып отырған сиырым бар, бір қапшық ұным бар. Тарым бар. Ал. Сен балаларыңды тарықтырма” деді. Өмірі көріп-білмеген маған сондай жақсылық жасады. Қуандым. Қарыз деп алдым. Өне-міне қайтарармын деп жүргенімде арада жылдар оқтай зулап өте шығыпты. Мынау — бата оқырым, ал мынау сондағы алған ақшам. Тарыққанымда жылы сөзімен демеп, көмек қолын созған жалғыз сол еді. Аруағы риза болсын. Ал. Менің мойыныма қарыз болмасын.”

Иә, апам жарықтық елдің бәріне жаны ашып, көмектесіп жүруші еді. Әсіресе қол көмегін аямайтын. Әкем екеуі қанша кісіні көйлекшең бала етіп алды, қанша кісі бізді тума тұтып жүретін...

Бүгін көшеде екі-үш әйел менің апам туралы айтып бара жатыр екен. Қастарына жетіп барып еркелегім келіп кетті. Еркелеп... Анашымды сағындым.

Сізге рахмет. Сізге жауап жазамын деп апамды еске алып жаным біраз жай тапты. Сөбилік махаббатымды, ол кісінің өзіне айта алмай арманда кеткен сөздерімді сізге хат жазу арқылы сыртқа шығардым. Сол үшін де Сізге рахмет. Сіз ауруханада жатқанда мұңды хат жазып жаныңызды жабырқатып алмадым ба? Сізден тағы жігерге толы хат күтемін.

Сәлем жолдаушы Сізді аса құрметтеуші қарындасыңыз деп білерсіз. 15 шілде, 1981 жыл.

Шарынкүл

Хикаят

**Анам Озипа Ахметқызы Женетованың рухына
арнадым**

“Қыз-ұлттың ұяты. Әйел баласын тәрбиелеу — ұлтты тәрбиелеу.

Ұлтыңның ұлы және ізгі адамдары көп болсын десек қыздар санасына ұлылық пен ізгілік ұғымдарын терең сіңіруіміз керек.”

Шәмша Көпбайқызы Беркімбаева

Мен қазақ емеспін

Шарынкүл осы бір аппақ күмістей сақалы төсін жапқан, көзінен күн шуақты мейірім мейімдей төгілген, пайғамбар жасынан асқан атаның әңгімесін тыңдағанына бір сағаттай уақыт өтіпті. Келіншектің айтқанының бәрін мақұлдап бас изейді. “Иә, бауыда тас бар, иә бүйректің де ахуалы мәлім, бұғанамның сынғаны да рас. Иә, аппаратың дәл көрсетіп тұр” дегенімен Шарынкүл ұсынған биологиялық қоспалардың біріне де елең етер емес. Енді не дерін білмей тосылған Шарынкүл сөз бұйдасын денсаулыққа бұра-бұра болдырды. Тағы не десе екен?

— Сені неге “Жақсы төте” деп атайды, атың Жақсыгүл емес екен?

Шарынкүл риясыз жымыды. Иә, қызметтестері дәл солай атайды. Бұл кіммен сөйлесе де ешуақытта қарсыласпайды. Сөзінің мәтелі. “Жақсы, солай дейік, өйткенмен мына жайға көңіл аударсақ...

“Жақсы, сіздікі дұрыс, сонда...”

“Жақсы, бірақ мынандай да сөз бар... — деп бастап, өз пікірін үнемі дәлелдеп шығады.

— Сіз айып етпеңіз. Бірақ бұл сырласып отыратын жер емес. Біз халыққа қызмет етеміз. Халықтың денсаулығына.

Кенет шал:

— Мен қазақ емеспін! — дегені. Бұл үнсіз қасын көтерді. Шал мұны тандандырғанына жас баладай қуанып,

құнжыңдап, етті алақанын бір-біріне үйкеді. Бірақ сол сөтте-ақ жүзіне әлде өкініш, әлде өкпе төрізді бір салқын жүгіріп өтті. Былғары креслоға салмағын сала, нығыздала жайғасты. Үнсіздік ұзақ созылғанына ыңғайсызданған, әрі не айтпақ болғанын білгісі келген жеңсік ой билеген Шарынкүл шыдамады:

— Тіліңізде мүкіс жоқ!

Шынымен өзге ұлт өкілі болса қазақ тілін соншалық меңгергеніне деген құрмет бар еді үнінде. Өуелде атасының түріне қарап қазақ па деген. Енді біртүрлі татар ма, әлде башқұрт па деп қалды. Осы қызық, жас сәбилер мен пайғамбар жасынан асқан кездерде адамдардың ұлты тек киім кигені мен әдет-салтынан болмаса түрінен жас кездегідей ұлты атойлап көрінбейтіні несі екен. Арғы түбі пенде біткен бір Адам Атадан тарайтын болғандығымыздан ба?

— Жоқ-ау, өкем қазақ, шешем қазақ. Мен қазақ емеспін!

Ол тағы біраз кідірді. Сірә, мына келіншекті сырына өбден ынтықтырғысы келеді-ау. Шарынкүл де үнсіз күтті. Өзі бастаған әңгімені өзі аяқтайтынына өбден сенімді.

— Қазақ болғанда да өкем орта жүздің, шешем кіші жүздің айтулы руларынан. Бірғатыла қозғалып креслоны сықырлата тіктеліп отырды. Ұзақ әңгімеге кірісетін сыңаймен сөзін бастады.

— Мен Қазақ бола алмадым. Немереммен орысша сөйлесемін. Не тілімді, не дінімді қабылдамаған ұрпағыммен қалайша қазақпын деп мақтанайын? Не салт-дәстүрімді дұрыстап ұқтыра алмасам...

Шарынкүлдің жон арқасынан мың сан құмырысқа жорғалап өтті. Өлдебір аяз денесін құрсаулады. Япырай, мынау қазіргі қоғамның жан айқайы ғой. Емі табылмай асқынып тұрған кеселі! Өзі ше? Жалғыз ұлға не ұқтырып үлгерді? Нанын тауып бергеннен басқа не бітіріп отыр? Озипа апасы өлгелі көкірегін кемірген мұң көзіне кіреуке үйіре беретін. Мына “мен қазақ емеспін” деген сөз жанының терең түкпіріндегі жасырын сырғын қозғап кеткені. Жалғыз-жалғыз перзент өсіріп отырған өзі сияқты аналар аз емес екендігін күнде көріп жүр. Олар да өзі сияқты, бір жапырақ нанын табам деп кешке сүрлігіп жетеді. Тіпті кейбіреуінің баласымен сөйлесуге уақыты да жоқ. Тамағы, кірі, отын-көмірі... Бұл не сонда? Ұлт тәрбиесінің үзілуі ме? Бай

мемлекетпіз деп шіренгенде үзеңгімізді үзе жаздаймыз. Жеріміз кең, қазыналы. Жан басына шаққанда... аһпадан, мұншадан... Қай механизм дұрыс істемей жатыр? Заңымыз өлсіз бе? Тек жан сақтаумен айналысқандар қанша? Осы қарқынмен жүре берсек қаншаға дейін қазақтығымыз сақталар екен? Қай халықты да жоғалып, құрып кетуден сақтайтын — ұлттық рух. Ұлттық рух кем болса сол ұлттың болашағы жоқ. Ұлтты айқындап тұратын салт-дәстүрі. Өзіндік салт-дәстүрі берік сақталмаған ұлт дұбаралық күй кешеді. Ұлдары ынжық, жігерсіз, ал қыздары... Ұлт тәрбиесі қызға тікелей байланысты емес пе? Өз перзентін ұлттық санаға сай тәрбиелей алатын қызды өсіру ол ұлтты сақтаудың бірден бір жолы емес пе?

Иығынан зілмауыр ойлар басқан Шарынкүл автобусқа мінбей жаяу аяндады. Қазақ еместің біреуі өзі емес пе? Осы Шарынкүл не істеп жүр өзі? Тірі анасынан қол үзді. Иә, анасы шайпау әйел. Қазір қартайған шығар? Қандай күйде екен? Өзін ойлай ма, сағына ма? Өкпеледі. Өкпесі қара қазандай-ақ болсын. Содан не тапты? Баласының туыстарынан тірідей безді. Шіркін, Азаматтың әжесі қандай абзал жан еді, үнемі өзіне ара түсетін. Бар ма екен? Оларды кешірмейді, кешіре алмайды. Кешіре алар ма екен, қайдам... Өзін қойшы, Ертөстігі өсіп келеді. Ертең оған тума-туыс керек емес пе? “Жалғыз ағаш орман емес, Жалғыз кірпіш қорған емес”.

Өткен өміріне көз жіберсе мәселе тек өзінде екен. Салынды құсап өмір өзен қалай ағызса, солай ығып жүре беріпті. Ел солай айтады десе, көне беріпті. Өзгенің пікірімен өмір кеше беріпті. Өлдекімге сеніпті. Сондықтан басына түскен қиындықты өлдекімнен көріпті. Егер ол... Егер сонда... Жамандықтың бөрі өзгеден бе екен? Өзі қайда қалды өз өміріне өзі жауапты болмаса... Өлде өмір жолы, өмір мектебі деген осы ма?

Ойлар. Ойлар... ойлай білмесе адамзат не болып кетер еді. Қалай еді, кешегі кітаптан оқыған сөзі?” Алла Тағалам адамзатты жаратып тұрып: “Он сегіз мың ғаламға иелік етсін деп сені жер бетіне жібердім” депті. Сол адамның бірі өзі... Өзі... Ал өзі өзге түгел өз тағдырына иелік ете алды ма? Ойлар. Тағы да ой...

Баяу жылжыған келіншек кенет айналасында бір өзгеріс болғанын сезінді. Қара күздің өнменіннен өтердей ызғырық

желі тынып, дымқыл ауа ағарып, нұрланып сала бергендей. Әуелі не болғанын ұқпай жан-жағына жалтақтады. Е, жаңағы ұшқындаған қар жапалақтап жауа бастапты. Жер-өлем аппақ мамыққа бөленіп келеді. Аппақ қар айналаны көмкеріп үлгеріпті, талай жылғы қоқысты ақ көрпемен жауапты. Ағаш біткен аппақ киім киініпті. Аппақ өлем. Аспаннан саулаған мың сан аппақ көбелектер алақанына, иығына қонып жатыр, қонып жатыр.

Аспан
Жерге жақындап қалғандай ма?
Жер
Аспанға жетуді армандай ма?
Аппақ өлем,
нұрлы өлем арасында
Аппақ қарлар
Қалқиды. Баяу. Майда.

Көкжиек жоқ, табиғат шекарасыз
Өмір-кият, білінбес екі арасы.
Табанды сөз көтеріп, қаласаныз
Ақ мамыққа айналып кете аласыз!
Ақ мамыққа айналып...

Себезгілеп бір әуен көкіректен
Не деген күй жанымды тебіrentкен?
Ақ мамық жер
Ақ мамық жан дүнием
Қаядай хабар келіп тұр Қүдіреттен?
Аппақ өлем.
Нұрлы өлем.
Дүние кең...

Әй, мынау өлең ғой! Бұл кімнің өлеңі, ей? Шынымен өзі шығарды ма? Шарынкүл өзі ақын екен! Уау, қандай тамаша! Қой, күні кешпе ұяла жымығанды ғана білетін, сөйлемді дұрыс құрай алатынына өзіне өзі қуыстанатын ұяң келіншек... Қой, бір жерден оқыған шығар. Жоқ, Шарынкүл өлең кітап оқымағалы қай заман? Яғни? Қарай гөр! Тамаша!

Аппақ қармен бірге көңілі көтерілген Шарынкүл іштей мез. Ауыр ойларды сілкіп тастап, аяғын сілке басып ойнақы аяндайды. Дәл қазір ауру аяғы да, жалғыздығы да, ұлының болашағына алаңдауы да бір сөтке кері ысырылып, табиғат ана сыйлаған мейірімге шомылып еркелей басады.

Дәл осы сәтте оған көзі түскен кез-келген жігіт жүрегін қолына ұстап соңынан жүгіре жөнелер еді. Көзі шоқтай маздап, жүзінен нұр тамып келе жатқан Шарынкүл қыздың өткен өмірін бір парақтап көрсек...

Қайран, қып-қысқа қыз ғұмыр-ай

Шырынкүл бүйірінен біреудің түрткенінен оянып кетті.

Бұл кім болды екен? Қонақтар түгел кетті. Иә, көп отырды. Ұзақ. Бірақ, әйтеуір кетті. Кім қалып еді? Жоқ, анық біледі, бәрі де кетті. Үйде бөтен ешкім жоқ болса мұны кім оятуы мүмкін?

Шырынкүл запыс болып қалған. Ана бір жолы үйге қонған қонақ өзін оятқалы қорқып қалған. Қонақтың жұп-жуан әдепсіз саусақтары денесін шарлап кеткенде ұяттан өртеңе жаздап, бейбастақ қолдың иесіне сыбырлай ұрсып, төтеме айтам деп қорқытып зорға құтылған. Содан бері үйге еркек қонса зәресі кетіп тұрады. Бірақ бүгін үйде бөтен адамнан ешкім жоқ екенін ойша саралап, көңілін бірлеп, қасында бұйығып ұйықтап жатқан Меруертті бауырына қыса түсіп, атқақтаған жүрегі біртіндеп орнына түсіп көзі іліне бергені сол еді — бүйірі тағы солқ ете түсті.

Сонда... масқара-ай! Өз құрсағы ғой! Япырай, екіқабат болып қалғаны ма?

Міне, тағы бүлк етті. Иә, бұл өз құрсағындағы тіршілік иесі хабар беріп жатыр.

Шырынкүл түрме мен екі ортада жүгіріп жүріп етеккірі уақытылы келмегеніне таңырқаған да қойған. Соны ойлап жататын уақыты да болмаған сияқты. Дәмира төтесі екеулеп жасаған көп түшпараны ыдысына салып алып базарға сатуға жүгіреді. Одан түскен азғана ақшаға керек-жарағын, тамағын сатып алып, Азаматына жолығу үшін түрмеге жүгіреді. Кей күндері бостан-босқа есік бағып тұрып-тұрып бос қайтады. Кейде апарғанын өткізіп қуанып қайтады. Азаматты көрмегелі төрт ай он сегіз күн өтіпті. Бақандай төрт ай он сегіз күн! Зулап жатқан уақыт-ай!

Түштеп келгенде бұл үйге бөтен адамның өзі-тап осы Шырынкүл! Өзі ғой! Мына Шырынкүл, Азаматтың қалыңдығы...

Қалыңдық?!

Шырынкүл үнсіз егіліп қоя берді. Әй, Азамат-ай! Шырынкүлді айдалаға, бейтаныс ортаға тастап кеткенің-ай...

Осы үйге алдыңғы жылы бір келген.

Онда автобекетте жылап тұрған.

— Неге жылайсың, қарындас? — деген дауысты естіп, көзін апыл-ғұпыл сүртіп қараса, көрші ауылдағы Тоқтамыстың мақтаулы ұлы Азамат. Өзінен үш-төрт жасы үлкен болуы керек.

— Автобустан қалып қойып...

— Жалғызсың ба? Қалада неғып жүрсің?

— Құжаттарымды оқуға тапсырып... қыздар кетіп қалды. Мен сыймай...

— Сыймай? — жігіт талшыбықтай қыздың дәу автобусқа қалай сыймағанын түсінбегендей аңырды.

— Бір топ сыған төбелесіп мініп, кісі көп...

— Қонатын жерің бар ма?

Шырынкүл батылданып, қамсыз-мұңсыз жан сиятанып:

— Таңғы рейспен кетем ғой. Түнде осында бола тұрам...

Жігіт сәл ойланды. Сосын қолынан жетелеп осы үйге өкелді.

Арада сегіз ай өткенде осы үйге тағы келген. Онда Азамат екеуі үйленуге дайындалып, қалаға той көйлегін сатып алуға келген болатын. Той көйлегі. Үлбіреп тұр-ау, үлбіреп тұр! Көре бергісі келеді. Үлкен шар айнаның алдында шыр айналып билер ме еді? Әдемі желбіршекті. Ақық моншақты. Сәукелесі қандай?! Тек сатушы “жених тойға дейін көруге болмайды. Бірымға жаман” демегенінде...

Азамат қалада тұратын әпке-жездесіне тойға шақыру билетін бере кетпекші болып осы үйге жолшыбай соққаны еді. Үйде екі кішкене қыз бар. Үлкендер ауылда, кепке келеміз депті. Қап! Үш жасар Айгүл шырылдап жылап, оны он жасар Меруерт аяғын салақтатып көтеріп жүр. Баланың денесі күйіп тұр.

— Сүт бар ма?

— Жоқ.

— Бал бар ма?

— Жоқ.

— Дәріден не бар?

— Мамамның волидолы. Нан бар. Шөй бар. Қазір шөй қояйын, — деп, қонақжайлық көрсетеді пынашақтай қыз. Екеуінің әңгімесін сүйсіне тыңдап, Шырынкүлге мейірлене қараған Азамат:

— Дәрігер шақыру керек! — деді. Айгүл шар ете түсті.

— Жоқ! Уколдан қорқам. Көтеріп жүрсеңдер жыламаймын, — деп тақ-тақ етеді.

— Өзі ғой, балмұздақ жеп, мұздай су шашып ойнап... Таңертең мамамдар келеміз деп телефон соқты. Соған дейін бірдеңе етіп, алдандырып...

Шырынкүл баланы көтеріп ыңылдап әндетіп еді, Айгүл де ыңырсып қойып біртіндеп тыныштала бастады. Сол күйі төсекке жатқызғанда онша қарсыласпай көне берді. Тек Шырынкүлдің төсін сипалап. мөмесінің үшін ұстады. Жас қыз қымсынып, тұла бойын өзгеше сезім билеп сөбидің қолын қағып жібермекші болып еді, Меруерт тоқтатты:

— Мамам деп жатқан ғой. Әлі күнге сүйтіп ұстап жатпаса ұйықтамайды. Ұйықтап қалсын, сосын... — деп сыбырлады.

Шырынкүл Азамат байқап қалар ма екен деп жаны шығып барады. Тұла бойын әлдебір белгісіз сезім жайлап алған.

Бұлар шөй ішіп, ауру баланы ұйықтатып болғанша түннің бір уағы болды. Ертең ертемен осы арадан ауылға жүретін болып шешті. Шырынкүл қаланың екінші шетінде өзі жалдап тұрған пәтердегі құрбыларына той көйлегін көрсетіп мақтана алмайтын болғанына аздап өкінді. Бірақ алда күтіп тұрған бақытты күндерге деген ытызарлық оны тез ұмыттырды. Меруерт ауызғы бөлмеде, Азамат жер төсекте, өзі Айгүлдің қасына қисайды.

Әуелі ғашықтардың қолы табысты. Төсектен өзі түсті ме, әлде Азамат көтеріп алды ма — есінде жоқ. Жігіттің әлеуетті алақанында қорғасындай балқып, сары майдай еріді. Өздік мән жойылып, жоғалып, өзге өлемге сіңіп бара жатты. Бейне бір орыстың пәтерші жіберіп отырған, баяғыда шошқа қамаған сасық сарайында емес, кәдімгі қазақтың сайын даласында, қып-қызыл қызғалдақтар ортасында жалбыздың жұпарын жұтып жатқандай. “Серпер” күйін оркестрмен дүрілдетіп тартқандай, құлағына көп жылқының жосыла шапқанындай дыбыстар талмаусып жетіп жатты. Кейде керім күйші жалғыз шекпен сұңқылдатақан өсем әуен жүрек қылын дірілдете үздіксе, кейде домбыра қақпағын нөсерлей шерткен ақ жауындай нәзік саусақтан төгілген күй денесінің әр талшығын талдыра маужыратады. Осы бір ес танды халден Азаматтың сыбырлай қойған сұрағы айықтырды:

— Неге жылап жатырсың, жаным?

Жуан саусақтардың үстінен сипалап көзін іздеді. Рас: аппақ жүзі су-су.

— Мілмейім...

Білмейтіні рас. Қорыққаннан ба, қуанғаннан ба, белгісіздіктен бе? Жоқ, ол кезде қызда мұның бірі де жоқ, тек жан толқынысы, жанын тербеткен сезім ғана бар болатын. Оның анықтамасын кім біліпті?

— Жылама, күнім. Асылыңды өзіме сыйладың. Екі дүниеде ризамын. Алақанымға салып өтемін. Ұстамсыздығым үшін мені кешіріші, мен кінәлімін. Кешірдің бе?

Шырынкул басын изей берді. Азамат ешқашан қате айтпайды.

— Неге үндемейсің? Өкпелемеші, күнім. Ең болмаса “иә” депші.

Қараңғыда басын изеп, жан-төнімен келісіп жатқанын Азаматы байқамағаны ғой? “Иә” деді қыз, өз дауысы өзіне өзер-өзер естілді.

Ертеңгі оқиға кино лентасын асығып тез-тез айналдырғандай өге шапшаң өтті.

Автобуста Шырынкулдің біз өкше сұлу туфлин трактор табан кроссовка жанши басты. Және тарақан езгендей таптап мыжыды. Қыз көмекейден ыпқынды. Азамат о жар жігітті кеудесінен түйіп түсірді. Бұл азаматына сүйсіне алғыс толған көзімен қарады. Аяғының бір қабат терісі сыдырылып қанап кетіпті.

— Кешірім сұра, дойыр неме!

— Не? Мен бе? Сен, боқмұрын, білесің бе менің кім екенімді?! Сенің суқаң жолымда тұрғаны үшін өзі сұрасын кешірімді!

— Әдепсіз...

— Кім? Сен мәмбет, байқа! В порошок сотру! Кел, бетінді ет қылып жіберейін! Түс автобустан!

Жігітін жағасынан қылғындыра жерге алып түскенде Шырынкул де жағаласа түсті. Төртпақ шомбал қараның бес-алты жандайшабы мұның Азаматын лезде қоршап алды. Шыр-шыр етіп ақылға шақырған мұны шопақ құрлы көрмей шетке атып жіберді. Әуелі жұдырық, сосын тарсылдап аяқ кетті. Бұл жүргіншілерден арапа сұрады, сосын телефон іздеп зыр жүгірді. Біреуі стакандап арақ сататын дүңгіршекті нұсқады.

— Алло, милиция!

— По-ли-ция деңіз! — деп, шірөнді трубканың ар жағы.

— Полиция, мұнда төбелес болып жатыр, тез келіңізші!

— Мокрый ма?

— Не? Тез жетіңізші, өлтіріп қояды ғой, тез келіңізші... дауысы дірілдеп жылап қоя берді. Мұның қолынан трубканы жұлып алған орта жастағы дүңгіршектегі әйел: — Бұл қай бөлімше? Атың кім? Мейлі, айтпай-ақ қой! Өзім тауып алам, айтқан адреске тез жет! Осыдан кісі өлімі болса дәл сен жауап бересің! Ұқтың ба?

Жанашыр тапқандай жәудіреген мұның қолындағы теңгелерді кейін ысырды, мұндай қоңырау тегін, тез жігітіңе жет деді.

Алқынып жүгіріп жетсе мұның аяғын мыжыған о жар асфальтта шолжиып жатыр, қасында бүйірін басып Азамат жүрелей отыр. Өзге жігіттер көрінбейді.

Есесіне шу-шу еткен әйелдер толып кеткен. “Қозғалма, әктілеп, басын жарды деп түрмеде шірітеміз! Кімге тиіскенін білмей жүр екен, бейшара!” — деп, бүйірін таянып бұйрықты боратып тұр. Шырынкүлмен қабаттаса полиция да жеткен. Бұның сөзін құлаққа ілген ешкім болмады. Таяқ жеген мына жерде сұлап жатқан жігіт. Ал Азаматтың сыбайластары қашып кетіпті-мыс. Азаматтың қолын артына қайырып машинасына салып алды да кетті. Шырынкүл аяқ асты тапталып, жыртылып, ластанып сұры кеткен той көйлегін жұмарлай кеудесіне қысып әпкесінің үйіне қайтты. Содан бері осы үйде, содан бері Азаматын бір көре алмады.

Күнде, күнара түрмеге барады. Бұрын маңынан жүруге жүрексінетін. Онда тек баскесерлер отыратындай өзінен өзі үрей шақыратын жерден аулақ жүруге тырысатын. Қазір Азамат сияқты ешбір жазықсыз жандарды қамап қойғандай көріп аяп қарайды.

Дәмира әпкесіне түшпара, мәңті жасауға көмектеседі. Азаматқа тамақ тасиды. Бүгін де кешке шейін тұрып, жолыға алмай сағы сынып, басы салбырап үйге қайтып келе жатса, жолын бір сыған әйел бөгеді:

— Тоқта, сұлу қыз, сен жақында қуанасың!

Бұл жылы сөз дәметіп тұра қалды.

— Әкел, позолатый руку.

— Ақшам жоқ.

— Бес теңге де жарай береді.

Шырынкүл тиындарын сылдырлатып жолына керегін алып қалды да, қалғанын сығанның алақанына салды. Алакеутімде өзі де қоса үңіледі. Осылар не көреді екен, алақан көдімгі алақан.

— Түрмеден келесің. — Бұл басын изеді.

— Түрмеде біреуің отыр. — Тағы бас изелді.

— Онда жап-жас жігіт. Тоқта, екі күн? Өлде екі апта? Екі жыл ма? Көрінбейді.

Шырынкүлдің жүрегі алқынып ауызына келді. Екі күннен кейін Азаматтың әкесі келуі керек деген. Сонда босатып алатын шығар?

— Әй, сұлу қыз, сырғанды салшы. Анық көрінбей тұр. Бұл сөзге келмеді, сырғасын пешіп сырғанға ұсынды. — Ө, міне-міне, біреу жала жауыпты ғой. Түк жазығы жоқ. — Бұл басын шұлғып-шұлғып жіберді.

— Қара, түү, тағы көрінбей кетті. Енді жүзігіңді сала ғой. Қорықпа, маған анық көрінуі үшін керек. Пай-пай, өзі сені қатте жақсы көреді екен. Уф-суф! — екі алақанын сарт-сұрт соғып, көз алдында ғайып болған сақина-сырғасын сұрауға ұмсынған қызды қолының сыртымен бөгей:

— Қазір үйіңе барсаң май шам жанып тұрар. Сол май шамның түбінде сенің сырға-сақиналарың жатар. Тез барып ал, өйтпесе біреу алып қояр, — дегені.

Шырынкүл автобусқа жүгірді.

“Сүйеді. Ұмытпапты. Азаматы бүрсігүні шығады. Мұны сүйеді, сүйеді.”

Үйге жақындағанда терезеден май шамның жарығын көріп жүрісін тездете түсті. Бесе, бәрі дұрыс келуі керек. Үйге кіре сырт киімін пешпестен терезенің түбінен алтын бұйымдарын іздеген мұны Дәмира төтесі тоқтатты. Өкініп жатыр. “Қап, мендегі неке сақинасына қосып ломбардқа өткізсек біраз ақша болатын еді” деп қояды. Жасып, төмен қараған Шырынкүл енді тек екі күннен кейін Азаматының түрмеден босанып шығарына сенгісі келді.

Бүгін таңда жететін Азаматтың әкесі келгенде босатып алса... тек босатып алса...

Бүйірі тағы солқ етті. Өз құрсағындағы тіршілік, өзі туралы хабар беріп жатыр.

Бөпелі болатынын түсінгенде қуана алмады. Ішін қос қолымен басып алып еңірей жөнелді. Жылап жатып талықсып ұйықтап кетіпті.

Шырынкүл шыны аяқтың сылдырынан оянды. Терезе жап-жарық. Қасында Меруерт те жоқ. Түнімен жылап беті көлкіген ісік. Масқара-ай, түрі түр емес -ау.

— Мынау ма? — гүр ете түскен жуан дауыстан бұл Азаматтың әкесі екенін ұқты. Бір уыс болып, ұяттан бүрісіп жердің жарығын көрсе ойланбастан еніп кетер еді.

— Түнде қонақтар болып... Күйеу балаңыз басқа жұмысқа тұрамын деп, таныстарын шақырып...

— Бұрынғы жұмысы жаман емес сияқты еді ғой...

— Мынауысы ақшасы көп, тәуірлеу деп желіктіріп... - Күйеу балаңыз аналардың қызды-қыздысымен Мына Шырынкүлді “тоқалым” деп...

Масқара-ай, кеше шәй жабдығымен кіріп-шығып жүргенде көзін жырбақтатып “ақ тоқаш, ақ тоқаш” дегені сол екен ғой. Бұл еркелеткені деп ойласа? Мына Меруерттің әкесі, Азаматтың жездесі, өзі пана тұтып отырған ағатайы... Сеніп жүрген қорғаны осы ма? Енді қайда барып күн көрмекші? Кімнен пана сұрамақшы?

— Басым қатып кетті, — Дәмира өз көкесіне ары қарай шағына берді: — Менің тірлігім мынау, түшпара сату, өлместің күні. Не істеймін? Өрі шошқа ата, хозяинді айтам “мына үйді бұзып орнына үй салып сатамын. Пәтершіден жалықтым. Канададағы балам келейін деп жатыр. Үйді босат” деп отыр. Расында мұның сасық үйінде бізден басқа ешкім жоламайды. Басқа үйде не жағдай болар? Бір бөлмелі пәтер жалдасақ Шырынкүлді қайтем? Жәнепем не дейді?

— Жәнепем, — деп, күж етті де “балам түрмеде, Азамат аман келсе қыз көп. Ол салдақыны қайтем!” дегенін айтпай, қолын сілтей салды:

— Түрмесін ашатын уақыт болған жоқ па?

Керексіз бала

Пешке арқасын сүйеп алған Азаматтың әжесі жіп иіріп отыр. Семейге этаппен жүргіземіз деген соң жылы шұлық, қолғап тоқығалы отыр. Тек көзі құрғыры сыр бермесе екен. Мейлі, немерелері көмектесер. Азаматты бауырына басып кенже ұлы есепті өсірген. Өз баласы санайды. Кенет есік ашылып, бір бала кірді. Қолында қомпиган пакеті бар.

— Төтейге беріп жіберіп еді.

— Төтең жұмыста, кешке келеді. Кім берді?

— Бір қыз, өзіне бер деген.

— Жұмысына апармасаң?

Бала салмағын екі аяғына кезек кезек салып аз кідірді де, тапсырманы орындадым ғой деген тоқ көңілмен: мен кеттім, — деп, шығып жүре берді.

Босағадағы жетімсіреген пакетті кешкі шәй ішіліп болғанда бір-ақ көрген үй иелері ішіндегі хатты оқып:

— Бетпак, өзіңе сол керек! Бала дейді ғой! Балаңмен қоса құры! Сенің кесіріңнен менің арыстай ұлым өне түрмеде отыр! — деп, бажбалаңдаған келінін тоқтатып, өжей хатты дауыстап оқуды бұйырды. Ұзақ жыл ұстаз болған кейуана дереу балаларды аялдамаға жүгіртті. Қайдағы, көргендер айтады: “киімі жұқа бір қыз дірдектеп ең соңғы автобус кеткенше жүрді” дейді.

Шырынкүл сол жолы қалтырап — тоңып бұрынғы пәтерлестері Өсемкүлдерге келе құлады. Шеше жайы белгілі. Бір ай бұрын сырласып жағдайын айтқанда “алдырып таста, көзін құрт. Болмаса жетімханаға өткіз. Пәленшенің қызы үйінде отырып туып қалыпты дегізбе” деп ұрысқан. Үйден қуған. Енді міне, бар үміт еткені Азаматтың анасы еді. Жолыққысы келмеді, яғни қабылдамады. Жазда үйдің іші-сыртын өктеп, сырлап қызу дайындалып, Шырынкүлді тезірек әкел деп Азаматты асықтырған бейне олар емес, бөтен біреулер сияқты. Түсінбейді. Ештеңе ұғудан қалды. Адамдармен қалай қарым-қатынас жасау керекін ұғудан қалды. Қызуы көтерілді. Сандырақтады. Ауруханада есін жиды.

Елдің бәрі бірінің аузына бірі түкіріп қойғандай “саған бала не керек?” дейді. Тіпті Өсемкүл “біреумен келісіп қойдым” деп, бір үйге жетектеп келді. Сол кезде үйден біреу капрон шелекті көтеріп шықты. Шырынкүлге жас сәбидің тарбиған саусағы елестеп кетті. Ауызын басып далаға атып шықты. Нәресте де мұның ойын сезіп қалғандай тынымсыз тыпырлап жатыр. Тал түбіне құсып-құсып, енді ол үйге беттей алмай кері қайтты. Баласы нәренжік болып туылды. Шалажансар туылған балаға қоймаған диагнозы жоқ. Атын Азаматы тез келсе екен деп Азаткүл атады. Баласы жатқан аурухананы айналып шықпайды. Баласының күтушісі баба Анямен дос болып алды. Күн көріс қиындай түсті. Бұл жақта Өсемкүл қарызымды бер деп қысады. Баяғы жасалмаған түсікке. Өрі бізге келіп қонып жүрсің, бізбен бірге ішіп-жейсің. Ақта дейді. Ау, бұл мойнына борып ілгісі келеді ме? Ақшасы бар болып бермей жүрсе бір сәрі. Қаптаған көп кафенің ыдысын жуа-жуа шаршады. Шаршамас еді-ау, олар бір ай, екі ай жұмысын істетіп алған соң сен қысқардың, бізге ылайық емессін деп жалақасын бермей қуып шығады.

Бір күні қыздар жабылып киіндіріп, бет-ауызын бояп Шырынкүлмен біраз әуреленді. бас бармағын шошайтып

бәрі бір ауыздан нағыз сұлу десті. Өрине, сұлу. Шырынкүл өз сұлулығына сенеді. Бұл сұлу болмаса Азамат қарар ма еді? Тек мына юбкасы түскір ыңғайсыз. Жоқ, осы дұрыс. Бірден көзге түседі.

Баласына дәріге ақша, қарыздан құтылып, бөлек пәтер жалдап, түү тегі, қиялдап кетті ғой. “Он екіде бір гүлі ашылмаған қыздардың қасында сен кімсің? Баласы бар әйелсің. Кім біліп жатыр. Одан да осылай ақша тауып жан бақ. Ең болмаса Азамат келгенше.” Соңғы бұйрығын беріп “Маргаритаға бар” деген Өсемкүл бөлек кетті.

— Не, сен бірге жүрмейсің бе? — деп, шырылдаған Шырынкүлге “біздің клиент басқа, сен әуелі Сайынан баста” болды сөз қысқасы.

Жалғыз қалған Шырынкүл екі аттап, бір тоқтап көшеде жүр.

Долы тағдырдың лай суына ілескен аққудың қауырсынындай қарғам-ай, қайда барып тірелер екенсің? Қайырлаған салындының арасында піріп қор болармысың? Өсем бөріктің төбесінде желбіреген үкідей үлбіреген сұлулыққа лайық, сөнге жаралған көркінді қайтейін сенін?

Айналасына жалтақтаған ол Маргаританы іздемеді. Жүрексінді. Әуелгі тұрған жерінен қуылып кетті. Бір жуан теректі паналап еді тағы бір қыздар тергеді.

Бұл жай тұрмын, такси тоқтатамын деп еді, пәлеге қалды. Біреуі темекісін мұның бетіне басып сөндірді. Ваз етіп тұра қашқан беті қасына келе қалған машинаға міне салды. Тез кету еді мақсаты.

— Бірінші шығуың ба?

Бұл басын изеді. Кенет қасында отырған жігіт ағасына бар мұның шағып жылағысы келіп кетті. Көзіне жаққан бояуы бетін айғыз-айғыз қылып, сүртетін қол орамалын капелімде ташпай, кеудесін өксік буып “күйеуі — Азаматты тұңғыш рет осылай атады — түрмеде екенін, баласына қымбат дәрі керек екендігін” өксіп отырып баяндады. Еркек мырс етті.

— Бөрің осылай дейсіңдер!

— Тоқтатыңыз машинаны!

— Сонша жер тегін жүрмексің бе? Ақпан бар ма?

Мәссаған! Бұған да қарыз!

Әкелген жері қонақүй емес, бір бөлмелі жайлы пәтер.

Шырынкүл мың теңгеге таңырқай қарады. “Доллар береді деген” деп мінгірледі.

— Пішту!!! Доллар беретіннің қызметі басқа! Сандырақтамай, бергенді ал да қайқай! Жігері құм болған қыз “тым болмаса таксиге бөлек беріңіз” деді.

— Бәсе, біз сияқты ақшалы көкелерің тұрғанда жібектей есілмей қайда барасындар, жөлептер!

Жөлеп. Масқара-ай, бұл — жөлеп екен! Жөлеп! Шырынкүл — жөлеп! Миына біреу шеге соғып жатқандай шыңшың етеді. Осы тірлігі жөлептік деп аталады. Рас. Осы кезге дейін не ойлап келген? Қыздар өзін бояғанда қайда барам, неге барам деп ойламағаны несі? Бөрі сөйттеді дегенге көне салғаны... Бөрі сөйттеді дегенге ере жөнелгені... Не ойлаға..., жоқ-ау, неге ойланбағаны... Кім өзі? Кім болды енді? Жоқ, мұнша масқара болғанша өлген жөн! Жанұшырып балконға жетті. Түу төменде көшенің жарқыраған шамдарына шағылысып қоңыздай қыбырлаған адамдар. Қоңыздар. сасық қоңыз! Мағынасыз тірлік. бір-ақ қарғып кетіп, мына мағынасыз тірлігіне лағнет айту керек!

Бірақ кебеже қарын еркек мұны секіруіне үлгертпей жіп-жініпке білегін сындыра жаздап кері қарай лақтырды. Дольлық буған қыз енді ыстық суға күйіп өлмекші болып пешті. Көзінің қарашығы кішірейіп, жиегі қып-қызыл болып, беті бүрісіп, адам шошып тура қарай алмайтындай күйетінін көзіне елестетіп — міне, осы өлім нақ өзіне лайықты деп санады. Суық суды тиып, тек ыстық суды барынша ашып білегін сарылдаған суға тосты. Ештеңе сезінер емес. Тек құлағына Азаткүлінің шыр еткен дауысы жеткен сияқтанды. Ана жолы байқамай ыстық су тамып кеткенде сүйткен. Балапаным-ай, қарының ашты ма, әлде тоңып қалдың ба? Сенің менен басқа кімің бар?

Жайлап сабасына түсіп, асықпай ұ-ұзақ жуынды. Бұл кір, ардың кірі сабынды сумен қанша жуса да кетпейтінін ұққанша ваннада ұзақ отырды. Әлсіреп шықса да тамаққа зауқы соқпады. Өз киімінің үстіндегі теңгеге көзі түскенде санасы тағы лайланып жүре берді.

Кебеже қарын ақшалы әмиянын тырситып жастығының астына жасырған екен, әрі аунағанда көрініп қалыпты.

“Сен сияқты жексұрындар болмаса біздейлер арын былғамас па еді” дегісі келді ме, Шырынкүл кебеже қарынның арсыз майлы бетіне былш еткізіп түкірді де, мың теңгелікті құлаштай жапсырды. Кебежеқарын “дура” деп бір боқтап алып ақшаны әмиянына тықты. Шырынкүл алакеугім танды бетке алып үйден шығып жүре берді.

Сенің қызың

— Шырынкүл, сені бір жігіт шақырып тұр! — дегенде тапырақтап тұра жүгірді. Азамат! Азаматы ғой! Келді ғой ақыры! Келді!

Бірақ дереу кейін қайтып еден жуатын шелегі мен шүберегін орнына қойды. Бас мейірбике көрсе ондырмай ұрсады. Үстіндегі халатын ауыстырды. Жымырайтып тартып алған орамалының орнына осы сөтке арнап тіктіріп крахмалдап қойған биік қалпаққа алмастырды. Туфли? Киер-ақ еді, бірақ ауруханада тақ-тақ еткізіп... болмайды. Жаман төпішкесімен ұзын дәлізде құйын перен ұшып келеді. Азаматтың мойнына асыла кетіп шағынсам. Талыстай кеудесіне мандайымды төсеп еркелесем. Жыл санап, ай санап, күн санап, минут санап сағынғанымды айтсамдеген арманы қанатсыз ұшырып келеді. Ұшып келеді.

Жақындай бере құшақтасқан екеуді көріп жүрісің тежеді. Денесін өлдебір үрей бұғандай ма? Тіпті екі қадам жетпей тоқтап қалды. Өрі қарай аттауға дәрмені жетпейтіндей.

— Қашан келдің?

— Бес-он минут күттім.

— Жоқ, ана жақтан? — Түрмеден деп сұрауға ауызы бармады.

— Он бес күндей.

— Содан бері... Шырынкүл ауызынан шыққан әр сөзі Азаматпен екі араны сөт сайын қашықтатып бара жатқанын, ортада аттал өте алмастай жарықшақ пайда болғанын, онысы секунд сайын тереңдеп һәм ұлғайып бара жатқанын үрейлене сезінді.

— Ауылға бардың ба? — Ауылыңа деуден әдейі қашты, ал аулымызға дей алмады.

— Иә.

Тақ-тұқ жауаптасып тұрған бұл өзі білетін Азаматы емес. Сағының, аңсап күткен жігіті емес. Құрттай сөбінің әкесі емес. Мүмкін Азаткүлді айтса баяғы Азаматы қайта оралар?

— Қызыңды көруге келдің бе?

— Қызыңды!? Дауысында кекетінді ызғар бар. Қыста Аязды күнгі темірмен темірді соққанындай шыңыл құлағыңды жаңғырықты.

— Сен қызсың ба?

Шырынкүлді қақ маңдайға қойып жібергендей денесі түршігіп кетті. Белін айналдыра сындыра құрсаулаған аурудан талықсып кеткендей есеңгіреді. Азаткүл бойына біткелі қайызы тоқтаған. Енді лақ етіп ыстық қан құйылғанын сезді. Еріксіз төмен қарады. Аяғының асты түгел қызыл ала қан болғандай көрініп кетті.

— Өне, айттым ғой, саған тіке қарауға беті жоқ. Төмен қарап тұр! — Өсемкүлдің өзі туралы, мына Шырынкүл туралы айтып жатқанына тіпті таңдана да алмады.

— Азаткүлді айтам. Сенің қызың. Менен туған. — Түсіндіре алмағанына ыза буа бастағандай.

— Не!?

Япырмау, мұның бала туғанын ешкім Азаматқа айтпағаны ма? Әуелі Өсемкүлге тесілді. Сосын көзін баяу аударып Азаматқа тура қарады. Өзінің бөпелі болғанын Азаматтың үй іші білетініне бек сенімді еді. Ешбірі айтпағаны несі?

— Сен оны алдырып тастаймын дегенсің. Шіңкілдеген Өсемкүлге мойын бұрмай, жігітінен көзін айымаған күйі: — Мен сенің ол ақылыңды тыңдамадым. Азамат селт етер емес.

Бітті. Осымен бөрі бітті. Тәтті қиялы — Азаматы, Азаткүлі үшеуі шүйіркелесіп отыратын ойша салған суреті лап етіп жанып кеткендей. арманы жанып күлге айналғандай... Енді уфі десе күлі де көкке ұшып жоқ болардай. Жоқ болатындай... Ааа а?...

Бірдеңе деу керек. Жо, бір әркез істеу керек. Ұмтылып, Азаматтың бос тұрған қолынан тартып апарып, баяғыда Сайын көшесінде бетіне темекі шоғын сөндіргеннен қалған қоңыр дақтың үстінен жапсыра ұстады. Саусақтары түрпідей. Одан наждақ-құм қағазы жұмсақ шығар. Бөренедей жуан саусақтар түк сезімсіз. Дәмира әпкесінің үйінде той қарсаңында тап осы алақанда қорға зындай балқып, майдай еріген тап осы Шырынкүл екендігін ұмытқан алақан. Бөтен. Жат. Өгей.

Ұзақ таңдар армандаған қиялы желге ұшты. Жүрегі жиі соқты. Қоптасу? Енді не қалды? Жігіттің алақанын сүймекші еді, ерні білегіне жанасты. Қолының қоспасынан екі рет сүйді. Үшіншіге дәрмені жетпеді. жоқ, сүйгеннің ырымын жасады. “Хоп” деді. Дыбысы шықпады. Бар күшін жинап әкпесіндегі ауаны өзгер сығып-қысып бері шығарды.

— Хошшш...

Бітті. Енді бұрылып жұмыс орнына қайта берсе болады. Аяқтары ап-ауыр. Қозғалта алмайды. Бейне бір шойыннан құйған дерсің. Бекітіп қойған дерсің. Азаматтың қолы да бетіне жабысып қалған тәрізді.

— Әй, Шырынкүл, бақырауық қызың оянды. — Кезекші мейірбекенің шақырған үні естілді. — Тез жет. Өйтпесе, қасындағы баланың бөрің оятады.

Шырынкүл осы сәтте әлдебір өзгеріс болғанын бүкіл денесімен түйсінді. Азамат екі қолымен бірдей қысып кеудесіне басып алған оң қолын Өсемкүлден жұлқи босатып:

— Жүр, көрсет қызымды! — деді.

Бұдар дәлізді бойлап ұзай бергенде:

— Ол — жөлеп. Бұзылған қыз. Айттым ғой барсаң басыңды дуалап айналдырып алады деп. Ол Сайында тұрған. Оңбаған қыз! Бармашы, Азамат!

Шырынкүлге бұрынғы ауылдасы, пәтерлесі, сырласы Өсемкүлдің бұл сөздері тым алыстан айтылып жатқандай құлағына көмескі естілді. Бұрылмауға, мән бермеуге тырысты. Азаматының екі саусағынан қыса ұстап Азаткүлне тез жетуге асықты.

Қорада

Кең, еңсесі биік жан тола үйде Шырынкүл өзін жападан жалғыз жүргендей сезінеді. Тек мал қораға кіріп, қызыл қасқа сиырды сауып, суарғанда ғана бөрің ұмытқандай болады. Бір күні сиырдың бауырында отырып еңірегінде қызыл қасқа мұны тұмсығымен туртті. Сала құлаш тілімен бетінен жалап жұбатқандай болды. Ешкімге айта алмай іштен тынып жүретін Шырынкүл оңаша қорада қызыл қасқа сиырды сылап-сипап жүріп сөйлейтін болды, мұның шағатын болды. Сиыр да бұл кешіксе, мәңіріп іздеп, азан-қазан болады. Енесі де “Сиырды Шырынкүл сауа бастағалы сүті көбейді” деп мақтап қояды. Өйтеуір бір ісін мақтағанына қуаттанған ол шырылдап жылай беретін қызынан гөрі қорада болғанды қалап тұратын әдет тапты.

Азаматтың өздерін, қызы мен екеуін ауылға, өкешешесінің үйіне әкелгендегі шаттанған күндері-ай! Бақыты басына қайта оралғандай қуанған кездері-ай! Бірақ Азамат

апталап-айлап Алматыда жүреді. Сылтауы — жұмыс. Анданда үйге келе қалса Шырынкүлге жарым екен деп көңіл бөлмейді. Тіпті мұның бар-жоғын байқамайтындай.

Той көйлегін киіп, дүрілдетіп той жасамаған соң ба, әлде есейген сайын қол-аяғы тарбиып, икемге келмей, өрі ауруы асқынғанда пырылдап жылай беретін сөбиін жатсына ма, өйтеуір жігіттің ата-анасы мұны келін деп қабылдамады. Қабылдамады ғой...

Иә, көрші ауылда тұратын анасы тепсініп келіп “құдағи” атана алмай ол кеткен. Анасы келгенде қуанып, мал қорада жүргенде киетін кір-кір халатымен келіп құшақтай алған.

— Түр өрі, боқ сасымай! Ойбай-ау, аппақ мақтадай үлбіреген қызымды не істеп жіберген, құдай-ау! “Жақсы үйге түскен келін — келін; жаман үйге түскен келін-келсап” деп осындайдан айтады екен ғой. Ойбай, жүзіқара, бетіме шіркеу салдың-ау, елге енді не деп барам, ойбай!

Анасының айқайы күшейген сайын Шырынкүл бүрісіп састы. Азаматтың анасы бірдеңе деп салатындай, екі әйел салғыласып кететіндей шошиды. Сосын жүтіріп барып Азаткүлді анасының алдына тастай салды. Анасы жиеніне алдансын дегені еді. Қанша шайпау адуын әйел болса да етегіндегі баланы көргенде шошып лақтыра жаздады. Қол-аяғы кепкен сексеуілдің бұтақтарындай ебедейсіз қисайып, жинауға келмей қақырайған, қыр арқасындағы омыртқасы бүдір-бүдір болып қолға бататын, көзінің қарашығы дәу, тесірейіп қараған көзқарасы зөрені алатын, сөби деп атауға ауыз бармайтын нәрсеге шоши қарады. Етегін сілки қағып асығыс аттанды. Жай кетпеді, сөйлеп барады: “Жарымаған тұқымнан, азғын тұқымнан азып тумай қайда барады!” Зәрлі сөздер құлақты қарып түскендей болды.

Шырынкүлге өз анасының келіп кеткені екі араны одан өрмен аша түсті. Тіпті Азаматтың кенже қарындасы, оқушы бала мұны тек “жүзіқара” деуге көшті. Әжесі қанша ұрысса да “не, өз мамасы айтты ғой” деп тістеніп тұрып Шырынкүлді тек солай шақырады. “Жүзіқара” деген сөзі естісе көшедегі бетіне басылған темекі шоғы есіне түседі. Өзін өзі ит етінен жек көріп жүнжіп сала береді.

Азаткүлдің ауруына дәрігерлер ештеңе істей алмаған соң әжесі жетелеп халық емін біраз жағалады. Түк өзгеріс жоқ. Шырылдаған баласын жұбата алмай бірге жылайтын Шырынкүл Қадір түнінде Алласына жалбарынды. “А,

құдай, Азаткүлім өзінің қатар-құрбысындай ойнап, солармен бірге жүретіндей ете гөр. Сәбиімнің түк кінасы жоқ еді ғой. Қатарынан қалмай өссінші. Өйтпесе, жанын қинай бермей өзің әкете ғой” деп, ағыл-тегіл жылады. Сол түні сәбиі тыныш ұйықтап шықты. Шырынкүлде үміт пайда болды. Өттең екі түннен кейін...

Бала өлді. Әр неі бір айтып шапылдаған келінін Әжей ұрсып тоқтатты. “Тәйт, әрі! Не деп сандалып тұрсың! Кісі мүгедек бала туам деп туады дейсің бе? Анасы дұрыс тамақтанбаса, оның үстіне үнемі үрейде жүрсе қалай дұрыс сәбиі дүниеге келеді. Күн көзі түспесе гүл де жайқалап өспейді. Мына кенжеңе дейін “жузіқара” дейді де отырады. Қалай десең де өліп отырған оның баласы, тар құрсағынан жарып шыққан сәбиі. Өдепсіз сөзіңді ендігері естімейін! Тым құрымаса дәл бүгін дұрыс сөйле! Тым болмаса өлімнің тылсымына құрмет деген болуы керек қой!” деп, әжесі ара түспегенде Шырынкүл сол есеңгірегеннен есеңгіреп не боларын кім болжар еді...

Арада айдан асқан уақыт өткенде Азамат “Кімдеріңді жина. Қалаға апарамын,” деді. Шырынкүл қуанып кетті. Тікен сөзден, тіміскі көзқарастан құтылып, жүде, жақсы болар еді. Екеуден екеу, онаша... Оқуын жалғастырса... Мүмкін шығарып тастаған шығар? Оны тіпті ойламапты-ау... Тек құжаттарын той қарсаңында сырттайға ауыстырғаны есінде. Одан бері қанша уақыт? Алдағы төтті елестер қуат бергендей тез жиналды. Жауаңдап: “Үлкендерден бата” дей бергенде Азамат үйден шығып жүре берді. Бері жұмыста, оқуда болатын. Үйде тек көрі әжесі. Шырынкүл әжесінің бөлмесіне келіп қалаға жүріп бара жатқандарын мөләмдеді.

“Жолың болсын, жарығым. Бағың ашылсын!” деп, маңдайынан сүйгенде Шырынкүлге батылдық пайда болып, ол да әжесінің бетінен сүйді. Азаматтан қалып кетуге қорыққандай жүгіріп қуып жетті. Автобустың соңғы орындарына қатар жайғасқан соң күйеуіне еркелей:

— Қайда тұратын боламыз? — сұрады. Тағы сұрайтыны көп еді. Азамат шаршапқы кейіппен көзін жұмды. Қой, бара білермін. Дем алсын. Қайбір жетісіп жүр дейсің. Ауыр жұмыс шартатады ғой деп өзін жұбатқан Шырынкүл басын байының иығына сүйеп үнсіз отырды. Әрі ысырыла қисайған еркегі Алматыға жеткенше жақ ашпады. Өзі

бұрын жұмыс істеген, Азаткүлі емделген аурухананың есігінің алдына келгенде ғана:

“Мен сені осы арадан алып кеттім. Осы араға қайтып өкеліп тұрмын. Арамызды жалғап тұрған бала жоқ. Енді екеуіміз екі бөлек адамдармыз. Өз тағдырыңды өзің жаса”, — деді де, бұрылып жүре берді. Азамат көшенің арғы бетіне өткенде көзінен таса еткісі келмеді ме, әлде әлдене сұрағысы келді ме, өзі де білмейді, артынан тұра жүгірді.

Машинаның тормозы төбе құйқаны шыңғырта сырылып тоқтады. Азамат әлдененің болғанын желкесімен сезді. Бұрылмады. Үш-төрт қадам жасады. Тағы бір қадам аттады. Тағы бір... Бұрылмауға тырысты.

Жоқ, жұрт у-шу болып жатқан жерге қайта оралып, Шырынкүлді қолына көтеріп алғанда оң аяғы жерге сүйретіліп қалды. Сол көтерген күйі ауруханаға кірді. Ештеңе естімейді, жұрттың сөзі әншейін гуіл болып тұр. Гуіл гүрілге ұласты. Азамат құлағын қос қолымен мықтап басып алды. Ештеңе білгісі келмеген еді.

Шапағат

Озипа көңілін сұрай келген келін-баласын шығарып салып палатасына кірсе, қасындағы төсекке бір қызды өкел салыпты. Қан-сөлсіз ақ қағаздай жүзіне көз тастап бір сәт бөгелді. Содан тамақ ішуге барса да, ем-дом қабылдауға кірсе де сол аппақ жүз көз алдынан кетпей қойды. Ал ол болса көзін аппаған күйі сұлық жатыр. Мұның бір сөзіне жауап бермеді. Тек түн ортасы ауа қыстыға жылағанда тағы шыдамай қасына барып, дәрігер шақырсам ба деп ойлай бастағаны сол екен терезе алдындағы орыс кемпір бажылдап берсін. Әуелі ыңғайсызданды. Сосын аузына келгенін төккен бейшараға жыны қозып:

— Тәйт, әрі! Өзің түскенде бүкіл аурухананы дүрліктіргеніңді ұмыттың ба? — деп ұрсып тастады. Тұла бойын түгел ұсақ діріл жайлап алған қыз жылап жіберді. Буырқанған тасқын өтер жерін таппай бөгеліп тұрып-тұрып тиегі енді ағытылғандай селдей жөнелді. Озипа қыз қолынан баяу сипап емін еркін ішін босатуын күтті. Біраздан кейін арнасын тапқан өзендей жылаған қыз бөсендеп баяулай берді. Түндей тұнжыр көздің қарашығы қайсы, жиегі қайсы... Тереніне тарта жөнелетін бір құдірет бар екен. Бет

әлпетінде не мең, не бір сызат жоқ. Хас шебер мүсінші бар өнерін салып мінсіз жасаған мүсіндей көз арбайды. Алды сөл бұйраланған мөлт қара шашын сипап, көңіл түкпірінен мейімдідей төгілген шуақ өз жанын тебіреңткен Озила бөтен қызды өз баласындай әлдилеп отыр.

Таңға жақын Озипаның көзі сөл ілініп кеткен екен, қыздың тұншыға шыққан “Азамат” деген дыбысынан оялды. Жангет салынған қолымен қыздың қолынан ұстап, сау қолымен маңдайынан сипап отырған болатын. Түсінбей қалды. Алақанының астында күлгін шаш. Күл сеуіп қойған тәрізді. Боп-боз. Кір шалғандай. Бір-ақ түнде шашы ағарғаны ма? Ой, Алла-ай, бір түнде шашы ағарғандай бұл баланың қасыреті қандай болғаны сонда?

Озипаның түске дейін тірнектеп жинаған мәліметі мынаған саяды: күйеуі тастап кеткен, сәбиі өліп қалған. Қыздың өз ата-анасы қабылдамаған. Оқуы жоқ. Жұмысы жоқ. Баспанасы жоқ. Емделуге төлейтін және ақшасы жоқ. Жоқ.

— Обал емес пе, өзіне неге айтпайсыңдар құрсағында баласы бар екенін.

— Сол, обал болмасын деп. Ертең ауруханадан шыққан соң түсік жасатуға ақша да тапшас. Өрі жамбасының сынығы біткенше ол бөле жатырға жабысып қалса қайтеді? Ийи, барыңызшы өрі. Өз балаңыз түгел ғой. Сізге бідеңе түсіндіремін деп тұрған менің де мыйым жоқ.

Озила кейін шегінді. Өр қазақ менің жалғызым дейтін ақын жүректер тас боп кеткен бе? Бөтеннің тағдырына үкім айтқанға неге құмармыз осы?

Алғашқы балалары тұрмай, жергөк кісін аңсаған кездері. Көрші ауылдағы құрым киізге орап, үй іргесіне тығып жасырып ұстап отырған Жанкісі батырдың қылышын атан түйедей қалап алдырғаны; баласының кіндігін ырымдап кестіргені — бәрі-бәрі көз алдынан бір сырғып өтті. Жоқ, Шырынкүлге айту керек. Мейлі, өзі шепсің. Алла бір қозы артық туса шөп басын айыр бітіреді деген. Өркімнің өз ырызығы бар. Айтады.

Шырынкүл мына жаңалықты естігенде дүр сілкіінді. Кеше ғана өмір сүргісі келмей, көзін ашпай қойған келіншектің жүзі нұрланып сала берді.

— Апа, апа, бері келіңіз. Қызыңыз тез жүріп кетсін десеңіз мына ұнтақты беріңіз. Міне, бұлай дайындайды, — көрші

палатадағы Базаркүл шақырды. Оның Озипа апасына берген ұнтағын Шырынкүл сүйсініп ішті. Сол түні тыныш ұйықтады. Қызының тынышталып, жазылуға бет алғанын көргенде, ертесіне Озипа өзі іздеп барып еді, сатушы келіншек құлшынып “мына біреуін жарасын таңғанда сепкізсеңіз жара бес-алты күнде бітіп кетеді” деген соң онысын жөне алды. Медбикелерге өтініп отаның дүрдиген жарасына сепкізді. Шырынкүл күн санап жақсара бастады. Озипа өзінің өліп қалған қызын қайта тапқандай бір сезімде болды. Қылышбек келгенде тура солай деді. “Шал өлгенде ауылдағы үйді саттырып, маған Алматыдан әперген бір бөлмелі үйінді пәтершілерден босаттыр. Біз Шырынкүл екеуміз сол үйде тұрамыз” деп, өз шешімін кесіп айтты. Келін бірден өре түрегелді, қарсылық білдірді. Ұл үнсіз тесіліп біраз тұрды да ойласайық, ақылдасайық, танысайық деді, жеті өлшеп бір кесетін ежелгі мінезіне салып байыппен сөйледі.

Шырынкүл ауруханадан шығарда көп ойланды. Ешкім іздеп келмегеніне көндікті. Бұрынғы таныстарынан байланысты шорт үзіп, Озипа апасымен, ішіндегі шараңасымен, ақсақ аяғымен жаңа өмір бастауға белін бекем бұды. Өмір.

Өмір сүрудің өзі ерлік екен-ау!

Тәуекелдің өзі табыс екен-ау!

Ауруханада жабысқан Базаркүл төтесі өлі қамқорлап жүр. Соның айтуы бойынша “Шырақ” деп аталатын аяғы ауру, сал болып қалған әйелдердің қоғамына мүше болып кіріп алды. Солардың ұйымдастырған бірнеше курсына қатысып сертификат алды. Тігіншілер курсың оқып алды. Бірақ тігін машинасы өте қымбат тұрады екен. Өрі Қылыш ағасы ескі компьютерімді берем деген соң, соның курсың бітірді.

Әсіресе, “Іскер әйелдер қауымдастығы” жолдама берген курс өзіне өте ұнады.

Бірінші оқу күні түк ұқпаса да ондағы кісілердің өзіне деген ықылысы жігерлендірді, аяғына дейін оқуды ойлаған. Қас қылғанда екінші күні бойы өзімен бірдей әдемі қлш құмыраны сындырып алғаны... Зересі кеткені сондай — үні шықпай қалды. Оны төлеуге ақшаны қайдан алмақ? Қайдан ғана келе қалып едім. Қандай қолпайсызбын. Өз өмірім де быт-шыт. Соншалық төлейсіз болсам, анамнан тумай-ақ қойсам етті.” Бір уыс болып бүріскен мұны үлкен бастық

ұрсудың орнына иығынан сипап жұбатып тұр. Түсінбей қалды.

Бұл курста Озипа апасы сияқты үлкендер де, өзі сияқты келіншектер де, тіпті он жеті-он сегіздерде жас қыздар да жүр. Тіпті төртеуі мүгедектер арбасымен келіп отыр. Балпанақтай келіншектер де жүр. Шырынкүл сындырған құмыраны бәріміз ақша жинап төлейміз деп шешті. Оған үлкен бастықтары “ауыз бірлігі күшті, ұйымшыл топ екенсіңдер. Бұл мәселені кейінге қалдырайық. Тек сендер бәрің де жақсы оқып, өз алдырыңа фирма ашып кетіңдер” деген тілек айтып жатыр екен. Мұны сертификат алсаң төлемей-ақ құтыласың дегені деп ұққан Шырынкүл оқуға бар күшін салды. Неге оқымасын, күнде өртүрлі етіп (өзі еңі түгел түсінде көрмеген) түскі ас береді, курсқа бір тиын төлеттірген жоқ. Тіпті бала сияқты ойнап алады ара арасында. Бірінші күні бір бірінің атын атап доп лақтырды. Өдісі сол екен. Бірін бірі өмірінде көрмеген әйелдер тез-ақ бір бірінің атын жаттап алысты. Содан ба, бірден татулық орнап, бірін бірі қимай қоштасып көпке дейін хабарласып жүрді.

Смета жасау деген мый жетпейтін қиын іс деп ойлайтын. Оқи келе азарт оянып, қағаз жүзінде Шырынкүл бір өзі бірнеше фирма ашуға дейін барды. Имидж жасауға келгенде алдына жан салмады. Үнемі бір жаңа, тың ұсыныстар айтады. Күн сайын ауысып келіп отыратын мұғалімдері тек мұны мақтайды. Мақтаған сайын құлшына түседі. Өмір сүру не деген ғажап!

Бұрын қалай байқамаған. Мамандық деген көп екен ғой. Тіпті үйде отырып ақша табуға болады екен. Аанада Базаркүл төтесі соны көрсетіп берді. Өйтеуір Шырынкүл өзіне, өмірге келетін сәбиіне өзі ғана жауапты екенін, өз өмірі тек өз қолында екенін түсінді. Тумаса да туғаннан бетер өзінің қамын жеген Озипа апасына алғысы шексіз. Екеуі шүңкілдесіп отырып жоспар құрады, не істесе де апасымен ақылдасып жүргені. Апасының екі немересі — Қарасай мен Қазі үйге келгенде Шырынкүл шеңбірек атқан ішіне қарамай ұлдар қалаған тамақты төттілеп өзі пісіреді. Балалардың сыңғырлаған күлкісіне толып базарға айналған үйде бір жан рахатына бөленеді. Екі ұл өзіне еркелегенде төбесі көкке аз-ақ жетпейді. Апасының жүзінен төгілген мейрімді көргенде өзінің дұрыс істеп жүргенін бағамдайды. Өмір сүру дегеніңнің өзі дәл сол сәттегі қуаныштың мен алғы күнге сенімнің шығар. Өмір сүру...

Шарынкүл

Шырынкүлді жұмысқа орналастыру үшін құжаттарын үйге тіркеу үшін қарап отырған Озипа апасы:

— Сенің шын атың Шарынкүл ме? — деді.

— Иә, апа, менің атымды үлкен әжем қойған екен. Жүз бірге келіп, менің үш жасымда қайтыс болыпты. Ол кісінің айтуы бойынша. Сондай бір батыр ана өмір сүріпті, Шарын деген.

— Иә, қазақ даласы қай кезде де батыр қыздардан кенде болмаған ғой. Кешегі Әлия, Мәншүктер сол рухтас арулар емес пе?

Апасының сөзі жауапсыз қалмасын деп өзі естігіен өңгімесін айтуға кірісті.

— Жаугершілік заманда өз баласы бар, өзгесі бар — бір топ баланы шапқыншылықтан арашалап қашып жүріп сол ана таудағы үңгірді паналапты. Аштыққа, әсіресе суға шөлдеген балалар шырқырай қиналыпты. Сонда Шарын ана Алладан су сұрап зар илепті. Сонда аян келіп “егер бір баланы құрбандыққа қисан су келеді” депті. Сонда Шарын ана еш ойланбастан үңгірден атып шығып:

— Мен құрбан. Мені ал. Балалар тірі қалсын. Өмір жалғассын, ұрпағым өмір сүрсін. Мен құрбан, мені ал, мен құрбан! — деп, үш рет айқайлаған екен, жаңбыр селдетіп беріпті. Қазір адамдар Шарын шатқалындағы сол бұлақты қасиетті деп іздеп барып ішеді екен. Бұлақ басындағы талға ақ іліп, тілеу тілейді екен.

— Тұу, қызым-ай, қандай тарих айттың! Тұлабойым шымырлап кекенін қарашы. Әжең де сені тегін Шарынкүл атамаған шығар? Білесің бе, мынандай бір аңыз бар. Осы біздің заманымызда бір әженің әуелі ұлы, сосын немересі ауырмай өле беріпті. Сонда әлгі әже айтқан екен: Осы бұрынғының кісілері айтушы еді. Ажал туралап келгенде таба алмаса тұқымына түседі деп... осы ажалы түскір мені іздеп таппай жүрген де. Сендер “ақөже, ақөже” дей бермей бір үш күн қатар мені өз атыммен атаңдаршы.” деп өтініпті. Масқара болғанда өзі де, ұрпағы да ол кісінің шын атын білмейтін болып шығыпты. Жас кезінде ісімен, қылығымен көпке ұнап “ақ келін” атанса, есейе келе “ақапа”, сосын “ақөже” деп кете беріпті. “Әй, -депті кемпір — анау екі қырдың астындағы ауылда менің қайным, сендердің “күрек сақал” аталарыңнан сұрап келіндерші. Бір білсе сол білер. Мен келін боп түскенде жетілердегі ұл еді.”

Атын біліп келіп үш күн пәленше әже деп өз атымен атаған екен төртінші күні ақ төсегінде өз ажалынан өліп, ұрпағының өлімі күрт тиылышты.

Жә, бұл ажал туралы дейік. Ажалы түскір тапшаса таба алмай жүре берсін ғой. Бірақ бағың да сені талай жүрсе қайтеміз? Сенің атыңды азан шақырып құлағына айтқанда саған келер бақ пен дәулет те сол атқа байланады емес пе? Ең болмаса үйде сол сенің әжең қойған атты атап жүрсек қайтеді?

Шырынкүл ойланып қалды. Балабақшадан бастап иеленген атын қимай отыр. Бәлкім, Озипа апасының дұрыс шығар... Жоқ, дұрыс айтады. Өмірде көргені де, түйгені де көп абзал адам. Осы көріп отырған жарығы да осы кісінің шапағаты емес пе? Аллаһ мені өлмесін деп осы кісіге жолықтырған ғой.

— Иә, апа. Жақсы. Менің атым — Шырынкүл! Мен Шырынкүлмін!

Тек апасының көңілі үшін ғана емес, өзі де біртүрлі шабыттанып дауыстап айтып мәз болды.

Апасы столдың ана басынан тұрып келіп Шырынкүлдің маңдайынан иіскеді. Екеуіне кезек жаутандаған Шырынкүлдің ұлы анасының етегінен тартты. Енді үшеуі тарс құшақтасқан осы сәттің ләззатына маужырап үнсіз қалды. Бұл бір жүректерге нұр құйылған ғажайып шақ болатын.

Шырынкүл Қылыш ағасының офисіне кіріп жарқын амандасты да, көзін көзіне тік қадаған күйі сөйлеп кетті.

— Кеше үйге жеңешем келіп балама үйді босатындар деп кетіпті. Балам Сізді өз ағам деп есептейді. Өзі жанындай жақсы көретін әжесінен айырылып қалып уайымдап жүр. Өзі бар болғаны он бірден енді кетті. Әжесін еске түсіріп тұратын пәтерді ауыстыру маған да қиын. Ең болмаса он сегізге келсе екен деймін баламды. Қылыш аға, егер мен сол кезде Озипа апама, сіздерге жолықпағанда, сіздердің үлкен жүректі қамқорлықтарыңыз болмағанда мұның бірі де болмас еді. Сондықтан мен сіздерге Орбита ықшам ауданынан екі бөлмелі пәтер қарап қойдым. Соны сіздерге сатып әпесем деймін. Бүгін жеңешем үшеуіміз барып көрсек, уақытын белгілеңіз. Жо-жок, жағдайым жетеді. Бір бөлменің орнына екі бөлме болса қайтеді екен? Аз-мұз

ақпасындағы айырма... Жо, қарсыласа көрмеңізі, менің де бір қарындастық ізетім болсын. Кімнің атына аласыз? Мүмкін ұлдардың біреуінің атына толтырасыз ба, Қазидың атына? Алған соң пәтерші жібересіз бе, өзіңіз біліңіз.

Тек мына Озипа апамның пәтерінде біз Ертөстік екеуіміз отыра тұрайық. Себебі баламды өскен ортасынан айырғым келмейді. Үйренген достарынан, мектебінен. Буыны бекісін, характері қалыптассын. Және өзі өздеріңізді қатты сүйеді. Әл өзір тумаған екендеріңізді айтпай-ақ қоя тұрайық. Есейіңкіресін. Айтам ғой, міндетті түрде айтамын. Өсіресе Озипа әжесінің өзіне тумай тұрып һәм туған соң жасаған қамқорлығын айтып бергенімде ол кісінің рухын төбесіне көтеріп өтеріне күмөніңіз болмасын. Иә, ағатай, өзірше осылай бола тұрсын.

Қылышбек Шарынкүлдің тұлғасына сүйсіне қарады. Япырай, қандай орнықты сөйлейді. Бір күннің ішінде қалай шапшаң әрекет еткенін көрдің бе? Әр азаматтың-ақ менің қарындасым осындай деп мақтана айтуына тұрарлық, арқа сүйеуіне жарарлық болып жетілгенін қарай гөр!

Кеше танауы делдиіп: “сенің айта алмағаныңды мен айттым. Шарынкүлге үйді босат дедім деп, ерлік істегендей екпіндей сөйлеген келіншегіне: “мұның қалай? Шарынкүл — менің өкіл қарындасым. Кешегі өткен анамыздың сүйікті қызы. Өзің өкіл бала дегеннің мәнін түсінесің бе? Қазақ емессің бе? Өкіл баланың жауапкершілігі бірге туған бауырдан салмақтырақ екендігін білмеуші ме едің? Күні кеше анаңды ақ жуып, арулап бір білдей азаматтың істейтінін өзі атқарғанын неге ескермейсің? Оны былай қойғанда, ана жылы ауырып өлім ауызынан қайтатынында менің тірі қалуым күні-түні қасымнан бір елі ұзамай күткен Шарынкүлімнің арқасы деп мақтанғаныңды қалай тез ұмыттың? Екі ұлыңа деген ықыласын айтпай-ақ қояйын. Қой, олай бүлінбе. Көрінгеннің айтағына ілесе жөнелетін жөнің қайсы? Өз ақылың да жетеді емес пе? Екіншілей бұл сөзіңді естімейін! — деп, келіншегін тыйып тастағанын айтпады.

Иә, бұл баяғы жұрт айтса болды, ел айтса көнді деп жүре беретін Шарынкүлге мүлдем ұқсамайды. Киім киісі де, сөз саптауы да, иегін сөл көтеріп басын өр ұстауы да өзгеше.

Менің Шарынкүлім ғасырлар тоғысында, формациялар ауысып жатқан апырлыс-топырлыс кезінде өмірге келіп,

балғын жастығының жә сұлулығының шырынын татудан гөрі тағдырдың кермек дәмін мол сімірді. Ол сонда да қазақ қызына ғана төн қайсарлықпен өз өмір соқпағын кең де даңғыл жолға туралай білді.

Бірақ иномарканың иір-иір табанының донғалағының астында тұрмастай тұралаған тағдырлар қаншама?

Иә, Шарынкүлдің бірден осылай бола салмағанын оқырманым өзін де оқып-біліп отырсың. Әрине, адамға жүрген ортасы көп өсер етеді. Алла саған сол жора-жолдасты өзін таңдау еркін де өзіңе беріп қойған.

Бір сөзінің басы бір сөзінің аяғына шалынып быды-быды деп тез де түсініксіз сөйлейтін Базаркүл төтесі бір күні оны өз төлімгері Сәулеге жолықтырды. Жігіт ағасы шомбал қазақтың “бөтен елдің компаниясын мақтап сатқын болғанша, одан да бір кантордың еденін жуып наныңды адалдан жесеңші” деп жекіріп, Шарынкүл жер болып жылап отырған. Сәуле жұбатудың орынына:

— Дұрыс айтыпты! Өне, маңдайыңда еден жууға жаратылған деген жазу тұр” — деді. Шарынкүл айнаға жүгіріп барып қарады. Шынымен де бет әлпетінде бизнес емес, құлдық санаға төн бірдеңе тұрған шығар?

Сәуле сықылықтап күліп мөз. Ақ қағаздай аңқау, сенгіш, сезімтал жандар тәрбиеге тез көнеді. Не істеу керектігін талдап беріп еді, пәлен жылы Базаркүл төтесі түсіндіре алмағанын ұға қойды. Оп-оңай. Тек жоспар жасап ал да күні түні содан айырылмай еңбектен. Еңбек. Еңбек. Еңбек — бәрін де жеңбек. Сәуленің көрсеткенін, айтқанын бұлжытпай орындады. Сыртқы келбетін, ішкі жан-дүниесін бір қалыпқа келтірді. Сосын Сәуле айтпақшы: “әйда, Марш” деп жүріп берді. Жұмыс барысында әлгі аға айтқандай сатқындықпен емес, халқына денсаулық жөнінде қызмет етіп жатқанын ұқты, сонысын өзі мақтан тұтты.

...Иә, осы күнге жету үшін аз жігер жұмсалмағаны хақ.

Немере

Газеттен үлкен етіп берген суретке көзі түсе берген соң Сапаркүл мақаланы байытап оқуға кірісті. Ертөстік. Бұл өзі оқытқан шәкірттерінің бірі шығар. Болашағы зор шахматшы депті. Болашағы? Хім. Болашағы. Сол да сөз бе екен? Сот болса, не банкир десе бір жөн. Шахматшы деген

не тәйірі. Көп болса біраз атақ алар. Сосын? Қалай өмір сүреді? Шахматшы?... Ішінен кекетіп қойып әрі қарай оқыды. Сөзі салмақты бала екен,ә. Әлде тілшінің өз ойы ма?

“Әжем былтыр қайтыс болды. Мен енді он үшке келем. Он үште отау иесі дейді қазақ. Яғни өз ісіңе өзің жауап беретін жас. Әжем айтатын еді: анаң сен үшін отқа да түсті, суға да түсті. Ө, өкемді білмеймін. Анам ол кісі Америкада, бізге ақша жіберіп тұратын жұмыста дейді. Мүмкін бұл анамның мен өскенде өкем жоқ деп жасық болмасын деп ойдан шығарған ертегісі шығар? Бұрын сенетін едім. Әжем айтқандай ендігі жерде анамның қамқоршысы өзім ғой. Еркекті әйел баласын қамқорласын Алла өзі жаратқан дейді әжем. Апама өкесіндей, жан жарындай және туған бауырындай мен қамқор боламын. Он үшке келемін ғой. Анамды мен қамқорламағанда...”

Япырмай, мына баланы қалай-қалай сөйлеткен? Оқыған сайын ұнап барады. Өзінің түрі оқушы кезіндегі Азаматына ұқсайды екен. Түрі. Тоқтамысов Азаматұлы Ертөстік. Тоқта, тоқта... Тоқтамысов? Әй бұл өз немересі болып жүрмесін? Әлгі Шырынкүлден туған шығар? А, Құдай, солай болса екен. Е, Алла осы тілегімді бере көр! Е, Алла...

Мақаланы басынан түсіп тағы оқыды. Және оқыды. Және. Қайта қайта оқи берді. Әлдене магниттей тартып барады.

Әй, Сапаркүл-ай, бір қора жаннан дөңгередей үйде бір өзің қалған соң көңілшек болып кеткенсің ау. Зейнет құжатын туралап алған. Енді үйіңізге қайта беріңіз, зейнеткерсіз деп қуып шыға ма деп қорыққан кісіше мұғалімдер бөлмесін күзеткеніңе жол болсын. Жан жоқ үйде не қызық бар. Терезесі үңірейіп қорқынып тудыра қарсы алатын үйін бірте-бірте жек көріп бара жатқандай. Кешегі қызыл су шайып кеткен жапырайған тамдардың орнына көшесі оқтай тұзу, қызғылт кірпішпен сөндеп салған сыңғырлаған жана үйлер ішінен немерелер шулап кірпіш-шығып жүрсе... мақтанып-ақ отырар ма еді? Кім білсін.

Әуелі енесі жарықтық өлді. Үйдің ырысы бір кісіге байлаулы болады дегенді естігенмен мән бермейтін. Бірақ ол кісі қайтқалы бір пәлені бір пәле жетектеп есігінен сығалады да тұрды. Сол жылы күзде мырыш табытпен өскердегі ұлының денесін өкелді. Ұзамай екі сәбиімен

төркіндеп келіп жатқан көнже қызы, у?.. Ауыл үстінен өткен қарғын су жұтты. У?, жұтқан емей немене, сол суық судан жабысқан кеселден ауруханада... у?, бар пәлені шығарған өзі. Сол қызы босанған сайын үйге алдырып... Ұйғыр құсатып, қазақта жоқ сәлтпен у?. Нем бар еді... Бошалаған інген құсатып, өз үйінде босанған болса... У?, егер іс өтті ғой. Сәбидің мәйіті суда қалды деп күйеуі түнімен суық су кешіпті. Ескілікті ауруы асқынып ол да кетті ол дүниеде болып... Өзі сол күні жиналысқа қатысамын деп Алматыда жүрмегенде әлде қайтер еді? Құдай біледі. Үлкен ұл Азамат өне, қырыққа келіп қалса да күреп ақша табамын деген дәмемен қара базарда арба итеруден аса алмай ол жүр. Өзіне қатын құтаймай-ақ қойды. Жыл аралатып “апа, міне, келіңіз” деп таныстырып қояды, әйтеуір. Үлкен қызының барған жері жайсыз болып бала алдырып еді, бейшара алқаш байынан бір перзент сүйе алмай ол жүр. Енді келіп-келіп мына жаман шахматшы баланың суретінен өз немересін көргісі келіп емешегі үзілуін-ай! Осы газеттегілер де қызық, шешесінің атын да жаза салса қайтер еді? Әй, қайдам, Азамат сол жолы “Шырынкүл өлген шығар. Машина басап кетті. Қызыл ала қан күйінде ауруханаға өз қолыммен апардым” деп келіп еді ғой. “Құтылғаның жақсы боқты” деп қуанған-ды. Ендігісі не?

Әй, бірақ үмітсіз шайтан деген. Газет редакциясына барып білсе біреу қой дей ме? Бәлкім Шырынкүл сол кезде екіқабат болған шығар?

Бір кездері болып-толған, ауыл-ауданда тек мақтауға лайық Тоқтамыстың шаңырағы ортасына түсті. Ұрпақсыз қалды деген осы ма деп шапшы ағарғанда Алла тілекті берейін дегені шығар. Көн бетіме түскен көлеңкені қайтемін. Тәуекел. Баласына, тіпті бөтен біреуден туып алса да Азаматымның атын бергеніне қарағанда Шырынкүлімнің ойы бөлек болмағаны да. Қой, барайын. Беттің арын белбеуге түйіп ертең, жоқ, дәл қазір Алматыға жүреді. Шешім сол. Бітті. Дәл қазір. Шырынкүлімді табайын. Табайын Шырынкүлімді.

Табиғат ананың ақ мамық құшағында манаураған Шарынкүлді қалтафонның шырылы селт еткізді.

— Мама, сен қайдасың? Газетті көрдің бе? Менің суретімді көрдің бе? Үлкен етіп бастырыпты. Әдемі, иә? Қарасай мен Қазига айттым. Олар кешке үйге келеміз деді.

Мама, мен тамақ істеп қойдым. Шөй да қайнауға жақын.
Мам, торт ала келесің бе, иә?
Ой, маматайым менің!

Қазақы салтым-ай

Той. Ауыл тойы. Сағыз өзенінің жағасындағы еңселі үйде бүгін дүрілдеп той өтіп жатыр. Есік алдындағы алаңның шаңын көкке көтеріп, ой-дәй, жастар жұлқынып билеп мез. Біз, бір топ кемпір, Алматы — Астанасы бар, Ақтөбе — Атырауы бар — жан-жақтан басымыз қосылып жүз көрістіргенге мәзбіз. Төргі бөлмеге оюлы қызыл ала көрпелерді қабаттап салып, табанымыздың ізі қалған осы Сағыздың шағылынан бастап, қат-қабат естеліктерді ақтарып қиялымызбен қыз күнімізге оралып арқайын отырмыз.

— Қыз-ау, — дейді Сания апам (“қыздың” өзі алпыс екі жаста, апам тоқсанға иек артып қалған) — есінде ме, деп қойып бір өңгімені бастап берсе өзгелеріміз іліп ала жөнелеміз. Бізге ғана ыстық біраз тарихты қозғаймыз.

Бізге ғана деппін-ау, санасында саңылауы бар әрбір ұрпақ өз ата тегіне үніле жүрмеуші ме еді. Мүмкін осы өңгімеден сағынған бейнелерін танып қалар. Сондағы ақтарылған сырларды қаз қалпында ортаға тастайын. Сонымен тойға келгенбіз...

— Апа, осы бір күлдіргі сөз бар еді, “есігінді ап, мен Санияның байымын” дейтін. Соны тарқатып берші.

Сания Малдыбатырова иығын қозғап дыбыссыз күліп бар денесімен бүлкілдеп алды да:

— Ия, шырағым. Ол сөз бір балдызының жездесімен ойнаған жел сөзі ғой. Өзін де білесің, өлең, тақпақ түріндегі шымшымалар халық жадында тез жатталып қалады. Ауыздан ауызға көшіп ұмытылмайды. Өне, өткен ғасырдың басындағы:

Аккиіз, Шоқат
Мал жинауды қатырат.
Колхоздағы қотыр ат
Мініп ал да тырқырат, —

әлі ұмытылмай жүр емес пе? Бір шумақта сол кездегі мал төркілеу саясаты, ортақ малды қараушы селқос болатыны, көтеремге айналдыратыны көрініп-ақ тұр емес пе? Жердің

атауы талай рет өзгергенде осы бір шумақ өзгермей халық жадыннан сыр шертеді емес пе? Өлең сөздің құдіреті сол. Ал енді әлгі сөзіңе келсек: біздің шал түнделетіп, боранға қалып, аты болдырып жолдағы жалғыз үйге түссе: олар “кімсің” деп есіктерін ашпайды дейді. Сосын

— Сағызды білесің бе? — демей ме,

— Иә.

— Сол Сағыздағы жалғыз дүкенді білесің бе?

— Иә.

— Сатушы Санияны білесің бе?

— Иә.

— Онда сол сатушы Сания менің әйелім. Мен тонаушы да, қарақшы да емеспін. Сол Сағыздағы водакачканың бастығымын. Атым болдырып, өзім тондым. Жол ұзақ. Сендер өздерің қазақшылықтан кете бастадыңдар ма? — деп ұялтса керек.

Ал “ұялған тек тұрмас” демей ме? Әйтпесе, ол кісі түрлі жауапты қызметтерде болған, еліне еңбегі сіңген азамат.

Кемпірдің бірі сөзді киіп кетті.

— Әй, Сания-ау, сол ағатайым сен осы үйде босанып жатқаныңда біздің бөрімізді сарайға (жаздақ, тастан салынған үйді Сағыздықтар осылай атайды) қамал, сенің есігіңе ешкімді жолатпағаны есіме түсіп кеткені.

— Иә, иә, тап бір Кремльдің сақшысы құсап... хи-хи...

Сания апамның жүзі нұрланып бар денесімен тағы да бір бүлкілдеп алды.

— Осы той жасап жатқан Серіктің (Берегенов) анасы Жәмиға келін аурушаң еді. Бөлен құрсақ көтерді. Балаларының қызығын көре алмай жастай кетті, жарығым... Сол күні марқұмның жүзін бергелі жиналғанбыз. Кенже қызы Айтолыс төртте ғана болатын. Мені аяқ астынан толғақ қысты. Жұмазия акушер айтты: “апа, үйіңізге қайтыңыз. Бұрын да бала туып жүрсіз. Тез босанып қоясыз-ау”...

Сағыздың арғы жағындағы үйге жетуге уақыт тығыз болды. Төсек қойып, ақ жағма төсеп, жағдайымды жасап жатыр. Кілең перзентханада туып жаман үйренгенмін. Әншейінде балаларымның әкесі мен босанғанда қазақы салтпен қасыма жоламайтын. Бұл жолы “толғатқан әйелге ауруы бар кісі кірсе, сол ауруы жас босанған әйелге ауып кетеді екен” дегенді естіп, есікке тұрып алып ешкімді жібермегені. Таңбай досына бар әйелді қойдай иіртіп,

алдына ас-суын бергізіп, қашан Сания босанғанша біреуін шықпайсың дегені...

Мұны айтқанда Сания апамның жүзі бал-бұл жанып, сәбііне еміренген солқылдаған сұлу келіншекке айналғандай. Қайран жастық шақ!

Осы кезде үйге кірген тағы бір кемпір дау айта бастап еді, апам өкпешіні бірден тиып тастады:

— Әй, шырағым, мен де бұл үйге өзін сияқты қонақпын. Бұл шаңырақтың иесі, тойдың иесі—Серік пен Салима. Базынаңды соларға айт.

Апамның өр мінезіне сүйсініп, тоқсанға келгендегісі мынау, жас кезінде қандай болды екен деп қиялмен суретін салғым келіп, тағы сөз күтіп телміремін.

— Осы балалардың әкесі, менің Есен жездем неден қайтыс болды? Апам өлгенде бар болғаны ол кісінің қырықтағы кезі еді ғой. Екеуі арасына ай салып қайтыс болған дей ме?

— Жаным-ай, ол бір мезгілсіз қаза. Көдесін береміз дегеннің үстіне менің бөпелі болғаным қосылды. Сол жолы жездең үш қара қойды бірінен кейін бірін аспаққа асып қойып сойған еді. Сонда теріден бірдеңе жұққан болуы керек. Міне, мына жеріне талаурап жара пайда болды. жан-жағы қызарып ісіп, қол тигізбей ауырып, жараның беті қап-қара ноқатқа айналды.

— Қазақтар оны түйнеме дейді.

— Сибирьский язва ғой!

— Жанды жара. Емі — бақа!

— Ол кезде қайдан біліпсіз. Есенді самолетпен Атырауға әкететін күні біздің үйге жүгіріп осы ауруханада істейтін Мұстахима келді.

— Өлгі Шыңдыбайдың келіні ме?

Сол айтты: “кеше ауруханаға совхоздың директоры Сахуалин келіп аурулармен сөйлесіпті. Есенді көріп, мына кісіні неге тез емдемейсіңдер. Ауылдың маңдай алды механизаторына істеп отырғандарың не? Өлдерің келмесе мен облыстан тікұшақ алдыртайын. Емдетіңдер! деп ұрысты. Бүгін он бірде тікұшақ келмекші.”

Мен ауруханаға тұра жүгірдім. Барған бетте ініме ұрыстым. Ертерек неге айтпайсың, Доссорда Молдаш Малдыбатыров деп өкенді атаса бітті, бөрі тік тұрып емдер еді. Дәрігерге де ұрсып жүрмін: диагнозын дұрыс қоя алмасаң Ізбасарды шақырмадың ба деп. Жан қысылғанда не демейсің?

Есеннің бетін былай етіп таңып қойыпты. Жағы босап қалыпты. Былдырлап сөзі түсініксіз. Соның арасында совхоздың активтері жиналып қалды. Ішінде сенің өкен Базарбай құда да бар. Сағыздың батысындағы тастақ жерге тікұшақ қонатын болды. Ауылдың бөрі сонда. Мен інімді жібермеймін деп шырылдаймын. Ел маған басу айтады.

— Сырттың жарасы жеңіл. Әп-сәтте сылып алып тастайды, — деп қояды Қабдош: — бірдеңе көрдің бе, неге үрейлендің?

“Түсімде етбетімнен жатыр екенмін. Аяғымдағы голошымды бір әйел келіп шешіп алып кегіпті” деймін мен.

— Ақ Сәкем-ау, әйелдікке салынба. Өзім бірге барамын. Қорықпа. Өйтпесе өзің де бірге жүр, — дейді Базарбай.

Сол тікұшақпен біздің шал, Жылқыбай, Базарбай, Тасым-бөрі кетті. Кетті. Кетті ғой...

Апай көңілі босап, 1968 жылы қайтыс болған інісін ойлап бір сәт үнсіз қалды.

— Қыз-ау, түйнеменің емі бақа еді ғой. Бақа! Менің шалымның айтқан әңгімесі бар еді. Баяғыды, он жастағы бала кезінде шешесі осы түйнемемен ауырыпты. Жас бала не істерін білмей үйдің сыртында жылып тұрса Ойыл жақтан бір ақ сақалды шал келеді екен.

— Ата, не істеймін? Шешем үш күн болды, ауырып жанын қоярға жер таппайды. Үш күн, үш түн. Қолын көтеріп алып бебеулейді. Үш күн, үш түн болды, ұйқтамағалы. Қап-қара жара ұйықтатпайды. Не істеймін?

“Анаң сол жараға бақа тартуы керек” дегенін ести сала, құдыққа қауға тастаса шелекке бірден бес-алты бақа ілініпті.

Жараға таңса болды бақа серейіп өліп қала береді екен. Солайша төртеу-бесеуін таңған соң апасы ауызынан суы ағып ұйықтап кетіпті.

— Өне, ажалсызға сол, шалдың ауызымен емін айтқызып, баласының қолымен бақа таңғызып шебер құдай өзі көмектесті.

— Сол енеміз бертінге шейін отымыздың ақылшысы болып төрімізде отырды.

Енді Сания апам да әңгімеге араласты.

— Өне бір жылы Жұмабайыма ВТЭК-тен қағаз алу керек болып Миялыға бардым.

— Ол әлгі емшектегі кезінде көз тиді дейтін балаң ба?

— Иә, сол. Дәрігер түстен кейін қабылдайтын болды да, сондағы құрбымның үйінен түстендім. Күйеуі ақ костюм шалбар киіп ыздыып жүрегін серілеу жігіт еді. Келіншегі мені көрсімен арыз айтты. “Осы ауырғалы үйге бақа толып кетті. Жараға бірден-бір ем дегенге таңып берейін десем, таңғызбайды. Сен айтшы, бәлкім сені тыңдар.” Қайдағы. Киініп алып шығып кеткен. Мен дәрігерге келсем, ол да сол жерде отыр екен. Кірді. Врачтың пышағы тиген бойда жаны шықты. Енді қайтесің, ахалына көрінгені шығар, “құрдастарым мазақ етіп күледі, олай ету-ескіліктің қалдығы” деп, үйге өзі шұбырып кіріп тұрған бақаны басқызбады.

— Иә, халық айтса қалп айтпайды деген бар. Кейде халық емі медицинадан күшті.

— Жән сөз. Осы көз тигенге де врач түк істей алмайды. Айтпақшы, балаңа көз қалай тиіп жүр?

— Емшектегі кезі. Жаз — бізде киіз басу науқаны. Демалысымды алып, көршілерімді шақырып киіз басуды бастап кеттік. Он үш қатын, қоямыз ба? Екі текеметтік жүнді сабап, тай қазанға суды сарқылдатып қайнатып енді бастай бергенде бастық машина жіберіпті, орталыққа тез жетсін депті. Бұл өлгі 1950 жылы жаңадан сайланған министрдің біздің елге келгендегі оқиғасы. Алты бірдей ақ үй тігіп, іші-сыртын жайнатып, белсенділердің осы қалай тәуір кілем, дүниелерін жинап, сары қымызды сапырып, ой-дәй, қапылып жатырмыз.

— Әне, айттым ғой, бұл Сөкеңсіз іс бітпейді.

— Әрине, кез-келген кісі бітіре салатын іс болса Сөкене машина жіберіп не жындары бар?

— Әй, қыз, Сания алаң мықты дүкенші, оны да бір жерге тұртіп ал!

— Өлгі рабкоптың бастығы мұны дүйім дүкеншіге үлгі қылатын. Санияда құстың сүті жоқ, сосын жылқының өті жоқ. Басқа не зат сұрасаң да тауып береді деуші еді мақтан тұтып.

Мақтау кімге жақпасын, апай да бір жымыып алып:

— Бірде қызық болды, Складқа тоқ шөйнек түсіпті деген сыбыс шықты. Отчетымды тастай қылып түске дейін өткіздім де, түскі тамаққа берілетін бір сағаттық үзілісті пайдаланып жүз шөйнекті вагонға тиеттіріп алдым. Бергі жағына зат толтырып қойдым. Мұқыр, Жантерек, Жаман-

сор, Шолақсайдың дүкеншілері бөрі шуылдайды “бізге де бер” деп. Алыста, бер жағында көп зат бар. Ертең өкеп беремін деп құтыламын. Бір алып алған соң беріп жындымын ба? Алай өзінің сондағы өбжілдігіне, ерінбейтіндігіне, қулығына риза пішінмен жымыып еске түсіріп отыр. Басқа дүкенші болса қалаға келгенінде есеп тапсыруды сылтауратып екі-үш күнге мойын босатып қыдырып кетеді екен. Ал апа бір күнде есебін де өткізіп, тауарын да тиіп бөрің үлгертіп жүреді екен.

— Әй, жазушы қыз, бұл Сания апаң тек дүкенші дейсің бе, сол кездің атқамінер азаматы болды десең келісер.

— Сәке-ау, осы сенің мына Сағыздағы өшелишени ашқаныңды мына қызға айтып па едің? Айтсаңшы, жазсын.

— Сен де бір ит жылғыны ұмытпайды екенсің! — Деуін десе де өзі жасық шағының мәніндей болған кезеңдерді сөз қылғанды ұнатқаны көрініп-ақ тұр. — Иә, дәу бастық шақырып алып тапсырма берген соң, үкіметтің жұмысы деп оқитын жер, жатын жай, төсек-орын, ыдыс-аяғына дейін дайындап, сметасын жасап құмбыл кірісіп кеттім. Тек екі ай өткенде ғана өлгі директор болатын Қим келді. Е, сол кезде өзім құрысқан оқу орыны қазір жыл сайын пәлен маман дайындап ел қажетіне жарап тұр!

— Пай-пай! Өне, айттым ғой, сосын өлгі...

— Апа, көз тигенді айтам дегенсің.

— А, иә... Он үш келіншек жан шыдата ма, сол күні-ақ екі текемет дайын болды. Мен болсам келген “қонақты” күтудің шаруасымен шаршап түнгі екілерде бір-ақ үйге кірдім. Баламның іші өтіп қалыпты. Ертемен тағы емшек сүтімді сауып, шешеме “кешегідей бөтелкемен берерсіз” деп табыстап асығыс жөнелдім. Өлгі киіз басқан күні прокурор Ғалымды білесің ғой, соның шешесі немересін арқалап келіпті. Елімізде жақсы салт бар емес пе, асарлатып көп кісі жиналып бастаған жақсы іске жақсы тілек айтатын... Сол Ғалымның шешесі немересіне: “Түспі жабыспай. Өне бөпені қарашы. Кіп-кішкентай болса да жыламайды. Өне, борп-борп еміп жатыр. Қарай гөр өзің!” деп таңданыпты. Келесі күні баламды емізіп отырсам төсімді тырмалап, бауырыма кіріп мазасызданып кетті. Соның үстіне кірген көрші әйел “қи түсірте қояйын деп ем, ақшасы түскір жетпей қалды. Екі жүз сомдай қарыз бере тұр” деп сұрады. Балаға көзі түсіп. “мынаған көз тиген. жауырыншы кем-

пірге апар” деді. Шешем де елп ете түсті. “Апар, апар. Баланың мазасы өбден кетті, апар. Таңертең ерте оятамын. Жастығыңның астына ақ зонға жиырма бес сом түйіп қоямын.” Таң қараңғысынан оянып, балпанақтай баламды (салмағы бір он кило болып қалады-ау) көтеріп алып үш шақырымдай қашықта тұратын жауырыншы кемпірге тарттым. Асығып жүргенім уақытында үлгеріп қызметке шығуым керек. Сонда үйдің қасында рабкоптың машинасы тұрды. Мен арса-арса болып жолсызбен тіке тарттым. Жауырыншы кемпірдің қызы менің құрбым. Өзі ісмер. Қол машинасы бар. Ол мені көргенде қуанып кетті. Зыр жүгіріп мосыға шөйнек ілді. Жауырыншы әже баланы көріп шошып кетті. “Неге ертерек әкелмедің? Төрт күн өтіп кетіпті ғой.” Енді, көз тигенге жеті күн өтсе оны құтқара алмайды екен. “Өй, қиын, қиын. Жаны қалар. Өй, бір жері кем болып қалады-ау” деп уайым айтты. “Әкеліп тұрарсың, әкеліп тұрарсың...”

Сонда дейім-ау, мен де жеттім өліп-талып, өлгі біздің үйдің жанында тұрған машина да жетті. Шөпір шалбарының балағын қысқартуға жауырыншының қызына келіпті...

— Апа-ау, машина өкіметтікі, ал ұлын жекеменшік, сенікі. Сосын ұялғансың дағы...

— Дұрыс, дұрыс... Жас кез ғой. Бөрін ұятсынамыз. Содан, жауырыншының айтуы бойынша, Ғалымның келіншегі құрбым ғой, енесінің сандығынан бөртпе шәлісін әперді. Бір аяулы нәрсесін күйдіріп ұшықта деген, сосын аңдып жүріп дәрет сындырған жердің топырағын күрекпен бір көсіп алып, соның суына сәбиді шомылдырдық. Тірі қалды, бірақ бір қол, бір аяқ кем болып бітті.

— Япырай, ө! Көз тиген деген қиын нәрсе екен ғой. Ал Есен жездем не болды?

— Жан бөлек. Өлген артынан өлмек жоқ. Совхоз аяулы азаматы үшін гроб (сол кездің салты ғой) жасатып, үлкен жүк машинасын жіберіпті. Біздің шал “қырық күн шілде, ауыл алыс, мәйіт жолды көтермейді” депті де, өлгі Нөрегеевті білуші ме едің, вагонның бастығы, содан вагон сұрапты. Ол да азамат екен, сөзге келместен сан. эпидттің қағазын туралап, мұз тиетіп бір вагонын лезде дайындатыпты.

Шиеттей төрт бала жетім қалды. Не шеше жоқ. Не әке жоқ. Жоқтауымызды айтып жер қойнына берген соң

ақылдастық. Ең кішісі төртте, үлкені он алтыда — Амангелді. Ойласа келе біздің үйдегі апама тоқтадық. Салмақты салған Базекең болды. Балаларға бас-көз болып отыратын бір кісі керек қой. Апам да келіскен сияқты еді, бірақ жиналатын түрі жоқ. Ақылдастар алқасының пікіріне қарсы емес сияқты еді. Мен түгіне түсінбеймін. Балалар бір келді, екі келді. Тіпті болмаған соң Базекең өзі келді. Мен айттым:

— Апамның билігі өзінде. Мен Есеннің үйіне бар деп айтсам бір кесе көжесін қызғанды дер, көңіліне алар. Себебін білмедім. Ашып айтшы, апа?

Апам төмен қарап күмілжиді. Не бай жоқ, не бала жоқ болған соң өзіне серік етсін деп бауырына осы Амантайды қырқынан шыққан соң салып бергенбіз. Байғұс апамның күдігі сол баламды алып қалады дейді екен.

— Ай, апа! Алла алдында сұраусыз! Өкете бер! — дедім. Мына тарихты естігенімде менің жүрегім уылышып аузыма келді. Тебіреніп кеттім. Манадан бері өншейін сөз тыңдаған екенмін. Жазам! Жазу керек! Менің Сағызымда қандай тамаша адамдар тұрған! Олардың осы өнегесін көрген ұрпақ қалайша жаман болсын! Өзіммен өзім тебіреніп кеткен екенмін. Сания апам әлі сөйлеп отыр. “Содан апам осы үйде жиырма бес жылдай балаларды қанаттыға қақтырмай, тұмсықтыға шоқтырмай тәрбиелеп жеткізді. Оқытты, білім өперіп адам қылды. Келін түсірді. Қызды жасаулады. Қолы шебер кісі еді. Бір Қалжанға сол жоқ кездің өзінде он бес көрпе апарыпсыз ғой. Жетіммін деп қам көкірек болмасын деп... Сексенге келіп, осы балалары арулап қойды.

— Япырай, ө! Қазір болса ғой сол балаларды көздерін жәудіретіп жетімдер үйіне өткізер еді,— деп, бізді тыңдап отырған жас келіншек шыдамай сөзге кірісіп кетті.

— Заң бойынша өткізу керек деп табандап тұрып алады қалалы жерде, — деп, екіншісі оны қостай жөнелді.

— Айтпа, сонда балалар елден жырақта жатбауыр, орыс тектес бірдеңе болып... шыға келеді-ау.

— Енді міне, төртеуі төрт үй. Сания сенің еңбегің зор.

— Еңбектің қайтқаны — сол, өзімен өзі үй болып, жаман атқа ілінбей, адам болып кеткендері. Ата-ананың мерейі осы емес пе?

— Міне, мына Амантай да аяқтанды.

— Соны айтам-ау. Бүкіл Сағызда ес жоқ. Бәрі қуаныш осы тойда жүр.

— Қалыңдық та осы ауылдың қызы. Көргенді жердің, өнегелі атаның перзенті.

— Ойбай, үлбіреп тұр-ау, үлбіреп тұр. Өзі нешеге келіп...

— Қойшы, не болса соны сөз деп! Одан да екі жас бақытты, үбірлі-шүбірлі болсын деп тіле!

— Әумин!

— Әумин!!!

Ұштап ананың әңгімесі

Атам үлкен кісі.

Күйеуімнің ағасы ғой. Сол кезде менің көзіме шал болып көрінетін. Қызық, қазіргінің ондай “шалы” өзілің жарасса атаңмен ойна деген” деп, тым жеілтек. Ауызында бата емес, тост. Сөйлеп кетсе, сөзге қонақ бермейді. Сол кезде дейім-ау, үлкендер көзімен қарап-ақ тиым салатын.

Атамның іс-қимылы бипаз. Біреу-міреу бірдеңе құраса: “өне, екі келін отыр, солардан сұраңдар, солар біледі” дер еді. Тәрбиесі екен ғой, бізді үй шаруасын өздері меңгеріп кетсін дегені екен.

Абысын болса көп сөйлейтін адам.

Аулымызда бір ел ағасы(парторг), елге сыйлы азамат бар еді. Бір күні шөй құйып отырған мені шығарып жіберіп, абысыңға әй бір ұрыссын. “Сен, шырығым, о деп, бұ деп келінге тиісе берме! Үйдің де, түздің де жұмысын бір өзі атқарып үлгертіп отыр. Тәубе де. Байыңды алса құдай алды. Енді жұрттан сен туралы “келініне күн бермейді” дегенін естісем, оңдырмаймын! Айтпады деме!”

Есікті жамылып тұрып тыңдап, әй, бір қыбымның қанғаны-ай!

Сол ағайды “ыссы” деуші еді. Мінезді солай суреттейміз ғой. Ол кісі соғыс жылдары “труд армияға” алынған. Жасы асқан не соғысқа жарамайтын кісілерді заут-фабрика, шахта жұмыстарына әкетіп жатқан кез. Төрт-бес жыл жүріп келді, соғыс біткен соң да тез жібере қоймапты.

Елде екі ұл, екі қызбен келіншегі қалған. Біреумен ойнап қойып, егіз қыз туыпты. Өлі туған нәрестелерді көміп тастапты. Бірақ, ел құлағы елу, сөз жата ма? Ағайдың да құлағына жетсе керек. Әйелі қайтқанда басына бейіт көтертпеді, белгі қойғыздады. Кейін, балалары ержетіп, тас қойғысы келген екен, рұхсатын бермей қойыпты. Солай, ойнастық жасағанның жазасы. Сол күйі жермен жексен болды. Білгенге бұл да тәрбие...

Абысын ұрса беретін дедім ғой.

Қазір ойдап отырсам ол кісінікі де тәрбие екен. нәрсесін орнына қойып үйренсін, тиянақты болсын, немесе балаларды алаламай еркелетсін дегені шығар... Жастың. Қызметтемін. Үкіметтің жұмысын да, үйдің шаруасына да бір өзім. Үлгеріп-ақ жатамын. Бұл кісі неге ұрса береді екен деп өкпелеймін дағы.

Күйеуіммен үлкен қалада оқып жүріп табысқанбыз. Ата-анам: алты жетімнің ортасына келіпсің. Өз қалауыңмен келдің. Енді бізге “көргенсіздің асыраған баласы-ай” дегізбе, тіл тигізбе! Саған айтарым; біз келгенде бір жетімнің көзінен жас көретін болсақ, ақ сүтімді ақтай аомағаның. Осылардың көңілінде қаяу, көзінде жас көрмейтін болайық” деп қатаң ескерткен.

Алты жетім деп отырғаны: шал жетім — қартайып келгенде кемпірі өліп қалған. Абысын жетім — шал өліп отыр, абысынның қолындағы төрт жас бала — болса, болмаса шын жетім солар ғой!

Шешемнің осы сөзі құлағамда. Абысын қанша ұрсып жатса да ләм демеймін. Үнсіз тыңдап аламын да, бұрылып шаруамды жасай беремін. Жұмыс уақыты болса-қызметіме кете беремін. Мен кеткен соң сабасына түсетін шығар, жұмыстан келгенімде баламды бесіктен шешіп алып қолыма ұстата салады. Бала емізіп отырып бәрін де ұмытамын.

Қатын байғұс — кіші енемді айтам — сөйлеп тәрбиелемесе, қалай тәрбиелейді? Сөздің бәрін ұрысты деп қабылдайтын жас келіннің ой да шығар, қайдан білейін... Әйтеуір көріп, естіп, үйреніп осы халге жетеміз ғой.

Қазақы тәрбиенің қаймағы бұзылмай тұрған кез. Біздің кісі ел қызметінде жүрді ғой, үйдегісінен түздегісі көп. Соған сөз келмесін деп те тырысасың. Сөйтіп жүріп балаларым ержетті. Өкесі ауырып қайтыс болғанда ең кенже ұл бар болғаны екіде еді. Ол да міне, соқталдай азамат. Ұл-қыздарыма өкпем жоқ. Бәрі біздің жолымызды қуып жоғарғы білім алды, бір-бір елдің тұтқасын ұстап, ел қажетіне жарап отыр. Ендігі кезек немерелер, алды Лондонда оқып жатыр. Білімі тиянақты дегенім ғой. Аналық мақтанышымды білдіргенім.

— Хадипа-әй, шәйін дайын ба? — Сәлем бере келген кісінің басын сөзбен қатырдың деп, маған ұрсып бұрқылдайды, жарығым. Өзін осылай бір келгенінде саған

өңгіме айтпасам ішім жарылып кетпей ме? Газет оқуға көзі құрмағар жарамайтын болып барады. Тыңдайтыным — радио. Теледидары тарсыл-күрсілге толып кетті ғой бүгінгінің. Сағат Өшімбаев деген баламның сөзі жақсы еді. Сондай салихалы сөздер естігім келеді. Атырауыңда өзім бастас кісі қалмай барады. Бір ақтарылып сырласатын, сөзінді бөлмей тыңдайтын құлақ таппай қор боласың кейде.

Шүкір, балалар өсіп, құда-жекжат көбейіп, немерелерге дейін алды аяқтанып, ақар-шақар ел қатарлы қауқылдасып аламыз. Тәубе.

Санап отырсам өзіммен өзім, тек шал екеуіміз балаларымызбен оңаша өмір сүрген дәуреніміз жеті-ақ жыл екен. Қалған уақытта қолымызда ата-ене, қайынағаларымның балалары, үйім сапырлысқан жан болыпты. Қырықтың бірі қыдыр дейді, сол көптің ішінде жетілген ұлдар ел қамын жейтін азамат болып атқа қонады екен.

Осы өзің сияқты аяулы жандар келгенде бәрі шұбырып келіп сәлемдесіп кетеді. Тек мына сенің асығыс болғаның дұрыс болмады. Ойлансаң қайтеді, енді қашан ат ізін саласың? Асықпай, қонып, аунап-қунап біраз болып кетпейсің бе? Ұлдар апам келді леп, бір-бір марқаларын сойып, қонақ етеміз деп дайындалып жатқан. Е,е, қайтеміз енді, кешке, қызметтен шыққан соң бәрі келіп сәлемдесіп шығар. Жүр, шәй ішіп, ермек қыла тұрайық.

Аяқталмаған диалог

Екі кемпі... саркідір әйел сөйлесіп отыр.

— Мә, мен саған бір қызық айтайын...

— “Мә” емес, әдеби нормасы мәссаған. Өзің мектепте сабақ бересің.

— Мәссаған деп үлкен деңгейде, халқаралық жиында айтса үйлесер. Осы мәссағанда көкірек, менменсу, тіпті кекету бар сияқты.

— Сөзден көкірек іздеген сені көрдім.

— Ал “мә” таңырқау, сүйсіну.

— Иә, сөзіңнің жаны бар. Баяғыда менің Клара Төлеухановна Өмірова деген дәрігерім айтып еді. Бір жылдары Москваға симпозиумға барғанмын дейді. Кремльде жүрсек “мә, мынаны қара!”, мә, сен қайдан жүрсің, ей” десіп екі кісі бас салып құшақтасып жатыр. Мәскеудің қақ

ортасында маңыраған не қылған “қойлар” деп тұрсақ, сенің Атырауыңның адамдары.

— Диалекті десең дей бер. Мә бәрәбір жұмсақ. Сөзді байытайық, сөзді байытайық дейсіңдер де, өздерің дайын сөзден бойларыңды ала қашасыңдар. Сендерді, өдебиетшілерді түсіну қиын. Өп-өдемі сөзі диалектіге итере салып...

— Жә, кешір. Сөзіңді бөліп жібердім, не айтып отыр едің?

— А, ана жылы ауылға барғанымды айтып отыр едім ғой, сонда Мақаттағы Қамар маманың үйінде...

— О да бір дәурен екен-ау, жаз шықса болды, Мақат мама, Сағыз мама, Жантерек мама деп поезға мініп жөңкіліп жүретініміз...

— Сағыз маманың “кісе наны-ай” деп, ана Жантеректегі Күнсағи маманың, Қылышбек пен Балтабектің анасының шұбатың, құрт-майың жеп...

— Осы Мақат мама, Уалиханның анасы жас кезінде бегі бұлтиған апшақ манардай өдемі кісі...

— Қазір де жүзінен нұры төгіліп тұр.

— Қазіргінің қазағы есікті ашпай жатып неге келдің деген сұрағымен-ақ кеуденнен итереді. Тап бір бірдене керек болмаса есік ашу керек еместей-ақ.

— Ол кезде алуға емес, беруге баратынбыз. Әкеміз марқұм жаз болса, каникулға шықсымен пәлен көкелеріңнің орнына сәлем беріп келіңдер деп поезға мінгізетін. Сәлем бере келдік десең мамаларымыз кебежесін ақтарып, барын ауызыңа тосатын, жаны қалмай күтетін...

— Иә, әкеміз балалар жат болып кетеді деп, мына үйдің баласын ана үйге, ана үйдің баласын мына үйге тасып жүріп үйреткені. Әлгі Қойшыбай ше, Қалима апаның үлкен ұлы, сол, бір жазда үйге өзі келді. Сегіздердегі кезі-ау, жүдеп, биттеп кетіпті. Әкем дереу барып шешесіне ұрыстым дегені есімде. Бір көрген ауылына, түү Гурьевтен тоғыз жүз шақырым Сағызға өзі келіп тұр. Со кезде жолсеріктер де мейрімді-ау, билетсіз, балаға жаны ашып...

— Иә, бала жаны мейрімге құмар... Иә, әкеміз бар туысқанының баласын қанатының астына жинап, көзінен таса етпеуге тырысыпты-ау. Біз болсақ телефон шалуға да уақыт таппай жүргеніміз. Жат бауыр болып барамыз.

— Сонымен, Қамар маманікіндесің?

— Сенің Уалиханың

— Неге менікі? Маған іні болса, саған аға.

— Өзін ғой, менің Ақмаралым, менің Уәлмханым дейсін де отырарсың.

— Иә, Ақмаралым осында оқып жүргенде ай сайын, апта сайын келіп, сәлем беріп тұратын. Компьютерді қолдануды өзі үйретіп еді, жарығым! Сағынып кеттім ғой.

— Әне, бұған тек бастап бер... Көзіңе сақ бол, болды. Өнесі-ей.

— Ағылшынша тіл сындырып қалып едім...

— Міне, Қамар маманың тәрбиесі екені көрініп тұр. Қой, өңгіме тыңда. Сол жолы жерге жайылған дастарханды жинап алған соң сенің Уалиханыңа біреулер келіп, далаға шығып кеткен. Іле қайта кірді. “Мама, ұсақ ақшаң бар ма? Маған бере тұршы” дегені. Таң қалып қарап отырмын. Кемпір камзолын алғызды. Қалталарын қарап, ақша өперді. Не деген тәрбие. Сонда сенің Уалиханыңның аудан әкімі болып істеп жүрген кезі. Қарыны қампайған дәу еркектің қалтасы құр дейсің бе? Бұл — тәрбие ғой. Балалары, келіншегі көріп отыр. Мамасына осы қылығымен осы үйлің иесі сенсің, бәріміз сені тыңдаймыз деп отыр. Осыны көрген немерелер әжесін сыйлап құрақ ұшпай ма?

— Дұрыс айтасың. Сол Мақаттағы Света ше, Махфузаның келіні, көшеде құлап ішетін қайнысын “ойбай мұның мінезі жаман” деп, отауға жаңа түскен келінін айбындырғанына түсінбейтінмін. “Әй, не деп отырсың, көкең естісе, өлтіреді; бұл қылығыңды көкең біліп қоймасың; ұят болмасын” дегені өзінше жас келінін тәбиелегені екен ғой. Қазіргінің енесі келіннің көзінше байына, келіннің атасын жерден алып, жерге салып, бақылдап ұрсып, бір-бірінің беделін айрандай төгіп жатады. Сөйтеді де келінім ата-енесін сыйламайды деп арыз айтады да отырады.

— Иә, бұл сөзіңе жүз пайыз қосыламын. Жастар олай, жастар бұлай дей бергенше өз аузымызға қақпақ қойғанды білгеніміз абзал-ау.

— Әже-әже, мына Аян бар ғой...

— Иә, әже, Назардың өзі...

— Келе ғой, балапаным.

— Кел, қошақаным! Тағы неге келіспей қалдыңдар?

— Мәрзия, осы “екі аяқтыда бөле тату, төрт аяқтыда бота тату” демеуші ме еді?

— Екі аяқтыда бажа... Бұлар бөледен туған пәлелер емес пе?

— Қойшы, пәле демеші. Күнім менің, балдан төтті балапандарым менің!... Кел, бері. Екеуің де кел. Сендер бауырсыңдар. Қайта көшеде біреу тиіссе, бір-бірінді қорғандар.

Тылсым дүние

Алды алпысқа таяу, арты отыз бестердегі бір топ әйел офисте жиналып шөй ішіп отырмыз. Қазақ жиналған жерінде шөй ішпей жүре ме? Бастықтардың көзін ала бере бас қосамыз. Шөй тағы өңгіме дүкенсіз өте ме? Бүгінгі тақырып — әркімге анда санда бір кездесіп қалатын кездейсоқ жұмбақ сырға тола оқыс оқиғалар. Бастап берген тағы да Нәзира. Өзінің асқазанына ота жасағанда наркоздан кейін мейітханадан он алты сағат өткенде қалай тауып алғанын айтып еді, жұрт сілтідей тынды. сосын әркім естігенін, көргенін жарыса айтып өңгіме гүрілдеп берді. Солардың ішінде маған аса әсер еткені Саягүлдің өңгімесі еді.

Тіпті терезе сыртындағы құтырынған боран да таң қала құлақ түргендей жым — жырт бола қалды.

“Анам ұрса беретін, — деп, бастады Саягүл: Тауықтың миындай миың жоқ. Ертең қайтіп күн көрер екенсің? Иә, ажарым болса -мынау, ерінім бүрсіп, көзім жыртиып... Әрі оқушы кезімде тығыншықтай толық едім. Әрі қара қызбын.

— Әй, оның он тоғызыншы ғасырдың аруы ғой. Оймақ ауыз, күлім көз дейтін! Мына жиырма бірінші ғасырда ең сұлу аузы жаялықтай, ерінің неғұрлым негрдің ерініндей...

— Е, бұл түрім бала туып, қат-қабат шаруамен жүгіріп жүргендегі ысылғаным ғой.

— Қойшы жеңеше, тал шыбықтайың енді артықтау, десе де сол сөз жанына жаққан болуы керек, риза болып сықылықтап алды.

— Сонымен, мына тест дегенің біз сияқты “тауық милар” үшін таптырмайтын әдіс. Ештеңе ойланбай түрте-түрте саласың. Ал білімділер, ақылдылар болса бастарын қатырып өлек. Солай түрте салғанмын. Аяқ астынан жинаған балым жоғары болып оқуға ілініп кеттім. Біліміме емес тіліме ғана сенгендіктен тек оқудан шығып қалмауды ойладым. Құжатымды жатақханасы бар оқуға өткіздім. Бірінші сессияны әупірімдеп өттім. Бұл кезде бәрімен танысып алғанмын. Қалған міндет қалтылдап қатардан қалмау. Өкей, ұқай деп жүріп аман-есен дипломға да іліктім. Бір

күні отырмақта бір жігіт таяқпен келді. Өзімді жаңа суреттеп бердім ғой. міне, мынау маған лайық деп пештім де, бөрі билеп кеткенде жігітке өзім барып сөйлестім. Өзім армандағандай қалаға келгеніне көп бола қоймаған, яғни бұзыла қоймаған. Тағы бір сықылықтап алды. Әрі ата-анасы жоқ екен. Менің заказым! Мұнда немере ағасы бар. Туған ағасы үйлі-баранды, елде. Бітті. Нағыз маған лайық осы жігіт деді. Осыдан айырылма! дедім өзіме-өзім. Үйлендік. Жігіттің тойға деп жинаған ақшасынан өзіне қатқан костюм-шалбар әпердім, өзім прокаттан. Не қылам көйлекке ақша шығын қылып, бес-алты сағат киеді екенмін, кейін көрмеге қоямын ба? Керегі не!

— Түу, жеңеше-ай, сіз де айтасыз-ау. “Тауық ми” болған соң, сол, ақылға онша салмақ салмауға тырысқаным дағы. Сонымен, қаланың шет жағында пәтер жалдап тұрып жатырмыз. Мұндағы ағасы бір балалы болғанымызда Птичник деген жерден үй әперді. Екі сиыр, он қой, тауық-қаз. Өлгі кісінің малдары. Бақтық. Жылқы да ұстадық. Аз ғана семіртеміз. Сосын қайнаға соғымға сойып алады. Әрине, бізге де ауысады. Шіркін, сол қайнаға барында тамақ тоқ, уайым жоқ болатын. Жем шөпті өзі тауып, жеткізіп беретін. Атып кетті. Қызғанған біреулер шығар. Таппады ғой. Сосын-ақ біз айдалада қаңғып қалдық.

Ие, күйеуімнің жалғыз-ақ міні бар. А, аяқты қойшы, протезін ауыстырып тұрар. Ішеді. Өлтіріп тұрып ішеді. Сол аяқты мас болғанда өзі айдаған тракторы езіп кеткен ғой.

Осы балам ішімде. Пәтер жалдап отырмыз. Үнемі жетімсіздік. Қатты торықтым. Есін жимай сондай бір ішуі кезінде киімдерімді жинап кетпекке бел будым. Есіктің алды үнемі қара көлеңке болып тұратын. Алдымнан бір ақ көйлекті әйел бөгеді. Елес екенін түсіндім. Қол-аяғым ұйып қалды. Жаным мұрынымның ұшында. Кейін қарай жүгіріп, мас күйеуіме тығылдым. Жұлқылап оятамын келіп. Дір-дір етемін. Өзер оянды. Былдырлап ешкім жоқ қой, ештеңе жоқ қой деп мені құшақтап, қайта қорылға басты. Ақ көйлекті әйел кетті.

— Әй, төте, сен менің айтқанымға денем түршікті дейсің. Ал мен сол кезде қандай болдым. Содан осы үйден көшейікке бастым. Сол кезде ғой өлгі қайнағамыздың осы жерден үй әперіп, бізге малдарын бақтыратыны. Үлкен ауласы, мал қорасы бар. Көшіп алдық. Елестен құтылғанымға мен мәзбін. Ол ішуін қоймады.

Баламның төрт-бестегі кезі еді. Қалада тұратын құрбым туған күнін тойлауға шақырды. Қаланың қақ ортасы, жайлы пәтер. Ертерек барып қолғабыс жасап жүргем. Оның ұлы менікінен кішілеу. Екеуі тату ойнап отыр. Менікі ғой жуас, төртіпті. Бұл құрбыма жаққан сияқты. “Қоңып ертең кет. Ваннаға түсіп аларсың, мына ақ қарда сендер жаққа жеті түнде машина да бара қоймас” — деп, жұмақты үйіп-төгіп тастады. Мен қуана келістім. Тойдың қызған кезі еді. Баяғы ақ шытыралы көйлек киген әйел “қайт үйіңе!” деп саңқ етті.

Көзім бақырайып жан-жағымға қараймын. Ешкім елен етпейді. Яғни менен басқасы оны көрмейді де, естімейді.

Дереу жиналап, дастархандас машинасы бар келіншекке жалшып жүріп үйіме жеттім. Аула ашық. Үйдің есігі және аңқиып тұр, бөлме жайрап жатыр. Күйеуім пештің алдында екбетінен түскен. Өлтіріп кеткен екен дедім. Үйдің іші қара суық, азынап кеткен. Баламның төсегін өтекпен жылыттым да, қымтап жатқыздым. Малды түгендедім. Пеш жақтым. Бәрі дұрыс, тек күйеуім өле мас. Еңкейіп бетіне қарасам, шошып кеттім. Бет ауызы бір жағына қисайып кеткен. Зәррем кетті. Сол сәтте құлағымға құранның үні жетті. Отыра кетіп құлқуалламды сыбырлап бетін сипай бердім, сипай бердім. Тіпті аударып шалқасынан жатқызуға жүрексіндім. Түрі өлемет еді. Сонда дейім-ау мен өлгі құрбымның үйінде қоңып қалғанымда, маскүнем байғұс сол күйі өліп кетер ме еді, өлгі ақ шытыралы көйлекті елес әйел қайт үйіңе демегенде. Келмеймін ғой...

Қайнағам өлген соң тентіреп кете жаздадық дедім ғой. Қолға ілінген жөнді жұмыс жоқ. Ел маскүнем байғұсты жұмысына жегіп алады да ақшасын бермей кетеді. Шын қиналған кезіміз еді. менің он сегіз сағат мұғалімдік айлығым жұғынға жұқ болмайды. Оны да уақтылы ала алмайтын кездер еді ғой. Торығып жылап отырғанмын. Әуелі бір жып-жылы алақан басымнан сипағандай болды. Үйде бір өзім болатынмын. Бірақ осы жолы сескенбедім. Қарасам сол әйел. Жасы он жеті он сегіздердегі қыз сияқты. Маған ақ жайнамаз бен құраң кітап ұсынып тұр. Көзімнің жасын сүртіп анықтап көрмекші едім, тағы жоқ болып кетті.

Кейін естідім: күйеуімнің анасы өзі маған өңгімелегендей төрт бала тумаған екен. Бір ғана менің күйеуімді туышты. Ал елдегі қайнағам деп жүргенім екіқабат болып қалған

қызды паналатып, кейін бала үстінде өліп қалғанда жетім қалған жетімекті, яғни менің күйеуімді асырап, сақтап өсірген мейрімді жандар болып шықты. Енем жарықтық жастай өліпті, бала үстінде. Яғни мен қиналған сәтте елес болып келетін сол кісі екен.

Өңгіменің әсері ме, бәрі тым-тырыс, ешкімнің сөйлеуге зауқы болмай үдірейісті. Мен дастарханға бата жасап, құран оқыдым.

Кейінгі сөздерінен суыртпақтаған сырым: күйеуі арағын қойыпты. Көрші келіншек жайнамаз тігіп сатады дегенді естіп сұраса дәл елес ене ұсынғандай аппақ жайнамаздың шетін күміс жіппен кестелегенін алыпты. “Ал құран үйде бар болатын. Бір жолы мешіт тегін үлестіріп жатқанда алғам дейді. Бәрі де күйеуім арағын қойса деген тілектен туындаған әрекет қой” — деп, күледі аржайы келіншек. “Арағын қойғалы етек-жеңімізді жинап келеміз. Сау кезінде “Саям менің, панам менің, сен болмасаң баяғыда өліп қалам ғой” деп қояды. Кей-кейде елес енеме өкпелеп алатыным бар: жайнамаз бен құранды одан да балаңа бермедің бе деп...”

Иә, Саягүлдің енесі елес болса да барзақ дүниесінен қолын созып баласының қамын ойлайды екен. Құдірет-ай!

Ана махаббаты деген осы ма? Осы біз бар анамыздың бізге деген ықылас-пейілін тірісінде байқамай қалып жүрген жоқпыз ба? Дүниені ұстап тұрған осы аналар махаббаты шығар-ау?...

“Боздақтарым-ай!!!”

Фашизмді жеңген, тарихта Ұлы Отан соғысы деген атпен енген қанды қырғынның аяқталғанына жиырма шақты жыл өткен. Мен жетінші сынып-тың оқушысымын.

Апамның “ұйықтасаңшы, түннің бір уағы болды ғой. Ертең тағы ерте туруың керек” деген қомқор үніне “Қазір-қазір, апа. Енді кішкене ғана қалды” деп, қызық кітаптан айырыла алар емеспін. Апам, болмаған соң өзі келіп қолымнан кітапты алды. Алып жатып көзі алдыңғы беттегі айбақ-сайбақ жазылған әріптерге түсті. Түрі өзгеріп, дауысы жарықшақтанып:

Қайдан алдың? — деді. Саусақтары дір-дір етеді. Мұншалық ашуланар не істеп қойғанымды түсінбей:

— Сабағымды түгел оқыдым, — деп, ақталып жатырмын. Жоқ жерде анамның ашуын шақырғанымға іштей өкініп қалдым.

— Жоқ, мына кітапты кімнен алдың?

— А... ол Айжан дейтін менімен бірге оқитын қыздың кітабы.

— Мүмкін емес... Мүмкін емес... — дейді апам, кітапты кеудесіне қыса ұстап құмыққан үнмен. Абайсызда ұршықтан түсіп кеткен бір шөкім жүндей жерге дыбысыз шөге беріп: — Аты да, тегі де бірдей болуы мүмкін емес...

Көз жасы омырауын жуып кетіпті. Мен қапелімде не айтарымды білмей, үлкен кісіні қалай жұбатарымды білмей дал болдым. Біршама уақыт өткенде анам кенет өзі серпілді.

— Тұр, киін. Мені сол үйге ертіп бар. Өнетов Қарасай және Өнетов Қазидеген егіз екі нағашың бар еді. Екеуі де он жеті жасында сұранып соғысқа аттанды. “Сталинградтың түбінде тұрмыз. Ертең соғысқа кіреміз” деген үш бұрышты хаты келді. Сол бір ғана хат алдық. Содан кейін хабарсыз кетті. Хабарсыз... Бұл — сол сенің нағашың шығар... Біз кезінде көп көшіп едік. Бізді таппай қалған шығар... Адасып қалған болар... Жүр, барайық!

Мен тез-ақ киіндім. Анамның, қуанғаннан ба, қорыққаннан ба, аяғын басуы қиындап кетті. Сол кездері тізесінің ауруын емдетіп жүрген апамды аяп, өзім-ақ барып келейін деп шештім. Апам да болмай мәсін киіп есік алдына шықты. Сосын “жарайды, өзің барып келе ғой, күнім. Мен үйде күтейін” деп қалып қойды.

Анашымның бауырын сағынған құштар көңілі маған ауысқан ба, айлы түнде үш шақырым қашықта тұратын дос қызымның үйіне қарай құстай ұштым.

Қос бұрымы аш белін сипап есік ашқан Айжан құрбымның қой көздері шарасынан шыға бақырайып, жеті жүнде алқынып жеткен маған таңыр-қап қарайды. Апасы да жүгіріп келді. Үйді басына көтеріп кекіре беретін жеңешесі үрпип үнсіз қарап қалыпты. Мен биік табалдырықтан азар аттап өтіп, алқынған демімді басу үшін сол табалдырыққа отыра кеттім.

Олардың жабыла шулап “міне!” дескен сирағы кір қожалақ бес жасар ұлды Өнетов Қарасай дегендеріне сенгім келмейді. Тіпті де сенгім келмейді.

Өзгелер: мынау — менің нағашым; анау — бөлем; пәлен туыс, түген жұрағат деп жатқанда ішімде біртүрлі қызға-

ныш оянатын. Енді, міне, жоқ жерден жауды жеңген дәу нағашым осы үйде тығылып жатқандай көрініп аңқылдап жетіп келгенім-ай...

Көңілім әлем-жәлем болып, “Қонып таңертең қайт. Енді екі-үш сағатта таң да қылаң береді. Жарық түскенде қайт”, — деген Айжанның апасы мен жеңенесінің сөзін тындамадым. Қарға адым жер ұзатып салып олар қалды.

Келерімде қалай тез келгенмін? Екі үйдің арасы неткен қашық? Айдың сөулесімен алакеугім жарықтанған далада ұзарып қарандаған құбыжықтар неткен көп? Өне-міне сол құбыжықтар қуып жетіп ұстап алардай жүрегім үрейге тұнып мен келемін. Торыққанымнан ба? Қорыққанымнан ба? Иен даланы басыма көтеріп жылап келемін. Бар дауысымен аңыраймын келіп. Дерегі табылмай қойған нағашыларымды жоқтадым ба? Үміттен денесі түгел дірілдеп, менен тек жақсылық хабар күтіп отырған анашымды аядым ба? Өлде атаусыз, атсыз кеткен боздақтарға арнап шығарған он үштегі қаршадай қыздың сөзі жоқ жоқтауы ғой дейсіз бе? — Әйтеуір боздап келемін, боздап келемін... Ай, бір аңырадым-ау! “Қой!” дейтін ешкім жоқ. Ішім шерден бір босап, енді жылайтын жас қалмаған кезде үйге де жеттім.

Ертеңінде бес жасар Өнетов Қарасайды жетектеп әкеліп Жәнетова Озипаға көрсеттік. Анам өзінің бауырымен аттас балдырғанды төредей күтіп, дәмді-тәттісін беріп, еркелетіп бір мауқын басты. Кім біледі, егер көрмесе өмір бақи сол бала өзінің інісі еместігіне сенбей аңсап өтуі мүмкін бе еді?

Кейін, жеңістің 50 жылдығына арнап “Книга памяти — Боздақтар” деген атпен Алматы баспасынан шыққан кітапта менің жаужүрек он жеті жасар егіз нағашыларымынның аты жоқ болды. Өрі оқимын, бері оқимын. Жоқ. Тізімде жоқ! Себебін іздестіріп жазған хатымызға: “олар туралы дерек архивте тіркелмеген” деген жауап алдық. Архив тұрған үйді (ол кезде Доссор поселжесінде) екі рет су шайған, бір рет өрт палған. Мекені бірнеше рет ауыстырылып, қазіргі таңда Атырау қаласына көшірілген. Сол кездерде жоғалып кетті ме екен? Мүмкін нағашы ағаларым мүлде басқа округтен шақырылды ма? Ол кезде ауданды округ деп атайтын. Ауданның атының өзі неше рет өзгерді... Әйтеуір, ізі жоқ... Кезінде оларды жылап жүріп майданға аттандырған апа-жеңгелерімнің өзі қазір мына өмірде жоқ.

Сол бір түнде кеш жатқанша оқылған кітапты анам көріп қалмағанда туған жиені мен де олар туралы білмей өтер ме едім. Төте жазумен (арап харпімен) жазылған жалғыз хаттан басқа арттарында ешбір белгі қалмаған қайран боздақтарым-ай!!! Дәл осылайша 17—19-дағы бозбаланың қаншасы ізсіз жоқ болды екен десемші!!! Исатай-Махамбет туған өлкеден түлеп, батырлар жырымен ауызданған, отан қорғаймын деп “жау қайдалап” алып ұшқан ақ еділ аңғал жау жүрек жауынгерлерім-ай!!! Топырақтарын торқа болсын. Имаңдарың жолдас болсын. Ескермеді деменіздер. Біздің осынау бейбіт өмірімізге қасықтай қаныңмен, шыбындай жаныңмен қосқан үлесінді ешқашан ұмытпаспыз. Жадымызда, жүрегімізде сақтармыз.

“Никак нет!”

(Соғыс ардагерінің әңгімесі.)

1941—1945 жылдар — Ұлы Отан соғысы деген атпен тарихымызға кірген. Ол соғыс бір миллиард адамды жалмаған. Мен сол кезде “япырмай, соғыс менсіз бітіп қалар ма екен? Жаудан кегімді алуға үлгермей қаламын ба?” деп өрекіп тұрған от жүректі кезім. Жасым 17-де.

Менің анам азамат орынындағы кісі еді. Кесек сөйлеп, бір шаруашылықтың бар жұмысын бір өзі дөңгелентіп отыр. Сол абзал ананың үлгісі болар, мен де ел үшін бір қадеге жарауға жастай ұмтылдым. Ең үлкен қаупі-ді айттым ғой. Себебі, біз тұратын жердегі военкомат мені “өскерге жарам-сыз” деп тапты. Қазақстан мен Ресейдің шекараласқан жерінде тұрамыз. 10-сыныпта оқып жүрмін. Бір күні түнде шекара асып, Куйбышев қаласындағы жекеменшік клиникасы бар бір орыс дәрігеріне екі қарын май мен бір дорба құрт-ірімшік апарып бердім. “Денсаулығы мықты. Соғысуға жарамды” деп жазып берінізші деп жалынамын келіп. Соның алдында ғана екі бірдей өкпеден суық тиіп, ауру сорып тастаған, тириған арықпын. Орыс шалым ерледі. Қағазын сүйкектетіп жазып берді. Мен қағазды алып ұшып военкоматқа жеттім. Анама түк сездірмеуге тырысам. Ұзамай— ақ өскерге алындым. Бұл 1944 жыл. Бізді топырлатып эшалонмен алып жүрді.

Мен аздап орысша білемін. Менен басқа қазақ жігіттерін “оңға, солға” деген бұйрықты түсінбей жатып, мылтықтың

ұңғысын қалай тазалап, қалай жинау керектігін меңгермей жатып майданға өкете берді. Мені және мен сияқты төбесінде тесігі барларды оқытып болар емес. Сөйтсек, біздерден командир жасамақшы екен.

Сөйтіп жүргенде соғыс бітіп, тағы комиссияға түстік. Төрт-бес бастықтан құралған комиссия отырған жерге кіргізді. Тап-тар. Сіресіп сымдай тартылып мен тұрмын. Фамилиям — Ғатауов. өзгелер “ғ”-ға қақала берген соң, әрқайсысына түсіндіре беруден жалығып фамилиямның алғашқы әрпін түсіріп, Атауов қылып алғанмын. Енді тізім бойынша біріншімін. Рахат. Қайран албырт шақ-ай! Менің тұқымым одан әрі осы фамилиямен кетті ғой.

Қазір комиссияның алдына мен бірінші болып кірдім. Әскери тәртіпшен сықыып тіп-тік тұрмын.

— Офицер болғың келе ме?— деген сұраққа үйретінді тәртіп бойынша, мағанасын ойлап та үлгерместен:

— Никак нет, товарищ командир! — деп, саңқ ете түстім. Жаумен берпе-бет келіп соғыса алмай қалғаныма өкпем қара қазандай, әрі әскери қатаң тәртіпке мойын ұсынғым келмейтін далалық қызу қаным бар, басқаша ойлауға тіпті де мұршам келмейті.

— Онда боссың! — Мен есікті тарс жауып, шыға бердім. Роталас жауынгерлер “не сұрайды екен? Сен не дедің?” десіп, шулап жатыр. Кейін бәрі де менің үлгіммен “никак нет” — пен шығыпты. Менен кейінгі отыз жауынгер солай істеген. Енді ойлап отырсам, түсіндіріп, ынталандыру жұмыстарын нақты жүргізссе, сол жігіттердің көпшілігі-ақ әскери болып кетуі ғажап емес екен.

Гимнастерка

Соғыс бітті. Өне-міне елге қайтамыз деп жүрміз. Ұзақ жүріп қалдық. Бір күні, әйтеуір, жана әскери киім үлестірді. Су жаңа киім киіп, жұтынып шыға келдік. Біздің де ішімізде небір көрікті, сымбатты жігіттер көп екен. Көңіліміз өсіп, ауылда бізге көз сүзбейтін қыз қалмайтындай өзімізге өзіміз мәзбіз. Жағамыз жайлау, төбеміз қыстау. Ішімізде Өтеген деген кербезіміз бар. Әсіресе сол қатты қуанды. Үсті-басын сылап, сипап шаң жуытпай, әлдене тиіп кетсе — жуып-шайып әлек болды да қалды. Әйнек көрсе айна құсатып алдына тұра қалып, айналшықтап үсті-басын түзетіп өуре.

Бір күндері эшалонға тиеді-ау. Ол кезде қазіргідей жолаушының жайлы поезы қайда? Жүк тасыған, мал қамаған вагондар. Жүріп келеміз, жүріп келеміз. Жол шеті көрінер емес. Қиыр шығысқа бет алғанымызды байқап, қызмет ету өлі бітпегенін ұқтық. Ләм деуге шама жоқ — әскери бұйрық. Өр бекетке тоқтаған сайын қатын, келіншектер сүт, айран, нан ала жүгіреді. Бір бекетте өзіміз сияқты солдаттармен тоқайласып қалдық. Олар қызметін аяқтап, елдеріне бағыт алған екен. Біздің су жаңа киімдерімізге қызықты. Олардың қолдарында пәшек-пәшек ақша. Қиыр шығыстан келе жатқан жауынгерлер тозығы жеткен гимнастеркасының үстіне ақша қосып, біздің жігіттердің инежіптен жаңа шыққан әскери киімдерімізге ауыстырып жатыр. Ақша қолға тисімен картоп, нан, айран, балық алып жеп, қаужандап біз бір жырғап қалдық.

Өтеген ғана өзгермеді. Өуелі өзіне шақ келетін киім іздейтін шығар дескенбіз. Жоқ, айырбасқа көнбеді. Ақыры, ала қарғадай бөлектеніп өзі ғана су жаңа киіммен қалды. Біз қолымызға іліккен төтті-пәттіні бұрай соғып, аузымызға ұрып жатырмыз. Ол болса бір жұтынып қойып гимнастеркасының қыртысын түзейді.

Хош, алты ай рельсте сартылдап жүріп Қиыр Шығысына да жеттік-ау. Бізді қабылдап аларда қойды тоғытқа айдағандай топырлатып әкеліп дезинфекциядан өткізді. Үстіміздегіні шешіп, кірген есігіміздің аузына қойдық. өзеннің арғы жағасына өткен секілді келесі есіктен шыққанымызда қолымызға бір-бір таза киім ұстатты. Алты айғы кір-қоңымыздан арылып, таза форманы киіп алып жайнаңдап шыға келдік. Көрген бейнетті сәтте ұмытатын жастық шақ қой!

Тек Өтегеніміз ғана судан шыққан сұр тышқандай сүмпиіп қалды. Оның сонша мөпелеп шаң тигізбеген су жаңа гимнастеркасы да біздің ескі-құсқымызбен бірге өртеліп кетті. Соғыс саясаты деген алып машинаға сенің сұлулыққа құштар көңіліңді тапап-жаншып өте шығу түк емес -ау...

Оққағары бар

Алматыдағы жиырма үш жыл көрші тұрған Әйкен атты келіншектің ауызынан естіп едім.

“Менің жеті-сегіздердегі қолды-аяққа тұрмайтын ұрыншақ кезім. Үйге бір мыжырайған кемпір келді. Қамшының

поезды күтті. “Таңғы төртте жететін поездан Шынжырбай түседі екен” деп елде ес жоқ. Дүрсілдеп поезд өтті. Жоқ! Ешкім түспеді. Бибінің жүрегі жарылардай өрекиді. Қап, алдап кеткен арман-ай! Өлгі әйелі түскір қайда жоғалған! Желкесінен алып сілкілесе, жарын сол тауып берердей өрлі-берлі жүгіріп іздеп алашапқын болды. Жоқ! Жер жұтқан-дай жоқ!

Үйге келген соң енесі басу айтты: — Е, шырағым, біздің үміт шырағымызды үрлеу үшін келген Қызыр шығар, сол орыс әйелі? Өзге бейнеде көрінген Қызыр таң алдында жоқ болып кетеді деуші еді. Сабыр ет. Енді екі ай немесе екі жылда келіп қалар.

Айтқандай-ақ екі ай дегенде хат келді. Югаславияда тұтқында болыпты. Соғыс бітіп, тұтқындарды айырбастағанда елге қарай өтіпті. Қолы-басы бүтін, дені-қары сау. Бірақ өзiрге қираған қалаларды қайта салу жұмысында болады екен.

Иә, ақсарбас! Қуанышты хабарды тойлап тағы бір серпіліп қалды.

Ашпы шектей шұбатылған жеті жыл өткенде жарымен өзер қауышқан Бибі келіншекте ес жоқ.

Бибіхадипа ана он екі ұл мен қызды қатарға қосқан батыр ана. Сұрапыл жылдарда белін бекем байлап колхоздың қатты-қайырым жұмысын қыңқ демей атқарып, ата-енесін аялап, ошақ отын өшірмей, арына дақ түсірмей өткен қайран біздің АНАЛАР!!!

Сәбина

Жаулап алушы ел отарланушы елдің ең алдымен тарихын жоюға тырысады. Түгел өртеп жібереді. Соңда ол ел тезірек жоғалып, жаулап алушының ортасына сіңіп кетеді. (тарих ғылымының докторы Берекет Кәрібаевтің сөзінен.)

Сәбина он алтыға толып, төлқұжаты қолына тисімен қалаға оқуға кетті. Аулынан алыстағанша асықты.

Көзін ашқалы көргені — биік жақтаулы арба үстіндегі көш. Өзі баланың үпіншісі. Үлкендердің зекіп жұмсайтыны да бір өзі, кішілерін жуындырып, киіндіріп тамақтандыратын да бір өзі. Кейде апасы бөпені осы Сәбина бақсын деп туа беретіндей көрініп кетеді. Міне, биыл да анасы жас балалы. Бұл кетем дегелі қабағын қарс жауып, сөйлемей

қойды. Мейлі, шамдары жарқыраған қалаға бір жетіп алысыншы. Сосын көре жатар. Бірер көйлегі мен жолға арнап пісірген күлшесін алды. Жұмыртқа пісіріп алды. Тауықтары бұның кететінін білгендей әншейінде жұмыртқасын қызғанып құрқылдап бітетін қылығын бүгін көрсетпеді. Тек апасы теріс қарап бүк түскен күйі бала емізген болып қозғалмады. Екі ағасы кетті ғой. Онда айналып-толғанып беттерінен қайта-қайта сүйіп еді ғой. Жылап та алған. Енді бұған “жолың болсын” да демеді. “Апа, мен кеттім, — деп, екі барды қасына. Бұрылмады да. Күйбендеп қашанғы жүрсін, үйден пықты да айдау жолдың шаңын бұрқыратып “қала, қайдасың” деп жүріп кетті. Жаяуға жол қашық.

Ұзақ жүрді. Шөлдеді. Екі түнеді. Қарыны апшты. Әкесі тігіп берген бөтенкесін тозып қалар деп дорбасына салып алған. Қалаға жақындағанда киеді ғой. Әкесі ендігі ауылға оралған шығар? Не деп жатыр екен? Әкесі мықты шебер, қолынан бәрі келеді. Колхоз бұзылған сеелканы жөндеуге де, таға соғуға да, қыл арқасы құдық қазуға да мұның әкесін жұмсайды. Әйтседе, қиялы ауыл туралы емес, өзінің болашақ өмірінің әсем бейнесін елестетіп ентелей басады.

Қалада пәтер табу, оқуға кіру оңай болмай шықты. Оқу баяғыда басталып кетіпті. Мұның білімі жоғарғы оқу орынына лайық емес болып шықты. Енді не істейді? Азығы таусылған, ақшасы жөне жоқ. Жылауға намысы жібермейді. Сөйтіп менірейіп жүргенде белін қайыс белбеумен бұған, басына тықыр жүнді бөрік киген бір қазақ:

— Қызым, ауылдан келіп пе едің? — деп сұрады.

— Иә, ауылым алыста. Қонатын жерім жоқ. Оқуға іліге алмадым, — деп, жөн-жайын бірден ақтарып айтып салды.

— Бүгінше біздікінде бол. Мына жақын жерде тұрамыз. Бұл үнсіз ілесті.

Әйелі домалаңдаған қызымырлау жан екен. Балалары көрінбеді. Сәбинаға ұйықтайсың деп көрсеткені — төбесі аласа, тастан сылап жасаған, үстінде ескі алаша, ескілеу құрақ көрпе төселген қуықтай бөлме. Бұған да шүкір. Әйтеуір, далаға қонғаннан жақсы ғой. Кейін кішкене стол мен ағаштан құрастырған орындық пайда болды.

Ертеңінде бір кеңсеге ілестіріп барып, Сәбинаның хат танытынын, жұмыс істегісі келетінін түсіндірді. Бастық асықпай денесін көзімен тінте қарап паспортын алды. Әлдебір қағаздарды толтыртты. Жазуына үнілді. Сұрақтар

берді. Сосын “айлығың он үш сом, атқаратын жұмысың — архивті реттеу. Жаулық пиғылы бар сөздер кездескен қағазды тіркеп, бөлек қоясың. Совет Одағының жаулары іштен ірітіп, халықтың санасын жаулық сөздермен улап жатыр. Соларды түгел жою керек! Ұлтшылдық күшейіп тұр. Сонау Москвадан бастап тазару науқаны жүруде. Біз де өз үнімізді қосып, халық жауларын аяусыз өпкере-леуіміз керек. Егер сен оқыған кітапта мынандай сөздер кездесе қызыл белгі соғып бөлек қой. Соларды аямай өртеу керек. Көзін құрту керек!” — екпіндеп сөйлеп, демін ентіге алып тоқтағанда шоқша сақалы шоштандап кетеді екен.

— Әй, Қызылбаев! — деді өзін ертіп келген қазаққа — бұл қыз сенің үйіңде тұра берсін. Саған сол үшін жалование тағайындаймын.

Сәбина қуанып кетті. Тамаша. Айлығы бар. Үйі бар. Енді не керек? Деген отыра қалып бастығы айтқан сөздерді шұқшия іздеуге кірісті.

Әуелі сөз қуалады. Сосын мәтінді оқи бастады. Қазақ ауылда өскендігінен болар, айыбы татар демессең сөзді түгел түсінеді. Ал мына өлең жанына тіпті жағып барады. Сыңғырлаған сұлу сөздер. Бейне бір бұлақ аққандай. Бүлкілдеп жүгіргендей. Жалпы қазақтың сөздері ыңғай ырғақты келісіммен үндесіп, үйлесіп, толқынданып, құбылыш, құлпырып тұрады ғой. Сәбина құныға оқып кеткен екен, бастығы кіріп келгенде сасқалақтап қалды. Бастық сұр жылаңдай көкіпіл көзімен тесірейе қалғанда жаны мұрынының ұшына келді.

— Қызылбаев! — деп, зірк еткенде жүрегі суу еткен қыз құнысып қалды. Кімді өкелгенсің!? — бұған зілдене қарады: — саған бұл кітапхана емес! Архив! Сен архиваруссың! Керек сөзді ғана тап! Сен бір кітапты сонша оқып отырсаң жұмысты кім істейді? Әйтпесе жұмыстан қуып жіберемін!

Көзі жыпылықтап кітапты тез-тез ақтарды. Қолдары мен еріні дір-дір етті. Айғай шыққанда жүгіріп келген Қызылбаев есіктен ентіге кірді. Өзі нарттай қып-қызыл болып кетіпті. Бастыққа басын исей береді. Ол біраз бұрқырап пығып кетсемен, етті, ын-ыстық алақанымен шашынан сипап, бұған басу айтты. Кешке үйге бірге қайтты.

Сәбина күніне бес кітап оқып, керекті сөзін сызып жоюға тиісті кітапты тапқан күні бастығы мақтап қояды.

Өзі де мәз. Бір жолы жұдырықтай екі бас қант берді. Біреуін Қызылбаевтың келіншегіне беріп еді, ол да қуанып,

ықыллас пейілімен кешкі астың төуірін бұған құйды. Ал біреуін өз дорбасына салып, барғанда бауырларына апарам деп сақтап қойды. Сағынып та кетті, әсіресе Мархаба өзін ұйықтатарда ән салмаса жатпаушы еді, неғып жүр екен десеңші?

Осылайша ай ауып, күн зырлады. Көктем келгенде тағы оқу орынына түспекші болып, емтиханға дайындалды. Дайындалуын дайындалды, бірақ...

Бастығы оқуға жібермейтінін айтқанда жігері құм болды. Себебі: “өз міндетін дұрыс атқарып жүр”. Халық жауының сөзін өшкерелеуден артық қандай ардақты іс болушы еді? Оттапты! Мұндай рахат жұмысты он жыл оқып, он бір диплом алсаң да табу мүмкін бе?”

Жұмыс! Бастық жазып берген он шақты сөзді әр кітаптан іздеу де жұмыс болып па? Оның үстіне ана жолы жұмыстан өте кеш шыққанда өзі белгі соққан кітаптарын отқа өртеп жатқанын көріп таң қалды. Сонда Сабина белгі соқса болды, ол кітапты өртеп жібере беретін болғаны ма? Оның ішінде тамаша сөздер де бар ғой. Бұл астын сызған сөздерді басқасымен алмастыратын шығар, мен де кітаптың жақсаруына еңбек етіп жатырмын ғой деп жүрсе...

Сосын өзіне ұнаған кітапты ұрлап алуды ойлады. Бірақ қорықты. Біліп қойса ондырмайтыны анық. Сонда да төуекел етіп Мағжан деген біреудің жұп-жұқа кітабын Қызылбаевтың пенжагының кең қалтасына тығып қойды. Үйге келген соң алып, жастығының тысына тігіп тастады. Қызылбаев сезсе де сәзбеген, аңғармаған болды. Бірақ мейірлене қарап басынан сипап қойды.

Қызық, өле-өлгенше атын білмей өтіпті-ау. Әйелі де Қызылбаев деп саңқ ететін. Бастық болса болмаса фамилиясын ғана атайды. Өзі “ағатай” дейтін. Атыңыз кім деу қаперіне де келмейті. Баласы жоқ байғұстар Сабинаның бетінен өз перзентінің бейнесін іздеді ме екен? Сабина болса бауырларының шуынан мезі болғаны сондай бұл үйде жас бала болса өзі қашып кстер ме еді, кім білсін?

Сәбина бастығының өзін уысынан шығармасын ұққанда басқа жол іздеуді сйлады.

Алдында “Отан соғысына қыздарды да алады” дегенді естіген. Кешкі мектепте бірге оқитын құрбыларын ертіп, салып ұрып военкоматқа келді. Бойы сырықтай сымбатты қыз әскерге жіберіңіз деп арызын жазғанда, ондағылар бас шайқап “кейін келден” аспаған. Сол жерде өзі сияқты соғысқа сұранған екі қазақ қызын көрді. Үшеуі достасып

алып, тағы арыз жазды. Сосын тағы жазды. Сосын... Сосын, өйтеуір, бір күні шақырту қағазы келді-ау. Келді.

Сол күні Қызылбаев өзіне:

— Қызым, тез жинал. Сенің аулың Доланалың үстімен өтетін машина таптым. Сен жолдан түсіп қаласың, ол әрі қарай кетеді. Екі сағаттан соң қайтуға дайын тұр. Өйтпесе үлгермей қаласың. Қайтарда сол машинадан қалсаң жетуің қиын болар. Тез-тез.

Бұл дорбасын көтеріп сол сәтте-ақ дайын болды. Бөпелеріне жинаған қантын, қалам, дәптерлер сияқты бірдеңе салған болды. Алты сомнан жинаған ақшасының қолда барын шешесіне бермекші болып ақ-паны ішкі қалтасына салды. Күнде бөлмесіне кіріп мұның заттарын бір шола қарап қызымырлана сөйлеп жүретін жеңешесі жарты дорба ұн берді. Туысқандарыңа ала бар деді. Сабина сәл таңырқаны болмаса, қолын қайтармады. Қуанғанын сездірмеуге тырысты. Бетінен сүйіп алғысы келген, оны істемеді.

“Әни, мен соғысқа кетіп барамын, — десе де апасы шұрқ етпеді. Көңілі әбден қалған адамдай сырт айналып, бірдеңе істеген болып күйбеңдей берді. Әй, осы жолы шешем мейірленер-ақ деген. Далбаса! Тағы да бір өзі жол азығын қамдап, іні-сіңлілерін сүйіп, алыс сапарға бел буды. Әкесі тағы үйде жоқ екен. Майдандағы бір ағасынан “қара қағаз” келіпті. Көрші үйден тұз сұрауға кеткен әни бұл кеткенше оралмады. Әлде оралғысы келмеді? Сабина қашанғы тұрсын, күре жолға шықты. Жол. Туған үйден енді біржола кетті. Соны жүрегі сезді. Астаулы машинаның бортында желге бетін төсеп армансыз жылады-ау бір...

Қайта Қызылбаевтың әйелі жақсы екен, бұл военкоматқа беттегенде шетін кестелеген сүлгі берді. Сандығын қопарып жатып бір жұпар сабын тапты. Тіпті кетерінде маңдайынан иіскеді. Сабина соғыста бес жыл бойы сол сабынды пайдаланбады десе де болғандай, елін сағынғанда шығарып иіскейді де қояды. Қолына алған сайын елдің иісі мұрынына келгендей болатын. Ал орамалды аман-есен алып келді. Авиаполкте қызмет етті. Жауды бомбалайтын әскери ұшақтардың маторын қарау, алып ұшуы үшін снаряд тиеу еді Қазақстандық он екі қыздың жұмысы.. Солан соғыс біткенде жетеуі-ақ тірі қалды. Соғыс біткен соң қиыр шығысқа жіберді. Соғысы бар, қызметі бар — бес жыл өтті

дегенде сүйікті Алматысына оралды. Бірден Қызылбаевтардың үйіне келді. Орынында жоқ болып шықты, біреулердің көрсетуімен баяғыда мұның ұрлап үйге әкелген жұпжұқа кітапшасын (соны үйге әкеліп жастығына тігіп тастағаны болмаса, бетін ашып оқымапты да ғой) НКВД-ға апарып беріпті. Кейін дәл осы кітаптың кесірінен Қызылбаевтың сотталарын білсе, әлсе де ұрламас еді-ау...

Сәбина болса жеңешесіне өзі берген сүлгісін аман сақтағанын көрсетіп мақтанбақшы еді. Амал не?

Қартайғанда енді ойланып, баяғыда өзінің қазақ тарихын, мәдениетін, оқулықтарын құрту үшін жұмыс істегенін пайымдап отыр. Империя деген алып машинаның бір тегігі болыпты. Егемендік алып, радиосы күнде сайрап жатқан сөздерге құлақ тіге отырып соны ұқты. Ойланды. Естіген сөздер ойландырмай қоймаушы еді. Сол кезде осыларды білсе ғой. Білсе ғой!!! Әй, бәрі бір түк те істей алмас еді... Әлде?

“Уголь” қане?

Жас ұстазбын. Биыл бірінші жыл сабақ беремін. Маған бұйырған сынып мектептің бүйен бөлмесінде. Яғни үлкен мектептің жанына жапсарлай салынған қосымша бөлмеде. Осы мектепте баяғыда өзім оқығанмын. Бәрі өз ұстаздарым. Бәрі таныс. Мен жетекшілік ететін 5 “а” сыныбында Сейтмұханбетов Құрбангелді, Исатаева Мәрзия секілді өте алғыр шәкірттерім де бар. Балалар өзімді үлкен бедел тұтып, қатты құрметтейді. Иә, өзіме-өзім көңілім тоқ, жалындап тұрған жас ұстазбын. Бос уақытымды тиімді пайдаланбақшы болып, ұстаздар бөлмесінде дәптер қарап отыр едім. Тасым ағай Жанұзақов келді де:

— Жұр, мен сенің класыңа сабақ өткзуге барамын,— деді бұйрық раймен.

Ол кісі орыс тілі пәнінің оқытушысы. Кезінде маған да сабақ берген.

Сонау жылдары Гурьев қаласынан педагогикалық білім алып, сол қаладағы Ораз Исаев атындағы жалғыз қазақ мектебінде мақтаулы ұстаз атанды. Ол кісі тәрбиелеген шәкірттері — Салық Зиманов, Жанаш Нұрмақанов сияқты еліне қызмет еткен азаматтар болып жетілген-ді. Тасым Жанұзақов 1937 жылы әскер қатарына алынып, ауыр артерелия құрамында соғысты. Елге тек бейбіт заман

орнағанда, яғни 1946 жылы ғана оралды. Тоғыз жыл бел шешпей отан қорғаған азамат елге келсімен білегін сыбанып жіберіп халқына қызмет етуге кірісті.

Сол кездегі атауы Жаңаталап колхозының орталығы Кенбай елді мекенінде ұзақ жылдар мектеп директоры болды. Талай шөкірт алдынан өткен ұстаз өз шөкірттеріне сенім арта да білетін. 1964 жылы өзі тәрбиелеген алғыр оқушысы Ноғайбаев Шанықұлға мектеп басшылығын ұсынды. Өз пікірін табанды қорғай білетін жан аудандық оқу бөліміне дейін барып, өз ойын дәлелдеп шықты. Ұстаздың көрегендігі сол — шөкірт Шанықұл да өз тұсында талай мектеп басшысын тәрбиелеп ұшырды. Қазіргі таңда ел Тасым ағайдың есімін ардақтап, өзі ұстаздық еткен Кенбай ауылындағы мектепті “Тасым Жаңұзақов атындағы мектеп” деп атап, құрметтеп отыр.

Жас ұстазға өзінің құрметті ағайына қарсы келу қайда? Жүгіре жөнелдім. Күні кеше дәріс алған оқытушымың алдында өлі оқушылық психологиядан шығып болмаған да шығармын. Әлде ерте есеюді қаламай тұрмын ба? Өткен, сол сәтте осы қимылым неге ұрындыратынын білсем ғой!...

Өзір ештеңеден хабарым жоқ, томпаңдап еріп келемін. Өрі қолайлы сәтті пайдаланып шебер ұстаздың тәжірибесін там-тұмдап жинай бермекшімін.

Бүйен бөлмеге орналасқан тығыз тұрған парталарды қырындай өтіп ең артқа жайғасып алдым. Өзімше конспекті жасап қоямын. Сабақ барысында бір қиын сұраққа бүкіл сынып оқушылары жауап таппай сілтідей тынды. Тіпті озат оқушыларым — Құрбан мен Марзия да үнсіз. Ешкім қыбыр етер емес.

— Маркиза, қане, сен айт! — ағайдың үні саңқ еткенде жас ұстаз менің жаным мұрынымның ұшына бір-ақ келді. Япырмай, мен жауаптан қателесіп кетсем, мына көген көздердің алдындағы ұстаздық беделімнен не қалады? Масқара! Не істедім? Оның үстіне ағайдың үні зірк еткенде бар білгенім бақайымнан шыққандай, ал басым болса құр қуыс қауашаққа айналғандай жан терге түскенім-ай!

Баяғыда, мен осы кісіден оқып жүргенде “угол” мен “угольді” айыра алмаған Солдатбай деген баланы мектептің пешін жағып жылытып отырған көмірден “көмір өкел” деп жұмсамай ма? Ұстаз жұмсаған соң жан қала ма, Солдатбай тандап тұрып ең үлкен кесек көмірді қос қолдап ырсылдай көтеріп жетпей ме? Ағай “міне, саған “угол” деп, сол көмірмен бір ұрған. Сонда жасы он екілердегі Сәкең:

— Ойбай-ау, күрзідей көмір көтеріп нем бар еді?! Шоқпардай да жарайтын еді-ау? Ағайдың “енді есінен кетпесін” деп басымнан ұратынын білгенімде асықтайын алақанымға қыса салушы едім-ау, — деп, өкініп, қанап кеткен басын сипай беріпті. Оны құртқан нені боса да мол қамтитын, қарпи ұстайтын қазақы мінез-ай...

Бірақ осыдан кейін жалғыз Солдатбайдың сыныбы емес, бүкіл мектеп “угол” мен “угольдi” шатастырмастай сабақ алды. Иә, Тасым Жанұзақов ағайымыз біздің орыс тілін жақсы меңгеріп кетуіміз үшін бар жанын салып-ақ бағады. Ол кезде орыс тілін білмесең дұрыс оқу да, тәуір қызмет те бұйырмайтын. Оқытқан пәкірті заман көшінен қалмасын дейді-дағы.

“В”, “на”, “под”, “над” сияқты шошақай предлогтардың мәнін ұға қоймайтын қазақы балаға ұқтыру үшін, сөз мәнін жеткізу үшін сол кезде әжептәуір жастағы ағатайым столдың астына кіріп, ерінбей үстіне шығып өлек болатын. Қадіріңді білдік пе, қайран ағатайым-ай?

Жалғамалы жалпақ қазақ тілінің майын ішкен маман болсам да, кей кезде бүкіл бір сөзінен бір ғана харпі қалатын қопармалы орыс тілінің құйтырқысын ұқпай қалатын қайран басым дипломым болғанын қайтейін, қатты састым. Әйтсе де істейтін шара жоқ, ең соңғы партадан сүйретіле көтеріліп келемін. Ықпыным кетіп, өзер көтерілген маған көзі түскен бойда ағай:

— Исатаева! — деп, тағы саңқ етті.

Уұф! Мәрзия деп менің пәкіртімді атаудың орнына ауызы жаңылып кеткен екен ғой! Мен дыбысымды шығармай, қалықтаған қауырсындай орныма қалқи қондым.

Жалпы, Тасым ағай Жанұзақов оқытқан пәкірттің жерде қалғаны жоқ. Тек сөйлер ортасы болмаған соң тәжірибесі аздау болар. Теорияны беске біліп шығады. Ал қалғанын зерек бала үлкен қалаға жеткен бойда өзі-ақ дөңгелентіп өкетеді. Міне, пәкірт үшін не нәрсені істеуге пейіл ұстаз еңбегін ақтауға ұмтылатын жанның көптігі содан болуы керек.

Сегіз қырлы бір сырлы азамат

Кешкі апақ — сапақта біреу есік қақты. Сапа ағай келіп қалған екен деп тұра жүгірдім. Сол ұзын тұра сары орыс әкемнен есеп-қисап үйрене ме, әлде тергей ме? Есімде жоқ,

өйтеуір жыл сайын үш-төрт ай қатарынан біздің үйде жүретін. Бәлкім беларус шығар, әлде латыш? Бізге сары орыстың — бәрі орыс қой. Бізді, балаларды, қызықтыратыны — шахмат, шашка ойнайтыны. Әсіресе, “дамка!”, “спук!” дегендегі айқайы бізден зор. Өзі шай орынынна “какао” деген брикет ішеді. Көңілі түсіп бізге бере қалса, ол тәтті брикетті суға езіп қор қылмай-ақ мүжіп жеп қоямыз. Ол болса біздің сатал-сатал болған аузымызға қарап мәз болады. Содан басқа бұл ауылда есік қағатын ешкім жоқ. Күршегі болғанымен өмірі салынбайтын есікке екпіндей жетіп итеріп қалдым. Сағынған Саша емес, бөтен біреу: “с, с, с...” деп ысылдайды. Ол да қарсы алдынан үлкен апа емес, қаршадай оқушы қыз шыға келгенін күтпеген болуы керек. Өрі кішкене қызға сөлемін қимай қалса керек.

Ол кезде “мен интелегенттің” деген қазақ “сәлематсыз ба?” деп сызылатын, қыз-келін “сәлем бердік” дей салса, бірен-саран төртіпке көнбеген ақсақалдар ғана “ассалаумағалайкум” деп ауыз толтыра амандаса алар еді. Мына жалбыр қабақ жас жігіт “сәлематсыз ба?” дегесі келіп ысылдағанымен қоймай, “үйде науқас бар ма?” деп тергейді. Өзім қаланың ауруханасынан жаңадан ғана емделіп шығып, аулыма сағынып жетсем, мынау мені тағы алып кететіндей көрініп, шошып кеттім. “Жоқ!” дедім жұлып алғандай. Врач деуге ақ халаты жоқ, неге тергейді? Ол да кете қоймай, екі аяғына салмағын кезек-кезек салып біраз кідірді. Мен де тесірейген күйі үндемеймін. Әлден уақытта: — Наурызбай осы үйде тұра ма? — дегені. Сонда ғана оның менің ағатайымды өзінше еркелеткен атымен сұрап тұрғанын ұқтым.

Ал қыркүйекте мектепке барғанымда сол жігіттің Күнжарықов Орақ екенін, бізге тарих пәнінен сабақ беретін ұстаз екенін бір-ақ білдім. Сол жазда мектебімізге көп-көп жас ұстаздар келген. Қалипа, Жұмабай, Ұлдай, Мария, Жаннат, Қияқпай, Людмила сияқты жастар дипломын ала салсымен Кенбай орта мектебіне келгендер еді. Бізге бәрі таңсық.

Орақ ағайдың хамелон матадан тігілген шалбары бар. Қозғалған сайын қырық құбылады. Менің Халдекен деген сыныптасымды “ағайдың мінезі де дәл осындай құбылмалы емес пе екен?” деген ой мазалайды екен. Оның үстіне ағай да бойжетіп қалған оқушы қызы түскірлердің сынап қараған көзқарасын сезе ме, қысылғыны ма, “жаңағы, яғни”.

деген қыстырма сөздерді көп қолданады екен. Қалдекенім “сұрашы да сұрашы” деп, қылқылдап қоймаған соң: — Ағай, сіз 48 рет “жаңағы”, 27 рет “яғни” дедіңіз. Ертең сабақ айтқанда бізге де солай қалдырмай айту міндет пе? — деп, так еткіздім.

Танысуымыз осылай ілік-шатыс басталса да бара-бара ағайымды шын жақсы көрдім. Сәбилік, оқушылық бар жүрегіммен шын беріле сүйдім. Мен, Қалқатай, Кемелбай және Орақ ағай төртеуіміз бірігіп сурет саламыз. Қабырға газетін шығарамыз. Әдеби кештер ұйымдастырамыз. Проектормен сурет үлкейтеміз деп, кейде түнгі екілерге шейін мектепте жүретін кездеріміз көп. Фото кружогымыз тағы бар. Концерттік бригада құрып, ауыл-ауылды, фермаларды аралаймыз. Ол кездерде тонның ішкі бауындай араласып, оқушы-оқытушы деген ұғымның шекарасы жойылып та кетеді. Енді ше? Біздің сыныптасымыз Қамысбаева Қамия 1949 жылғы болса, ең жас ұстаз Мүтиев Қайырғали 1948 жылғы болатын. Бір-ақ жас. Өзге ұстаздармен де арамыз үш-төрт жас қана алпақтық болатын. Жастан да бұрын біздерді біріктіріп тұрған — өнерге құштарлығымыз, өмірге құштарлығымыз болатын. Міне, солай, бізге Кенбай орта мектебін алдыңғылардың сабында бітірушілерге үлкен ұтыс түскен.

Бір жолы Орақ ағай Күнжарықов мектепте үлкен үзіліс кезінде өткізіліп тұратын “линейкада” Германияның Бухенбальд, Майденек қалаларында болған сапарын әңгімелеп берді. Жай әңгіме емес, естіген жанның жүрегін қозғап, сұм соғысқа лағнет айтқызардай етіп әсерлі айтты.

Жап-жас ұстаз жүрген жерінің бөрінде тәрбиеге қатысты нәрсенің барлығын шәкірт санасына құюға келгенде алпыстағы абыздай болатын. Осындай ұстаздардан тәрбие алған жастардың ел азаматы болып қалыптаспауға қақы жоқ та еді!

Орақ ағай мектептегі сабақ, ауыл ішіндегі қоғамдық жұмыс, үйірмелердің сыртында совхоздың партия ұйымының үгітшісі еді. Заман талабы солай. Ал бұл дегеніңіз ауыл-ауылдағы иір-қиыр жолдарды шарлап, күн-түн демей халықпен қоян-қолтық араласып, елмен бірге тыныстау деген сөз. Әсіресе, сайлау кезіндегі науқандық жұмыстарға жігіттің жігіті ғана шыдар. Осындай қат-қабат жұмысты мүлтіксіз атқара жүріп, өз ісін жанындай сүйетін азамат

1990 жылы “Қазақ ССР білім беру ісінің озат қызметкері” деген құрметті атақ та алды.

Қазіргі таңда ұлын ұяға қондырып, қызын қияға ұшырған үлгілі отбасының өнегелі отағасысы өзі туған ауылда жас ұландарға техникалық білім беретін арнайы мектепте оқу бөлімінің меңгерушісі қызметін атқарады.

Өлі де қат-қабат шаруаларды қатар атқарып, қызу еңбектің қайнаған ортасында жүрген ұстазыма ел алғысына ұзақ жылдар бөлене бергей деген зор тілегім бар.

Ұстаздардың ұстасы

Бұл — сонау “оңтайландыру, ірілендіру” саясаты кезіндегі кішкене колхоздарды біріне бірін қосып, орталықтандырып жатқан кезең болатын. Әкемді іріленген Ленин атын алған совхоздың бас есепшісі етіп тағайындаған. Біздің отбасына төрт бөлмелі пәтер берді. Мен биыл жетінші сыныпқа бардым. Өлі салынып біте қоймаған ұзыншалау келген құрылыстың шала-шарпы біткен төрт бөлмесінде оқып жүрміз. Кавказдан алдырған чечен ұлтының құрлысшылары жазда үйдің тек төрт қабырғасын көтеріп үлгереді, ал тақтай еден төсеу, қабырғаны сылақтау жергілікті елдің үлесіне қалады. Осылайша олар бірнеше жыл қатарынан келіп жүрді. Достасып та үлгердік. (Жә, ол басқа әңгіме.)

Сабақтан қол босай қалса біз, ересек сыныптың балалары сол құрылыстың бітпей қалған жерлеріне көмектесеміз.

Менің таң қараңғысында тұрып велосипед тебетін әдетім бар еді. №490 мектепте оқып жүргенімде, көктемгі жарыста ұтылып қалдым. “Школьник” дейтін великпен шыққанмын. Өзім жарыста қалып қойғанымды содан көріп намыстанып жүргенмін. Бұл — бір есептен жаттығуым. Енді күзде өтетін марофонда қалай да озуым керек! Сондықтан Наурызбай ағамның көлігін ұрлап мініп жүрмік. Ешкім оянбай тұрғанда теуіп-теуіп аламын да, түк білмеген кісідей күндіз жоламаймын. Өрі бұл ауылда қыздың велик тепкенін ерсі санайды екен. Ал мен байғұс Кенбайдан Сағызға көшіп келгелі атқа бір шаба алмай — ақ қойдым! Ең болмаса великпен жүйітку қызығынан айырыл-ғым келмейді. Құлағыңның түбінен ескен желге елітіп қиялға шому бір рахат!

Бүгін де жұрттың қалың ұйқыдағы кезін пайдаланып ауыл сыртындағы тақ-тақ қатты жалғыз аяқ соқпақпен заулап келемін. Тамаша! Ерке жел екеуміз ғана!

Ойбай, мынау кімі?? Менен де ерте тұрған жалғыз жаяу адам маған қарсы келе жатыр. Оңға бұрсам — шоқалақ. Онда құлаймын. Солға бұрылсам — еспе құм, малтығам. Бәрібір тығылып тоқтауға тура келеді. Ал жығылсам бойымнан үлкен велосипедке өздiгiмнен мiне алмаймын. Ап-ауыр темір көлігімді биіктеу жерге не ыңғайлы түбірге дейін жаяу сүйреп апаруым керек Бәрінен дұрысы мына келе жатқан кісі өзі түсініп маған жол берсе екен, жол берсе екен... жол берсе...

Велосипедпен қаққан кісім — өзім енді ауысып келіп жатқан мектебімнің директоры — Шанықұл Ноғайбаев екенін танығанымда зөрем зәр түбіне кетті. “Құрыдым! Бітті! Енді бұл кісі өкеме айтады.”

Бірақ мұрыны қолағаштай жас жігіт зөредей ашуланбады. Қайта мені великке отыруыма өзі көмектесті. Тек ұзын бұрымымды байқап қойып:

— Қыз балаға спорттың басқа түрі қолайлы, — дегені. — Иә, мәселен, шапша, шахмат...

Келген бағытыма қарай итеріп жіберді. Күндегідей 4-5 айналым жасай алмай үйге тез оралдым. Кейін қанша қорыққаныммен өкеме ол ешқандай шағым айтпады. Менің ұстазбен алғашқы таныстығым осылайша “соқтығысып” басалды. Бірақ өміріміз өте бейбіт те түсіністік жағдайда өтті.

1973 жылы Қазақтың қыздар педагогикалық институтын бітіріп келгенімде мені Кенбай орта мектебіне мұғалім етіп қабылдап алған да сол Шанықұл ағай болатын. Осы мектептің директоры — Шанықұл Ноғайбаев. Әр шәкіртінің, әр қызметкерінің ерекшелігін, неге қабілетті, не нәрсеге бейім екендігін жадында ұстайтыны ерекше еді. Осы қасиетіне таң қаламын. Еш нәрсе ол кісінің көзінен таса қалмаушы еді. Кейде өзім ұмытқан нәрсені еске салғанда ұялыс табам. Еріксіз “иә, солай” деп мақұлдап қоямын.

Ағай өзіңе де сездірместен сені үнемі жаңа қиырларға бағыттап, қиынға қайрап отырады.

Өңгіме арасында “иә, иә” деп отыратын әдеті бар. Бірінші “иә?” сұрау мағынасында; екінші “иә”-сі мақұлдату бағытында; ал үшінші “иә”-сі айтылса сол айтылған пікірдің тиянақталғаны. Жоспар дайын. Мақсат айқын. Осы бағытпен ісінді тындыра бер!

Есімде, біздер — бір өңкей жас кадрлар бір топ болып бәріміз қызметті бірге бастадық. Сол кезде “кітап оқушылар конференциясы” жиі өткізіліп тұрушы еді.

Шанықұл ағай бір жолы мені кабинетіне шақырып алды да:

— Сіздер, жастар, тек қана мектеп ішінде ғана емес, ауылдың ішкі мәдениетін де көтеруіңіз керек. Шәкірттер сіздердің әр ісіңізді үлгі тұтады.

Сол биіктен көрінуге тырысу керек. Ие, сіз мәдениетті, әдепті болсаңыз — сіз тәрбиелеген шәкірт те мәдениетті, үлгілі, озат оқушы болып қалыптасады. Ие!

Мәдениетті қалай бойымызға сіңіреміз? Оны қозғаушы күш — әдебиет. Әдебиет! Жас ұрпақтың бойына жастай сіңген әдет — мәңгілік. Соның ұры-ғын әдебиеттен іздеуіміз керек. Ие! Әдебиеттен.

Кітапханашы Алтын Жұмаш кітап оқушылар конференциясын өткізем деп дайындалып жатыр. Сен де қалыс қалма. Мен сенен тиянақты да өнегелі сөз күтемін. Иә! Өнегелі және тиянақты!

Ағайымның сенімінен шығу үшін талмай іздендім. Талай кітап ақтардым. Сөйтіп жүріп осыным арқылы өзім үшін үлкен әдебиет есігін ашқаным екенін байқамай да қалыптым. Қазір әжептәуір сөзі өтімді жазушы атануымның алды осы екен.

Жалпы аудан, облыс бойынша “Шанықұл Ноғайбаев басқарған Кенбай орта мектебі — директорлар дайындаушы цех” деген қанатты сөз бар. Расында да сол мектептен тәрбиеленген азаматтардың талайы басшы қызметтер атқарып, елдің лайықты құрметіне бөленген жандар.

Балағынан бала сорғалаған Күрең жеңешеміз екеуін немере-шөберелердің қылығына шаттанып, ұзақ өмір сүре бергейсіз. Зейнетке шықсаңыз да әлі халқыңызға қызмет етіп жатқан жігеріңізге жігіттер қызығып сіздің үлгіңізбен, салып кеткен сара жолыңызбен болашаққа нық қадам жасай бергей ардақты абызымыз, Ноғайбаев Шанықұл аға!

Аққайыр аға

Кенбайдан Сағызға көшіп келгенімізге көп болған жоқ. Жаңа мектебімде екі апта оқығаныммен әлі ешкіммен достаса қоймаған кезім. Әрі менің сынбымда біз орналасқан Сағыз өзенінің арғы бетіндегі тоғыз үйлік ауылдан ешкім де оқымайтын болып шықты. Қалың — қалың оқулықтар салынған портфелі түскір ап-ауыр. Мен байғұс қарға адым

жер аттай алар емеспін. Соңғы сабақ дене тәрбиесі болатын. Бәрі асыр салып, доппен ойнап мәре-сәре болғандарды қызықтап шеттеу тұрғанмын, қаңғырған доп маңдайыма сарт етті. Мен жалпамаған түстім. Сегіз жасымнан бел омыртқадан түскен құрт ауруымен алысып келемін. Көктемде, күзде осылайша жанға батып ауыратыны бар. Жаңағы соққыдан ба, “өлде тақпақты өзінен жақсы айтып мұғалім осыны көбірек мақтап қойды-ау” деген қызғаныштан ұзын бұрымымнан оңдырмай тартып қалып, құлата жаздаған парталасым Балжанның өрекетінен кейін бе? — әйтеуір белім онбай тұр. Екі шақырым жердегі үйіме өз бетімше жете алатын түрім жоқ. Сонда да кішкене жүріп көрдім. Әй, жоқ! Мектептің шарбағына асылып, үйі біздің ауыл жақта, дәлірек айтсам: көрші тұратын, өзіме сабақ беретін мұғалімді күттім. Міне, күткен кісім де көрінді.

— Ағай...

Естімеді.

Бар күшімді жинап қаттырақ дауыстаған болдым.

Екпіндей басып ұзап үлгерген науша бойлы аққұба жігіт кілт кідірді. Сосын көзіне түсе беретін шашын ұзын аспақ саусақтарымен тарамдай артына қайырған күйі маған аңтарылып қарады.

— Ағай, мен сіз сабақ беретін сыныпта оқимын. Аяғым ауырып, жүре алмай тұрмын. Үйім сіздің үйдің жанында, жазда көшіп келгенбіз.

Үзіп-үзіп сөйлеп барлық жайымды айтып шықтым. Сынып жетекшім мені жетекке алды. Біраздан соң портфелім соның қолына көшті. Бәрібір жүрісім мандымайды. Кібіртіктеп азар жылжымын. Табаныма шаншылған мың сан ине жүрегімді көктей өтіп мыйыма қадалатындай... Ұзақ жүріп өзенге жеттік Ол кезде Сағыз өзенінің суы мол. Кей жерде үлкен кісінің кеудесінен келеді. Бұл өзі батыс өңірдегі үлкен өзендердің бірі. Әйгілі халық әні “Сағыз қайда” деп басталатын өлеңнің арқауы осы өзен. Тоғыз жүз шақырымға созылып, талай жерге су беріп жатқанымен аяғы құмға сіңіп жоғалады. Біздің тоғыз үйлік шағын ауылдың тұсында машинаның ескі камерасынан және жетпеген жеріне тақтай салып өткел жасаған. Өзенге жеткен соң Аққайыр Молдашев ағайым маған бір, өзенге бір қарап алды да, маған арқасын тосты. Арқалап алды. Ағай ағаштан ағашқа секірген сайын көз алдымда отты шарлар жарылып,

бел омыртқамды отты қылышпен осып-осып жібергендей жаным көзіме көрінеді.

Сол жатқаннан мол жаттым.

Төсекке таңылған міскін күндердің бірінде інім мен сіңлім— Қауысбай мен Марзия жарыса келіп:

— Сенің ағайың келе жатыр!!! — деп хабарлады.

Сипаланып, шашымды, көрпе-төсегімді жөндеген болдым. Жүрегім атқақтап кетті. Ағай тапсырмалар берді. Он күннен кейін келіп тексеремін деді..

Қатты қуандым. Қасыма келген кісіні жібергім жоқ. Ал аяғы бар кісінің менімен шаруасы жоқ. Жоқ! Төрт-бес ертегі кітабымды оқи — оқи жаттап алғанмын. География, тарих, әдебиет оқулықтарын түгел оқып қойғанмын. Енді ағайдың математикасына түстім. Бұрын есепке онша қызықпаушы едім. Тексеріп қалса, мыңқылдап білмей тұрсам, ұят болар...

Ол кезде теледидар деген жоқ. Радио күніне екі-үш сағат қана сөйлейді. Көрші балалар келе қалса, ертегі айтып беріп, қасымда ұзақтау ұстағым келіп тұрады. Екі көзім төрт болып, аяқ дыбысын аңдимын. Ойын баласы жатқан мені не қылсын? Ішім пысқандағы ермегім — кітап оқу, қала берді сурет салу. Ағай тағы қашан келер екен деп күтумен боламын.

Ештеп төсектен тұрдым. Үй ішінде жүруге жарадым. Күнде қамыстан тоқылған шарбақтан сығалап ағайымды қараймын. Күнде көшкпе ағайым адымдай басып біздің үйге келе жатады. Ағай тағы маған тапсырма берер, маңдайымнан сипап, апама менің алғырлығымды мақтап кетер деп күтемін келіп, зарыға күтемін. Екпіндей басып келеді, келеді де ... өз үйіне бұрылып кетеді. Неумез болып мен қаламын. Оның бар сыры — тура біздің ауланың түбінен түскен жалғыз аяқ із — соқпақта екен.

Аяғым лекерге жарасымен мектебіме жеттім. Үш айдан астам сабақта болмапшын. Бұл екінші оқу тоқсаны аяқталар тұс. Электор жарығы болмай қалғанда жазуы аз сабақтарды таңертеңгілік бірінші кезекте өткізілетін әдет бар еді. Бүгін де солай болды. Бірінші сабақ география пәні өтіп жатыр екен. Мұғалім Рахмет ағайдың сабақ сұрау төсілі қызық. Оқушыға бір де бір сөйлемді қалдырмай айтуын талап етеді. Міне, тағы:

— Қай жерін қалдырып кетті? Кім толықтырады? — дейді. Ешкім селт етер емес. Ағай дігірлеп қайта сұрайды. Дауысына ашу кіре бастады. Майысып қолымды қылтиттым.

— Не тыңдап отырсыңдар!? Қане, кім? — Ағай ашуланбаса екен деп, қолымды батылырақ шошайттым. Қалып кеткен сөйлемді айттым.

— “Бес!” Міне, осылай мұқият тыңдау керек! Ал, қане, алдыңғы сабақтың тақырыбы қандай еді? Дұр-рес! Енді өзін мысал келтір. Міне, тамаша! Өкел күнделігіңді, “бес”!

Журналдан менің фамилиямды таппай қалды. Оқушылар шулап, менің көптен бері ауырып, сабаққа бүгін ғана келіп отырғанымды жеткізді. Ол шұқшиып, менің білімімді тексерді. Риза болса керек, басқа ұстаздарға айтып барса керек, сол күні бес сабақтан қаз-қатар сұралынып, күнделігіме қаз-қатар бес “бестік” қойылды. Төсекте жатып ермек үшін оқығанымның пайдасын бір көрдім-ау. Сынып жетекшім Аққайыр ағайым болса, “экстерно емтихан тапсыртамын, бірден бесінші сыныптан жетіншіге аттатамын” деп жүр.

Бір жолы ағай сабаққа кешігіп келді. Бұрын ешуақытта мұндай жағдай болған емес. Жүзі алабұртып тұр.

— Молда намаз оқыса, сендер күнде таңертеңгілік зарядка-жаттығу жасайсыңдар. Намаз да сол сияқты. Олай болмаса шал мен кемпірді дене қимылын жасауға көндіріп көрші? Ал қимыл — өмір мәні. Өрі бес уақыт дәрет алған кісі таза жүрмей ме? Ал тазалық — ден саулық кешілі.

Аққайыр Молдашев осы сөздерді екпіндей айтты да, әдеттегідей сабақ сұрауға кірісті. Бесінші сыныптың оқушысы менің санамда осы сөздер тасқа қапалғандай берік сақталып қалыпты. Қазір ойлап отырсам сол күні ағай мұғалімдер бөлмесіндегі қызу пікір таласының соңғы түйін сөзін өз оқушыларына айтқан сөзімен түйген болуы керек. Ол кездее “дін — апиын” деп жалаулатып, “бай менен молданы қойдай қу қамшымен!” ұрандаған шақ еді ғой.

Бірақ ұстазымның сол бір ауыз сөзінің құлағыма сіңіп, жүрегіме жеткендігі сол — кейін талай жаным қиналғанда Алламды көмекке шақырып: рухымды оятып, қуат көзін аршып алушы едім.

Сегінші сыныпты бітірген жаз болатын. Өке — шешеме шөй құйып алаңсыз отыр едім, “ассалаумағалайкум!” деп Аққайыр ағайым кіріп келеді. (ол кезде бұлай амандасу “күна” болып есептелетін). Мен ағайымды көргенде қатты

сасып қалып, ұялған тек тұрмас дегендей дастарханнан екі шақпақ қантты ауызыма бірден салып жіберіппін. Ол кездегі қанттар ірілеу әрі тез еріп болмайды. Ұртыма және сия қоймайды. Сілекеймді шұбыртып аузымнан алып отыру тағы ұят. Сонымен қойшы, мен тілімді жұтып алғандай үнсізбін. (мүмкін Алланың өзі мен байқамай бөгде сөз айтып қалудан осылайша сақтағаны да шығар?)

Аққайыр ағайдың соңын ала бес-алты ұстаз төрге жай-ғасып жатыр.

— Базеке, қызыңның орталау мектепті бітірген куәлігі түгел бес! Қант шаймен оп-оңай құтылам деме! Қой сойып, той жасайсың!

— Бүгінгі қойған пьесаны да өзі жазыпты ғой.

— Тентек ұлдың рөлін өзі ойнағанын кепқасын шешкенде бір-ақ білдік. Ұзын бұрымы аш беліне төгіліп, әп-сөтте өз оқушымызға айналды.

— Бесе, мұндай бала бізде оқушы ма еді деп айран-асыр болсам...

Ұстаздың бөрі дабырлап жабыла мақтағанда басым айналып кетті. Бірақ бірдеңе деп бүлдіруден Аллам өзі сақтады. Қант тола ауызымды аша алмаймын. Мақтаудың мұнша желігі боларын кім білген?

Менің мақтанаштан жарыла жаздап отырғанымды байқаған Аққайыр ұстазым:

— Е, бұл қызымыз “осы да жарайды” деп оқиды. Бар мүмкіншілігін пайдаланбайтын жалқаулығы да жетерлік! — деді дауысын салмақтап, нығырлай сөйледі. Сынай қарайды. Өзімді аспанда қалықтап жүргендей сезінуден тиылып, сабырға келе бастадым.

Иә, қайрап қиынға салған, жігерімді жаныған, сонау сөби шағымда Алланың ақ нұрымен жүрегімді сәулелендірген Аққайыр ағайымның “өзіңе талап қой, оны орындай біл!” деген қағидасын өмір бақи жадымда ұстап келемін.

Нағыз ұстаз баланың бағын ашады

Сол кісіні өлі іздеп жүрмін.

Шахкөз Сағалұлы Мұқашев.

Мен ол кісіні көп іздедім. Дұрысы, бес жасар ұлымды су спортына бергім келіп бассейндерді көп жағаладым. ... Ұлым жетіге жеткенше іздедім. Алматыда бассейн көп екен.

Көптігінен не пайда, өзім кіре алмаған соң. Бұл — 1989 жыл болатын. Тіпті кейбіреулері “вам нельзя!” деп, ішке кіру былай тұрсын, тренерге жолығуға рұқсат етпей қойды. Өйткені қолында балдақ, өзі кіп-кішкентай қазақ әйелінен қайбір қайсар ұл туар дей ме, өйтеуір маңына жолатпайды. Оған несіне өкпелейін, баламның кейін су спортының шебері атанып, халықаралық жарыстарда алтын медальдар алып, қазақ елінің абыройын асқақтатып, зінгіттей азамат болып жетілерін олар түгiлi туған анасы өзім де білген жоқ емеспін бе.

Шахкөздей жаттықтырушы ұстазға Дәуренім мектепте оқи бастағанда жолықтық. Қаршыға денелі, қазақтық қаны бойында ойнап тұрған жігерлі жас жігіт екен. Дәл сол жылы отыз қазақ баласынан топ жинап, тегін үйретіп жатыр екен. Мынау бізге өте қолайлы болды. Күн ара баламды балдағымнан ұстатып екеуміз жолға шығамыз. Ұстаз Шахкөз жылы шыраймен күлімдей қарсы алады. Әр келген сайын өзімізге деген сеніміміз күшейеді. Қазақша сөз естігенімізге бір марқайсақ, Шахкөздің көзіндегі жарқылдан баламның болашағының жарқындығына ынталанып екі марқаямын.

Сол жыл мен үшін өте бір мерейлі, мейірім шуағы мол шапшылған жыл болды. “Жеті жасқа дейін жүрмейді” деп диагноз қойылған ұлым Дәурен құлдыраңдай шауып кеткені былай қойғанда, баламның күнде үйге “Шахкөз ағам мені мақтады!” деп, қуанып келгенінің өзі мен сияқты мүгедек ананың жүрегін көл-көсір мақтанышқа бөлемей ме?

Қазақша мақалдап, мәтелдеп сөйлеп, көрген жерде маған “апай, сіздің ұлыңыздың болашағы зор” деп, менің жанымға дәру, дауалы сөзді айтып тұрған ұстазда қалай ғана жақсы көрмессің?!

Бір күні үйге ұлымның екі көзі ерекше жайнап келді:

— Мен лақтырған кілтті таба алмап едім, Шахкөз ағайдың өзі суға түсіп, сол кілтті менімен бірге іздесті. Мама, су түбіндегі затты табу тамаша екен! Мама, маған өз үйіміздің ашқышын берші. Біздікі алқа кілт қой. Үлкен. Тез табылады. Мама десе, ағай айтты: “егер сендер кілттеріңді таба алмасаңдар үйлеріңе кіре алмайсыңдар” деді. Сосын бөріміз жанталасып іздедік. Сол жолғы лақтырған кілтті бөрінен бұрын мен тез таптым. Менің саған тез жеткім келді, үйге тез кіргім келді! Ертең өз кілтімізді апарайын, иә?

“Құлыным сол! Құйма құлағым сол! Талабыңнан айналдым. Бала жүрегінің кілтін, ең керек жерінде, ең қажет

жерінде тауып айта білетін ұстазыңнан айналдым сенің!”
Аналық сезімге бөленіп мез болдым.

Ұлымның кең тынысты (жейін футбол тренерінің көзі түсіп, үлкен футболға шақырғаны да бар) жауырыны қақпақтай науша бойлы жігіт болып өсуіне дене тәрбиесімен қабат сол жаттықтырушының — Шахкөз Сағалұлы Мұқашевтың асыл сөздері себепші болды десем еш қателеспеспін. Шахкөзге жолықтырған Аллама мың дабір шүкір!!!

Дәурен Қалғанбайұлы әуелі Қажымұқан Мұңайтбасов атындағы Алматы қаласындағы талантты шәкірттерді тәрбиелейтін спорт мектебінде оқыды. Жоғарғы сыныптарда Каркенов атындағы мектептен орта білім алып шықты. Ол Халел Досмұханбетов атындағы университеттің түлегі болып жүріп бірнеше халықаралық жарыстарда еліне олжа салды. Бірнеше дүркін Қазақстан чемпионы атағын жеңіп алды. Бішкекте өткен Орта Азия чемпионатында төрт алтын медаль алса, бес Азиялық мемлекеттер арасында өткен додада Иран республикасында Қазақстан қоржынына тағы төрт алтын медаль салды.

Бүгінде Дәуренімнің өзі жаттықтырушы болып істеп жүр. Шүкір, оған да алты жылдың жүзі болып қалыпты. Өз өмірінде өзін алғаш суға жүзуді үйреткен ұстазын еш уақыт есінен шығарған емес. Кейінгі ұстазы — Эльмира Нүсіпжанқызы Өубөкірованы да зор құрмет тұтады. Эльмира Нүсіпжанқызы “тренер высшей категории” атағына ие. Ол кісі тәрбиелеген шәкірттер — Айғалиева Эльмира мен Жүсіпова Айзада “мастер маждунородного класса” деген дәрежеге жетіп отыр. Ал Виталий Хян олимпиада жүлдегері болса, Ұлан Азиялық чемпион атаған.

Дәурен де ұстазы сияқты шәкірттер тәрбиелеуді армандайды. Бұл ұстаз Эльмира Нүсіпжанқызының өмір жолы да өнеге толы. Эльмира Алматы облысының Талғар ауданы Қызылту ауылында он балалы отбасынан шығып, алыс Алматыға танымайтын ортаға келіп, дарынды балаларды тәрбиелейтін Қажымұқан мектебінен тәлім алған. Бесінші сыныптан бастап жарыстарға қатынасып, жүлделі орындарды иеленеді. Артындағы іні-сіңлілеріне жол көрсетіп, қазіргі таңда бауырларының бәрі дерлік өз жолын тауып, үлкен өмір белесінде абыройлы қызметтер атқарып жүр. Сол Қызылту ауылының жастары Эльмира

апайының жолымен спортпен айналысып, игі нәтижелер көрсетіп жүр. Эльмираның өз қызы Жанна да су спортымен түбегейлі айналысуға кірісті.

Әрине, су спорты Қазақстанда жаппай қанат жайып кетті деу ертерек болар, дегенмен бұл салада қазақ жастары, соның ішінде қазақ қыздары көрнекті нәтижелерге жете бастағаны көңілге өзгеше қуаныш ұялатады.

Осының бәрі мықты мұғалімдерге, өз ісіне адал берілген, шын мәніндегі нағыз ұстаздарға тікелей байланысты. Өйткені нағыз ұстаз ғана баланың бағын ашады! Оған өз өмірімнің, өз отбасымның, өз ұлым Дәуреннің мысалы куә.

Себепсіз салдар болмас деген. Енді сәл шегініс жасап, өткен күнді қайта еске алсам: баламды дұрыс тәрбиелеу үшін жанталасқан менің әрекетім түсінікті бола түсер еді.

Дәуренім бесте болатын. Қырық күн шілденің кезі-тін. Елден, Атыраудан нағашы ағасы, менің тете інім Қауысбай қыдырып келді. Сосын көршіміз дядя Ваняның қызыл жигулиімен Қапшағайға дем алуға бардық. Қызып алған еркектер Дәуренімнің су сабалағанын қызық көріп кезек-кезек сирағынан тартады. Мен байғұс үйректің жұмыртқасын шайқап шығарған тауық құсап жағада қыт-қыттаймын келіп... Қолымнан басқа ештеңе келмейді. Балам абайсызда суға кетіп қалмаса екен деп зәррем жоқ. Құтқаруға тағы дәрмен қайда?

Содан соң Алматыға жетсімен бассейн іздеп сабылғаным...

Патшалардың патшасы Кейқауыс өз ұлына үлкен том әсиет қалдырғанда: ... “Бей, перзентім, егер сенің кемең суға кетер болса, сенің құлың ең әуелі өзін құтқарады. Құл сенің барлық бұйрығыңды ләпшай қағып орындар. Бірақ суға құлағаныңда саған көмек бере алмас. Бұл құлға істетпейтін бір ғана жұмыс. Екіншісі — ел басқару. Сондықтан суға жүзуді өзін үйрен!” деп жазған екен. Рас-ау, сусыз өмір жоқ. Судан дос нәрсе жоқ. Нешеме түрлі ауруды су жазады. Тек тілін білсең ғана. Тілін білмесең, өз обалың өзіңе. “От пен су — тілсіз жау” деп халық бекер айтты дейсің бе? Сондықтан осы стихияның тілін меңгеру өзін сыйлайтын әрбір қазақ азаматына қажет дер едім! Кейқауысты жастанып оқитын маған мына әсиет үлкен ой салды, пынын айтқанда баламның тағдырын белгілеп берді.

Әрине, бұл жолда кедергі аз кездескен жоқ, тілдік, ұлттық дегендейін... Жә, ол басқа өңгіме.

Бірақ барлық кедергілерді жеңіп шығуына ұлымның ең алғашқы бапкері Шахкөз Сағалұлы Мұқашевтің жылы шырайы, ізгілікке толы жүрегі, нағыз ұстаздық төзімі мен жігері бастау болды. Өттеген-айым, сол мемлекетіміз әлі аяғын нық баса қоймаған алғашқы қиын-қыстау шақ еді. Жас тренер айлап жалақысын қолына ала алмай (келінпегі де тренер болатын) қолындағы екі бірдей жас баласымен пәтерден пәтер жалдап тапқаны қапқанына жетпей жүргенде... Сондай бапкерден көз жазып қалғанымыз... мен сияқты ата-аналарды былай қойғанда мемлекетіміз сондай бапкерінен айрылып қалғаны қаншалықты өкінішті десеңші! Қайдасың, Шахкөз бапкер?

Менің мына заманға риза, гүлдей жайнап, күндей күліп жастар өсіп келе жатқанда сол бір жан дүниесін бар жеткіншекке жайып салып тұратын жылы жүректі Шахкөз сияқты жатықтырушыны көңілім әлі іздейді. Біздегі кенжелеу қалып кележатқан су спортын көтеретін еді-ау деп қиялым әлі тыншыр емес. Дәл осындай бала жанын түсінетін, ұрысқанының өзі айналайынмен бірдей, ал мақтанғаны мемлекеттік сыйлықтан кем түспейтін — яғни бәрін де орынымен айта білетін нағыз ұстаздар бізге қажет ақ! Баланың бағын ашатын солар ғой!

Айгүлдің уайымы

Екі әйел әңгімелесіп отыр. Біреуі Таразда туып-өскен, екіншісі — Талдықорғандық. Алматы мектебінде оқып жатқан өз балаларын айтады. Біреуінде ұл, екіншісінде қыз. Ұл алтыншы сыныпта, қыз бесіншіде оқиды.

— Баламның мұғалімі үш— төрт рет өтірік сөйледі. Сол өтірігін сезіп отырып не дерімді білмедім. Әуелгісі: “балаңыз дене шынықтырудан қашады, жек көреді” дегені. Ал балам үшін сабақтың бәрі дене тәрбиесі болғаны тәуір болар еді. Былтыр аудан бойыншы тәйквондадан сары белбеу алған бала ғой менің ұлым!

— Иә, иә, қуанып той жасағаның есімде.

— Сосын менің балам: “мамамның табысы тамағымызға өзер жетеді, қара шалбар сатып өперетін ақшасы жоқ” депті-мыс.

— Ал балаң неге олай деп айтты екен, сен өзің аш отырсаң да әуелі балаңның керек— жарағын түгендеуші едің ғой...

— Мәселенің мәні осында: қара шалбары да бар. Ал апайына сондай үлкен сылтау айтуы — әй, қайдам? Мен баламның сөз саптасын білем ғой... не себепті сонша өтірік сөйлеп... Әуелі екпіндей сөйлеп біраз жерге барған, мен, бірақ өте жай әрі сабырмен сөйледім. Айқайы бірге — бірте бөсендеп, сабасына түскен болды.

— Сенің балаң да тура менің қызым құсап “әй, көпір” атанып жүр депші? Жаңа мектепке барғалы Динарам күнде жылап келуді шығарды. Бірақ мен сен сияқты қол қусырып отырмадым. Айқайды салып жетіп бардым. Әкесіз екі қыз асырап жеткізіп келемін. Мектеп қорының да, сынып қорының да ақшасын сұраған уақытынан кешіктірген емеспін. Қыз бала ғой, өмірден өз орынын табуына оңай болсыншы деп қосымшасының да, үйірмесінің де ақшасын дер кезінде тауып өткіземін. Бір мереке бола қалса “Динара, сен үйте ғой, Динара сен бүйте ғой, ананы әкел, мынаны әкел” дейді де тұрады. Балаға орынсыз ұрсып, қарашы ей, бұларың не деп, сөзден қара дауыл тұрғызып, екі аяғың бір етікке тықтым бөлем! Айтып-айтып тастадым.

— Жоқ, мен үйте алмаймын. Үйдің жанындағы жалғыз мектеп. Әрі жалғыз қазақ сыныбы. Басқа барар жеріміз жоқ. Бұрынғы мұғалімі иманды адам еді, бала жанын түсінетін. Ақшасы көптеу жұмысқа ауысып кетті ғой... Әлде келе жатқан мерекені сылтау етіп сыйлық беріп, ауызын майласам ба екен?

— Ұстаз деген анадай, мектеп екінші туған үйіндей болуы керек қой. Әйтпесе, бала тәрбиені қайдан алады?

— Дұрыс айтасын. Мен мектепті бітіргенде бірге оқыған қыздар мектебімізді, оқытқан ұстаздарымызды қимай, әй бір ботадай боздағанымыз бар емес пе? Апайларымызды өлі ұмытпай, кейде іздеп барып, арнайы сөлем береміз.

— Өдірем қалсын! Менің Динарам үйте алмас! Өлден “мама, басқа мектепке ауыстыршы” деп қыңқылдайды. Сөйткен бала кейін сол ұстазын сағынады ғой дейсің бе?

— Қап, әй, ө?... сондай ұстаздың берген білімі қандай болар екен, ө?

— Ал мен білім министрі болсам бар ғой, бәрін аттестациядан өткізіп, тек гын мұғалімдерді қалдырар едім.

— Мұғалімге баяғы беделін, бала мұғалімнің төбесін көргеннен төртіпті бола қалатын беделін өзіне қайтару керек шығар...

— Ол үшін мұғалімнің жалақысын көбейту керек шығар?

Балаларының білімін уайымдаған екі ана іштеріндегі шерлерін шығарған соң біраз үнсіз мұнайысты. Біреуі жалғыз ұл, екіншісі екі қызды өкесіз тәрбиелеп, ел қатарлы азамат өсіруге тырысып отырған Айгүл менен Салтанаттың мәселесі жалпы қазаққа ортақ емес пе, сіз қалай ойлайсыз, замандас?

Азаматы өтпелі шақтың қысымына шыдамай әлсіздік танытып, арақтың соңынан кеткен, бала тәрбиесін өздерінің жіңішке мойнына артып алған АНАлар ұрпағының болашағына жауандайды. Оқытушы жалақысы молдау қызмет қуалайды. Ал ұлт тәрбиесіне тікелей жауапты марқасқаларымыз не қаулы-қарар даярлап жатыр екен?

Леналар сабақтан неге қашты?

2003 жылғы оқу жоспары бойынша колледж бағдарламасына “іс қағаздары” деген пән қосылып, оны тек мемлекеттік тілде, яғни тек қазақ тілінде өткізілу міндеттелді. Бірақ ұстазына бірінші сабақта — ақ: “Сіз орысша айтыңыз, біз ештеңе түсінбейміз!” деп, студенттер қарсы шықты. Сосын оқу орынының меңгерушісімен келісіле отырып, сабақты әуелі орысша түсіндіріп, артынан дәптерге қазақша жазғызып ит өлекке түстім, — деп, еске алып отыр сол кезде ұстаздық еткен апай. Сабағымның мақсаты — студенттерге қазақ тілін үйрету, тіл арқылы қазақ халқын сыйлау, құрметтеуге үйрету. Әр сағатым сайын баспасөзден алынған мысал сөйлемдермен қазақ халқының салт-дәстүрінің озық үлгілерін оқушы санасына сыналап жеткізуге тырысып — ақ бағамын. Қазақ мәдениетін кестелі тілмен жыр етем. Қазақ тілінің өте көркем, өуезділігін айтамын. Сосын “қазақ қазақты мақтай береді” демесін деген оймен, мысалымды тек шет ел ғалымдарының сөзімен түйіндеймін. Сабаққа сол кезде шығып жатқан “Ана тілі”, “Жас Алаш”, “Қазақ әдебиеті” газеттеріндегі материалдарды пайдаланамын. “Абай жолы” эпопеясын жазғанда акедемик Мұхтар Әуезов 16 983 сөз қолданғандығын, ал бүкіл дүние жүзі аспанға көтеріп, құрмет тұтатын Шекспир мен Байронның лексиконындағы барлық сөздің жиынтығы бар болғаны — 15 000 екендігін оқымыстылар компьютерде дәлелдеп шыққандығын айтып болып, оқушыларымыздың

оны қалай қабылдағанын бақылаймын. Не мысал келтірсем де қазақтың көрегендігі мен өмірлік бай тәжірибесі тіл мөйегінен төгіліп тұратындығына бір соқпай өтпеймін.

Бір жолы үй тапсырмасын бергенімде Г. Бельгердің түйе түлігіне қатысты қазақ тілінде сексен түрлі атауы бар екендігін айта келіп, “тайлақ тайрандай шауып келді де інгеннің желініне жармасты” деген бір ғана сөйлемді орысшаға аударып келуді тапсырдым. Түйеге қатысты үш қана сөз білетін оқушыларыма оны дәлме-дәл аудару оңай еместігін білем, өрине. Ізденсін, қазақ тілінің мүмкіншілігін мойындасын деп әдейі тапсырдым.

Біздің курсқа ай ортасынан ауғанда Наташа деген метис қыз қосылды. Сабақ барысында “мин Қазақстанда турамин. Казахстан менин отаним” дегені үшін қазақ шәкірттерім Наташа құрбысына мез болып, сатырлатып қол соқты. Мен түсімді суыттып:

— Сонша неге қошемет көрсетіп жатырсындар? — дедім. Олар жауап таба алмай тосылды. Үлкендерден көргенін істегені дағы.

— Ол қазақша білуге және сөйлеуге міндетті һәм қақылы. Бұл оның ерекшелігі емес! — дедім де, масайрап тұрған Наташаға: мұны сенің бірінші болып жауап қатқаныңа достарыңның қошеметі деп қабылда. Әрқашан ынталы бол. Бірақ тіліңді жетілдір, анық сөйлеп үйрен, — деп, сабағымды жалғастыра бердім. Орыстың қазақша бұзып — жарып, шатып — бұтып тіл сындырғанын өлі күнге “зор қуаныш” етіп қабылдауды қоя алмай келеміз. Сөйтсеміз де, өз қадір — қасиетімізді, тілімізді өзіміз қолдан төмендетіп отырғанымызды байқамаймыз.

Тобымызда Лена есімді орыс қызы болды. Ол ылғи қазақ тілі сабағына, әйтеуір, бір ретін келтіріп қатыспауға тырысатын. Бір жолы тығыз шаруасын сылтауратты. Екінші жолы ауруды алға тартты. Тіпті бір жолы ештеңе айтпастан, үн-түнсіз шыға жөнелмесі бар ма? Мен де сөйлемімді аяқтап, қалған оқушыларға тапсырмасын беріп болдым да, соңынан қуа шықтым. Оның қаперінде ештеңе жоқ, қоңыраушымен жайбарақат әңгіме соғып тұр. Мені көре салсымен: “не буду” деп, шала бүлініп далаға тұра қашты. Оқушының сабақтан қашуы — бұл дегенің ұстаз үшін маскара, қорлық! Өсіресе, артынан оқушылары іздеп, “апай, біз оқошқада (сабақ арасындағы бос сағат) отыр едік.

Бізге сабақ өткізіңізші”, — деп, шәкірттері іздеп жүретін мен үшін екі есе қорлық! Жеке сөйлесейік десең — тағы тыңдамайды. Бірінші күні “сабақты орыспа түсіндірсін” деген талап та осыдан шыққан болатын.

Берін жинастырып қойып келесі сабағымды студенттермен өңгімелесіп, түсінісуге арнадым.

— Бүгін ештеңе жазбаймыз. Еркін өңгімелесеміз. Осы өткен бір айда не үйрендік? Өз пікірлеріңді ашық ортаға салыңдар.

Өркім өз түйгенін айтып жамырасты. Аз-кем сөйлескеннен кейін:

— Лена, бұл сабақ емес, тура жауап берші. Неге сабақтан қашасың? — деп, сұрақты тура қойдым.

— Я не виновата, что я русская. Я не виновата что мои предки приехали поднимать Казахстан. Приехали учит как жить казахам, — деп... қарап тұр!

Мәссаған! Демек ол қазақтарға қалай өмір сүруді үйретушінің ұрпағымын деп есептейді екен ғой өзін! Міне, мәселе қайда! Оның ойынша, бұл қыздың жобалауы бойынша қазақтың мыжырайған жаман кемпірі “асыл текті орысқа” бірдене үйретем деп тыраштанып жатырғаны масқаралық екен-ау!

— Ау, қалқам-ау, Қазақстанның мемлекеттік тілі — қазақ тілі. Тіл білмесең ертең қызметке қалай орналасасың? Мектепте не үйрендің? — деймін, барынша салқынқандылық танытып, сабырмен ақылға шақырмақшы болып.

— Я нормальную советскую школу кончала, — деп, қаррап тұр.

— Ау, қазақ елі дербес мемлекет болғанының өзіне он бір жылдан асты емес пе? Содан бері он бір сөз үйреніп алуға болады ғой. Қай совет мектебін айтып тұрсың? — дей түсіп, ерінімді тістедім. Солқылдақ заңымыз, жүрдім-бардым қаулы-қарарымыз, өрекетсіздігіміз...

Ленам күш алып, жасының жиырмадан асқанын, нанын орысша да тауып жей алатынын, менің әуелі қазақ балаларын қазақша үйретуім керектігін, өзі танитын қазақ жігіттерінің ешқайсысы да қазақша сөйлемейтінін көлденең тартып жатты. “Қазақ жігіттері надан, сауатсыз” деген жалаға шыдамай сөзге өзге студенттер де қызу араласып кетті. Бұл сабақтың діттеген жерден шыққанына мен қуанып тұр едім. Сөйлеушілер әр түрлі сөз айтты. Осы топ-

тағы Арыстан деген жігіттің сөзі тіпті салмақты, мысалы түйдек-түйдек шығып жатты. Мен жігіттің кесек, ірі сөйлегеніне сүйсіндім. Дауласқандарды сырттай бақылай тұрып, леналардың менің сабағымды неге қабылдай алмайтынын ұқтым. Менің қазақ халқын көтере сөйлеуім оның іштей қарсылығын күшейтіп, сол қарсылықтың көрінісі — сабақтан қашу болып шығыпты. Бірақ леналар қанша қасарысқанмен Арыстандарым тірі тұрса тілім өлмек емес. Тек осы арыстандарым тіл мөйегіне қанып өссе екен.

Сыйлық

Жаздың жайма шуақ тамыжыған тамаша күні болатын. Саябақтағы өзімнің үйреншікті орынымда табиғатты тамашалап отырмын. Дәл жанымда өзді-өзі сөйлкен екі кемпірдің диалогына еріксіз куә болдым. Бүгінгі күннің өзекті мәселесі кейуаналардың аузымен айтылып жатыр екен, байқасам. Солай емес пе, замандас?

Біреуі ұйықтап жатқан немересін еміреніп, күн сәулесі тура түспесін деп, қою жапырақтың көлеңкесіне еміне сұғынады. Бұрын қалалық жерде қызметкер болған сықылды. Киім киісі жинақы. Екіншісі киім сыртынан кем-зал қабаттапты.

— Менің ана кенже ұлым жиырма бірге толды ғой.

— Құтты болсын!

— Соған бірге жүрген қыздары “Америкаша көмелет жасына келдің” деп, подаркі...

— Тек! Қазақ “он үште отау иесі демей ме? Қала берді он алтыға келгенде азамат атанып, куәлік алады... Онысы несі, мұхиттың ар жағындағы қайдағы бір американа деп...

— Е, тыңдайтын клбі америк, көретін киносы америк, жейтініміз — “Буштың сирағы”, тіпті күлкіміз де “голибудский”!

— Ой, тоба! Осының бәрі төрімізде әспеттеп қойған “қара жәшіктің” насихаты-ау!

— Құрбым-ау, айтайын деп отырғаным үлбіреген, мөлдіреген қазақтың қыздары сыйлаған “пәдеркі”...

— Сотовый телефон сыйлап па? Соны айтып мақтанғың келіп...

— Е, жоғе, рамкаға салынған...

— Мелдронат па?

— Ол немене тағы? Жоқ, картин емес. Өлгі еркектер киетін... Ұялып тұрғаным...

— Галстук?

— Ондай болса төүбе дерсін. “мүшекап” деуші ме еді?..

— Көтек! Соны қыздар сыйлап жүр ме?

— Онымен қоймай төбесіне “студенческий набор” деп жазылған. Дүкенде сатыл..

— Масқара, қыздан қылық, ұлдан ұят кеткен кері кеткен заманға тап болдық десенші! Өлгі біздің қыз да лекциясынан келіп қалған шығар? Ол бізге не “пәдаркі” дайындап қойды екен? Кеттім. Шоу!

— Пока, пока! Көтек! Ойбай, мен не деп кеттім?

Отырып қала берген кемпір жан-жағына қымсына көз салды. “Өзімізден де бар-ау” деп күңкілдеп қойды.

Қыз көрелік

Балзияны Наурыз ағасы күтіп алды. “Кел” деп шақыртқан өзі. Ағасының дипломымен, жолдамамен келіп жұмысқа орналасқан Мақат бекеті, аудан орталығы — үлкен қала екен. Вокзалы сәнді, үйлері қандай зәулім. Көшелері оқтай түзу. Екеуі жаяулап қаланы тамашалап келіп, бір биік үйдің алдына тоқтады. Үшінші қабаттағы қара дермантмен қапталған есікті ашып, Балзияны ішке өткізді. Балзия негізі Алматыда оқып жатыр. Қала үйі таңсық емес. Дегенмен мына екі бөлме туған ағасының үйі ғой. Жүрегі паттанып, мез болды. Темір керуерт, кітап қоятын шкаф. Тап-тұйнақтай.

Мұның көзіндегі таңырқау мен сүйсінуге разы бола бақылаған Наурыз:

— Ал, не жетпейді деп ойлайсың бұл үйге?

— Мына жерге айна ілу керек, мында диван, кілем...

— Мұның бәрі дүниелер. Ал, шын мәнінде үй болу үшін не керек?

Балзияның санасына сонда барып жетті.

— Қалыңдық! — деп таңдайы тақ етті. — Үйлену керек!

— Дұрыс, Базекеннің қызы! Ал енді маған қалыңдық таңдайық.

Балзия түсінбей бақырайып ағасына қарады.

— Саған бір қызды таныстырамын. Саған ұнаса — мен соған үйленемін.

Балзия мына жауапкершіліктен шошып кетті.

— Неге мен? Ата-анамыздан...

— Олар “сен қалап әкелген қызды келін етіп түсіреміз — деп, рұхсатын берді. Ақырап пен Мамыр ағаларым жастай

қайтыс болып кетті. Қауыс пен Мизамбай әлі жас. Олар бұл мәселені шеше алмас. Сенен басқа кіммен ақылдасамын? Сен ізімнен ерген қарындасымсың. Өрі қалыңдығым сенімен жасты. Көр. Саған ұнаса... Маған екеуіңнің тату болғандарың керек.

Балзия ағасына сүйсіне қарады. Өзін барлаушылық қызметке сеніп тағайындап жатқан өкілдей сезінді. Өрі жүрексінді.

Екеуі аяндап ағасының жұмыс орнына келді. Бір қатарлы ұзынша үй екен. Сырттай таныстырды да, ішке кірместен қасындағы еңселі екі қатарлы үйге бет алды. Бұл — бүкіл аудан, облыстармен байланысты жалғастырып тұратын мекеме, телефон станциясы екендігін мөлөмдеді. Болашақ жеңгесі осы жерде істейді екен. Бір келіншекке:

— Нұғымановнаны шақырып беріңізші, — деп өтінді. Лешала ақ шытыра көйлегі өзіне әдемі жарасып, көбелектей ойнақы жеңіл басып бір орыс қыз шыға келді. Шашын төбесіне түйіп алыпты. Көйлегінің омырауы төрт бұрышты етіп қиылыпты. Балзия өзі де көйлек тігеді. Бірақ дөңгелек, ойынды, үш бұрыш, қиықша етіп... мынандай да етіп тігуге болады екен-ау деп қиялдап тұр. Келесі көйлекті дәл осылай етіп ою керек. Сәнді.

Қыз тура осыларға беттеп келеді. Ауызы үлкен. Өлде күліп келе жатқаннан ба? Мұрыны біздей, көзі тұздай.

Балзия сыпайылық сақтау үшін ғана амандасты. Өлгі Нұғымановасы қапан шығар екен? Қыздың ыйығынан асырып есікке тіккен көзін алмай күтіп тұр.

“Сменщица еңе не пришла”, — деді де, қыз қайта жұмысына кетті. Наурыз бұған үңіле қарап тұр екен.

— Не, ұнамай қалды ма? Балзия дір етті. Осы!? Төмен қарап мінгір етті. “Сен Нұғым...”

— Өкесі қазақ, шешесі молдаван қызы. Соғыста жараланып, есінен танып жатқан жігітті үндірге жасырып, жас молдаван қызы тамақ тасып жүріпті. Қыс түскенде үйінің жертөлесіне әкеліп бағыпты. Гестаподан неше рет қорғап қалыпты. Сөйтіп, жаралы жігіт тірі қалыпты. Еліне ертіп әкелгенде он бестердегі кезі екен. Қыздың соғыста ешкімі қалмаған. Любовь олардың тұнғыштары. Екі інісі бар. Өкесі темір жолда істепті. Қазір жоқ, қайтыс болған.

Балзияға сөзінің қалай әсер еткенін бақылаған Наурыз ағасы: — Менің жұмыс уақытым басталуға таяу. Ендігісін өзің шеш. Қазір ол жұмысын тапсырып, үйіне қайтады.

Балзияның еңсесі түсіп кетті. Алдыңғы қуаныштан жұрнақ та қалмады. Өке-шешесін ойлады. Олардың рұхсат бергеніне қарағанда бәрін естіген. Енді не істеуі керек? Орыспасы шорқақ. Қап, мына Наурызды-ай? Өзіне сенім артқанына көңілі толып мөз болғаны тез-ақ ұмытылды.

Қыздың артынан сүлесоқ ілесті. Ол ауыз жаппай сөйлеп келеді. Бір сөзін ұқса, бір сөзі құлағынан асып кетеді. Жоқ, Люба қазақша сайрап тұр. Тек өзі сөз ұғарлық емес.

“Міне, біздің үй” дегенде бойын жинап алды. Ал, партизаным ісіңе бекем бол. Айтпақшы, сыныптастары бесінші сыныпта-ақ өзін партизан атандырған. Солар оқуға түскенше Балзияны “бесіншінің партизаны” деумен кетті.

Шешесі көдімгі қазақтың қара кемпірі. Құрақ ұшып, құшақ жайып қарсы алды. Любаның таныстыруы бойынша тәу Алматыдан келген “подругасы”.

Оның да қазақша тілі жатық. Тек “ө”, “ғ”, “н”-ға тілі келіңкіремей аттап өтеді екен. Күйеуі кезінде әдейі ұлдарының атын Қайырбек, Қайрош қойыпты. Бірінен бірі кіші қара домалақтар келіп, қонақтың қолын алған соң алаңсыз ойындарына кетті.

Жер үй, ашпақ жұмыртқадай тап-таза. Бөлме ортасын пешпен бөлген. Екеу түнімен өңгімелесті. Айтпақшы Любаның шешесі фото альбом қарап отырғанда: “әй, подругасы, сенің суретің неге жоқ?” — деді. Балзия сасып қалып:

— Өжем марқұм суретке түссең, ертең ол дүниеде саған жаныңды сол суретке бер деп құдай сұрайды деп көп айтатын. Содан қорқып, мен суретке көп түсе бермеймін.

Болашақ жеңгесінің үйретуі бойынша екеуі бірге оқыған, подругалар. Сол аңыз бойынша шебер ойнай алмады ма, шешесі бір нәрсені сезіп қойған сияқты. Балзияның ата-анасын, бауырларын сұрап ол да өзінше барлауға кірісіп кеткендей.

Кейін Люба күліп отырып, “әй, қу қыз біліп едім. Ол ешқандай да подруга емес, жігіттің қарындасы. Үй өктеп өлек болғаныңнан-ақ сезгем”, дегенін айтып берген. Жылда күзде бір, көктемде бір өктейтін үйді жаз ортасында тазалағанына секем алыпты.

Жоқ, болашақ жеңгесі ашық, ақ көңіл. Кейде тіпті Балзия білмейтін жәйттерді, қазақтың қызық сөздерін айтқанда таңқалап, әрі сүйсініп қалады. Мұрыны біздей емес, көдімгі қыр мұрын; көзі де тұздай емес, қоңырқай. Тұлғасы қандай — сәмбі талдай.

Жоқ, қазақ тәрбиесіндегі, таза қазақ қызы екен. Тек түрі... Түрі ғана, мейлі түрде тұрған не бар.

А, иә, келін болып түсеен соң, осы ауылдағы комутаторда, жұмысында отырса екі мосқал қазақ біраз сөзді сапырып-сапырып алып, “әй, мына келіншектің төбесі тесік-ау” десе, екіншісі:

— Өлгі Базардың орыс келіні бар деуші еді. Сол шығар депті.

Люба “төбем тесік болса, айран құйып ішейін деп пе едің” деген, Мария қатынның (ол таза орыс, осы елге келген соң орыс байы өліп, кейін қазаққа тиіп, бес-алты балаға ана болып, сөзден қазақтың өзін жаңылдырып, “здрасти” дегенге “не, Мария қатын қазақша амандықты алмайды деді ме біреу” деп, сәлемшіні састырып, қазақша мақал-мәтелді судай сапырып өткен кісі.) сөзі есіне түсіп, сәл жымылып:

— Иә, сол кісінің келінімін ғой, — депті. Екі қазақ бөркін қолына ұстай тұра қашыпты. Ұялған тек тұрмас деген. Комутатордың аядай бөлмесінде, төбемен бірдей қабырғалата қойылған аппараттың алдында, құлағымда қалқаным, екі көзім енді қай ұяшықтың жасыл шамы жылт етер екен деп аңдып, естіген ақпаратты қағып алып, келесісіне бұлжытпай жеткізуге қаршығадай тас түйін отырғанымда ол кісілердің сөзіне мән беру қайда? Ауызым “әлле, әлледен” босамайды. Бірақ ызың-ызың сөзі миымды ауыртқаны рас. Бірдеңе деуге келін атым жібермейді.

Атамның аты аталғанда айбынынан ыққандар тонын қаусырып түймелеуге шамалары келмей, бөркін қолына ұстай зытқан екі дәу еркекті тамашалау өте қызық болды! — деп, жеңешесі балаша мәз.

Наурыз ағасы таныстырған, табыстырған Балзия мен Люба бір-бірінен сыр жасырмайтын, “подругалардай” өте тату еді.

Құда түсу

Құда түсе келгендерді байыппен тыңдап болып, қыз әкесі баяу үнмен сөйлеп кетті:

— Әр баланың өз несібесі бар. Бұл қызымды да той жасап, қолдан ұзатқым келеді. Балалардың ойы қалай екен? Тойды бірігіп жасамақшы ма екен?

— Айжан шешеді ғой оны.

— Гіммм, — ішінен жақтырмаса да сыр бермей сөзін өрі қарай жалғады болашақ құда: — Біз өзі жан-жақты, ағайыны мол өрі тығыз отырған елміз. Бірін атап, екіншісін тастап кетсең — арты өкпе, дауға ұласары тағы бар. Киіт жасасамыз ба?

Құдалыққа келгендер тағы тосылыды. Бір біріне қабақ астынан қарасып алды да:

— Айжан айтады ғой онысын... десіп күмілжіді.

“Ау, ештеңе кеңесіп, жауап ұстамайтын болсаңдар неге келдің?!” деп, шарт кете жаздады. Құлағы шулап, бар қаны басына шапшыды. Дауысы да қатқылдау шықты:

— Жә! Менің баламның аманаты кімде?

— Н-н-е-е? — Құдаласа келгендердің ішіндегі ең жасы, болашақ күйеу жігіттің қазіргі жездесі көзі дөңгеленіп, бұл оның естімеген сөзі еді.

— Қызым ана тәрбиесінен кенде болмағанымен, енді екінші өмірі басталады. Өр отбасының өз тәртібі, әдеті болады. “үйлену оңай, үй болу қиын” деген атам қазақ. Екі жастың жарасты шаңыраққа айналуына кепіл болатын кімің бар деймін?!

— Ее, ол үйдің қазіргі үлкені Айжан емес пе? — деді, сөз ұстап, бас құда кейпінде төрде жайғасқан жігіттің көршісі, осы ауылдың қадірлі “ақсақалы” (сақал түгел мұрт қоймаған, өмір бақи үлкен қызметтерде болып ел билеп ысылып қалған шал).

— Киіт-миіт деп бас қатыратын несі бар? Одан да тойдың мерзіміне келіселік те? — деп, төте тартты Доссордан осы мәселе үшін әдейі келген жігіттің нағашысы.

Қалыңдықтың әкесін ашу буды. Көзі кеткелі тек дыбысқа құлақ түріп үйренген. Содан ба, кісінің дауыс ырғағының өзінен көп сыр аңғарғыш боп кеткен. Мына келіп отырғандардың жөн-жосықтан мақұрым екендігіне ызасы келгені сондай, төрде сөнге ілулі тұрған қамшыны ала салып құда түсе келген үшеуін тырқырытып қуып шықса ма екен! Шалының көңіл күйін жазбай танитын Несібелі алақанымен тізесін төмен қарай басып-басып қойды.

Теңізбай терең күрсінді.

— Жарайт! Сөз тамам! Сендер құда емессіңдер! Күйеу жігіттің әкесі марқұм өзін де, сөзін де сыйлата білген кісі еді. Талай жыл қызметтес болдық Көрші тұрдық. Екі бала да көз алдымызда есті, — дауысын одан өрмен қатайта түсіп

сөзін түйді: — Ал сендер өншейін көп қонақтың бірісіңдер. Қонақ асыларыңды жеген соң үйлеріңе қайтыңдар. Құдалық сөйлесуге сол Айжаныңның өзі келсін!

Мына сөзден кейін араның ұясындай гүлдесіп қылжақ-тасқан жігіт -желең жым болды. Дастархан қамымен абың-күбің жүгірген келін — кешпiк томсарды.

Әке — шешесі қайтыс болғалы бір үйдің үлкені өзі болып шыға келген Айжан қыз бұдан бір ай бұрын тума -туысын жинап ақылдасқанда — жалғыз үй есентемірдің ет жақыны: нағашысы шеркеш Измұқан, жездесі адай Тынышқали, көршісі масқар руынан Сабыр ақсақалдар (сөз сырғысына айтқанымыз болмаса, ақ түгілі қара сақал қойған жандар емес-ті) баратын болып келісілген. Құдалықтан тек жақсы хабар күтіп, дұрысы той күнін қашанға белгіленгенін айтар дегенді ғана ойлаған Айжанға қарамай көршісі, бас құда, өз үйіне бұрылып кетті. Айжан түк түсінбей жауаң-жауаң қарайды. Нағашысы болса “әр елдің салты басқа, иттері қара қасқа” деген осы-ау?.. киіт-миіт деп қыртып... — деп, күңкілдеді де, теріс қарап жатып алды. Ал жездесіні ашуланса кекештеніп қалатын әдеті бар еді, “қ-қ-қ ұры-с с сын!!” деп, қолын бір сілтеп, қораның есігінің босап кеткен топсасын түзеп, үйге жоламай қойды.

Құдалыққа жіберген елшілері өзімен сөйлеспей қалған соң Айжан қыстығып жылап жіберді. Әке-шешесі қайтыс болғалы өзі жылауық болып алды. Тек бұрын көз жасын інісіне көрсетпеуге тырысатын.

“Қыз басыммен, қыл шашыммен” қолдан келмес іске ұмтылғаным ба? Құдаласу менің не теңім еді? Енді ініме не бетімді айтам? Не істеу керек?” деген сияқты кермек ойлармен басы қатты. Даңғарадай үйде інісінің жұмыстан оралуын тосып, екі қолы алдына сыймай, не іс істеуге зауқы соқпай әр бөлмеге бір кіріп сенделумен жүр. Ол келгенде де сөйлесуге, ақылдасуға неден бастарын өзі де білмейді. Қайырғали бір кесе айранды ықылассыз ішті де, өз бөлмесіне кетті. Кешкі асын да ішпеді. Соңғы кезде сылынып жүдеп кеткен інісін аяп: “бұған да оңай емес-ау, айналайын-ай” деуі мұң екен, өзінің иегі кемсеңдей жөнелді.

Осылайша нәумез күйде тағы екі-үш күн өтті. Айжан інісіне тоқып жатқан жеңсізін екі-үш айналдырады да, тастай салады. Қолы ештеңеге барар емес. Ойы тұрақтамайды.

Самаурынды көтеріп аулаға шыққанда осы үйге тұптура келе жатқан қалыңдықтың пешесін көрді. Зып беріп үйге енді. Тығылып қалғысы келген. Үрейленгені ме, ұялғаны ма — өзі де білмейді.

— Оһо! Иісі мұрын жарады! — Айжан көңілдене дауыстап, алақанын ысқылаған інісіне қарап жіберіп, өзінің “жаңалығының” тым-тым ескіріп қалғанын ұқты. Алақандай ауылда сыр жатушы ма еді?

Қуырдақты қарбыта асаған Қайырғалиға сүйсіне қарайды.

— Апа үйіне шақырды. Сөйлесеміз деді. (Япыр-ау, болашақ құдағайының үп-үлкен басымен өзі келгені, қаптаған келін-келпшіктерін жұмсамай өзі келгені бітімшіліктің басы екен ғой.)

Інісі ойнақы үнмен:

— Талабың оң болсын, құдаша! — дегені.

Екеуі үйді басына көтере күлді. Бұл — осы үйде ұлан-асыр үлкен той боларына сенімді күлкі еді.

Байдың тойы, кедейдің ойы

Бақтыгүл елден келген қонақтарды той болатын жерге әкетуге келген джип машинасына міне бергенде шоферы тоқтатты:

— Жеңгей, не ғой... Той иелері жолдан ұятты кісілерді ала келерсің деген... Сіз өзіңіз неғып... нетіп... неғыла саларсыздар?...

Бақтыгүл мана сөзге қуанып кетті. Ренжу қаперіне де кірмеді. Екі күн бойы осы қонақтарды күтемін деп, тілі тікен абысынға қайтсем жағамын деп әбден абыржып кеткен. Қайта жақсы болды. Баласының киімін реттеп, байына айтар сөзін пысықтап автобуспен жеткені жанға жайлы.

Байы басында тойға маған билет бермепті деп бір тулады. Шашуға ел құсап кілем алғызбадың деп екі тулады. Біріншісі ағасының атына арналса, екіншісі келіншегінің адресіне. Туған ағаң, өзім дегені шығар, ұмытып кеткен шығар деп жаймаласа, кілемді “ақпаң кереметіне жетпейді. Арзан кілемді олар менсінбейді. Одан да жас жұбайлар шет елге, өлгі не деуші еді, медовой саяхат па, иә, иә, месец - соған барады екен. Ақшалай берсек соған жаратады. Сол дұрыс бола ма дегенім деп құтылды.

Бақтыгүл тойға шашуға деп екі айлық жалақысын тиынына дейін шашу шығармай ұстап отыр. Жұмыс арасында тоқыма тоқып тапқан ақшасын қосып әжептәуір қылып қойды. Ел шашуын бергенде жерге қарап сүмірейіп қалмауға тырысып бақты. Тіпті тойға көйлек алудан бас тартты. Бұрынғысының жағасына желбір салып, беліне сәнді белбеумен өрлеген болды. Мейлі “күлгенге күле жетем, екі етекті түре жетем” деген мәтел бар емес пе? Сөйтіп, жалғыз қызын министрдің ұлына ұзатып жатқан бай туысының есігін қақты. Кілең бір алтынға малынған, керемет көйлектердің көрмесіне келгендей тамсанып қалды. Сірескен сәнді топтың ішіне кіре алмай, еріні жуыспай, ауызына сөз түспей қорланып кеткені-ай. Оның осынша берекесі кетуіне абысынның:

— Әй, ана ұлыңа қой десеңші! Қырық жыл аштан келгендей дастарханды жайпап барады! Не бар сендерге!

Ал бала неме таңсық асқа ұмтылуын қояр емес, қой деген сайын ұмтыла түсе ме, қалай? Онсыз да берекесі кетіп отырса, дәл құлағының түбінен қайнағасы:

— Сендерді мұнда кім шақырды! Алқаш байынды неге әкелгенсің? — деп ысылдайды. Жеки сыбырлаған ол кісіге жауап беру қайда. Төмен тұқшиғанды білді.

Өншейінде өзі сыртынан күліп отыратын, екі сөздің басын құрап сөйлей алмайды деп мұқап отыратын, асыл текті матадан киген киімі сәлбірейіп сұңқын алып тұрған, жолы да, жасы да кіші келінді қолшап-қошеметпен төрден бір шығарды. Тойға әкелген сыйлығы қомақты-ау, сіре?

Бақтыгүлдің кенет қол-аяқтары ебедейсіз ұзарып, жеркөкке симай, берекесі кетіп қолапайсыз қомпиған денесін еш жерге үйлестіре алмай, бір кесе шөйін тауысып іше алмай қор болғаны-ай...

Жастар неке сарайына, үлкендер тойханаға беттегенде абысын дауысын зорайтып:

— Қаладағылар кейін келеді. Бұл тойға ақсақалдар мен елден келгендер барады! — деді. Абысынның мұнысына рахмет. Өйтпесе елден келген Ізтайдың келіншегі “бірге жүрейікші” деп жабысып, қолтығынан айырылмай тұрған. Тойхананың есігі бұлар үшін жабық екенін өз басы баяғыда-ақ түсінген. Бірақ соны қызып алып лепіріп, карт ойнап, туыстарымен айырылмай жәмпейлескен жары менен елден келген кішкентай бауырларымен асыр салып ойнап кеткен

ұлына қалай жеткізерін білмей, мына көңілді топтан қалай бөліп аларын білмей пұшайман болып тұр еді. Жемілейе күрсінді. Енді өне, жеңген өзі айтты, үйге қайтамыз де...

Абысыны өлі сөзін аяқтамаған екен. Кеудесіне сұқ саусағын тіреп тұрып: — Әй, саған айтам. Үйлеріңе қайта беріндер! — дегені бар емес пе?

Бақтыгүлдің кірмегені қара жер. Ізтайдың келіншегі қолтығында тұрған қолын сілке тартып әкетті. “Құдай-ай, қайдан ғана келе қалып едім. Ең болмаса мына ыдыс-аяқ саған аманат, өзің жуа сал” десепші...

Өнпейінде:

— Бөке, үйді жуа салшы.

— Бөке, бөлмені ақтап бере ғойшы.

— Бөке, нан жаба салшы, дегендеріне мөз болып, Бөкен екенмін деп кеуде керіп жүріпті ғой. Енді келіп, министрге құдағи болған соң... Тап бір есігіндегі итке “кет” дегендей...

Әй, Бөке-ай...

Бақтыгүл бара алмаған той керемет дүрілдеп өтіпті. Ел теледидардан (монитор) көреміз деп мойындары қарысып қалыпты. Даңғырлаған музыкадан тіпті бір столдағылар бірінің сөзін бірі ести алмай қор болыпты. Бұрынғы мақал “өлім бардың малын шашады, жоқтың артын ашады” дейтұғын. Тойың одан өтпесе неғыласың. Бармаған тойына берген шапуының арқасында Бақтыгүл екі ай тісінің суын сорып аш отырды. Әй, осыдан бар ғой ұлымды үйлендіргенде орыстар құсап құда мен құдағайымды кафеге апарып, төртеуіміз ғана... көр де тұр.

Қазіргілер қазақ той жасайды. Қызығын басқа көреді. “Қазақ той жасайды. Қырғыз бен қытай ақша асайды” дейді. Рас, рас.

Бөкеннің өзін өзі қыжыртқаны қаншаға жетерін кім білсін. Қой, елден қаламыз ба, жалғыз ұлға бір той жасап бере алмай... дей ме? Өл өзір ұлдың ойында келіншектің елесі де жоқ, жалаң аяқ доп қуалағанға мөз.

Қыз алып қашудың қызығы

Қарлығаш қойлы ауылдың қызы болатын. Мектепте бірге оқыдық. Сол кезде шефке алу деген болды. Сабақ үлгерімі төмендеу баланы үлгерімі жоғарылау балаға қосақтап қояды. Бір қызығы шеф таңдау еркі нашар

оқушыда болатын. Қарлығаш мені таңдапты. Оған дейін ондай оқушы бар екендігіне мән де бермеппін. Хош. Көбіне біздің үйге ол келетін. Тек бір рет мен бардым. Жаздың күні еді. Есіктен ішке енгенде төбеме әлдене тиіп кетті. Қарлығаш “бұл — өжемнің шайға тістейтіні” деп түсіндірді. Маған бәрі қызық. Не екен деп мойнымды созамын. Сол үшін шөйге шақырғанын құп алып, дастар-ханға отырдым.

— Өжем қонақ баланы көрем дейді, — бөкене ұлдың хабарынан кейін ағасы кемпірді көтеріп кірді. Мен ұшып тұрып:

— Өже, сәлем бердік! Кешіріңіз, мен өзім барып аман-дасуым керек еді, — деп, ақталып жатырмын.

— Әй, Бөкенің баласы, көп жаса! Сен шөбереме көмектескелі сабағынан мақтау алып жүр дейді. Атаңа рахмет.

Мен ұялыс таптым. “Біз бар болғаны бірге дайында-ламыз” деп ақталып қоямын. Томападай кемпірді көзімнің астымен бақылап отырмын. Жаңағысы жұқа дөкеге оралған ет екен. Өте ұсақ етіп турап алдына қойды. Менің қызығып отырғанымды сезген өжей бір кішкене бөлігін менің алдыма ысырды. Өте дәмді, тұз сіңген ет. Өже қант тістей алмайды екен. Осы кісілердің үлкенді құрметтеген үлгісі әлі күнге көз алдымда. Жас кезде көргендерің естен кетпейді екен.

Бұл — Қарлығаштың орталықтағы туысқанының үйі болатын. “Қызға қырық үйден тию” мақалын берік ұстанған отбасы еді. Қарлығаш мені кепіл ретінде бетке ұстап жүрді. Бір жерге барғысы келсе мен барып сұрап аламын. Екеумізді сыныптастар “бота — тайлақ” деуші еді. Қарлығаш ірі денелі дүрдек ерін, шойын қараның өзі. Маған тиіскен баланы етті алақанымен бір ұрса, анадай жерге ұшып кететін. Мен шілдірмандай арық сары қызбын. Жұбымыз жазылмайды. Өжей: “Жас кездегі достық ыстық болады. Бөкенің қызы, шөберем сені аузынан тастамайды” деп бір қойды. Екеуміз бір-бірімізге жалт қарадық. Осыған дейін бізге ешкім “доссыңдар” демелті. Өзіміз де бұл одағымызға сондай ат береміз деп тіпті ойланбаппыз.

Иә, айтса да қыз алып қашудың қызығын айтам деп бастаған әңгімем еді-ау... Енді соған көшейін.

Арада жылдар өтіп, Алматыдан алғашқы курсты аяқтап, жазғы дем алыста туған аулыма келдім. Қарлығаш оқуға бармай ауылда қалған. Мені күтіп жүр екен. Өке-шешемнен өтініп мені қоярда-қоймай қойлы ауылға қонаққа алып кетті.

Жалғыз үй. Айнала көз жетер жерге шейін кең жазық. Тама-ша! Терең құдықтан шелектеп су тартамыз. Үлкен ағаш астауға қой өрістен келерде толтырып қоюымыз керек. Мен екінші шелекті құдық ернеуіне соғып, өзер-мөзер шығарамын. Ал Қарлығаш болса қырық, әй білмеймін, әйтеуір көп тартады. Шаршамайды. Одан басқа да шаруаның неше түрін істеп үлгереді. Мен тек қызықтауға жараймын. Үш-төрт күн өткеннен кейін мен жалыға бастадым. Студент деп қолпаптағаны болмаса, менде ешкімнің шаруасы жоқ. Өркім өз міндетін үн қатпай атқарып, бір мігір жоқ кәдімгі қойлы ауылдың тірлігі. Қарлығашым күндіз қой кезегіне бармаған күні көйлек тігеді. Бұл іс менің жанымға жақын — өзім пішіп, өзім тігіп мәзбін. Сәл сарғыш таптадан досыма көйлек тігіп жатырмын. Үйге біреу-міреу кірсе төсектің астына зытырады. Басында неге үйтетінін түсінбегем. Біз тігіп боламыз дегенше тозып та кетті-ау сол көйлек. Іні-сіңлілеріне арнаған көйлекті жасырмай-ақ тіге береді. Ал анау тойға арналған, яғни “қалыңдық” көйлегі екен. Өзі көп сөзі жоқ қыз. Екеуміз тілсіз ұғысамыз десек те болады. Қойлы ауылдың таңғы шапағын, кешкі арайын түгел тамашалап болып үйіме қайтқым келген мені “әлі кішкене бола тұршы” деп жібергісі жоқ. Өзін бір жамағайынының баласына атастырып қойғанын, оған өзі риза еместігін айтты. Мен дереу ата-анасына олай істеу дұрыс еместігін айтқым келген, бұрынғы комсоргпын ғой... Қарлығаш тоқтатты. Бір жігітпен сөз байласып қашпақшы болып жүргенін жеткізгенде маған мұндағы өмір қайтадан қызық бола бастады. Суыртпақтап сыр тарта жүріп ұққаным: шофер жігіт, ауылы Доссор дейтін жерде. Жігіт келіп тұрады. (Оған күмәнім бар. Мен келгелі неше күн, әлі көрмедім.) Әні, келді!— құлағын тігіп, қуана айтса да далаға шығуға асықпады. Е, түсінікті. Сыр білдірмейін дегені. Мен шықтым. Ешкім көзге түспеді. Тек кешкі асты алдымызға алғанда алыстан бұрқыраған шаң көрінді. Үлкен бинзовоз машинаны алысырақтан тоқтатып, дауысын соза сөлем беріп дастарханға жақындаған жігітке ешкім жылы шырай бере қоймады. Мен келгенде елпектеп жаны қалмаған үй иелерін біреу алмастырып кеткендей. Жігіт оны-мұны айтқан болды. Өкелген астбест трубасын керек емес деп, апарып таста деп, сенсіз де қазанымыз қайнап жатыр деп сөйлеп тастады. (Ертеңіне, жігіт кетіп қалған

соң, Қарлығаш жеңешесі екеуі қазандыққа трубаны қойып еді, түтіні шалқымай әп-әсем жанып жатты.) Біз, Қарлығаш екеуміз, ертерек үйге кіріп ұйықтап қалдық. Қонақ далада қонды. Өншейінде есік алдындағы сәкіде кішкене балалармен бөріміз ұйықтап жүргенбіз. Хош.

Таңертең тұрсам, ол кетіп қалыпты. Өзге сөз болмады. Ұзамай тағы бір машина келді. Түрі таныс. Сөйлесе келе бұл Монданақта тұратын Лиман апайдың үлкен ұлы болып шықты. Жұмашпен бала кезде бірге ойнап өсіп едік. Нағашыларыма жиендігі бар. өз атын атап, көзін, аузын, тақымын жұмып-ашып “жұм-аш”, “жұм-аш” деп ойнағаны, өсіресе, тақымын қорс-қорс еткізетіні қызық болатын. Сондайда тіпті құлағы да ашылып-жабылып тұрғандай елестеуші еді. Қайран, балалық-ай! Үй иелері Жұмашпен жақсы сөйлесті. Тіпті мені бекетке апарып тастауын өтінді. Қуанып кеттім. Қарлығаш мені шығарып салатын болды. Досыма жаным ашып, “енді қалай қашасың?” деп сыбырлап қоямын. Екеуміз Жұмаштың кабинасына мінгесіп ең жақын Мұқыр бекетіне жол тарттық. Көңілдіміз. Жұмаш ауыз жаппай өзіл-дейді.

— Тез жетсін, күтеміз, — деді де Қарлығаш түсіп қалды. Мен жаутаң-жаутаң, ештеңе ұқпадым. Вокзалға келгенмен, билет алмадық. Досымның үйіне айтқан сөлемі бойынша “біз машина бұзылып, бүгінгі поезға үлгермедік. Балжанды (яғни мені) шығарып салған соң қайтады. Яғни, ертең.”

Поезд жүріп кеткен соң Қарлығаштың бір туысының үйіне келдік, ертеңгі поезды “күтеміз”. Мен уайымдап біттім. Ол өте сабырлы. Саспайды. “Қайтушы едім. Сонша қорқып едіңдер, міне келдім деймін.” Кешке қарай біз түскен үйге төртпақ біреу келді. Жыпылдап сөйлеп қалған. Бізді киноға шақырды. Менің барғым-ақ келген. Қарлығаш “апам бізге көрпе жасауға көмектес деген” деп, бармай қойды. Үйдің иесі бұл сөзден кейін қылжақбасты қуғандай қылып шығарып жіберді. Жіберді де бізге көрпеге салатын жүнді түткізіп қойды. Мен ыза болып отырмын. Одан да анау жігітпен киноға барғанымыз жақсы еді деп ойлаймын. Қап, мына қызды-ай! Байқаймын, қызымның екі құлағы далада. Неше рет шықты. Бір кезде көзі күлімдеп “келді!” деді. Бірақ ол күні ешкімді көрмедік. Келесі күні түс ауды, әлі жоқ. Поезд жүретін уақыт жақындады, әлі жоқ. Қарлығаш жерге үңіліп “міне, ізі жатыр, ол осында” дейді. Мен не өзін, не

машинаны көріп тұрғаным жоқ. Қайтеміз, бұйырмаған іс болды. Мен кете бермекшімін. Ол да үйіне қайтар. Айтпақшы, кешегі жігіт Қарлығаштың атастырған жігіті екен. Маған салса сол жігіт дұрыс сияқты. “Жоқ! Атама! Берекесіз. Бойы тапал. Ертең балаларымыз тәпшек бола ма? Аузы арақтан кешпейді. Оған тигенше көрі қыз атанғаным жақсы.” Мен жым болдым.

Вокзалға жеткеніміз сол еді, біз сарыла күткен Төттіғали пайда бола кетті. Кеше келгенмен көзге түсуден қорқып, бір үйде жатыпты. Машинасын тығып қойған үйі... ой, ол ана жігіттің туысқанының үйі! Ал керек болса?! Бір төуірі ешкім күдіктенбегті. Жұмаш та пайда бола кетті. Бөріміз мез. Поезд қозғалды. Біз Доссорға қарай машинаны тураладық. Біраз жер жүрген соң Жұмаш басқа бағытқа бұрылды. Біз жолсызбен айдадық. Селкілдеген жайсыз жолына тезу маған қиын тиуде. Машинаның “ыыы... ыңық” деп ыңырануы да мыйды жеп барады. Қарлығаштың қандай дыбысқа құлақ түргені енді түсінікті болды. Осының бөрі мағынасыз, өтірік ойдан шығарылған “қашу” сияқтанды. Жолда кездескен дәл сондай бинзовоздың жүргізушісі не айтқанын қайдам, біз сайға тоқтап, бой тасаладық. Бет-ауызымыз май топырақ — шаңнан көрінбейді. Тісімізге дейін қышыр-қышыр. Қарын ашты. Дене дел-сал. Су таусылды. Жол шеті көрінер емес. Түн болды. Әлі жүріп келеміз, әлі жүріп келеміз. Өлдік-талдық дегенде ауылдың шамдары көрінді-ау! Айтпақшы, бұл менің көңіл күйім. Ғашықтар ештеңе сезер емес. Бір — біріне үнсіз күлімдеп қойып, емініп алға қарайды.

Тасаланып, тығылғынымыз бар, адасқанымыз бар — біз сол үйге келгенде түн ортасы ауыпты. Ел қалың ұйқыда. Бізді “келін келе жатыр” деп ешкім күтпегенін көріп, жүрегім су ете қалды. Қарлығашымның ендігі күйі не болар? Тастай қараңғы, еш жерден жарық көрінбеген үйге кірудің өзі қорқынышты екен. Жолдағы әңгімеден ұққаным: жігіт аға-жеңгесінің қолында өскен.

Төттіғали салмақты басып барып қақпаны қақты. Біз табанымыз жерге тигенге мез болып, үсті-басымыздың шаңын қағып, өзімізді ретке келтірген болып жатырмыз.

Кенет шамдар самаладай жарқырап, адамдар абыр-сабыр жүгірісіп сапырылысып кетті. Шашудың көмпіті тиген шекемді сипап тұрған мені біреу бас салып құшақтап,

басыма орамал салғалы жүр. “Мен емес, мен емес!” деп мен байғұс шырылдаймын, бір шетте ұялып, өңкіп тұрған Қарлығашыма қарай сілтеп әлекпін. Олар “қалыңдықтың” балуан тұлғасына жатырқай қарайтындай... Хош. Ішке кіріп, шымылдыққа ендік. Мына салт қандай тамаша ойлап табылған! Сұқ көздер азайып, арқа-басымыз кеңіп, рахаттанып қалдым. Құрыс-тырысы шыққан денемді жазып, ой, бір керіліп алдым. Біраздан кейін қасымызға құртшабақ кішкене қыздар қаптап кетті. Мен “ау, ұйықтамайсыңдар ма?!” деп, зекіңкіреп ұрысып қоям. Өз ойым кішкене де болса бел жазып, ұйықтап алу. Біреуі “мә, аяқтары кір — кір” деп сыбырлағанға көзім өз аяғым түскені. Мас-қа-ра! Башпайдың кірі қара сызықтанып баттасып тұр! Ұят-ай!

Қуғыншылар біз адасып жүргенде бізден бұрын жегіп, қақпаны сындыра жаздап тарсылдатып, “қызымызды шығарып бермесендер соттатып көздеріңді құртамыз!” біраз шулыған шығарыпты. “Мә, қара, үйде ешкім жоқ! Не айтып жүрсіңдер? Қыз көне!” деп, бұлар аяқтарына отырғызбай, ештеңе мойындамай құтылыпты.

Өзімізге өзіміз келіп, ес жиған соң өзіміз тіккен “қалыңдық” көйлегін емін-еркін өлшеп көрмекші болдық. Мәссаған, безгелдек! Бір иығы төмен, өрі үш-төрт күн сидениенің астында армансыз мыжылып (Төттіғалидың машинасына бірінші күні түскен түйіншектің ішінде) мылжаланған, әлдеқандай май тиіп алақандай жері кірленген көйлекке қарау аянышты еді. Қарлығашым еш сасатын емес, шымылдықтан басын шығарып, біреуден су сұрап алып, жаңағы дақты кетіруге әрекеттенуде. Үгіктеп, “ештеңе етпес, дақтың үстінен орамалмен бастырып қоюға тура келер” деп қояды. Біздің өбігерімізден хабардар болған абысыны кешкі тойға екі сағат қалғанда ашпақ та өдемі той көйлегін өкеп берді. Сондай қуанғаным-ай! Қарлығашым өкініп: “қап, сенің он күн тіккен көйлегіңді кимегенім-ай!” дейді. (Сол көйлекті ұзақ уақыт сақтап, кейін жастыққа тыс жасапты. Сені сағынғанымда соны ылғи қолыма алып, еске түсіріп қоямын деп хатқа жазып еді.)

Хош. Той өтті. Қарлығашым мені қимай, жібергісі келер емес, мен осы Доссорда тұратын нағашыма сәлем бере кетпекші болдым. Қалыңдығын әкелуін әкеліп алып, қасына жата алмай пұшайман болған күйеу жігіттің мына хабарға қуанып кеткені көзінен көрініп тұр. Екі күн жа-

ныңда болып, Қарлығашымның келген жеріне әбден сенімді болған мен жолымды әрі қарай жалғадым. Жұмапш жегжат нағашыма барар жолда Тәттіғалидың алып қашқан қызы мен екен деп ойлап, нағашыларыма айтуға қалай қиналғаныны сөзбен айтып жеткізе алар емес.

Хош. Поезбен өз аулыма келемін. Жолшыбай Қарлығаштың біздің ауылда көрші тұратын Дәмеш жеңгесі мені күтіп, біздің үйге күніге екі соғып кетеді екен деген әңгіме естідім. Қап, енді қайттім? Ол кісінің мінезі шарт, тіпті күйеуі де өзінен ығысады десетін. Қызды іздеген қуғыншылар біздің үйге де барыпты. Енді мені қорқыныш қамады. Сол қорқыныш әсерінен поездан түскен бойы вокзалды айналып, өзіммен бірге Алматыда оқып, осы ауылға келін болып түскен Күләш құрбымның үйіне бардым. (оны да осы ауылға келін етіп өзім ертіп әкеліп едім. Жә, ол басқа сыр.) сол үйді үш-төрт сағат сағалап, өз үйіме кешті жамылып ұрланып жеттім.

Ата-анам біресе күледі, біресе ұрсады. Он бес күн көрмеген сағынышы және бар. Хош. Ауылдағылардың версиясы бойынша “қызды алып қашуды ұйымдастырушы — қалада оқып, қағынып келген мына мен екенмін. Енді міне, Дәмеш ападан тығылып күн өтіп жатыр. Саясатым — ашуы басылғанша, көзге көп түсе бермеу. Дәмеш келе жатса, қораға тығыламын. Қой қора, сиыр қора, түйе қора сияқты жықпыл-жықпыл пананың біріне кіріп, бірінен шығып қолға ұстатпаймын. Қала берді қыстан қалған ақ шөптің тасасы тағы бар. Біздің ауылдың қысы қырық градус аяз, жазы қырық градус ыстық. Қырық күн шілдеде кеңсе қызметкерлеріне екі сағат тыныс уақыт (обед) беріледі. Сол күні іні — сіңліме ертегі оқып беріп, екеуін қарауылға қойып, кітап оқып жатып ұйықтап кетіпші. Аңдыған жау алмай қоймас деген... Кенет өзіме біреудің тесіле қараған көз қарасын сезініп көзімді апсам ойбай, Дәмеш апа! Сасқаннан басымды соға-моға төсектің астына кірдім де кеттім. Ұлы денем керулеттің астында, тек басымды шығарып кітап оқып жатып көзім ілініп кеткен. Сенген “қарауылшықтарым” өздері пысылдап жатыр. Барар жер жоқ. Амалсыз сүйретіле шығып, не дерін күтіп отырмын. Қайтем, онікі жөн.

Бекер қорқыпшың. Ол бар болғаны қайын сіңлісінің қандай жерге барғанын, құда қандай кісілер екенін білгісі келіпті. Қайран, балалық-ай!

Бұл әңгімемді осымен аяқтасам да болар еді, тек келесі жазда Қарлығаштың әкесі менің сіңліме поезда кездесіп, “әй, Бөкеннің баласы-ай, менің қызымды бөтен біреуге пығарып бергенің не? Мен сен келді деп қой сойып, көйлек кигізіп бәйек болып жүрсем” депті. Мен емеспін, апайым ғой демедің бе десем, сіңлім “Айта берсін. Екеуміз де бір Бөкеннің қызы екеніміз рас қой. Ең бастысы — сенің құрбың бақытты ғой. Сосын саған ұрысты не, маған ұрысты не, бөрібір емес пе?” деп, қарап тұр.

Ер көңілді сіңлім менің! Айналайын! Тұр-тұлғамыз өте ұқсас екеумізді оның да, менің де сыныптастарымыз жиі шатастыратын...

Қарлығашым жеті-сегіз ұлды өмірге әкелді. Өзіне ұқсаған шомбал қаралар. Бәрі де елгезек. Еңбекқор. Баяғыдағы әжесінің “Менің шөберем оқымысты бола қоймас, бірақ өлер жерін білетін ақылды болып өсіп келеді.” деп баға бергені есіме түсіп отыр. Құрбым сол кезде-ақ барар бағыттың, жетер межесін белгілеп алыпты ғой. Біз болсақ басымызды анда бір соғып, мында бір соғып, жүрер соқпағымызды тапқанша өмірдің жартысы өтіп те кетіпті...

Мен қалай күйеуге тидім?

Дос қызым үйіне қонаққа шақырып отырып:

“Назгүл-ау, менің әпкем сенен екі жас үлкен. Өлі күйеуі жоқ. Құпиянды айтшы, қалайша күйеуге тез тие саласың?” — деп сұрады.

Тұла бойым тоқ соққандай дір еттім. Япыр-ай, менің тас маңдай тағдырыма қызығатындар да бар екен-ау? Мейлі! Бопты. Айтайын. Денемді ашу ма, ыза ма — беймәлім жайсыз сезім биледі. Тәуекел. Әңгімемді бастадым.

“Иә, бірінші күйеуіме үш күнде, ал екіншісіне бір-ақ күнде танысып, тие салдым. — Назгүл осылай деді де, тыңдаушысын зерттей қарады.

— Әйелдер босанатын үйдің, перзентхананың кезекші дәрігерімін.

Түнгі жұмыстан шығып, үйге қайтуға жиналып жатқанмын. Өзің танитын Сәуле бар еді ғой, сол алқын-жұлқын жүгіріп келіп:

— Ойбай, тез жүрші менімен. Хромтау бекетінде біреуде ақшам бар еді ғой. Сол қарызымды келіп алып кет деп

жатыр. Беріп тұрғанда алып қалайын. Жүрші менімен. Өз күйеуім арақ ішіп қойыпты. Көлік-ті дос жігіті айдайтын болып келісті. Бірақ жалғыз ілесуге қорқып тұрмын. Жүрші... — деп қиылды.

— Жоқ, болмайды. Тағы түнгі кезекшілікке шығуым керек. Астанадағы оқып жатқан үлкен ұлыма баруға жиналып жүрмін. Жаңа жылдық мерекені пайдаланып екі-үш күнге сұранғанмын. Иә, одан да мен саған жол жүруге жинаған ақшамды бере тұрайын. Тек тез қайтар. Арғы күні жолға шығарда қолымда болсын.

Екеуміз келісімге келе алмай жатқанда қасымызға бөтен жігіт жақындап, менің төс белгімдегі жазуды ежектеп:

— Назгүл Тын-ыш-қа-лиевна, сізбен сөйлесуге бола ма? — дегені.

— Жоқ! — бар ашуымды үніммен сіздіріп, — көзің жоқ па, мен бос емеспін! Сөзді бөлме!

Сәуле екеуміз бірімізді біріміз тыңдамай, өркім өз ұсынысын алға тартып өлекпіз. Ауруханадан себиін көтеріп үйлеріне асыққан жас босанған аналардың бірі гүлін ұсынып, бірі конфетін сыйлап, бірі құрғақ рахметін айтып қасымыздан өтіп жатыр. Өлгі жігіт екінші рет жақындап:

— Сіз мені танысыз ба?

— Иә, иә! Танимын. Баршы енді, бара тұршы... Құтылғанша асығып, оны осындағы жас босанғандардың біреуінің күйеуі шығар деп ойлап тұрмын.

Ақыры Сәуле жеңді. Өлде өзім жұмсақпын ба? Жұмыстан шаршап шығып, қырық шақырым алыс жерге селкілдеп тағы жол жүруге көніп тұрмын.

Жалпы Сәуле қызық келіншек. Шағын бизнесі бар. Үйі бар. Жеке көлігі бар. Бәрі бар. Бірақ себи сүйуге асығар емес. Азаматтық некеде тұрғанын алға тартады. Сондай бір сұмдық пайда болды ғой... Батыс-тың үлгісі ме? Күйеуі мұның бар тапқан-таянғанына ортақ. Бірақ еш жауапкершілігі жоқ. Бұл менің мыйыма сыймайды. Жә, ол өз шаруасы.

Жоқ, неге? Ол менің жақын құрбым ғой. Мен қоғамнан тыс өмір сүре алмаймын. Мұндай келеңсіз дүниенің етек алуына не себеп?

Ойым он тарауға бөлініп, айтылған уақытында келген көлікке мінсем ба, жүргізушісі манағы мені кес-кестеген жігіт. Иығында шені бар. Түрі сүп-сүйкімді. Жалма-жан Сәулеге сыбырладым:

— Мына біреуің төп-төуір сияқты ғой. Осыған неге заңды түрде тиіп алмайсың?

— Күйеуімнің досы. Қызмет бабымен ауысып келіпті. Үйленбе-ген. — ол да ақырын сыбырлайды. Көзі жайнап, менің пікірімді біл-генше асық.

Жігіттің ойында ештеңе жоқ сияқты. Салдырлап өңгімесін айтып келеді. Жолда екеуі тамақтанып алды. Менің аузым берік — оразадамын. Мына жол қашан таусылады деп армандап келемін. Шіркін, жып жылы төсекте рахаттанып ұйықтап жатсам ... Ештеңеге зауқым жоқ. Түнде тағы кезекшілігім бар. Ертең түсте поезбен жүріп кету керек. Әлі балама сыйлық та, тамақ та алмадым. Қашан үлгерем? Не деген жауапсыз ана едім деп өзіме іштей ұрсып келемін.

Мына бір біріне жалғасқан мерекелер де таусылып бітетін түрі жоқ. Көшпенің бөрі жарқ-жұрық еткен безендірулер. Дәп бір “хош келдің, Жаңа Жыл!” деп жазбаса, жаңа жыл келіп есік ашпайтындай...

Иә, осыдан екі айдай бұрын әкімшіліктен бір керек қағазымды алуға кірсем, бір қызметкердің:

— Жаңа жылдық безендіруді әлі бастамадыңдар ма? Не деген жалқаусыңдар! Ничего не знаю! Ертең кісі жіберіп тексертемін. Ілулі тұрмаса жұмысыңмен қоштаса бер. Оны наурыз мерекесі келгенше алмайсың! — деп, зіркілдеп, ұрысып жатқанын естідім. Сонда ол жазу неше ай халықтың көз алдында тұруы керек деп ойлап қоямын.

Шындығында, бұйрықпен қабылданған (біздің наурыз сияқты табиғат заңымен емес) христиандардың жаңа жылды қарсы алулары ұзаққа созылатын және шығыны көп мереке. Соның тасасында тәуелсіздік күні де ескерусіз қалып жатады. Әлде әдейі істеліне ме? Балабақшадан бастап орта мектеп, жоғарғы оқу орындарының шәкірттері “жаңа жылдық шырша тойы” деп сабылып жатқандары. Оның үстіне әрбір мекемелердегі жылдық қорытындылар шығарылып, марапаттау рәсімін қосыңыз. Ұлттық салт-сана солғын тартып кері қарай ысырыла береді, ысырыла береді. Бөрінен сорақысы бұл күндері арақ өзендей ағады. Жағасы жайлау, буы бұрқыраған “тойлаушылар” сол есін жимаған күйі ескі жылды есіктен шығарып тастағанша бұлғақтай береді. Апталдай азаматтың біразы қол-аяғын үсітіп, біразы бүйректі құртып, біразы бауырды іріткенше көшеде шашылып жатады. Мына жігіт те желпініп алған.

Желпінген жігіт қызды-қыздымен:

— Сіз, Назгүл, маған бірден ұнап қалдыңыз. Мен сізге үйленем! — деп қояды.

— Менің төрт балам бар. Екі алқаш байым және бар. Екеуі кезек-кезек келіп сойқанды салып тұрады! — деп, екі баламды төртеу, өлген байымды екеу қылып айтып жатырмын. — Сен одан да басы бос қыздарға қырында, — деп, ақыл да айтып қоямын. Өңгіме, өзілге зауқым жоқ. Есіл дертім үйге тезірек жетіп демалу. Бос сөзден қашқанымға қараған ол жоқ.

— Мейлі, сол төрт балаңмен аламын! — деп қар-р-рап тұр.

— Болды. Батыр жігіт екенсің! Саған тием! — деп кекетіп қоямын.

— Уәде ме?

— Уәде!

Мастығы тарап, мына мерекелік эйфориядан шыққан соң есінде ештеңе қалмасына бек сенімдімін. Мені тек тынышыма қалдырса болды.

Сәуленің барған шаруасы сәтімен бітіп, қайтар жолда жаңағы жігіттің жұмыс орнына соқтық. Маған машинада отыра берме, тоңдың ғой, ең болмаса жылынып шық деген соң ішке кірдім. Мұнда да ас та тек дастархан. Үсті толған арақ-шарап. Ауыз ашатын уақыт та жеткен. Қызық енді басталды. Жаңағы Қолғанат деген жігіт:

— Мынау менің келіншегім. Мерекеге келіпті, — деп, жолдастарына таныстырмасы бар ма? Оразамды енді ашып жатқан мен шапалдым да қалдым. Өжетханадан үсті басымды реттеп келсем, бөрі қоғадай жапырылып құрметтеп, төрін ұсынып бөйек болады. Менің сөзімді ешкім тыңдар емес. Өзіліміз мұнша алысқа кетер деген басым не күлерімді, не жыларымды білмеймін.

Сол күні түнгі кезекшілігімде тұрсам, Қолғанатым келіп тұр. — Қумашы, баратын жерім жоқ. Қасында отыра тұрайыншы, — дейді, өзі қызу. Кет дегенді ұқпайды. Алақанын бірден кесіп кеткен. Қан ағып тұр. Қолын таңып бердім. Сол түнгі кезекшілікте менен басқасының бөрі орыс. Намыстанып өліп барам. “Байсыз қатын — баусыз оймақ”, жұрт не дейді? Ұят ай! Ақыры күзетші дядя Ваняға өтініп, ол соның каморкасында түнеп шықты.

Ертеңінде бинттелген қолымен Сәуленің машинасын айдап мені базарға апарды. Астанада оқып жатқан ұлым

Азаматқа керектінің бәрін алып, оны Қолғанатқа арқалатып, машинаға беттедік. Алтын сатушылардың тұсынан өте беріп, бірден екі сақина алды. Біреуін менің қолыма өлшеді. Баға қағаздарын жұлып тастағанда сатушы шыр өте түсті. Жігіт саспастан ақшасын артығымен төлеп, біреуін өзі киіп, екіншісін менің саусағымға салды. Алтын сатушы Роза төтей өлген күйеуімнің апайы еді. Көзі бақырайып аузына сөз түспей қалды.

Өзіме өзім іштей ұрысқаныммен осының бәрі маған сұмдық ұнап тұр. Оқиға шапшаң айналдырған кино лентасындай шала ұйқылы мені шырқ үйіріп алып барады.

Астанадағы “Ұлан гвардиясында” оқып жатқан ұлымды қасыма ертіп, марқұм күйеуімнің ағасының үйінде қонақта отырмын. Саусағымда Қолғанат сыйлаған жап-жаңа неке сақинасы жарқырайды. Ал жарты сағат сайын ұялы телефонға тыным жоқ.

Бәріне қаныққан соң қайынаға да, абысын да “басың жас, бес жыл артын күттің. Саған өкпеміз жоқ. Жақсы адам болса тиіп ал” десті.

Астанадан оралғанымда Қолғанат күтіп алды. Қолында екі билеті бар. Сол күні мені Қызылордада тұратын әкешесіне таныстыруға алып кетті. Кіші ұлым Саламат тез бауыр басты. “бізде неге папа жоқ? Қапан келеді?” деп жүруші еді. Үлкен ұл сыйлайды. Әрине, басында жатырқаулар болды, қанша дегенмен есін біліп қалды ғой.

Қыздай қосылған Марат марқұм да алақанына салушы еді, қайтейін?!

Қазіргі күйеуім де үстіме шаң қондырмайды. Екі ұлыма қамқор. Алла бұйыртса қызымыз да болып қалар деген үмітіміз бар. Бақыттыма қол созғанда төуекелшілдігім басым болар, әлде азаматқа сенім арта білемін бе? Ол арасын өзім де саралаған емеспін. Бар болмысым осы.

Назгүл өңгімесін аяқтап құрбысының бетіне сұраулы жүзбен қарады. Ол болса өте қызық кино көрген жандай ауызын ашып ұйып тыңдап қалыпты. Бірақ басынан өткеннің бәрін айтқанына өзі де жеңілдеп қалған төрізді ме, қалай?

“Алып қашудың” құрбаны

Осы сөзді естісем қай-қайдағы жыным қозады. Салт дейсің бе? Атам заманнан бары бар ғой. Бірақ ата-анасынан

алып қашу бар да, қыздың еркінен тыс зорлықпен алып қашу бар. Мына екіншісі дүлей өзімшілдік, адам құқын таптау, өпербақан заңсыздық! Иә, маған да жеңгелерім айтады. “қазір қазақта не көп, көрі қыз көп. Кейде алып қашып үйленгендер де бақытты болып жатады” деп. Мен бәрібір келіспеймін. Келіспеймін!

Атам қазақтың қыз алып қашуы — қолы қысқалық қылып қалың мал төлей алмағандығынан шығар, не теңіне жете алмай ата-ана шешіміне қарсылығынан шығар. Қазір ше, бәрі бар; заң бар, дәулет бар. Осы салт неге керек? Түсінбеймін. Бейтүп ашына сөйлеуім — өзім сол “алып қашудың” құрбанымын.

Жә, бәрін басынан бастап айтпасам түсінбей отырған шығарсыңдар. Мен баланың үлкенімін. Менен кейін балалары тұрмады ма, әйтеуір өзіме тете ініммен арамыз бес жас. Одан кейін анам арасы бір, бір жарым жастан қазқатар жеті ұл туған. Мені өкем өте жақсы көріпті. Қасынан тастамай ертіп жүреді екен. Атқа мінгесіп алып, жарбиыш артынан түспейді екенмін. Тура еркек бала сияқты едің деседі жеңгелерім. Шалбарланып алып өкеммен бірге шөп айырлап, мал жайғай беремін. Шөмеле саламын, боқ аламын. Өкем “қолғанатым” деп еркелетеді. Мінезім де кесек. Түрім де өкем сияқты. Бойшаңмын. Даланың жұмысын ер баладай істей береді екенмін. Тек он алтыға келгенде көйлек кигізіпті.

Ең алғаш қыз ретінде өкеме шай құйып отырып естіген еңгімем, өкем шамырқанып: “егерде бар ғой мен сол қыздың әкесі болсам, екі елдің арасын алатайдай бүлдіргенше сол күйеуден қайтып келген қызымды өз қолыммен өлтіре салар едім!” деді. Жаңа даладан кіргенде хром етігін сілке шешіп, өлденеге ызаланып жүргенін байқағанмын. Шешеме айтқаны-жаңағы. Есім кетті. Мен күйеуден қайтып келсем өлтіре салады екен. Енді жігіттерге сын көзбен қарай бастадым. Ертең қайтып келмеу үшін, жарды дұрыс таңдау үшін. Қарасам ауылдағы жігіттердің бірі қысқа, бірі есерсоқтау, екіншісі ақылы аздау-қысқасы еш қайсысы менің сыныма толмайды.

Мектепті бітіріп Алматыға мұғалімдер дайярлайтын институтқа оқуға түстім. Мұнда да сол, менің ойымдағыдай ешкім кездесер емес. Біреуі қырындай бастаса көз алдыма өкем тұра қалады. Мені еркелеткені, өз теңіңе, оқыған

жігітке берем дейтіні... өзім аққұба өнді, бойшаңмын. Жуан бұрымды анама сездірмей ара арасынан қайшымен қиып қоямын. Өйтпесе қалың шашымның ауырлығы сондай басымды кекжитіп мойным талып кетеді. Ал баяғының қыздары өсем көрінуі үшін шашына ауыр шашбау тағып, иегін көтеріп ұстауды үйретеді екен. Ал маған табиғаттын өз сыйы сәмбі талдай тік денеме өсем қондыра салған басымды қаншайымдай тік ұстауды жаратылысым өзі-ақ қамтамасыз етіпті.

Соңғы курста оқып жүргенмін. Өзіме тете інім де қасымда, ол сол жылы ауылшаруашылық институтының бірінші курсына түскен. Гүлсім дейтін құрбым үшеуміз бір пәтер жалдап тұрып жатырмыз. Дұрысы, екі баласы үшін менің өкем төлеп жатыр. Гүлсім біздің ауыл жақтікі. Оған көптен бір жігіт қырындап жүретін. Сол жігіттің досы менің фотомды көріп сыртымнан ынтық болыпты. Таныстыртаныстыр деп жүреді екен. Сол күні қатты ауырып, төсек тартып қалған інімнің жастығын жөндеп, тамақтандырып жатқанымда екеуі кіріп келді. Бөтен кісіні жақтырмай ала көзіммен бір аттым. Жалтақтай қарап төрге өтті. Гүлсім мез, екі езу екі құлақта. Мен старостылығым ұстап тергей жөнелдім. Ауру кісі бар жерде көп отыруға болайды деп қуып шықтым. Әуелі бүгежектеп отырған төртбақ шомбал қара әлден соң жарқылдап, өзілкеш болып шыға келді. Себебін кейін білдім. “Сонда сенің ініңді күйеуің екен деп, қызғаныштан жарыла жаздап түтігіп кеттім. Саған сондықтан қап-қара болып көрінген шығармын” дейді.

Әне-міне дегенше дипломды алып елге оралдық. Өке мені өзіміз тұратын қаланың ең төуір мектебіне орналастырды. Тоғызыншы класқа жетекші етіп бекітті. Өкем мен үшін қуанып, жұрттың бөріне мақтанып жүр. Өкемдө мез еткеніме өзіме өзімнің көңілім толып мен жүрмін.

Аяқ астынан шешем соқыршек болып, әуелі аудандық аурухана содан облысқа, одан Алматыға емделді, соқыршек жарылып кетіп өзер деп жаны қалды. Мен күзетіп қасында болдым. Беті кішкене бері қараған соң үйді уайыдады. Еркек қос, тамақтары қалай болып жатыр, аш құрсақ жүрау, мал суалып кетпес пе екен? Мен төуір болдым ғой. Сен қайта бер” дегенді шығарды. Автобуспен үйге келемін. Түсейін деп жатсам төрт-бес бөтен жігіт көзіме бірден шалынды. Есіме дереу “сені алып қашқалы жүр” жегендері

түсе кетті. Жүргізушіге “мен ауыл шетінен түсем” дедім де, бұғып отыра кеттім. Сөмкемді сүйреп келе жатсам немере інім жолықты, велик теуіп жүр екен. Сонымен үйге жетіп алдым. Өз қулығыма өзім мөз, келе бір тегеш болып жиналып қалған айранды қайнатып, құрт жайып, кір жуып, дәмдеп тамақ дайындап жүгіріп жүрмін. Манағы мені аңдыған жігіттер тарс есімнен шығып кетіпті. Күл шығардым. Үстімде кір-кір халат. Аяқта жыртық төпішке күлді үйден аулақтау сай жағасына апарып төгуші едік. Қаннен қаперсіз төгіп жатсам жар астынан бес еркек шыға келді. Шыңғырып үйге қаптым. Олар бас салып сүйрей жөнелді. Күзгі кепкен шөптің сояудай-сояудай бұтақтары тұщы етімді жыртып қан жоса етті. Оған қарап жатқан ешкім жоқ. Тура он метрге сүйреді. Төбеме қоқайтып түйген шашым кетті дудырап. Кейін қайынаға айтады басын жұлып алған екенмін деп зөрем кетті. Содан кейін еш жеріңнен ұстамай, тек қастарыңда жүрдім дейді. Қоқиған шаптан ұстап сүйрей жөнелсе бөлініп кеткен ғой. Ал енді бар ғой, сондағы сүйрегеннен қалған тыртық әлі бар. Міне қара! Сол зорлықты қалай ұмыт дейсің? Қайтіп кешірем? Денемдегі таңба еске салып тұрады ғой!

Содан, машинаға басып алып Жамбылдан бір-ақ шықты. Ондағы үйде бір түн болдық. Әкемді айтып қорқытамын. Бастық қой. “кетемші, кетемнен” басқа сөз жоқ. Ұйықтамаймын. Жатпаймын. Жылай-жылай бетім көнектей болып ісіп кетті. Екінші күні машинаға салып алып Меркіге өкетті. Онда бір түн болдық. Сонымен ана үйге бір апарды, мына үйге бір апарды. Тамақ ішпедім, ұйықтамадым. Түрегеліп отырып талықсып көзім ілініп кеткені болмаса, төсекке жатпадым. Үшінші тәулікке айналғанда бір топ милиция келді-ау. Артымнан бір қора құтқарушым келгендей арқам кеңіп қалды. Ішінде бір әйел бар екен. Сол жетектеп ваннаға кіргізді. Жуындым. Ес жидым. Арызымды айтып жатырмын. Сұйық шоколад деп бір шай ішкізді. Протокол толтырып жатыр. Үйіме қайтатын болдым деп мен қуанып отырмын. Жасым жиырма төртте десем, кекесінмен мырс еткені. Өкең арыз түсіргенде қызым он сегізге толған жоқ, бәрін соттатамын деп еді деді. Менің тұла бойымнан суық тер бұрқ етті.

— Мына жігітпен қарайлас екенсің, қайтып барғанда не дейсің? Үш күн осында болдың. Бәрібәр қыз екеніңе енді

ешкім сенбейді. Қалған өмірінде соны ғана дәлелдеумен өтпексің бе? Байдан қайтып келген дейді. Өкеңнің сүйегіне бұдан артық қандай таңба саласың? Ойлан. Үш сағат уақыт береміз. Ойлан. Жақсылап ойлан. Біз қасыңда боламыз. Ешкім сені қорлай алмайды. Қорықпа. Тек ойлан. Өбден ойлан. Милиция қорғаным деп жалаулатқан жылдар еді ғой. Арқамды тамға тірегендей болған көңіл күйім зым-зия. Оған дейін неше түрлі жалыну, қорқыту еш әсер етпеген. Өкеңнің сүйегіне таңба түсіресің дегенде баяғыда “ондай қызды өз қолыммен өлтірер едім” дегені құлағымда жаңғырықты. Сақалы сапсифан шал есіктің алдына жатып алғанда аттап кетуге бейіл едім. Мына сөз алынбас қамал болды. Менің өрпі-төрпі көңіл күйімді байқап қалды-ау, бір жеңгесі келіп басыма орамал салды: сен біздің өулеттің ең ерке келіні боласың деп бетімнен сүйді. Бұл жолы орамалды басымнан жұлып алып айқайлауға шамам келмеді. Тек милиция әйелдің қолынан тарс ұстап алып сіз кетпеңізші дей бердім. Талып ұйықтап кетіппін.

Бірақ күйеуімді өлердей жек көрдім. Сондықтан өр ісі сүйкімсіз көрінді, тіпті алғашқы неке түні пыпақ дайындағаны да ашу шақырды. Ол мен қыз болмай шықсам өз саусағын қанатып ақ жаймаға тамызбақшы екен. Сондай ашуландым. Маған сенбегені үшін, бүлінген қыз ғой деп ойлағаны үшін. Иә, дұрыс қой. Былай менің абыройымды ойлаған сияқты. Бірақ мен туралы неге арам ойлайды, айтшы? Оған ондай правоны кім берді. Ол сондай пасық, арамза!!! Бір үйге тұрақтамай менің өкем тауып алмасын деп істегенін көрмейсің бе? Сүйгені рас та шығар... Өлі күнге сені қимаймын дейді ғой, сұмырай. Иә, дұрыс айтасыз, өзім де өр көкірек болғанмын...

Содан кіп-кішкентай бес-алты үйі бар жерде өмір сүріп жаттық. Өлгі төрт жыл оқып алған табақтай қызыл дипломыммен төрт-бес баланы оқытамын. Ең кемі орта мектеп, болмаса жоғарғы оқу орнына лайық біліммен... ең болмаса бір ай өкем орналастырған мектептің жалақысын ала алмағанымды ойласам ішім күйіп кетеді. Қысқысы біз бір-бірімізді түсіне алмадық. Кейін орталыққа көшіп келдік. Ол милиция болып орналасты. Осы кезде агрессиясы көбейді. Үлкен ұлымыз енемнің қолында болатын. Кіпісіне екіқабатпын. Енді-енді қимылдай бастаған. Жұмысты жақсы көрем дедім ғой. Сол жолы ауданнан үздік шығып,

еңбегіме диплом беріп марапаттаған. Құжат алу үшін өзім қол қоюым керек екен. Таксимен барып келдім. Өндетіп, кешке келетін құрбыларыма дипломымды жуып бермекші болып мерекелік дастархан дайындап жатқанмын. Кіріп келді. Машинамен қайдан келдің? Ойнасың кім? Дем жанымды жағамнан ала түсті. дипломымды көрсетіп, мақтанбақшы едім. Алғашында түсіндірмекші болып талпындым. Қайдағы. Ештеңе естімейді, көрмейді. Бір ұрып өйнегін сындырып, дипломымды жыртты. Мен де долырып алдым. Сөзге сөз ілесіп кетті-ай бір. Саусағымды қырқып түсірді. Бетіме пистолетін тақағанында столды итеріп тастап, көшеге қашып шықтым. Екіпінмен қазып қойған орға құладым. Жұп-жуан құбырды әлі жаба қоймаған ұзыннан ұзақ траншея. Екпетімнен түсіпін. Есімді жисам қолымнан аққан қан шүмектеп тоқтар емес. Оны топыраққа көмдім. Міне, мынау. Жарты саусақ. Молақ болып бітті. Байым болса айқайлап көкке мылтық атып, аласұрып жүр. Басымды көтерсем атып салатын. Атша мініп, құшақтай құлаған құбырыммен жылжи бауырлап үйдің тұсынан ұзап кетуге тырыстым. Жалаң халат, төпешкемен күздің қара суығы денемді қарып барады. Ұлымның көрер жарығы бар екен. Өйтеуір тірі қалдым ғой. Біраз жорғалап барып байқасам мына жер аласа сияқты. Қазған ордан пыға алатыныма көзім жеткен соң, ауынап түсіп, жанұшыра қарсы беттегі үйдің қақпасын қақтым. Ол бір оқушымының үйі болып шықты. Үй иелері жедел жәрдемді де, милицияны да шақырды.

Кейін белгілі болғаны: сол күні күйеуімнің наша шегіп алғаны.

Осы үйден келіп өкем алып кетті. Баяғы “байдан келсең өз қолыммен өлтірем” дейтін өкем.

Қой, құрысын несін айта беремін. Мен бейбақ осы ісін де кешіріп, екі баламның әкесі ғой деп, онымен он жыл ит ырғылжыңмен отасыппын. Ол бір бақытсыз жылдар... бақытсыз...

“Женгетай” жезде

Саябақта демалып отырғанмын. Жан-жағым малынған жасыл жапырағы жайқалған ағаш. Сиреннің сиреп, гүлдердің жайқалып, нағыз жұпарын шапып, ауа өсем иістен бас айналардай керемет кезі. Өз өзіммен сырласқан

оңашалықты дарылдаған үн бұзып жіберді. Менің арқа жағымда бос орынға сәл ентіге жетіп жайғасқан екеудің әңгімесі ап-анық естіліп тұр. Тұрып кеткелі оқталдым да, қағаздарымды жинай бастадым. Өзгенің әңгімесін сыртынан тыңдау ынғайсыз болар.

Олар мені байқамады. Тақырып тіпті қызық еді. Не де болса ақырын күткім келді. Сонымен, мен естіген сөзге сіз де ортақ болыңыз

А, айтқандай еркектің үні ғана анық, қыздың сөзі еміс — еміс естіледі. Өз жанымнан өтірік сөз қосқым келмеді. Онсыз да бәрі түсінікті сияқты. Сонымен:

“Әй, балдызжан, апшақ балтырың жарқ-жүрқ етіп, тіпті жеткізер емессің ғой! Кәрі жезденді аясаңшы. Демігіп кеттім. Мына бір ағаш орындықтардың біріне демалып алайықшы. ... иә, білем, мейрамхана таяқ тастам жерде. Асықпашы. Айтарымды жұптап алайын. Ол жерде шу — даңғаза. Сөзімді естіртпес. Өрберден соң “мені мейрамхаға апаршы” дегенім сені үйден алып шығудың амалы. Аға-жеңгеннің көзінше не сөйлесе аламыз? Алыс ауылдан әдейі келдім. Тұрмыстарыңды көрдім. Екі аға да бақуатты екен. Өзіңнің айлығың қанша? Қанша?! Сексен мың! Жарайсың, Хансұлуым! Біздің ауыл үшін дүниенің ақшасы. Ақша жұмсауға ұқыпты шығарсың? Пәтер сатып аламын дейсің бе? Жөн-жөн. Бірақ мені тыңдасаң “күйеу сатып алшы” дер едім. Жоқ, өзілім емес, айналайын. Зейнеткерлікке пыққалы ешкімге керегім болмай өзім де құлазып жүрмін. Кеше апан марқұм түсіме кіріп: “Бар, қалаға тез жет. Хансұлу күйеуге тиейін деп жатыр. Әкем орынындағы жездем деп сені жақсы көруші еді. Тез жет” деген соң, түс те болса жақсылық қой. Жақсылыққа жорып әдейі келдім. Жіп таққан адамың бар ма? Кеше көпшіліктің көзінше сұрағанымға өкпелеп қалдың-ау деймін, кешір айналайын.

Төркіні Қарағандылық үлкен жеңгеннен сұрасам: “это ее дело!” деп бағжаң еткені. Қостанайлық кіші жеңгеннен сыр тартсам: “откуда мне знать и зачем?” деп иығын қиқандатқаны.

Әй, менің қарынымды не қыласың? Сөзді бұрма. Қазір мейрамханалар бұрынғыдай емес кіргізе береді ғой. Баяғы біздің жас кезіміз-де төртіп қатаң еді. Шалбардың қырын пышақтай етіп үтіктемей, ақ көйлекке галстук тақпай мейрамханаларға кіргізбейтін. Көп болса мына шал кіндігін

апқан қыздарға еліктеген шығар деп күлер. Ых-ық-ық-ығы... иә, балдызжан, апаң ол дүниеге кеткелі келіннің алған көй-легінің шағы кездеспей қор қылды ғой. Менің жуан қарыныма жетпей, жетсе түймеленбей, ығырымды алып бітті.

Рахмет, осы балдызым болмаса менің жағдайымды кім ойлар? Жә, ондай қатқан киімді мына сенің тойыңда киермін. Сөз тыңда.

Осы өзі биыл нешеге келесің? Мәссаған!!! Маған әлі кішкентай қыз сияқтысың. Бесіктегі кезіңнен білгендігімнен шығар. Қыздың жасы — он сегіз. Қазақ жиырма беске келгенді көрі қыз атаған. Ал саған көрінің алдына “сүрленген” дегенді қоссам ба екен?..

Жарайды, жарайды. Өкпелегеніңнің өзі әдемі екен. Дос жылатып айтар демей ме? Менің өңгімеме құлақ ассын деп өдейі қажап жатырмын. Денсаулық дегенді өзің көріп отырсың. Қарға адым жерге ентігіп қаламын. Демікпе. Басында тонзолит, сосын бронхит деген кілең “иттерді” айтушы еді дәрігерім. Қолды сілтей салып, емделмей, елемей жүріп жеткен жеріміз осы ғой. Мотор тартпай барады. Апайың марқұм тағы бүгін түсіме кірді. “Мына құйымпақтың шопақ ұшын Хансұлуға жегіз. Шопаңдап күйеуге тез тисін. Өзің өке орнына тойға бас-көз бол. Маған асықпа. Ондағы шаруаны бітірген соң өзім шақыртып алам.” Түсім ап-анық. Сөзі нақпа-нақ. Мен қорқайын дедім.

Апайың марқұм өлгенде жастаумын ғой, төсек жаңғыртпаққа ойым кеткен. Қыздарым өуелі тулады. Сосын келісті. Сосын бірге іздесті. Айтпақшы, оның бәрін өзің білесің. Қыздарым өзіңді шақыртып алып ақылдасқан еді ғой. Иә...

Мен сол сенің апайыңсыз өткен он шақты жылда отбасының қадірін анық ұқтым. Келін бар ғой, бірақ...

Апайың өз отбасының үлкені болған соң ба, бәрінді өзі қамқорлап жүретін. Оған мамаңның ерте өлгені себеп болған шығар? Сол кісінің ықпалымен мен де сендерді өз бауырларымнан бір де кем көрмеймін. Түсіме қайта-қайта кіріп мазалауы тегін емес шығар. Ертең о дүниеге барғанда алдымнан шығып, сен туралы сұраса не деп жауап берем?

Жыламапшы, балдызжан, мен сенен өрмен жылағым келіп отыр. Одан да сөз тыңда.

Соғыскүл апайыңды білуші ме едің? Есіңде ме? Иә, иә, сол кісі. Өткен аптада қайтыс болды. Марқұм, соғыс

жылдары туылып, қайратты — қайсар қыз болып өсіп еді. Кеңшар тарағанша трактордың құлағынан түспеді. Бір азаматтай-ақ ауылға еңбегі сіңген. Сол, зейнетке шыққан бір айдың ішінде мыж-мыж болып тез қартайды. Өте тез қартайды. Е, байғұс, кезінде ерге де тимеді. Совет өкіметі қара жұмыс істеген қыздарды қатты қолпаштаушы еді. Съезд деп Алматы — Москваға да шапқылады. Құрдасым ғой. Оны менен артық кім біледі? Шіркін, көрікті еді-ау, еңін көпке дейін бермеді. Талайдың арманы болды. Не дерсің! Бөденді болатын. Бірақ уақыт өз дегенін істемей қоя ма? Бар жоғы бір айдың ішінде ауылдағы өзімен құрдас, қатарлас кемпірлерді өжім жағынан қуып жетіп басып озғанын көргенде жағасын ұстамаған жан қалмады. Сонда түсіндім — Соғыскүлдің бар тірегі жұмысы екен. Одан айырылғанда тірексіз қалып құлап түсті. Құрт қартайды. Не бай жоқ. Не бала жоқ. Бала жоқ болған соң немере жоқ. Айналдырған бір жылдың ішінде жауырыны бүкірейіп, аяғы қамытаяқ болып, жүрісі бұзылып, денесін екі жағына кезек теңсеп, үйрек құсап азар жүріп қалды. Жүріп-тұруы қиындаған соң қаладағы арнаулы үйге өткіздік. О дүниелік болғанда ел-жұрт жиналып, сүйегін облыс орталығынан машинамен ауылға өкелдіріп, өке-шешесінің қасына жерледік.

Сонда деймін-ау, шалы бар құрдастары әлі тың. Немерелерін бағып, шауып жүр. Ал етегін жел көтермесе, жігіт көтермеген Соғыскүлімді аяймын дағы...

Шал аз-кем аялдап тағы сөйлей бастады.

Хансұлу, сен жас жағынан менің қызымдайсың. Рұхсат ет, тойыңда марқұм қайын атамның — сенің әкеңнің орынында төрінде отырайын. Сөйт, айналайын. Менің балаларымның бәрі сенен кіші ғой. Бәрін аяқтанырдым. Немере-жиендердің бәрін иіскедім. Енді сен үшін де қуанайын, таршылық жасама.

Ешкімім жоғы қалай? Сен сияқты сұлуды көрмей жүрген жігіттің көзін өзім — ақ ойып тастайын!

Үнсіздік ұзаққа созылды. Мен де қыбыр ете алмай отырмын. Япармау, мынау қазіргі бар қазақтың жанын ауыртып жүрген мәселе емес пе? Қазіргі бойжеткендеріміз әр түрлі себеп-сылтаумен не еренсіздіктен, Алланың бұйырған аманатын орындай алмай, табиғат берген ана

болу бақытынан мақұрым қалып жатыр. Қоғамның нағыз ем қажет етіп тұрған тақырыбы осы емес пе?

Ұзаққа созылған үнсіздікті жөткірінген жезде бұзды.

Кешегі ағаның үйінде қонақта бірге болған Сұлтан деген жігіт сенен көзін алмады. Әйелі өлген дейсің бе? Екі баласы бар?

Е, ағаның досы болса несі ұят? Ғылыми атағын не қыласың? А, онда, мейлі. Оқымысты адам жаман болмас!

Болды, болды, балдызжан! Қалғанын өзіме жібер. Кешке келген соң ағаннан телефонын сұрап алып, сол Сұлтаныңмен өзім сөйлесем. Жоқ, айналайын. Саған сөзімнің көлеңкесін де түсірмеймін. Ата сақалым аузыма біткенше адаммен сөйлесуді білмесем, құным көк тиын болғаны да... сөзбе-сөз?

Былай деймін... ыммм... шақырып аламын да, “менің бір қымбат партсигарым бар еді. Кеше сен кеткен соң соны таппай қалдым...”

Басына пәле салсам ақталамын деп бар сырын ақтарар. Көзбе-көз сөйлескен соң, ойын суыртпақтап біліп алмаймын ба? Көрі жезде өз қиялына өзі мәз болып, алақанын ысқылап құнжаңдап кетті. Сөзі пысықтау, ойы нық шықты.

Бетің неге жанып тұр? Хансұлу десе нағыз хан сұлусың өзі! өзіңді өзің сыйлай біл. Өзгеге сыйлата біл. Жас дәуреніңді қор қылма. Махаббат деген — бақ құсы. Мөңгі қолына ұстап жүрген ешкім жоқ. Қолыңа келіп қонғанын бағалай біл. Табиғатыңмен тайталаспа. Оның да өз заңдылығы бар. Оның да өз шегі бар. Иә, шегі бар. Уақыт деген өтеді де кетеді. Соғысқұлдың тағдырын қайталама! Оныңмен ешкімге ештеңе дәлелдей алмайсың! Ешкімге! Тіпті, өзіңе де!

Махаббат деген — сезім. Өмір бойы сол ынтық сезімдеріне қылау түсірмей өтетіндер бар. Әне, солар шын бақытты. Ал сен бақыт дегеннің құнын түсінетін қызсың! Солай ма?

Иә, бақыттың шын құнын түсінетін аруларымыз аз емес. Солардың бәріне осы Хансұлудың жездесіндей шын жанапшыр жандар жанынан табылғай деп тілейікші, ағайын.

Бес қыздың бел шешпесі (немесе күйеуге тию науқаны)

Бұлар ең соңғы бөлмеде, ең соңғы қабатта тұрады. Ең соңғы курста оқиды. Ең соңғы каникулынан оралды. Бүгін

төрт көзі түгел. Былайынша, бесеуі. Бір аптадай бірін бірі көрмеген кездегі әңгімелері жиналып-ақ қалған екен. Айтып тауыса алмай кеш жатты. Жарықты сөндіріп, ұйқыға кіріскендері сол еді, аз өтпей есікке таяу жатқан сары қыз ұшып тұрып жарықты шырт еткізді. Өз қылығына өзі мез, сылқ-сылқ күледі. Қыздардың бірі көзін қорғап, бірі таң қалып, бірі ұрсып-бөрі өз көзқарастарын білдіріп жатыр. Олардың сөзін құлағына қыстырмаған сары қыз:

— Менде бір тамаша идея бар! — өзі жерден жеті қоян тапқандай екі езуі екі құлақта. — Ең алғаш сүйіскенімізді айтайық.

Аты сөл орысшалау. Сүйір иек, тентек мұрын, шегір көз. Көзі жайшылықта жасылдау, ашуланғанда сол түске бір тамшы сүт тамып кеткендей ылайанса, кектенгенде шақшып кісі қарауға сескенетін. Селдірлеу күлгін сарғыш пашыты. Кезінде біраз әуреледі. Дөңгелентіп қиып көрді, желбіретіп жайып жберіп көрді. Үшін шыыршықтап сөндеп те көрді. Өз пашының түсі де ұнамай “сыпырғыш” деп өзі кекететін. Үлкен қалада ол мәселе болудан қалды. Қаласаң қара мақпал паш, болмаса мыс қызылы керек пе? Жақында бір жігіт өз пашын мақтаған соң қызымыз химиядан да бас тартып тұр. Бірақ қай күні жаңа қарқынмен пашына қайта жармасарын кім білсін. Терезе алдындағы қайрақтай қара қыз ұшып тұрды:

— Ерікпе! Сөндірі! Ертең айтарсың. Тіпті адамға қиялдауға да мұрша бермейсіңдер ғой!

— Аһа, білдім сенің бөрібір ұйықтамай жатқаныңды. Одан да осындай түнде бір-біріміздің қиялымызға үңілейік. Ертең-ақ біреуің “пәленше күтіп қалды” деп, екіншің “түгеншекең шақырып тұр” деп, қолға ұстатпайсыңдар.

— Сосын сессия. Ар жағы ауылымызға қайту.

— Әй, қойшы! Сен қашаннан бері сары уайымға салынатын болғансың. Өлі бітіруге төрт ай бар. Қоштаспай тұра тұр, — мұны айтқан осы бөлмедегі ең ересегі, институтқа педучелищені бітіріп түскен Бибігүл. — Ертең сабақ. Ұйықтаңдар.

Бөлменің төртінші тұрғыны басын көтеріп отырды:

— Қызық екен. Айтсақ айтайық. Мен қарсы емеспін. Ұйқы қашпас.

Қара қыз көпшігін жіберіп ұрды:

— Ал тапқыпбегім, баста өзің. Өзі де көпшігінің артынан үкідей ұшып жетіп сары қызың кереуетіне құлады. Манадан үнсіз жатқан аққұба қыз төрелік айтты.

— Сықылықтауды қойыңдар. Сырың ішіне сыймай бара жатса әңгімеңді баста. Немес ұйқы бер.

— Неге мен? Идея менікі. Хи-хи-хи... Әңгіме сендерден.

Алыс-жұлыс тоқтап, күлкі саябырлап, қара қыз онсыз да қып-қысқа төсек көйлегінің етегін шымши көтеріп, суық еденді үрке басып орынына қайтты.

Осы бөлмеге қонақ есебіндегі, көрші, қазір бөлмелестері каникулдан орала қоймаған соң осында түнеп шықпақшы болған Балзия басын көтерді. Тіктеліп отырып, сөз бастады:

— Мен-ақ бастайын. Сендер оларды танысыңдар, КазГУ-дің студенттері. Бек пен Айтуар. Екеуі үнемі бірге жүретін. Тел қозыдай екі жігіт еді, бойлары да, тұлғалары да бірдей. Екеуі де өлең жазатын. Мен олармен бір әдеби кеште таныстым.

— Хи-хи-хи... не, сен екеуімен де сүйісіп...

— Сөзді бөлмеші.

Қара күздің сылбыр жауынды кеші болатын. Ұп-ұсақ тамшылар бүркіп тұр. Сондай суық, кеш екенін, жаңбырдың қараңғысы екенін айырып болмайсың. Ауадағы суық ызғар сүйегіңе дейін жетеді. Айналаны бозғылт шымылдық бүркеп тұрғандай.

— Туу, мынауың ұзақ-шұбақ бірдеңе болып кетті ғой, тезірек қалай сүйіскендеріңді айтпайсың ба?

— Мені сол кезде оятарсыңдар, ал, ұйқыға кеттім.

— Айта бер, Балзия. Көп болса өзі әңгімеден қашып жатқан шығар, сосын?

— Айт, айта бер, дескен үндерінен қызығушылығы оянғанын бірден байқауға болатын.

— Танысыңдар дедім ғой. кейде сендердің біреулерің маған серік болып бірге шығатынсыңдар.

— Иә, жігіт екеу болған соң, сен жалғызсыраамасын деп ілесетінбіз.

— Ондайда жұптасып бір қыз, бір жігіт боп бөлінетінбіз. Мен көбінесе Бектің жанында қалам. Ол өлең оқиды. Өлеңдері керемет, тұнып тұрған сурет. Сол жаңбырлы кеште жалғыз Айтуар келді. Алдында бір айдай ма, көрінбей кеткен. Сәлемдеспестен бірден Бекті сұраптын. Егіз қозыдай жұбын жазбайтын болғандықтан шығар... Ол болса сол қылығыма ашуланды ма екен, білмеймін. жатып кеп жамандады. Өр берден кейін оның қатын-баласы бар, диалект жинап практикалық айлық өткізген соң сол жерден әйелін

сағынып үйіне тайғанын жеткізді. Мен үнсіз тыңдап келемін. Бек ешқашан өз сезімі жөнінде ештеңе айтқан емес, менде тіпті оны ұнату сезімі болды ма, жоқ па сол кезге шейін ойланбапшын да. Мені қызықтырған тек өлең-өлең-өлең. Және өзі әдемі оқитын. Тіпті маған оңаша қалғанымызда “сен де жазасың ғой” деп, “ең болмаса бір шумағын оқышы” деп қолқалайтын. Мен сол тұста өз жазғандарымды сол құсап жатқа айтып берсем бе деп жаттауға кірістім. Бірақ бір рет те оқымадым. Өлеңімнің бәрі де жаман сияқты, ол күлетін сияқты болып тұратын. Дұрысы, Бектің сынауынан қояқтым-ау деймін.

Айтуар болса “мен... “менің өкем... “біздің үй... деп, біраз әңгімелер айтып тастады. Біреуі құлағымға кірер емес. Біркелкі интонация, іш пыстырар қызықсыз сөздер жиркеніш тудыра бастады. Әр берден кейін осы тұрысыма өзім ызалана бастадым. Түн болса, мейлі; шығарып салмаса, мейлі неден қорқамын. Қалада қасқыр жоқ. Өне бұрышты айналсам көше шамының жарығы. Кезекті бір “мені... басталғанда қолыммен бөгеп “қайтамын” дедім. Ол ұқпай қарады. Сөзінің ешқайсысы құлаққа кірмей жатқанын түсінер емес. Неге деп таңданады.

“Тоңдым сенің қызықсыз, жылусыз сөздеріңнен, тоңдым сенің пасық ойыңнан, тоңдым сенің...” Бірақ оның бірін де сыртыма шығармай тек “тоңдым” дедім. Ол тағы да менің салалы саусақтарым, жан жылуы, сезім шуағы сияқты бірденелерді айтады. Кенет өңмендей ұмтылып сүйіп кеп алды. Қыздар десе бар ғой, ауызымнан көлбақа сүйгендей соншалық жиіркеніп кеттім, құсқым келіп кетті. Қалай итеріп қалғанымды да білмеймін. Қамсыз тұрды ма, тоңқалаң асып балшыққа құлап түсті. Мен болсам түк ойлай алмай есеңгіреп қарап қалыпшын.

Естеріңде болса, сол кезде төрт-бес күн қатарынан сөйлемей жүрдім.

— Иә, бәріміз саған не болды деп таңданғанбыз.

Мен сол кезде көп ойландым. Айтшы, Ұлжан, неге қыз бен жігіт бірге жүрсе тек сүю, махаббат туралы сөз болуы керек? Немене, ұл мен қыз достасса болмайды деген заң бар ма?

Екеуі де өлең жазғанымен өз басым Айтуарды ақын деп мойындамапшын. Ал Бектің өлеңдері республикалық баспасөзде жарияланып жүр ғой. Болашақта мықты ақын болатын шығар. Бәлкім мені еске алса бір сары балапан

сияқты қыз мен өлең оқығанда ауызын ашып, есі кете тыңдаушы еді, менің өлең өлжесіне келуіме соның ықыласы себеп болды деп... мүмкін есіне де алмас. Сол бір жанбырлы кеш болмағанда мен де өлең жазып кетер ме едім. Бір дәптер етіп өлеңдерімді Бекке бермекші боп дайындағанмын. Олар Қадыр ақынның “мына қыздан көз жазып қалмаңдар, түбінде осыдан бірдеңе шығады” деп тапсырғанан қалай түсінгенін білмеймін, ал мен соларға ілесіп жүрсем әдебиет ауылына келермін деп демеленгенім рас. Көп ойландым. Айтуарды да, сондай жігітті досым деп сенгені үшін Бекті де жек көріп кеттім. Өлеңді жақсы көре берермін, бірақ енді өзім жазбаймын деп шештім. Міне, қыздар, мен үшін алғашқы сүйіс тым қымбатқа түсті. Жігіт біткен көзі тайса досы туралы жаман сөйлейді деген ойдан ұзақ уақыт құтыла алмадым. Сатқындық ең жаман нәрсе дейтін әкем. Солай, қыздар.

Бәрі жым-жырт. Қарсы төсектен басын көтерген қыз “ұқсас екен”, деп терең күрсінді. Артық еті жоқ сұлу балтырын асықпай жинап иегін соған сүйеді. Бөлмеде жарық болмаса да көше шамының сүт сәулесінде өсем қозғалыс жүрек қылына тиіп-тиіп кетер-ді. Мінсіз сұлу мүсін, аққу қозғалыс бір жұмбақ сырға құмықтырғандай ешкім тырс етпеді. Танауы сәл қусырылып, тұнжыр көзі алдындағы белгісіз нүктеге қадалып қалған. Көз аңғалағындағы көлеңке де ішкі толғанысының белгісіндей.

— Мені толғандырып жүрген биік махаббат. Сондай шынайы асқақ сезімге өзімді лайық емеспін-ау деген ой жанымды жейді.

Қызық күткен қыздар “айт-айт” десті.

Кенет сұлу тана көзі бір жарқ ете түсіп, нәзік денесін бұлаң еткізіп жұмсақ төсекке атып ұрды да, “қыздар, қинамаңдар. Кейін айтам” деді. Сендерден басқа сырласым жоқ. Мұны да айтармын. Ал қазір сендердің тақырыптарыңнан шықпайын. Алғашқы сүйген ерін туралы айтсам, мен ол жігіттің өміріме қапан енгенін байқамай да қалыппын. бір топ қыз кинодан дуылдасып таласа дауласып шыққанбыз. менің үйім ең қашықта, Сайран екеуміз көптен жырылып оқшау кетіппіз. Менен үлкендігі бар, сыйлаймын, ештеп сескемін. Өзі сұлу жігіт болса да маған дөрекілеу көрінетін. Қазір ойласам ол мінез дөрекілігі сияқты. Ақ қыраулы қыс. Қар жалпағынан түсіп жатыр. Бір мезет

табиғатты тамашалап кетсем керек, ол мені қаңылтыр дуалға жапсырып қойып ошағандай күйдіре сүйді. Қандай сезім билегенін білмеймін, құшағынан зорға сытылып шығып, жанағы кинодағыдай жағынан папалақпен шарт дегіз... қолым тайып әдемі болмай, мұрынының ұшына тигені. жып-жылымшы бірдеңе, әуелі қан екен деп шошып кеттім. Сөйтсем, анау, әлгі мұрында болатын қоймалжың әлгі...

Қыз біткен мез. Сық-сық, хи-хи, сынғыр-сынғыр...мырс-мырс күліп зорға тоқтады. Бұл қыз шіркіндерге дауа бар ма, әсіресе, жігіттер туралы сөз болғанда.

Бірақ сұлуды қайтып мазаламады. Кейін деді ме, кейін. қазір сұрау пайдасыз. Біз де, оқырманым оның сырымен ең соңғы тарауда толық танысармыз. Қыздеген құпияшыл халық қой. Бір тәуірі бұлар бірін-бірі білгеніне міне төрт жыл. Одан да келесі арудың қалай сүйіскенін байқайық.

— Өзілге басталған әңгіме сияқты еді. Сайып келгенде жар таңдау мәселесіне тірелгелі тұр. Алдымыз жиырма үште, соңымыз жиырмаға іліккен екенбіз. Махаббат деген құпияның етегін түргіміз келеді. — Салмақты басталған сөзге бөрі құлағын түрді.

Қызымыз негізі қара, қалаға келгелі үн беттенген, танауы талпыиңқы, үш жағы делдіңкі, үш бұрыштанып иектің етегі онша тәір емес жануарды еске түсіретіндей ме, қалай өзі. Біртоға, сұлусып сызылмайды, орынсыз дәрекіленбейді. Бәрін алдын ала кесіп-пішіп алған траекториямен жүреді деп кекетеді ұнатпағандар. Бірақ қызымыз қатып қалған демоног та емес. Сын көзбен қараған адам оның ах-ух деп өліп-талып жататындардан да асқан сезімтал екенін елей бермейді. Тиянақты, терең ойлап барып сезімге ерік берер, тіпті төрелік айтып жіберер жері де бар. Онысы біреулерге жақпай да қалады.

— Жаз. Құрылыста істеп жатырмыз. Біздің бригаданы таситын шофер жігіт менің алғашқы сезімімнің иесі болды. мектепте бірге оқыдық. Жолымыз талай тоғысып, талай бөлініп жүрді. Мен сол он бес қыздың бригадирі болдым. сондықтан машинаның кабинасы менікі.

— Өзің әуелден-ақ басқару жұмысында болдым депші, комсоргім.

— Қойшы, сөзді бөлме, өзің қызыл дипломға оқысыяң қайда қалдың? Әңгімеші Бибігүл институтқа педколледжді бітіріп түскен-ді.

— Азабым!

— Туу, шуылдақтар-ай, қарама бұларға, айта бер.

— Жалпы мен бұлай ойлаймын. Мысалы сен кеше “жігіт емес екен, ең құрыса дұрыстап сүйісе де білмейді” деп келдің. Жә, мен жігітті мінегелі отырған жоқпын. Менің айтпағым басқа. Саған ғана емес, қызық үшін кез-келген жігітке ерін тосатындарға. Ертең шын сүйгеніңе жолықпайсың ба? Сонда өркім бір сілекейлеген ерініңді ұялмай оған қалай тосасың?

— Ааа, маған ақыл айтпай-ақ қой! А-аал, ол қашан жолығады екен деп бақырайып жүре бермекпін бе сенің ойыңша! Ааа жігітпен қыдырма, кітапханадан шықпа! Қой, төте, ең болмаса қартайғанда пәлен жігітім болған деп айтып отырмаймын ба! Сары қыз күлкіге шашалып мез болды:

— Пәлі, қартаймай тұра тұр. Жігіттерің қаңғып қалар!

— Бояуды баттастырып жаға берсең бәрімізден бұрын қартайып кетерсің деп қорқып ұйықтай алмай жатқанымды қарашы.

— Ұйықтамасан ұйықтама, тек мен үшін қайғырма. Ертең айтам деген әңгіменді ұмытпасан болды.

— “Сорпа саған сөз жоқ” деген, сонымен, сөзіңді жалғай бер, “шофер жігіт”..?

— Иә, шофер жігіттің бар қылығы бір жақындап қалған қуанышты сездіргендей. Сол күні жаңбыр төпеп жауып кетті де, еш жұмыс істеуге мүмкіндік болмады. Салдырлап жеткен жайдақ машинаға у-шу болып тиеліп алдық. Мен кабинадамын. Жұмыс орны мен жататын жеріміз онша қашық емес-ті. Жетсімен қыздар жым-жылас жатаққа сүңгіп жоғалды. Шоферім менің білегімнен ұстай алды. Жібермей әлі отыр. Кейін оның сол алақанының қызуын дәл сол күйінше ұзақ уақыт сезініп жүрдім. Өзі маған қарамайды. Мен де сөйлеу керектігін ұмытқандаймын. Ол ақырындап саусақтарын жазды. Менде үн жоқ. Ой, қыздар, шырын шақ деген осы шығар. Қазір ойлаймын, сол кезде түре келсем буынымды баса алмас едім. Шоферім кенет шошып оянғандай машинаны жұлқи айдап жөнелді.

— Тоқтай қал, “шоферім” деп жұмбақтап отырғанын Төлеген емес пе?

— Ой, қандай бақыттысың!

— Оған жетер жігіт бар ма?

— Бес минутсыз инженер!

— Қыздарды қалай сыйлайтынын айтсаңшы бәрінене!

Қыздар тақырыптан ауытқып біраз шуылдап басылған соң, бәрі аққуба қызға жабылды. Ай қабақ, алтын кірпік. Қасының асты-үстін күнбе-күн теріп тіпті жіңішкертіп жіберген. Өуелде белге түсетін қолаң шап кейін қарай өсе-өсе түйме бастың айналасында ғана қалыпты. Дәл қазір өз сөзімен айтқанда “картоп егіп” қойған. Онымен табиғатында бұйралық жоқ шап толқынданбайды да. Күн сайын кейін қарай түтіп өлек. Бүлдірген еріннің алқызыл не қорғасын түстеніп кететіні бар. Жалпы қызымыздың бет-ауызына өкпесі жоқ. Тек айыбы (жігіттер естіп қоймасын) қамат аяқтау. Модалаға макси енгелі жүде, жақсы болды, ұзын етек көмекке жетті. Ұйықтау қулығы жүзеге аспай қалғанына өкіне тұрып:

— Менде айтар ештеңе жоқ. Алғашқы сүйгенде денемді қорқыныш қана билегенін білем. “Мама!” деп пыңғырып жібедім, төбе шашыма жан біткендей тікелей кетті. Бітті! Басқа айтарым жоқ!

Сонымен, бұл әңгіменің түбі көрініп қалғандай... Ө, бәріне мұрындық болған сары қыз қалып барады екен. Өнтек өжеттеу, сәл жеңілдеу, өйтеуір “білмеймін” деп ешнәрседен бас тартуды білмейді. Тіпті барлық музыкалық аспапта ойнайтын, (айыбы күйге шорқақ), өзінің ақын досына еліктеп өлең де жаза салады, ұйқасынан гөрі дикциясы өлең қалпына ұқсатып тұрар-ды. Мейлі, осылардың еркесі, кенжетайы — бар қылығы өзіне үйлесіп тұратын. Оның әңгімесі де өзгешелеу шықты.

Сезімді қалай тәрбиелеуге болады?

Күләш қызымыз — әкесі әскерге кетерде үйленіп, үш жыл елден жырақ жүргенде дүниеге келіп, әжесінің қойнында өскен бала. Туғанын көрмегенне кейін бе, өзін өке демей атын тура атаған соң ба — әкесі де Күләшті қызым-ау деп еміренбепті. Анасын “жеше” (женеше дегізгені ғой әжесінің), әкесін “әй, Оқас” деп жүріп ержетті, әй, бойжетті дегенім ғой. Отбасында жеті-сегіз ұл, бәрі еркек балаша бірге шулап жүргенде өзінің қыз екенін де білмей қалыпты. Өзі де еркек пішіндес, кең иықты, жауырынды. Кілең ат мініп, мал қайырып, еркекшелеп күресе кетіп, боқтап та жіберетін. Қалаға оқуға түскен жылдары юбкасы түскір сыпырылып тұрмай мазасын алған. Құйрығы бір

уыс. Есесіне қолы қарулы. Ұстаған жерінен тырп еткізбейді, шу асауды бір қолымен тоқтатып үйренген. Бірге оқыған қыздарды жігіттің бейбастақтығынан бір өзі қорғап шыға беретін. Қылжақбастарды түк дыбыс шығармастан алақанына қыса салса бітті, ол байғұстар қайқандап, сырттап, сылтау айтып сытыла жөнелетін. Қайтып жоламайтын. Өзі өлгі екі жыл қой бағу программасына ілігіп оқуға кештеу түсті. Бірақ бригада емес, әкесі қойшы болған соң совхоз басшысы көмекші ретінде тіркепті. Күләш орысша-немісше өте сауатты сөйлеп, жазатын. Өрі цифрға құдіретті, естігенін ешқашан ұмытпайды. “Күләш, анадағы машинаның номері қандай еді” десең компьютер сияқты жауабын сақ еткізеді. Мұрынын бір тартып қойып, кітабын оқып отыра береді. Өзі күлмесе де қайдағы-жайдағы күлкілі әңгімелерді бір бастап кетсе, көпке дейін қойғыза алмайсың. Оны жігіт іздеп келмейтінін байқаған құрбылары біреумен сүйіскен деп те ойламаған. Бүгін құрбылары өзін ортаға алды. Ана жігітті бір, мына жігітті бір мақтап, онымен таныстыруға тырысып-ақ бақты. Кенет Күләш:

— Жігітім бар, биыл үйленеміз, — дегені. Қыздар тым-тырыс. — Бір отырмақта таныстым. Балзияның ауылдасы. Биыл бітіреді. СХИ-да. Мен қара қыз болсам, ол сары жігіт.

Қыздар бөрі бірдей шулай жөнелді. Күләш болса саспастан баяу сөйлеп: — Білмеймін, қыздар. Сендерден жасырайын деген ойым жоқ. Тек жолыққанда келесі жолы қай кезде, қай жерде кездесетінімізді белгілейміз. айтқан жерінде, келісілген сағатта барып тұрамын. Болды. Еш құпиясы жоқ. Ол қолымнан ұстаса болды, майдай еріп жетегінде жүре беремін. Тек сендер ұрыспандаршы. Мүмкін махаббат дейтін осы шығар? Алғаш қалай сүйгені есімде жоқ, рас айтам. Өзімді бір өте жайлы сезінемін, алаңсызбын, басқа не дейін?

Қолқалап қоймағандағы айтқаны мынау: бір жолы өзін үш жігіт болып шығарып салғаннан кейін келесі кездесетін жерден жігітін таппай қалыпты. Күте-күте төзімі кеткен қыз біраз күннен соң оқу орнынан іздесе, жігіті теріс қарайды дейді, ұялған түрі; курстасы Мағаз арсалаңдап қуанып құшақтай алыпты да мұңын шағыпты. Мұны шығарып салған соң, сол түні алып ескерткіштің етегінде өжетін өтеп тұрған жерінен милиция желкелерінен бүріп апарып он бес тәулікке қамап тастапты. Орысша толтырған

құжатқа қол қоя салыпты. “Опорожнение” дегеннің не еке-
ніне мән бермеген ғой. Оған ескерткіштің мәнділігі қосылып,
деканаттың күш салуы арқасында саясаттандырылмай
өуіріммен азар аман қалыпты. “ой, сен қасымызда жүргенде
өйтпес едік” — деп арман қылмай ма, Күләштің орысша жетік
екендігін есіне алған жігіттер. “Енді міне, тақыр басымызбен
қыз біткенді шошытып жүрміз. Әсіресе, Мағазға қиын болды,
тас бұйра шапшы өсіп жетілгенше алты ай керек.”

Күләш сонда да өз сезімін әңгіме етпей, қасындағы
достарын айтып беріпті, қандай қу, ө?

Қашпасам, болмайды...

Бес қыздың ішінде бөрінен көп қиналған Зинараб сұлу.
Поезда кездескен жігітке ғашық болып құдай атып қа-
лыпты. Келе қыздарға:

— Есік алдында басында мынандай киген жігітті көріп
келіндерші. Егер сендерге ұнаса, сонымен қыдырам, — деп,
қарап тұр. Өзі үш саусағынан фигура жасап көрсетеді. Кү-
ліп-күліп бөрі біреу-екеуден барып барлау жасап жүр.

— Бізге ұнамаған-ұнағанында тұрған не бар, жар ететін
сен ғой.

— Өке-шешем бермейді. қашып кетуім керек. Сондықтан
сендердің көмектерің керек.

— Неге бермейді деп ойлайсың, қазір заң бар, заман басқа.

— Біз қожа тұқымынанбыз. Мен осы оқуға шартпен
түскенмін, “ешкіммен қыдырмаймын, сендер ұйғарған
жігітке шығамын” дегенмін. Біз қараға қыз бермейміз.
Тұқымымыз азып кетеді дейді. Енді қайттім?

Бес қыз шұбырып көріп болды. Жайын ауыз, жалпақ бас.
Папахасын милықтата киіп алыпты. Бойы біздің Зөкеннен
кіші. Тапалтақ, дембелше, көк көз, қара жігіт. Менсінбедік.
Өзіңе ұнаса болды деп қоямыз. Қисық өскен ағашты түзеу
қандай қиын болса, бір құлаған көңілді қайтару да сондай
қиын боларын кім білген. Бірақ достың тілегін аяқ асты ете
аламыз ба? Сырымызды ішімізге бүте, “нешауа” деп қоямыз.
Ол бізді кезек-кезек кино-театрға шақырып, шоколад сыйлап,
өзілі ұнап, бірте-бірте бөріміз соның сойылын соғып шыға
келгенімізді, жаппай мақтауға көшкенімізді өзіміз де
байқамай қалдық. Сөйтіп, жігіт алып қашты. Басына орамал
салған Зинараб тек диплом қорғауға келді.

Ең сұлу есім

Бұл үшеуі Төлегенді тосып, жатақханада қалды да, тентек сарымыз күйеу жігіт пен күйеу жолдасты ертіп мейрамханаға сызып тұрды. Аққұба қызымыз түндегі көңілділігінен айнып, барғысы келмей кегежектеген. Злиха өжеттігіне басып, болмады:

— Бұл — менің тойым. Ауылға той деп шақырғанмен сендер түү Оралға бармайсыңдар. Сонша жерден өдейі келіп отыр. Жігітіммен көшеде таныстырмаймын. Мен десендер төрт көзің түгел жүріңдер. Болды. Басқа сылтау қабылданбайды! — деп, тұрып алды. Біздер жеткенде тапсырыс беріліп, күтіп отыр екен. Күйеу жігіт толықша денесін жеңіл қозғап, ұяла күлімсіреп, өзін және қасындағы досын таныстырды. Жолдасы әрмен қабақ, бермен көз, қатпа қара:

— Әдемі есім екен, — деп қойды. Ол сөзді әр қыз өз атына қабылдады. Мейлі, жастыққа бөрі жарасымды. Өркімнің аты өзіне сұлу, өзіне ерекше, солай емес пе? Беу, Ұлжанымыздың қабағы неге түсіп кеткен? “Күйеу жолдасқа өзім қырындаймын” деген сөзіне өкініп отыр. Мына жігіт ұнай былай тұрсын, жеккөрініші сияқтанды. сондықтан көрші столдан бөтен жігіт биге шақырғанда қуана атып тұрды. Би аяқталса да өзі ол-пұлды әңгіме етіп қасында тұрған, Қобыланды пайда бола кетті де, жетектей жөнелді. Төрт жасар баланы жетектегендей ертіп әкеліп:

— Жігіттер, Ұлжан сөз сұрайды, — дегені. Сол жерде бар ғой ақыл айтса, не ескерту жасаса шорт кеткені тұрған Ұлжан кенет жуасып, көзді төңкеріп тастап, мойынын бір қылт еткізіп мақалдап ала жөнелді. Бөрі дуылдап, керемет сөйледің деп қолпаптап өуре. Шанышқыға қол созайын десе алақаны әлі Қобыландының уысында тұр. Сол күйі келесі музыка ырғағымен биге қосылды. Бірақ бидің ортасына жетпей-ақ жігітке өптігі қайта қозды. “Не қылған жігіт, ең болмаса көңіл аулап қоятын жылы сөзі де жоқ!” Арзан мақтауға үйреніп қалған басы мынаның тесіле, сынай қарағанына төзбей кетті. Қобыландының ере жөнелгеніне іштей мырс еткен, бірақ келесі сәтте өзін жігіт бастап келе жатқанын сезіп жалт бұрылды.

— Жүр, жүр. — Жетектеген күйі төменге қабаттан бір шықты. — Бетінді жуып ал. Әжетхананың есігін ашқан жігіттен ұялып қалды. Бірақ кіруінен шығуы тез болды.

— Қызық жігіт екенсің! Бетіме байқаусызда бірдеңе жабысып қалған екен десем, — деген сөзді жол-жөнекей айтып, тұмсығын көтеріп өте шықпақшы еді, жігіт алдына тұра қалды:

— Бетіңнен сүйейін десем, менің ерінім сиятын таза жер қалдырмапсың.

— Нахал!

— Екі түрлі өтір сеуіпсің. Опа мен кремнің өз иісі тағы бар. және бір-біріне үйлеспейтінін таңдапсың. Бірі өткір иіс те, екіншісі жұмсақ.

Қыздың көзі бақырайып барады.

— Ұлжан, — деді жігіт майда, төтті үнмен: — сенің табиғи түріңді бір көрейінші...

Қыз дереу бойын жиып алды.

— Мұны өз әйеліңе айтарсың!

— Мен өз әйеліме айтып тұрмын!

Қыз ауызын ашқанша есіктің ішкі жағында тұрғанын байқады. Есікті итерсе болар емес, ұрғылағанына жауап жоқ. Ашуы бірте-бірте тарқап, айна алдына келіп, өз бейнесіне ұзақ қарады. Суды уыстап алды да, айнадағы бейнеге пашып жіберді. Су сорғалаған суретіне қарап рахаттана сықылықтады.

Жылы көрпе астында тонған аяқтарын бауырына жинап, төтті жымыған Ұлжанның көзіне ұйқы тығыла бастады. Қобыландының бетін жууға қалай мәжібір еткенін қыздарға айтсам ба деп бір оқталды да, дереу айнып қалды. Тұңғыш рет күшия сақтады. Барлық сөзін біртіндеп еске түсірді. “Ең әдемі есім” деген қою қоңыр үні құлаққа келгендей болды. Қобыланды. Қазір мұндай есім сирек қой. Батыр болармысың жырдағыдай? Ең әдемісі сенің есімің шығар ау?” Әрі қарай ештеңе ойлауға үлгермей ұйқы әлеміне сіңіп барады.

Ғазиза бөлмесіне кірсе әлі ешкім келмепті. Қыздар жиналғанша күте тұрмақшы больш күй табақты қосты. Күйдің күңгір үні алдынан қиял теңізін ашып, сол түпсіз тереңіне шым-шымдап батыра берді.

Бұлар осы Қыз III-ге оқуға түскен жылы пара алушы мұғалімдерді бір тазалау науқаны өгіпті деседі. Шын да болуы, себебі құрбыларының осы қалайы жоқ, кілең бір алғыр қыздыр. Тіпті оқулық авторы І. Ұйықбаевтың өзі осы курсқа риза болғаны сондай “алтын әріппен есімдерін

институт кітабына жазып қалдырылсын” депті. Бірақ қыз жүрген жерге жігіт өуес, бірінші курста ақ бадырақ көз Бағила тойын жасап күйеуге тиіп кетті.

Кураторы бәрін жағалай тізіп тұрғызып алып шақылдап ұрысты:

— Байға тиетін болсаңдар неге оқуға түстіңдер? Өкімет сендерді оқытам деп қанша қаражат бөліп жатыр. Сендер үшін біреу осы оқуға түсе алмай, арманына жете алмай жылап кетті. Не қылған адамсыңдар! Бай қайда қашар дейсің! Бөпелі болсаң оқуды қалай үлгересің? Тегін тамақ, тегін жатақхана — есірейін деген екенсіңдер!

Бұларды сорайтып тұрғызып алып, ортасында кіп-кішкентай болып ұрсып жүрген қатпа қара өйелге біреулері қорқа қараса, біреулері аяй қарайды. Батылдауы “не, сіз құсап көрі қыз атанайық па?” деп күңкілдеп қояды.

Дегенмен осы әңгімеден кейін қыдырулар сап тиылды. Кинозал емес, кітапханаға соқпақ түсті. Іштерінде етектей-етектей мақала жазып, ғылым қуғаны да, басқа факультетке ауысқаны да болды. Оқыс жол апатынан қаза тапқан Әсира марқұм... Әсіресе, Әсираның “кетші әрмен, тістеуік айғыр! Жолдан кет, тебеген байтал” деген әңгімесін еш ұмыта алмайды. Мәтел болып өз араларында әлі айтылып жүр. Иә, оның жан досы, апатқа бірге түсіп, өзер-алла деп, бір жыл төсек тартып жаны есен қалған Мұраткүл. Қазір өздерінен бір курс кейін, бірақ жиі араласады.

Жақында қыздар ортасына жаңа ұран тасталды. “Биыл біреуі де қалмай күйеуге тию”. Рас-ау, қып-қызыл дипломынмен қойшыға тиіп алсаң, өкіметтің талай жылғы еңбегін желге шашу нағыз сол болмай ма?

Ғазиз — Ғазиза

Көдімгі ауыл жастарының бастанғысы. Қыз-келіншек, жігіт-желең қабырғалай төселген көрпешеде бөлмені қабырғалай отырысып, әр нәрсенің басын бір шалып, дастархан жайылуын күтіп отыр. Қонақ деп Ғазизаны төрге шығарды. Қалада оқығалы бұндай отырмақтан жатырқап қалған ба, көпшіліктің сұқтана қарауынан қысыла ма, берекесі кетулі. Танымайтын ортаға сүйрегендей етіп әкелген нағашы сіңлісіне ала көзденіп қарап қояды. Ал оның титтей де кінасы жоқ. Бар болғаны шешесінің өмірін

орындап, өрі төтей өпкесінің қасында жүргенін мәртебе санап болып отыр. Туған өпкесінің көзі — Ғазизаны ауылына алдырып, осы кештің болуына, жастармен араласуына мұрындық болды.

Ғазиза жағалай үлдіскен жұрттың дыбысынан аулақ өз қиялымен болып кетіпті. Мына бірге ойнап өскен қарасирақ ұл-қыздар бойжетіп-ержетіп, үлкен өмір есігін ашпаққа ұмтылып жатыр. Осы ауладан сезілген сары қидың иісі, осы күн қақты ұландар, осы іліп-қақпай сөздер қыз есіне алыс қалған балалығын өкеп тосып, тіпті өне-міне мына есіктен марқұм анасы ақсай басып кіріп келіп, өзін шақырып алатындай сезініп кетті. Жұқа танауы сыпырғыштың шаңын да құмарта жұтады. Балалықтың бал суреттеріне елітіп отыр.

— Ғазиз-тай, бері келіп кетші!

Қиял құшағында отырған қыз ұшып тұрды. Қапелімде мына үн өз анасының дауысына ұқсап кетті.

— Ақ төте, сен емес, сен емес, — сіңлісі қолынан тартып отырғызбаққа өуре. Есікке жетіп қалған шомбал қара жігіт бұрылып бұдан көз алмай қалыпты. Жылап жібермеу үшін ерінін қаната мықтап тістеп алған күйі жайлап тізесін бүге берді. Манадан бері бейтаныс арудың мысы басып, тек өзара дыбырласқан жігіттер сөз шабуылына көшті.

— Демек атыңыз Ғазиза болды. Онда мына өнді сізге арнадым. “Қарағым-ай, қабағың-ай, ақша қардан ашпақ тамағың-ай!” Домбырасын өңгерген сылыңғыр жігіт сіңлісін тасаланған Ғазизаға өңешін созды.

— Қыз жүрегін өніммен жаулап алам дегенше, “өйелім қуып шықса қайда барам” деп өндетсеңші, жазған.

— Қой, өндірішегін сорайтып мұны неғыласың?

— Ғазизажан, бұл бөспелерді қоя тұр, бірінші биге өзім шақырамын. Бұл ауылда менен асқан...

— Омай, асатпай жатып құлдық деген...

Ғазиза мына сапырлысқан көп сөзді тек өзі тиятынын ұқты.

— Нағашы жұртымның осы сөзшеңдігі маған қалай жұқпағанына таңым бар. Беріне бірден жауап таппай сасып тұрған жайым бар.

Жүзіне күлкі үйірлі, сыбызғы үніндей сыңсыған өуезе дауысқа, таңсық үнге жігіт біткен жым-жырт тынды. Ғазиза томаға тұйықтау көрінгенімен ретті жерінде жауабынан

тосылмаушы еді. Мына думанды үй, дөңгеленген би шым-шымдап бойына қуанып еге берді. Жанының терең бір түкпірінде бұғып жатқан сезіміне дембіл-дембіл тиіп кетіп оятып жатқанға ұқсайды.

— Аттас болып шықтық-ау, қарындас! — дүрдек еріні жаялықтай жайылып, қыз белінен қолапайсыз ұстап, риясыз күлген жігітті “дәу де болса екі жас кіші шығарсың” деп ойлады Ғазиза.

— Алматыда оқисыз ғой. (Ауыл осы, бәрін сені көрген жерде біліп қояды.)

— Бітірген соң бізге келесіз бе? Басын изеумен жүрген Ғазиза терең ойда. Қайда барады?

Күні кеше шеше тірі кезі, ақ бантикті оқушылық дәурен. Бөрі көзді-ашып жұмғандай апай-топай өте шығыпты. Ең соңғы емтиханды тапсырып, ақ фартук, омырауында ал қызыл гүл — құрбыларымен жайраңдай мектептен шыға бергені де сол еді, алдынан машинасының есігін ашып жігіті күтіп тұр екен.

— Жүр, Ғазиза, қыдыртайын.

Қыз қарғып мініп, терезеден құрбыларына нәзік саусақтарын үлбіретті. Машиналы осы ауылдың жас маманы. Өзін жас баладай еркелетеді. Сұлулығына сенген қыз емін-еркін, айтқанын өткізетініне сөз жоқ. Бірақ бүгінгі серуен соңы әдеттегідей қыз үйіне емес, жігіт қақпасының алдына тоқтады.

— Жүр, үйге келдік. — Үй деген сөзге салмақ салып, қадап айтты.

— Қойшы, ұяламын. Мені өз үйіме апар.

— Ұялтпаймын, жаным. Үй оңаша, жалғыз-ақ жеңешем бар. Оның үстіне сен енді оқушы емессің. Ау, жеңеше, келіңді қарсы ал! — деп, аулаға мойнын созды. Ғазизаға бұрылып, “ойнаймын” деп күлімсіреп, иегінен қағып еркелетіп қояды.

Шашу шашып, мандайынан иіскеген әйелге үрке қараған қызға: “түу, ойынға да қорқа ма екен? Ырымдай берсін” деп сыбырлайды. Жігіті қасында күліп тұрған соң қорқынышы сейіліп, — ол да күлген болды. Дастархан басында айналып-толғанған жігіттің шешесіне: Апа, мен... деп өз жайын айтып түсіндірмекші болса, ол киіп кетіп:

— Ғазиза бүгін ең соңғы емтиханын да беске тапсырды! — дейді киіп кетіп, мақтанышты үнмен.

— Ол жақсы екен. Бірақ мына киімді өзгертсең.

— Мен, біз жай...— дей бергенде, — Ғазиза аттестатын кейін алар деп отырмыз. Тағы әңгімені бұра жөнеледі.

Ғазиза осы халіне сене алмай, көне алмай, көңісі келмей біраз күндер өткізді. Баяғы сипап көрер ме еді деген қап-қара мұрты жек көру сезімі басып бара жатқандай. Кеш болса жанын қоярға жер таппай ыдырынады. Күйеуі үйге қонбаған күні бұл үшін мереке. Озбырлығын жазылмаған заңдай қолданатын еркекке көңіл әбден суып бітті. Жене-шесі (енесі) үйден шықпай, үй тіршілігімен ғана болғанын қалайды. Он жетідегі арнаулы білімі жоқ қызға аядай ауылда не қызмет болсын? “Сен үшін басым паталды” деп зіркілдегенде Ғазиза жасып қалады. “Жас қызға үйленді” деп, бюроға сүйрелегенін бетіне салық қылғаны. Сәл нәрседен ілік іздеп, үнемі айыптай сөйлейтін еркектен қорғану қиын екен. Аурушаң анасының көңілін сұрап кіріп-шығуы да есепте. Алыстан болса да алақанының жылуын сыйлаған анасы бақилық болғанда Ғазиза ештеңе ойлай алмай, күле алмай қалды. Сол самсоз кезден қалған елес-сурет ауылға келген дәрігер қыз. Кластастары келсе енесі сенің теңің бұлар емес деп жолатпайды. Кексе келіншектермен әңгімесі үйлеспейді. Қаптаған қалың елдің ортасында жаны құлазыған Ғазиза сөйлесерге серік іздеді. Бас ауруын сылтауратып жаңадан келген дәрігер қыздың қабылдауында болды. Дөңгелек жүзді, бөкене бойлы өткір мінезді жан екен. Шашы ұзын-ау, ұзын. Көбінесе түйіп қояды.

— Қан қысымы дұрыс. Басқадай тексеретін менде арнаулы құрал жоқ. Мүмкін, қалаға, невропатологқа жолдама жазып... Ой, ол “нервныйсың” деген емес, сен дұрыс түсін. Фамилияң? Пәлі, сен аграномның қарындасы екенсің ғой! Сендей сұлу қарындасы бар екенін менен жасырғаны несі? Бәрің де көркем екенсіңдер. Маған ағаң ұнап қалды, шын айтам. Қой, қой, сонша қызардың, сұлу екенін айдай ақиқат. Әлде, ағаң мен туралы біліп кел деп әдейі жұмсады ма? Мен мұнда жаңа адаммын. Келіп тұр, мүмкін дос болыпта кетерміз.

Далаға шыққан соң Ғазизаның басы айналып, көзі қарауытты. Салдырлап бар сырын жайып салған дәрігер қызға түк ренжи алмады. Күйеуінің мына әрекетіне бейжай, қызғанышсыз, тіпті өзі туралы үшінші жақтан ойда-

ды. Мүлде бұған қатысы жоқ бөгде біреудей. Жаны одан әрмен құлазыды. Ұзамай дәрігер қыз бен күйеуі туралы өсек тіпті тұралатып тастады.

Басында киноға апаруын өтінгенде күйеуі зекіп: “мені бала жігіт көресің бе, желкілдей беретін!” деген. Қонаққа барудан өзі қашты. Алақандай ауылдың интелегенттері бірге қыдырады. Күні кешегі ұстаздарымен бөтелкелес болуға өзі ұялды. Кейін барғысы келгенде күйеуі “бүгін ол үйде пәленше мұғалім болады” дей салады. Бір айналыста еркелігін, бір бұрышпта еркіндігін жоғалтқан Ғазиза жүдей берді, жүдей берді. Осы халі қапанға созыларын кім білген, бір күні күйеуіне “сырттай оқуға түсейінші” деп қиылған. Баяғыда тек “жаным-күнім” дейтін қара мұрттың астынан бұл жолы басқа бір жосын сөздер жосылып берсін. Олақ та бұл екен, салақ та бұл екен, мектепті кілең беске бітірді деген бетіне қарап қоя салған өтірік бағалар екен, білім жоқ осындай наданға үйленген мұның күйеуі еркектің ең сорлысы екен, бала тумайтын бедеу екен... Ғазиза бар айыпты үнсіз тыңдағанмен мына сөзге шыдай алмады. Тамағына тас кептелгендей жұтынып барып, “ау, айтқан. Екі-үш рет айтқан. Сонда мас болып естімегені ме? Ау, міне, байқалып тұр емес пе? “Дәрігер де” деп, ауызын аша беріп еді: Сөз боранны тіпті үдеп кетті: Ойбай, сотым қасымда екен ғой! Қарай гөр! Бәрі бітіп енді сенің қызғанғаның қалып еді! Ғазиза не айтқысы келгенін ұмытты. Тек басы мен ішпін кезек қорғаған болды. Мың сан соққыдан қалай аман қалғанын алла біледі, бір күннен кейін қансырап өлер болғанда енесі амалсыз дәрігерді үйге шақыртты.

Сол қайырсыз күндерде жалғыз досы осы дәрігер қыз болып еді-ау. “Алғашқы келгеніңде бірден әйелімін деп айтпайсың ба? Ондай екі жүзді жауыздан ерте басыңды арашалап ал! Әуелі бойдақтың деген. Сосын... Маған сен туралы әке-пешем зорлап үйлендірді. Білімсіз, ажарсыз деген. Бәрі өтірік екенін көріп отырмын. Сен сотқа бер. Жассың, сұлусың. Өмірің алдында. Өмірді қайта бастауға құқың бар. Оқу оқы,” — деп, кеңес беріп, үйіне паналатып, қолына өз ақшасын ұстатып, Алматыға оқуға жіберген де сол абзал жан болатын.

Осының бәрі демде көз алдынан өте шыққан Ғазиза демі дірілдей терең күрсінді.

— Бөтенсініп жүрмейсіздер ме?

— Біздің жігіттер жатырқауды білмейді. Біздің ауыл жақсы. Адамдар да, табиғаты да. Ауыл сыртындағы тоғайда болып па едіңіз. Ортасынан кесіп өзен ағып жатыр. Онда құстардың түр-түрі бар. Барғыңыз келсе ертең апарайын? Терең жеріне суға түсуге де болады. Шүңет дейміз.

— Ой, жігіттер, қараңдар, Ғазаиз сөйлеп жатыр. Астағышыралла, бұл да сөйлейді екен, шөп сындырайық!

— Шөбін не, тарелка сындыр!

— Қой, тарелка өзіме керек, аулақ!

— Рас, ей, сөйлеп жатыр! — деп гулдесті. Ғазиза қысылып тұрып, күлді. Тұйық жігітке тіл бітірген өзі екенін сезді. Жігіт қабарып төмен қарады. Ұялғаны да қызық екен. Жасқанып кірпігін жыпылықтатпаса, ашудан түттігіп тұр екен дегендей.

— Ғазаз, — деді сыбырға жақын үнмен — сол жерлерді көрсетесің бе?

Ғазиз басын шұлғып-шұлғып жіберді. Ренжіген көңіліне демеу болмақшы етіп берген сұрағына өзі өкініп қалды. Мейлі енді, айтылар сөз айтылып кетті.

Тоғай шынымен тамаша екен. Төртеу болып қыдырды. Бұлар оңаша қалғанда Ғазиздің тілін қызықтады. Қоңыр үніндетабиғаттың өзінде жайлылық, табиғилық сезіледі. Су, шүңет, құстың сайрауы өзінен басқа қызға айтпаған сөзі екенін сезді.

Бұрқ етіп ашуланғаны да қызық.

Табиғи талдан пайда болған күркеге ертіп әкелді. “Кейде осы арада тынығамын. Жым-жырт тыныштық. Таңды осы арада қарсы алатын күндерімде тамаша бір күй кешемін. Құстың сайрауы да қызық. Әуелі біреуі шақ ете түседі. Сосын келесісі. Сосын тағы біреуі. Сосын бірінен кейін бірі, біресе таласа-тармаса сайрап береді. Тура симфония тындағандай боласың. Бір қызығы әр құс өз үнімен сайрап жатса да тып-тыныш құлақ түрсең бәрі бір арнаға құйылғандай әсем естіледі. Тұтасып бұзылмайды. Күн көтеріле сирейді. Аптапта мүлде құс дауысы естілмейді.

Көзі ұшқындап өңгіме айтқан жігітке сүйсіне қарады. Күркенің тапталып қалған шөбін көрді. Жігі келетін-ау... Тізерлеп ішіне үңілді. Шөптің хош иісі танауды қытықтайды. Кенет шым етіп тізесіне тікені түскірдің кіріп кетпесі бар ма? Ала алмай өүреге түсті. Ғазиз жылам-

сыраған қыздың тізесіндегі тікенді тісімен жұлып алды. Қыз сасып қалып жігіттің басын итеріп жіберді.

Нағашы апасын сағалап келген студент қыз жаздық демалысының бәрін осы жерде өткізді. Гүләйімге қолғабыс жасды. Медпункттің жұмысы не деген бітпейтін, шеті-шегі көрінбейтін жұмыс десеңші.

Кетерінде отырмаққа құрбыларын тағы бір жинап берген нағашы апасы көзіне жас алды. Өзі де осы ауылға бауыр басып қалыпты. Әсіресе, Ғазиз. Көзін алмай қарай береді. Баяғы тоғай аралағандағы еркіндігі, сөзпендігі жоқ. Құр жеәутендейді. Ақыры өзі шыдамады. Поездың тепкішегіне аяғын сала беріп, еңкейе бұрылып, құлағына “хат жаз” деп сыбыр етті. Жігіт шалт қимылмен қолының сыртынан сүйіп алды. Қыздың тұлабойы ду ете қалды. Көз алына тоғай ішінде тізесін сүйе бергені тұра қалды.

Бұдан артық серттің керегі не?!

Марат-Ғазиза

Газет-жунал сататын дүңгіршектен ұзай бере сыңғырлаған үнге Марат құлағын еріксіз тікті. Не еткен сұлу үн! Өзінен кейін, екі адамнан кейін бір қызды көз қиығымен байқаған, дәу де болса сол. Газетті жайы ұстаған күйтағы сөйлесе екен деп күтті.

— О, жоқ, керек емес. — тәрізі сатушы басқа журнал ұсынған шығар. О, қақпас шал, өзіл айтты-ау! Қыздың қосыла күлгенін естіді. Енді тіпті дегбірі кетті. Айдаладағы бір қызды қызғанғанына өзіне өзі таң қалған Марат, сонша сұлу үннің иесі кеспірсіз біреу болып шыға ма деген белгісіз қорқынышын жеңіп, бұрылып қарады. Қарады да ... жүрегі соқпай қалды. Сол! Ақ сәулесі! Өзі арман еткен аруы! Тана көзі жарқырап тұр. Езуіндегі күлкісі сөне қоймапты. Аппақ жүзі нұр шашып тұр. Біртегес етіп қиып қойған шашы Мараттың жалаңаш жүрегін сипап өтіп шымырлатқандай. Көк джинси юбка, көгілдір кофта сұлу мүсінге үйлесе кеткен. Тұлғасы хас шебер мүсінші көз майын тауысып қазір ғана қашағандай мінсіз. Бура сан, қиылған бел көз тұсайды. Қаз омырауы толықтау. Осы қалпында қыздан гөрі жас келіншекке ұқсай ма, қалай өзі?.. Жігіт өз ойынан өзі шошып кетті. Жоқ, егер бұл ару келіншек болса тек өзінің келіншегі болуы тиіс! Өзгеге өлсе көнбейді!

Өз ойының әлемінде шалықтаған жігіт арудың автобусқа отырғанын байқамай қала жаздады. Номеріне қарамастан бұл да мінді. Тек міне бере “Айнаш күтіп қалатын болды-ау” деген ой жылт етті. Жылт етті де, тез сөнді. Көптің ішімен қызға жақындады. Әншейінде сығылысып, итермелеп жататын студенттер аялдама сайын сиреп, қызға жабыстыра, жанастыра түссе деген ойы әдіре қалды. Артынан түсіп, сұлулыққа сұқтанып жүріп, қыз есіктен еніп кеткенде бір ауыз тіл қатпағанына өлердей өкінді. Енді кездесуі неғайбіл арудың атын да білмей қалды-ау! Ін баққан мысықтай ойсыз, қимылсыз қашанға тұрсын, салы суға кетіп кері бұрылды. Үйіне келген соң сол қыздың бұның бар-жоғынан хабарсыздығы одан әрмен жабырқатты. Жоқ-ау, өзіне деген ашу ма, жағымсыз бір сезім.

Айна алдына келіп өзіне барлай қарады. Маңдайы тарлау. Бірақ бұйра шашын бұрқыратып алдына үйіп қояды. Шаш астында биік, тік қабақ жатқандай етіп көрсетуге құмар. Қыр мұрынның үші көтеріңкі. Ағылшын иек. Рас, көз кішілеу. Онда тұрған не бар, қыз емес қой. Кенет өз өзінен селт етті. Япырау, сол қыз маған ең болмаса бір рет көз қиығын салды ма? Өзің туралы сезбейтін қыз туралы қияданғанына жол болсын. Өзін жазғырғанымен төтті елестерге малтығып, қиял теңізіне сүңгі берді.

Марат қолына аппақ гүлін ұстап белгісіз аруды күткеніне бір ғасыр өткендей сезінді. Кеше мұз айдағында, Медеуде кездескендегісі есіне түссе, ұяттан өртеніп жаздайды. Жазда бір көріп жоғалтқан аруын танымай қалып, Айнаштың құлағанын содан көріп, айтпаған сөзі қалмай... Масқара-ай...

Қыз кешегі киген қызыл күрең күрткеде. Қарсы келе жатқан қызға қарап мөңгіріп, тілі таңдайына жабысып, үні шығар емес. Түнімен жаттаған сөзінің біреуі аузына түсер емес. Тек гүл ұсынды. Қыз да үнсіз. Сұраулы жүзбен қарайды.

— Кеш... ке... кеше...кешір...іңіз — кекештенген жігітке аяй қарай ма? Кенет есіне түскендей жүзіне қызыл арай жүгірді. Гүлді алды. Кешіргені шығар. Жігіт он шақты қадам ұзап барып бұрылып еді, қыз өлі соңынан қарап тұр екен. Марат қыз қасынан тез кеткеніне өкінді. Қайта бару қолайсыз. “Менің атым Марат!” деп, көшені басына көтере айқайлады.

Марат бүгін серігіне гитараны қалағты. Әскери борышын өтеп келіп оқуға түскен Марат курстастарынан едәуір ересек. Драма театрында жыл жарым уақытын өлтіріп барып осында түсіпті. Ауылда жүргенде біраз өн шығарған. Қазір естісе, өзі ұялады. Кейде бөрін жиып тастап музыка тарихымен айналысқысы келеді. Қапелімде біреу “бұл біздің компазиторымыз” деп мақтаса, жаңа ғана безіп отырған әндерін түйдек-түйдегімен шырқай жөнеледі. Қазір де терезеге мініп альп, құшағындағы гитарадан нәзік дыбыстарды аулауда. Дззың-дззың, “жоқ, қолын көтеріп қоштасу белгісін жасағаны”... дззың...Қой, бұл не емеску, тек гүлдің ыңғайлы етіп ұстағасы келгені шығар... Түү, қалай қорқақсың, атын өзі айтты емес пе? Өз ойына өзі біресе қарсы шығып, біресе мақұлдап — қиял әлемінде отырған Марат кенет селт етті. Есікті қақпастан Айнаш кіріп келді. Ашулы. Жылапты. Дәл алдына жетіп келіп польтосын жұлқи пешті. Сәнді көйлек. Омырауында өзі әперген аспақ қауырсын гүл. Марат терезеден секіріп түсті. Мәссаған! Бүгін екеуінің неке тіркеу бөліміне барып өтініш жазамыз деген күні екен ғой!

— Кешір, жаным. Мен бүгін бір жігіттермен кездесіп ішіп қойдым... Солай, сол күйімде барсам сен ренжитін шығар деп... Отыршы енді. Ашуланбашы, күнім. Ертең де күн бар. Одан да көктемде барайық,ә? Сосын, жазда қол ұстасап ауылға бірге барамыз.

Қыз өксік аралас, үзіп-үзіп: — Мә, өзін емес пе асықтырған. Бүгін былай дейсің... Түсінбеймін...

— Қойшы, Айнаш! Түсінбейтін түк те жоқ!

— Кетеміннн... Енді Марат өзін шексіз күш иесіндей сезінді. Айнаш бес жасы кіші. Өз махаббатына, Маратына шексіз сенетін. Ауызы қомпайып, түймеге жабысқан саусақтары әлсіз қарсылық көрсеткені болмаса, келесі сәтте сүйген жігітінің қасында болу қуанышы еркін билеп бара жатты.

Ғазиза қыздың бір тәуірі өтірік қылымсуы жоқ екен. Ғазиза, Ғазиза... Мараттың ол туралы ойдан басы бір минут та босамайтын болды. Қанша кездесіп жүрсе де Сізден аса алмағанына түсінбейді. Өзін қыздардың кумирі санайтын жігітке бұл бір сын болды. Ғазиза болса елбіретіп жақын

да жібермейді, алыстатып қуып та тастамайды. Қыздың бұл қылығына біресе төңті болады, біресе қаны басына теуіп ашуланады. Өрине, қызға сездірмей... Өне-міне диплом алғалы тұр. Сосын шу қарақұйрық, Ғазиза бір күн де бұл қалада тұрмас, еліне кетер. Ал Мәкеңнің жүрісі мынау, не ол емес, не бұл емес.

Бүгін не де болса алдап үйге шақыру керек. Ымм, туған күнім десе?

— Міне менің кең сарайым! Жорта дауысын көтере сөйлеп, дәудірлеп бақты. Орыстың көдулелгі пәтерші жіберу үшін соғылған бір бөлмесі. Қабырғаны жапсарлай қойылған төсек. Аспалы кітап сөресі. Төрт-бес кітап, бес-алты сувинер. Ас столды газетпен жауып қойыпты. Сыпырып алғанда ақ бас шампан бір коньяк пен арақты қолтықтап жарқ ете түсті. Өзінше сөндеп бағыпты. Дәмді-төттілерді сықастырып, ашытқа-басытқыларды жайнатып қойыпты. Ғазиза өзге қонақтар көрінбегенге қасын керіп, сұраулы жүзбен жігітке бұрылды. Марат қыз берген гүлді қоюға көршіден құмыра сұрай кетті. Қайта кіргенде күйші шалдың титтей мүсінін тамашалап тұр екен. Мәкеңнің жүрегі зу етті. Астындағы жазуды оқып қойса... Онда туған күні көрсетілген. Айнаш деген қарындасым дермін. Қап, алаңғасар басым-ай, лақтыра салсамшы! Уф... Оқымапты. Бір қыл көпірден өткендей жігіт жан терге түсті.

Отырыс төуір-ақ өтті. Сұңқылдаған гитара үнімен, әуелете шырқалған әндермен уақыттың қалай зырлап өткенін Ғазиза да байқамай қалыпты. Сағат тілі он бірге кеп қалыпты. Ғазиза шапшаң жиналды. Жанына тақала тұрған жігіт көзіндегі құмарлық оты сескендіріп тастады. Марат Ғазизаның аш белінен тас қылып ұстап, тізесін бүге берді.

— Кетпеші, жаным!...

Үздіге алған демі өртеп барады. Ауыл төрбиесімен өскен Ғазиза қыз аяғына жігіттің бас ұруы тек кино мен кітапқа, өсірелеу үшін берілетін оқиғаға балап, өтірік көретін, сенбейтін. Қос тізесін құшақтаған жігітті төбе шашынан сүйреп тұрғызды. Итере-митере далаға ұмтылды.

Түнгі салқын ауада бас айналғаны басылды. Өрекліген жүрегі де біртіндеп орнына түсті. Көше кезіп ұузақ жүрді. Жатақханаға барғысы келмеді. Ауадағы ызғар да әсер етер емес. Жүр. Өлі жүр. Бірнеше рет Марат тұратын

шолақ көшеге бұрылды. Барғысы келді. Тұра қашқанына өкінді. Шашынан тартып тұрғызғаны есіне түссе өргеніп кете жаздайды. Дүниеде өзін біреу сүйсе — ол осы Марат шығар дейді. Көкірегі толған ән мен күй. Мына өзіне арнап шығарыпты. Өктемдік көрсетпеді. Тұра қумады. Сүйеді. Құрметтейді. Енді не керек? Осылайша толқыған қыз жаны байыз табар емес. Ұзақ жүргенін белінің айналғанынан сезді. Таң рауандап атып келеді екен. Қой, қайтқаны дұрыс шығар. Қолын күртесінің қалтасына салып жылытпақшы болды. Кенет қолына бір қатты қағаз ілінді. Хат. Ғазиздің хаты.

Өмір — таңдау. Сіз қалай ойлайсыз?

Ғазизаның жары болуға қай жігіт лайықты?

Күйеу “жолдас”

Мөржәпия таң атқалы далаға қырық шыққан шығар.

Жоқ. Күйеу жігіт жоқ!

Ұялы телефоны өшіп тұр.

Қас масқара енді болмасын. Қаладан туған үйіне сықитып тамақ салған сөмкелерді артынып-тартынып жеткенінде күйеу жігіт бір аптаның шамасында шаң беріп қалатын болып келісілген. Уақыты дұрыс белгіленген сияқты болатын. Енді не болып қалғанын?... Е, айтпақшы Мөржәпияның іні-келініне “күйеуге тиетінін” айта алмай қиналғаны өз алдына бір әңгіме. Оны қойшы ... араға нағашы жеңгесін салып жатып сөзін зорға жеткізгенде ... Өке-пеше болмаған соң осы дағы... Енді Мөржәпияның күйеуге кететінін үшеуі біледі. Миығынан күлген келінге қарауға бет жоқ. Жеңгесінің қонаққа келген болып, келмеген күйеуді күтіп, осы үйде жатқанына бүгін үшінші күн.

Қап, мына Қиқымды — ай! Осыдан қолына түссе бар ғой! Бетін қып-қызыл шиідей етпесе ме! Қол дирменге тартқан бидайдай күлін көкке ұшырмаса ма! Осыдан көзіне көрінсін, бөлемді!

Ойбай, мынау дәл соның өзі! Қарлы боранда бүріскен сұлбасы көзіне оттай басылған Мөржәпияның жаңағы ашуы жым-жылас болып: “үсіп қалған жоқсыңдар ма?” деп, құрақ ұшты. Нығыздау басқан күйеу жолдасы бұлармен шаруасы жоқтай ішке ентелей берді. Жұқа куртқада бүрсең қағып, ауызы сөйлеуге жуыспаған Қиқымға қалай

есік ашқанын Мәржәпия өзі де байқамаған сияқты. Өзіне өзі іштей ұрысса да Мәржәпия Қиқымның бизнесмен інісінің кішкентайы аяқ астынан шетінеп кеткенін естігенде кәдімгідей өкініп қалды. Мына “күйеу жолдас” болып келіп отырған сол інісінің осы ауылдағы бизнес партнері екен. Өзі келе алмаған соң телефонмен осы кісіге “қыстың көзі қырауда қыз айттырған ағасына қолғабыс жасауын өтініпті”. Жә, жоқтан бар жақсы. Мейлі. Үйленген болса қайтеді? Осы ауылдікі болса қайтеді? Әйтеуір күйеу жолдас аты бар ма, бар. Күйеу келді. Тіпті күйеу жолдас та бар. Ендеше не тұрыс, көрші-көлем, жақын жердегі ағайынға “қыз аттандыру” шәйін беріп, бата алып, жол жүру қамына кірісу керек.

“Кеткенің дұрыс” деп, қызды қоштап жүрген жеңгесі аяқ астынан бүлінді. “Ойбай-ау, қалыңсыз қыз болса да, кәдесіз күйеу болмас деген”! Мынау не?! Бес түйір алмаға беретін қыз жоқ! Жыртыс қайда? Бес метр мата таба алмағаны не сұмдық!” деп, сұңқылдап шыға келді. Манадан алабұртып, Қиқымның төбесін көргенге мез болып, буыны былқ-сылқ кеткен Мәржәпия бойын дереу жинап алды. Төргі бөлмеде гу-гу етісіп жатқандарға ұмтылды.

— Жеңеше, көңілің шын толмай тұр ма? Онда барып екеуін қуып шығайын! Мына сөзге жеңге не дерін білмей састы.

— Қой, ойбай, не дейсің?

— Деймін! Жәндеріңе жүре беріңдер деймін!

— Қойшы! Сосын өзің не істейсің? Не байға кеткен емес, не кетпеген емес...

— Не істеуші едім. Кетем. Қалаға барып тұрам! Тауықсыз да таң атқан. Біржолата кетем. Қара жерге кірердей масқарам шыққан ауылда бұдан былай қала алмаймын ғой. “Бір өпкеміз бар сияқты еді. Байға кетті ме, басқаға кетті ме — білмей қалдық” демесін деп істеген тірлігім еді. Сендер риза болмасаңдар қайтем? Күйеу жігітті қуып шыққаннан басқа амал жоқ.

Төр бөлменің есігін жұлқи тартқан Мәржәпияның жолын жеңгесі кес-кестей берді. Сабырға шақырды.

— Ойбай, Баржақсым-ау, ойлануға мұрша берші. Кішкене ойланайық та. Сабыр. Қой, құрысын. Жаңадан көтерілгелі тұрған шаңырақты ортасына түсіріп қайтемін. Мен райымнан қайттым. Ырым-жырымы құрысын! Мейлі,

бара бер. Алла алдыңнан жарылғасын. Тентегім-ау, қоя ғой енді, қоя ғой...

Әй, Баржақсыма біреуің қой десеңші. Ана күйеуге де ештеңе сездірмей-ақ қойыңдар. Осы үйде не мата бар екен? Келін-ай, қарап жіберші. Шығара ғой, мына арақ-шарабының үстіне қоса сал. Е, сүйт. Өз мерейің емес пе? Солай. Баржақсым-пу, бөсе, ақылды едің ғой. Бар, өз бөлмеңе бар. Баршы енді. Бата берерде өзіміз шақыртып аламыз. Бара ғой енді.

Қызықтың көкесі “күйеу жолдастан” шықты. Өншейінде келген күйеуді сынап, жеңіл-желпі болса да сын садағын онша батырмай түйреп, өзіл-оспақ, қалжыңмен қағытып отырған қазақы дастархан мына өнгімеден кейін жым-жырт бола қалды. Тек ештеңе сезбеген “күйеу жолдасы” жолдасын өзі қорғаудың орнына Қиқымға тиісе бастады. Өлде бизнес партнерінде кеткен кегі бар ма екен?

— Әй күйеу, құда табаққа салмайсың ба?

Басқалары “ә, бөсе!” деп көздері жайнап шыға келді.

“Ол ақшаны сіз салады деген соң сізге бергенмін” деп, жан дәрмен сыбырлайды жаны мұрынының ұшына келген Қиқым.

— Әй, Қоқым, жоқ-ау, хи-хи-хи... Қиқым, сол жартымсыз теңген біздің үйдегі жеңгеннің қалтасында қалған сияқты, хи-хи-хи, өзің нете ғой, өзің сала бер, хи-хи...

Бұлардың сыбырынан сезіктенген қыз жеңгесі:

— Күйеу тек күйеу табаққа салады, — деп, араша түскенсиді.

Бюджетін ойша есептеген болуы керек сөлден соң Қиқым екі табаққа да жалпақ бесмындықтарды бөліп салды. Жолдан қосылған күйеу жолдас тағы:

— Біздің ауылдың салты — тойда өлең айтқандарға екі мыңдықтан үлестіреді. Себебі ол сенің тойынды өрлендіріп жатыр емес пе?

— Әй, Қоқым, түү шатаса бергенімді көрмейсің бе, кім...Қиқым, рюмкең қайда? Күнде үйленіп жатқан жоқсың, өкел, соғыстырып қоялық!

— Әй, өй, әкри, түбіне дейін іш! Соғыстырған соң дастарханға қоюға болмайды. Вот, солай! Қалдық қалдырма, қамшы салдырма! Өнесі,ей! Әй, бүйтіп күйеу болғаныңды!

Қарлы боран толастар емес.

Той аяқтала келе, поезға отырып қалаға кетпекші “қалыңдықты” қоршалай жөңкілген жұрт, бораннан қорғалап жылы үйден атып-атып шыққан бетте машинаға тез-тез мініп алысты. Вокзал қайдасың деп жөнөп берді. “Артыңа қараушы болма!” деп, қатаң тапсырма беріп, қызды бірінші машинамен жіберіп, жеңгесі “күйеуді” таппай қалды. Үйде жоқ. Машинаға мінбегені және анық. Жоқ.

Сөйтсе, бөтенсіп үрген иттен қорқып ықтысында тұр! Өй, бөркінді ұрайың!

Қыз кетіп, орнына күйеу қалып, бұл елдегілер тағы бір састы. Қапелімде машина табылып бола ма? Жан дәрмен күн, жүргелі тұрған поездың соңғы вагонына үлгертіп, бір ух десті.

Ауызы арақ сасып, қолында не билеті жоқ, не адам сықылды түрі жоқ, жоқ болғандықтан жолсеріктің дұрыс қабағы және жоқ, өйтеуір жолшыбай түсіп қалмай көрі “қалыңдық пен күйеу” ұзын составтың екі шетінде қалаға жетті. Үлкен вокзалда бірін-бірі тапқанға мәз. Иә, Мөржәпия байға осылай тиген...

Қықымшылап жүрмеңдер, жастарым. Не нәрсе де өз уақытымен, өз сөнімен. Өлімнен басқаның ертесі жақсы деген...

Тәрбие келін

Қыз ұзатып шаршап келеміз. Түн қойынын үнгі қою қараңғылыққа сүнгіген микро автобустың іпші жым-жырт. Әркім өз ойымен томсаруда.

У?! — деді кеудесін кере күрсінген “шыт жаңа құдағи” атанған қырық бестерлегі жуан сары әйел: — Қызымыз су тегін кетті-ау!

Сол сол -ақ екен жан — жақтан жуанды — жінішкелі өкінішті үндер қосылып, есек жосылып берсін. Тығыны ағытылған топан судай екпіндей эмоциямен айтылған сөзде есеп жоқ.

Ойбай-ау, он бес жыл оқып қызыл диплом алған келіннен несін аяйды-әй!

Түү, осыны да той деп...

Күмпілдетіп, дүмпілдетіп эстрада жалдағаны несін алған? Бір жағалы киім беруге жарамай отырып?

Бетім-ай, тамағымды қырнап, дауысымды сөндеп құда дастарханда айтам деген өнімнің адыра қалғаны-ай!

Бөсе депші, жау қуғандай таксидің жалдаған уақыты бітіп барады деп...

Бүйтіп құда күткені бар болсын!!!

Жасауға деп қосқан гарнитурыма ішім удай ашып барады!

Үш метр матаның дұрыстауын да салмапты?

Өңшең ештеңе көрмеген көрмедіктер!!! Көрлеріңе ғана...

Бажылға қыжыл қосылып, өңештей өзеурескен “құдағилар” қызыл таласпен таңды атырып, үйлеріне жетіп қалғанын байқамай қалды.

Арада екі жыл өте шығыпты. Бірде жолым түсіп абысынның үйіне кірдім. Кішкентай балдырған мені жатырқап терге қашты.

Жиенжан қыдырып келген бе? Келе ғой, айналайын, мө, көмпіт берейін, — десем, көзі жыпылықтап жыллай салғаны. Қитарлау ма, қалай өзі?

Қайдағы қыдырған!!! Жарымағандар қызыма күн көрсетпей қойған соң, барып ажырастырып әкелдім!

Ажырыстырып?

Иә! Көрсетпеген қорлығы жоқ. Қапан барсам қара шайға қақалады да отырады.

Енді, жас отбасы...

Ойбай-ау өке-шешесі не бітіреді! Баласының кенжесі. Өй, ұстама! Бүлдіресің! Қап, жарымаған неменің тұқымы-ай, құрттын-ау! Тартпасан, тумағыр! Бүлдірді! Құртты!

Сонша айқайлағаның... не? Қойшы, сөби емес пе?

Өні-әні... былай тұр дейім. Өй, шыжың неме! Долы! Долданса болды, отырған жеріне қоя береді. Жарымаған тұқымнан туған соң не оңады бұл! Қызыма екі жылда бір шыт халат әперуге жарамаған соң не дейін, уфф... Қайыршылар-ай!!!

Абысынның дауысынан төбе құйқам шымырлап, жазықсыз жас сөбиге жаным ашып жүрегім бүрді.

Осыдан кейін есіме Тәрбие жеңешемнің іңгімесі еріксіз еске түсіп отырға— ны... Поезда жолаушы жүріп бара жатып купелес болдық. Жеңешем былай сыр шерткен:

“Күйеуге өте жас шықтым. Анам менің от жаққан жеріме көре келгенде былай деп еді:

— Ал, шырағым, үш кемпір мен бір шалдың ортасына келген екенсің. Бұл да жалғыз екен. Сен де жалғызсың. Мен он мола құшақтап қалдым. Пәленшенің қызы байдан келіп отыр дегізіп сүйекке таңба салғандай болсаң, айтпады деме! Саған бір бөнке бинзин жалынсың, үстіңе құямын да өртеп жіберемін. Он бірінші мола етіп көме саламын!

Қайран анам! Мен мына өмірге көндіксің деген екен ғой. Менен басқа балалары өліп-өліп, өлім сарқытындай қалған мені еркелетіп-ақ өсірген. Айтарын айтып алып, төмен қарап мырсылдай жылыған мені жұбатады. “Өлмелі кемпір-шал ғой. Олар өлген соң бар билік өзіңде қалады ғой” дейді. Онда жасым он жетіде. Баламын. Үлкеннің сөзіне қалтқысыз сенетінім бар.

Арада бір жыл өте шықты.

Апа-ау, өледі деп кетіп едің, бір жыл өтті. Өлмеді ғой...— деп, бұртаңдаймын.

— Қайтер дейсің, құлыным? Үлкендер ғой. Қолдарына су құйып, батасын ала бер. “Баталы құл арымас” деген. Ал енді өздері биыл өлмесе, келесі жыл өлер... Өлмей қайда барар дейсің...

Сөйтсем, анам байғұс мені көндіксің деп әдейі айтады екен ғой. Кейін енеммен сырласып отырғанда айтып беріп, көзімізден жас аққанша күлгеніміз бар. Сол атам талай жыл қолымда тұрып, берітінде қайтыс болғанда айтқан жоқтауыма ел риза болып: “па, шіркін, жоқтасаң Тәрбие келін құсап жоқта. Нағыз атасының қадіріне жеткен келін осындай-ақ болар” дескен алғыс алғанмын”, — дейді, Толыбай ағай екеуі қосылған кездерін есіне алған жеңешем.

Екі заман. Екі көзқарас.

Үш кемпір мен бір шалдың бабын таба жүріп, он екі балаға ана атанған Тәрбие жеңешем; бір сәбиін шашын үрпитіп бауырына қысып, жар төсегінен безініп, ошағы жанбай жатып сөнген қызыл дипломды Нұргүл... Екі тағдыр. Екі өмір.

Кереғар ойлар санамды жаншып барады...

Диалект

Шіркін, қазақтың жері кең ғой! Өзім со-нау Алматы обылысының Еңбекшіқазақ ауданында туып-өстім. Тау!

Жайнаған бақша-бау. Қазақтың жерұйығы ғой... Бізбен бірге өмір сүріп жатқан неше түрлі ұлт бар. Соның ізі тілімізден де байқалып қалады. Маған қызметтестерім “ч-ч” — лайсың деп қояды. Бірде мынандай қызық болды. Мектепте фронтальный тексеру жүріп жатқан. Яғни мемлекеттік деңгейдегі тексеру дегенім ғой. Инспектор жігіт “сым” деп қалғаны... Әдеби нұсқасы шалбар ғой. Атыраудың адамы емес екені тайға таңба басқандай. Екеуміз шүйіркелесе кеттік. Өрі сол кезде өзім туған ауылымды сағынып жүрген кезім еді. Кейін әріптестерім күліп: “қарасақ қа?арлы инспектор жігіт майдай еріп, Күләш апаймен тілін төсеп “ч-ч-ч”-лап кетіп барады. “Уф” деп қуанып қалдық. Ештеңеден тайсалуды қойып, арқа басымыз кеңіп, сабағымызды тақылдатып ала жөнелдік қой”, дескен.

Иә, мен дәм бұйырып сонау 2000 шақырым жерге келін боп келіп, осы Атыраудың Сағыз бекетінде түтін түтетіп отырмын. Бұл ауыл самауырынды түйенің құмалағымен қайнатады екен. Үлкендігі теннис добынан сәл кішірек. Аулада ешкім жоқ кезінде самаурын кернейіне лақтырып түсіріп ойнап алатыным бар. Өзі тез қайнатады. Өрі қызуы көпке дейін сақталады. Енем жарықтық бір самаурынды бір өзі түгесетін шайқор кісі еді.

Жас келімін. Ісім ылдым-жылдым. Шөйін лезде демдеп, дайын болғанын білдіргелі, өрмек тоқып отырған енеме жақындап:

Самаурын қайнады. Ағызып қойдым! — деймін өзіме-өзім риза кейіппен.

Қасқа! Қарбаша! Құрттым депші!

Енемнің неге айқайлап кеткенін түсінбей аң-таңмын. Енем өрмегіне шалынып, үзілгеніне қарамай тұра жүгірді. Ісмер кісі еді. Екі ұл, бір қызбен жастай жесір қалып, осы қолөнерінің көмегімен екі ұлға да жоғарғы оқу орнынан білім алуына жағдай жасаған. Мен келін болып түскен соң да ол кісінің кілемге бергісіз алашасын ат беріп, атан беріп қалап алушы үзілген емес. Ал жіптің үзілуі деген бұл істе өте орыны толмас олқылық. Олқылық деу бер жағы...

Соған қарамай жүгірсе одан да зор бірдене бүлдіргенім

...

Мен әлі нені “құртқанымды” түсінбей жапақ-жапақ қараймын. “Ағызып қойдым” дегенім — шайды демдеп қойғаным. Біздің жақтың диалектісі.

Енем әлі басыла алмай: “Япырай, оттығы балқып кеткен екен десем” деп күнкілдеп қояды.

Кейін де енемнің “қарбашасы” талай айтылды. Түсінбеймін. Түсінбегеніме өкінгенде емеспін. Ренжігенде айтылуы тиіс сөз деймін де қоямын. Сенсең сол сөздің мағынасын әлі күнге білмеймін. Не керек қазбалап...

— Иә, кейде жолдас келіншектер қайрайды.

Құрысын, сондай сөзді естіп қалай пыдап отырасың? Дипломың бар еше!

— Сауатсыз мыжырайған кемпірдің бетін қайтарып айтып тастамайсың ба! Не сөз екенін білесің бе өзің?!

Жоқ, білгім де келмейді. Осындайда оларға бір құрбымның біздің ауылдың диалектісімен алғаш танысқанын есіме аламын. “Кеңкелес” деген сөз бізде “жынды”, “есуас” деген ұғымды білдіреді. Алматыда бірге оқып жүрген кезіміз. Өлгі сөзді менен естіп алып, жігіттердің көзінше өзіме айтып масқарамды шығарғаны... Тіпті қойғыза алмаймын. Жіп - жіңішке дауысымен әндете созатынын қайтесің? “Өуезді сөз” деп құрбымның өзі мөз.

Жаңағы өзімді енеме қарсы қайрап салған келіншектерге осыны мысал етіп айтамын. Отбасының татулығы үшін кейбір сөздерге мән бермей-ақ өмір сүруге болады дейді өз ойым. Сен не дейсің?

Өкініш

Жұмагүлмен өңгімеміз жарасқалы қашан...

Бірақ мен әлі естімеген де жағдайлар бар екен.

“Өңгіме сыпырғыштан басталды, — деп, көз жасын бір сығып тастап, соның босағада жатқанында, немесе сүйеулі тұрғанында тұрған не бар дейсің? Ырым деп, тыйым деп... осы енем менің істеген ісімнен бір мін тауып, түртпектеп отырмаса ішкені ас болмайды. Жаяу бұрқасындай андасанда бір бұрқ етіп қойып салқын қабақ отыр едік, есіктен кіріп келген баласына шағынғаны ма, енем:

Мен бұл үйге сыймаспын, кетемін! — деп, түтіп отырған жүнін сілкіп тастап, етегін қаққыштап ұшып тұрды. Жоқ жерден ұрыс шығарғанына өкпелеп мен де қарап қалмадым:

Мен-ақ кетемін! Айтқыңыз келгені сол шығыр!

Емізулі баламды құшақтай мен де есікке ұмтылдым.

Жұмыстан шаршап келген күйеуім екеумізге жалтақтай қарап, басу айтқан болды. Біз ол бірдене айтқан сайын

өршелене түсеміз. Сөзден сөз туды. Айқайға боқтық араласты. Мен болсам табақтай дипломым бар оқыған адаммын. “Мәдениеттімін”. Мұндайға төзуім қорлық емес пе?!

Әй! — деймін шофер күйеуіме және сауатсыз енеме ала көзіммен ата қарап: — Өліп қалған шешемнің сүйегін сықырлатпа! Еркек емессің бе, босқа бажылдағанша ұрып жібер!

Бұған дейін маған қол көтермек түгел бетіме қарсы келіп бір ауыз да сөз айтпаған күйеуім бір ұрды. Анадай жерге ұшып кеттім. Басымды оңдырмай соғып алсам да ештеңе сезбеймін. Еш жерім ауырмайтын сияқты. Бойымды кернеген ашудан ба, әлде күйеуімнің мына маған қол көтеруге дәті қалай барғанына таң қалғанымнан ба, дүлей адам сияқты екіленіп:

Еркек болсаң екі ұр! — деп, қасына тағы жетіп бардым. Ол тағы періп жіберді. Жұқалтақ, бойы өзіммен бірдей байғұстың жұдырығы мұнша қатты болар ма? Тағы анадай жерге ұштым да кеттім. Дес бересі бұл жолы басымды ештеңеге соқпадым.

Енді бұрынғыдан бетер долданып, бұрқырап жылап, жұлқынып киініп енемнің балаға жармасқан қолын қағып тастап, тіпті у-шуды естіп кірген көршіміздің басу айтып: “мына қақаған суықта жас сәбиіңе суық тиіп, өлтіріп аларсың” деген ескертуін де құлаққа ілмей, жиырма шақырым алыс тұратын ауылыма жаяу кеттім. Өзім ғой ашудан қыз-қыз қайнап ештеңе сезер емеспін.

Біраз күннен кейін артымнан қайынағаларым келіп, ашуым басылған соң өз үйіме оралдым. Менің ашу үстіндегі “еркек болсаң екі ұр!” деген сөзім кейін мәтел болып кетті. өзім де ене болғалы осыны мысал етіп көп келінді ақылға шақырып отырамын. Шүкір, ұл-қыздарым ақылды, сөз ұғады. Тек өкініштісі өттеген-айым тұла бойы тұңғышымның шетінеп кеткені...Бүлдіршіндей сәбиімнен айырылып қалғаным өзегімді өртейді. Екі өкпесі сырылдап, оймақтай ауызымен ауа қармап дәрменсіз, мөлдіреген көздері жауғанша ажалға араша сұраған бейкүнә жүзі көз алдыма жиі елестейтін болып жүр... күрсініп сырын ақтарған Жұмагүлді не айтып жұбатарымды білмей аңтарылдым. Ене мен келіннің берекесіз “соғысы” бір өмірді жұлып кеткені-ай!...

Тексіз деп тегін айтпас

Мақсым туған ағасының қызын асырап алған болатын.

Осыдан жиырма жыл бұрынырақта жасынан ынжық, жуастау өскен ағасы өзін үлкен қаладан артынан іздеп келген қызға үйленуге “үлкен табандылық көрсеткен”. Апасының сөзі ғой... Сол жеңгесін “Бұты таяқтай, қарыны қабақтай” деп, үнемі мұқап отыратын да апасы. Онда өкелері тірі. Баласына ұрса жүріп той жасап берді. Тыртыған шалбарын тастамайтын келін тойдан соң көп ұзамай осы Таңсұлуды дүниеге әкелді.

Әуелі шырқырап жалай беретін немересін бесігімен қасына алып жататын шешесі өзі аурумен алысып кеткен соң Таңсұлуға Мақсым қарады. Әрі-беріден кейін титімдей бөпе өз ата-анасын тастап мұның бөлмесінде басыбайлы мекендеп қалды.

Шешесі марқұм:

— Өзі де, ісі де, мінезі де атына сай байғұс-ай! — дей жүріп, (келіннің аты Клара болатын) “Қарааласына” бар білгенін үйретіп бақты. Жетімханада өскен “бейшарасы” не тоқығаны қайдам, бір түнде орынын сипатып кетті.

Қанша іздесе де таптырмаған соң, шаршап іздеуді доғарған. “Қатыны қашып кеткен” атағын алған соң ағасы тіптен тұйықталып алды. Не ағасы сияқты сары да емес, не жеңгесі сияқты қара да емес, түсі жербеттенген, ал көз қиығына қарасаң көріс сияқты Таңсұлуды құшақтап Мақсым қала берді.

Бір жасқа жетер жетпесте бала қатты ауырып, Мақсым тікұшақпен Алматыға жеткізді. Жылауға да өлі келмей хал үстіндегі жатқан сөбиге қан құю керек болды. Бала қалың әйнектің астында, бұл сыртта. Балық сияқты тіп-титей еріндерімен ауа қармаған сөбиге жүрегі езіліп жылап тұрды. Екеуінің қандары сәйкес келмейді екен. Өзі түглі ағасының қаны сәйкеспеді. Несін айтасың? Кімнен туғаны белгісіз... Өйтеуір бауыр басқан сөбіі өзіне қымбат! Бөрібір, осы бір кішкентай тіршілік иесі үшін қанын да, жанын да құрбан етуге даяр еді Мақсым.

Сол баяғы тісімен тістегендей қылып жеткізген қызы бұл күнде өзінің биологиялық анасының тағдырын қайталайды деп кім ойлаған?! Буын-буыны ісіп, әлсіреп,

аяғын баса алмай отырғанда асырап жеткізген анасына көз қиығын да салмастан хабарсыз кеткені-ай???

Осыдан екі жыл бұрын қаланың тас қабырғалы үйінде қызын тұңғыш рет жоғалтып алып бебеулеп отырғанда сау етіп құдалар кіріп келді. Мақсым өрісін кеңейтіп, бір қора тума-туыс, құда-жегжат тауып берген қызына шүкіршілік қылды. Ауыл жігітіне қашып кеткенін уайымдаса да қуаныш жаса-уын түгендеп, тойға қамданды. Таңсұлуы күнде телефон шалып:

Мама, мені бұл ауылдан алып кет. Мал баққан лас үйде тұра алмаймын.

Ішім пысып кетті. Күнделікті жұмыстан шаршадым. Тіпті бітпейді, — деп арызданады.

Ау, жаным-ау, мектепте жүргенде балапан бағып, қоян ұстаушы едің

рой. Азғантай зейнет ақымды жырмалап соларына жем, тор өперіп жүргенімде “жүрегі жұмсақ”, “малсақ бала” болып өсіп келеді деп қуанушы едім. “Ауыл, ауылға барып тұрайықшы” дейтінсің. Шыда, үйреніп кетесің. Бөріміз де ауылда өскенбіз. Маған күнде телефон соға берме. Ата-ененнен ұят болады. Қалааралық байланысқа да көп ақша кетеді, — деп басу айтатын.

Бірақ Таңсұлуы сыйлаған қуаныш ұзаққа созылмады. Тойдан кейін барған жерінен жерініп, Мақсымның қолына, қалаға қашып келді.

Мақсым өрі айтты, бері айтты. Қайтеді, өз қолын өзі кесе ме, көнді. Күйеу баласы, обалы не керек, бойы серейіп талай іздеп келді. Таңсұлуы: “Бала онікі емес, саған ұяты келмесін деп тие салғам. Енді онымен тұрғым келмейдді” деп табандап отырып алды. Шынымен де не қызына, не күйеу баласына ұқсамайтын көзі тостағандай, қылығы төтті немересі өсіп келеді.

Бірақ ұрыс кірген үйдің берекесі кететіні рас екен. Қазіргі таңда “ішкені ірің, жегені желім”.

Таңсұлу шіркін, апталап, айлап үй бетін көрмейді. Бастапқыда Мақсым байғұс түн баласы ұйқы көрмей уайымдап, теледидардағы қылмыс хроникасына үңіліп, анау өлген қыз өзінің қызы сияқтанып есі шығатын. Сосын шыдамай телеарналарға, радиоға, газеттерге беріп іздеу салатын. Сөйтін дал болып отырғанда жоқ жерден қызы

кіріп келіп: “неге менің атымды, фотомды жариялатасың!” деп, дүрсе қоя беретін.

Япырау, мына Мақсым кімді тәрбиелеп шығарған? Бар өмірін арнаған қызы емес пе еді? Қате қай жерден кетті? Кім кіналы — заман ба, әлде адам ба? Енді не істейді? Жазықсыз шырылдап жатқан сөби анау, мүгедектерге арналған темір коляскадан өздігінен тұра алмайтын қарлыққан дауысыменнен немересін жұбата алмай пұшайман болған Мақсым мынау...

Ай, бабаларым-ай, “көріп алған көріктіден таңдап алған текті артық” деп қалай тауып айтқан! Тегіңнен айналайын бабаларым!

Аңсардың күлкісі

Аңсар көптен бері дәл осылай рахаттанып күлмеген шығар. Әуелі қарны кампиған мұртты қазақтың аңғалдығына күлді. Сосын оның “өгіз бұзаулапты” дегенге сенетін аңқаулығына күлді. Қарқылдап шегі түйілгенше мез болды. Өзінің түрік екенін, қарамағындағылар қалай түсінеді, бастықтар бірдеңе деп қалмас па деген сияқтылардың бірін қаперіне алмай осылай бір рахат еркіндікте анау қазақтың қылығына мез болу өзін сондай жадыратты. Соңында “іштен шыққан шұбар жыланын” кимай қиналған тірлігіне риза болып күлген. Шын жүрегімен күлді. Шын риза болды. Балаша шаттанып, өзінің арғы бабасы мекен еткен ата жұрттың, қазақтардың өлі күнге сөби сияқты айтқан сөзге риясыз сенетін жандардың бар екендігіне шүкіршілік сезімі оянды.

Әйтсе де Сізге түсінікті болуы үшін бәрін рет ретімен баяндайыншы.

Аңсар мұнай маманының білгірі. Қазақстанда жұмыс жасап жүргеніне үш жыл. Қазақша еркін түсінеді. Тек сөйлеу тілі жатық емес. Бүгін дйттеген орны табылмай көпшілік вагонға мінуге тура келді. Қазір билет таппай осы орынға тап келгеніне дөн риза. Нағыз қазақты өз ішінде жүріп тануға бек болады екен. Бұдан былай қасына тек қазақ жігіттерін жимаса ма? Сұлтан інішегі көптен үйіне шақырушы еді. Осыдан жете салсымен сол отбасымен міндетті түрде танысады. Барсымен... мүмкін осы ата бабасының отанында біржола қалып...

Енді жаңағы күлкіні таратып айтсақ:

Іші ауырып мазасы кетіп қаралуға келген Сапар ағаға дәрігер балдызы сондай байсалды түрде:

— Өмірде неше түрлі оқиғалар кездесе береді. Шындықтан ешқайда қашып құтыла алмайсың. Сен екіқабатсың.— депті.

— Әй, балдыз, еркекті екіқабат деп қай сасқаның? Дипломды сатып алған қу емессің бе, жөн сөйле!

— Өмірдің құпиясы көп демедім бе. Мен қайдан білейін кімнен құрығаныңды. Міне, облыстық ауруханаға жолдама жазып беремін. Бар, тексеріл, маған сенбесең. Мен аппарата-тымның көрсеткенін айттым, — деп, міз бақпай отырып алады.

Енді Сапар аға шындап саса бастайды. Поезда келе жатып та ойы сан сақта. Армияда болмаса еркекпен бір төсекте қойындасып та жатып көрменті. Япырау, қалай еркек бала көтереді? Ол қатындардың шаруасы емес пе? Қой, балдыз қалжыңдап...

Кейін бір мазақ етіп күлмекші болып...

Не болса да бара көрейін.

Дүниеде неше түрлі сұмдықтар болып жатыр. Күні кеше газетте үш жасар қыздың ішін жарып бала алғанын жазды. Егізі екен дейді. Жатырда жатқанда біреуі екіншісінің ішіне кіріп кетіпті дейді. Сұмдық-ай! Кинодағы еркектің іші шерміп туып жатқаны режиссердің қиялы -ақ болсын. Мынау менің басыма келгені масқара болды-ау, ел-жұрт не дейді енді? Әскерде чечен жігітімен бірге ұйықтағаны бар. Ойлап-ойлап есіне түскені сол-ақ. Осыдан аман-есен жаны қалса іздеп тауып көкесін көзіне көсетер-ау... сонда, қайдам... өрескел ештеңе болмаған-ақ сияты еді... өзі де бөлен баланың әкесі...япырау, бұл қалай...

— Әй, қызым, міне жолдама. Мені өзім қатарлы еркек врач болса, соған жіберіп, айналайын.

Сол екі ортада ауылдағы дәрігер, Сапардың балдызы өзінің курстасына телефон шалып, Сапарға не дегенін, оның соқыр шегі қабынып ауырып кеткенін, өзінің не деп сендіргенін айтып күліп жатқан. Кең дәлізде кездейсоқ келе қалғандай:

— Ә, Сапар аға, сіз мұнда қайдан жүрсіз?

— Ойбай, бауырым, мені өзің қабылдай гөр, — деп, шалғайына жармаса кетеді.

Ол да біраз қараған болып, қабағын түйіп:

— Қызық, бұрын-соңды кездеспеген жай... қазақта болмаған, ыммм, еркек екіқабат деген... консолум шақыру керек болар...

— Ойбой, бауырым, қоя ғой. Ешкімге білдірме. Дәрігерсің ғой, өзің ішті жарып алып таста.

— Япырай, өй сіз мені қылмысқа итермеңіз. Қалай жасыруға болады?

— Әй, көкем, құлдығың болайын, өзің ғана біл. Бір соғымның менен.

— Бір соғым дейсіз бе? Соғым. Әй, тәуекел...

Арада үш сағат өткенде наркоздан есін жиған Сапар қасында сап-сары шақалақтың жатқанын көреді.

Өуелде қашпақтап жүрсе де, ауруханадан шығар кезде тағы дәрігерге кіріп, баланы ауылға алып кететінін хабарлайды.

Басында әншейін күлкі үшін басталып, соңында бір жетімек ата-ана мейіріміне ие болатын бұл әңгіме таза шындық.

Енді дәрігер сасып, қой, неғыласыз, деп түлкі бұлтаққа салған. Сапар ағамыз қайтпапты:

Жоқ, “іштен шыққан шұбар жылан” деген бар қазақта. Өкетемін. Сен енді балтай-шалтайды қой. Қағаздарын ретте. Мә, ақша. Жергөк, керек-жарағын ал. Өкетем!

Сол сары ұл, Сапар ағаның кенжесі, еркін де ерке, алғыр, айтқаныңды қағып алады. Кекілі желп-желп етіп жүгіріп жүр.

Бір қызығы келіншегі өуелі біраз бажылдап алып, қызық үшін емшегін Олжабайдың ауызына салса, ол титімдей алақаныман қағып-қағып қойып кәдімгідей сорп-сорп сорады дейді. Құданың құдіреті, емшектен сүт шығып кетіпті.

Кейін балдызының ойнағаны белгілі болғанда бауыр басып үлгерген Сапар ағамыз кенжетайы үшін шыр-пыр болып, “өзім тудым. Өзімдікі!” деп жан жуытпайды дейді.

Шындығы сол: қазақтың ыстық құшағы үшін адамзаттың перзентіне ешқашан жаттық жоқ.

Менің өгей енем

Мен әжемнің еркесі едім.

Анам әлденеге жұмсай қалса, мен үшін өзі істеп, мені жасырын “бар, ойнай ғой” деп, қашырып жіберуші еді. Бой

жете бастағанымда сиырға дейін өзі сауып, мен сауды деп өтірік мақтап отырушы еді, жарықтық. Сөйтіп, түк білмеген ерке күйімде тұрмысқа шықтым.

Құда түсіп, дүркіретіп тойымды жасап ұзатты. Күйеуім де өзім сияқты қызыл дипломды жас маман.

Тойдан кейін ұйқымды қандырып, түске таман керіліп-созылып өзер тұрдым. Тұрсам, шөй дайын. Үй оңаша. Енем екеуміз-ақ. Майысып, мөнерлеп “жас келін” болып шөйімді күйып отырмын. Енем сөз бастады:

Ел ертең-ақ саған айтады. Одан да өзім айтайын. Мен сенің өгей енеңмін. Екеуміз тату болмасақ ел құрыққа сырық жалғап, араға су жүгіртуге кіріседі, қарағым. Одан да менің өзімнен есті. Осы балалардың әкесіне бес баланың үстіне келдім. Балалардың анасы қайтыс болып, мен келгенде балаларды тума — туыстары бөліп алып бағып отыр екен. Осы сенің күйеуің он жаста болатын. Баланың кенжесі екі жарым жаста. Атаңмен тоғыз ай ғана отастым. Соқыршектің отасы қате жасалып, ай жарым ауруханалатып жүрдік. Отағасым көзі жұмылдарда қасына шақырып:

— Дәке, кешір мені. Дәл осылай болар деп ойламап едім. Еш қызық көрсете алмадым. Балалар өзіңе аманат, — деді де үзіліп кетті. Сол, бір ғана “Дәке, балалар өзіңе аманат” деген лебізі үшін азаматымның әр үйде жүрген балаларының басын бір үйге қосып жинадым, бақтым. Шамам келгенше анасы болуға тырыстым. Аш қылғаным жоқ. Жалаңаш қылғаным жоқ. Мүмкін өз туған анасындай мейірім шуағын бере алмаған да шығармын. Бірақ тырыстым. Саған да ене болуға тырысып бағармын. Сен де мені енем деп сыйлап, мені ұғуға тырыс. Мына сөздерді естіп отырып, жүрегімді аянып кернеп кетті. “Япыр-ай, өгей ұл-қызды маңдайынан сипап өсіріп отырған осы кейуананы ренжітсем атым Балзияш болмай-ақ кетсін!” деп, өзіме-өзім іштей серт бердім.

Қазір ойлап отырсам, енем сол кезде бар болғаны қырық алтыда екен. Ыссылау кісі еді. Істеген асым жақпаса апарып итке төге салатын. “Әй!” дегендегі үні төбеңе суық су құя салғандай болатын.

Бір күні кешке ұйықтарда “ертең сиыр саууды көр” деп ескертті. Таң елең-алаңда “балам, тұр” дегенді ести салсымен ұшып тұрып, әдеттегімше өтіріме жармастым.

— Мал өткір иісті ұнатпайды. Одан да қолыңды сабындап жу! — деді әмірлі үнмен. Бір халат пен орамал ұсынды.

Тездетіп киіп, үнсіз соңынан ілестім. Енемнің сауғанын қызықтап қарап тұрмын, оп-оңай сияқты. Кешкі сауымды және көрсетті. Тек үшінші күні “мә, енді өзін сауып көр” деп, шелегін берді. Ол кісі сауғанда оп-оңай еді... Ал менің саусақтарым қарысып, сүтім пашырап, әбден берекем кетпесі бар ма? “Мал көп өзгерісті ұнатпайды. Тек осы киіміңмен жүргенің дұрыс” деп ескертті. “Желінді қақтап сау. Сүті қалып қалса — ашиды. Онда малдың емшегіне жара түседі”. “Кешкі сауымға саусақтарың әлді болуы керек” деп, бірден сауғызбай әбден төселгенше баулыды.

Мен де біртіндеп “супер келінге” айнала бастадым. Енем менімен ақылдасып отыратын дәрежеге көтерілдім.

Кенже қайным үйленіп, жұмыс бабымен Көкшетауға еншісін алып көшті. Енем бірге кетті. Менің үлкен қызымды бауырына басқан-тын. Ол да бірге кетті. Жиі араласып, барып-келіп, қыдырып тұрдық. Қызымның жасы мектеп жасына жеткен жылы да еліне қыдырып бардық. Бұл кезде қайнымның өз қыздары да едел-жедел өсіп қалған еді. Екеуі бір қуыршаққа таласып төбелесе кетпесі бар ма? Сіңлісі, титімдей қыз да келіп, ол да менің қызымның шашына жармасып, өзінше болыстық жасап жатыр. Мен өз қызымның құйрығынан ондырмай ұрдым. Келін де өз қызын шапалақпен аямай тартып жіберді. Екеуі жылап екі жаққа кетті. Бір сағат өтер өтпесте екеуі тату-төтті ойнап отыр. Сосын екеуін екі қолтығыма қысып алып, өрмелеп жабысқан құрттай қызды тіземе қондырып, татулық туралы ертегі айтып бердім. Өйтсе де енеме:

— Баланы алып кетем. Биыл бірінші сыныпқа берем. Өзім оқытам, — дедім. Енем өкпелеп теріс қарап жатып қалды.

Келесі жазда және қыдырып бардық. Барсақ енем ауырыңқырап жүр екен. Ол кісіні өзімізбен бірге алып келіп емдеттік. Содан өле-өлгенше өзімнің қолымда тұрды. — Апа, былтыр мен қызымды сен үшін алып кеттім. Бала неме төбелеспей тұра ма? Сол кезде сен қайсысына болысасың? Кімге болыссаң да сенікі дұрыс болмай пығады ғой. Жігерің құм болмай ма? — дедім.

Енем ойлашып отырып, отырып: “сенікі дұрыс екен” деді.

Өмірден өтерінде бір айдай төсек тартып ауырды. Оңашада күңіреніп:

— Ай, Құдай-ай, не жазығым бар еді? Нені дұрыс істемеп едім? Бар арманым — жетімдерді қатарға қосу болып еді ғой! — деп, таусыла сөйлеп жатыр екен.

— Апа, маған бірдеңе дедің бе? Естімей қалдым, — деп, жорта естімегенсіп қасына жақындадым.

— Жай, әнпейін, — деген сабырлы үнін естіп, көңілімді бірледім. Апам көп уайымдап, жүйкесі жұқармасын деп әдейі сөзін бөлгенімді байқамады. Не байқатқысы келмеді.

Е, шырақтарым, өз балаңа жақпай қалатын қатыбас заманда үкіметтің жұмысымен жағаласа жүріп, бес бірдей жетімді тәрбиелеп қатарға қосу, оның бөріне жоғарғы білім әперіп, әр қайсысын үйлендіру деген оңай шаруа емес! Өне, менің өгей енем дәл сондай алтын адам! Сол кісінің баулуымен әулеттің ендігі енесі мен болып отырмын. Өзімнен кейінгі екі ұл мен екі қызға “командир ене” атанып жүріп жатырмын, — деп, Балзияп жұмсақ күлімдеп қойды.

Міне, енді қайнымның қызын ұзатып, сонау Қызылордадан Алматының Кеген деген селосына беттеп келеміз. Бар жол — жоралғысын жасап, түгел жасауымен ұзатып алып келеміз. Қазақты қазақ етіп, ұлт етіп ұстап тұрған осы салт — санасы ғой. Енді оны мына жастар жалғастырсын. Үлкендерден үлгі алсын.

Өңі жас, сөзі байсалды ана кеудесін кере ер Алатауға маңғаздана көз салады.

Әманда жолың болғай елімнің ардақ АНАЛАРЫ.

Кекшіл қатын

Көк долы Қанымша кемпірдің ұлы қыз алып қашты.

Бірінші жолы баласы үйленгісі келетінін айтқанда:

— Өскерден келгенің жаңа, қайда асығасың! — деп, дүрсе қоя берді.

Екінші жолы:

— Әй, жүгірмек, ана апаларыңды байға беріп алайың әуелі! — деп тиып тастаған.

Бүгін түскі асқа келген Айбек қолына қомақты ақша ұстатып:

— Мама, кешкі жетіде келініңді алып келем. Қанымша деген атыңа сай келетіндей шапсуыңды дайындап қой! — деді де, шығып кетті. Енді Қанымша өз атын атап ойбайласа да еститін құлақ жоқ.

Қап, мына атаңа нәлетін-ай! Өкесі марқұм жуас еді. Тегіне тартып кеткен-ау шамасы... Қап, атаңа ғана... Қой, дайындалайын, — деп, орынынан сүйретіле тұрып, дастарханын жиды. Алматыдағы екі қызға телефонмен ұрсып, кешкі жетіден бұрын үйге жетіндер, — деді. Көрші ауылдағы келіндеріне үйіп-төгіп тапсырма берді.

Ара-арасында өткен күндеріне ой жүгіртіп қояды. Өзінің мектепте екі жыл достасқан жігітіне өкпелеп, осы шалына қашып кеткенін есіне алды.

Жандай құрбысы:

— Әй, сенің жігітің Алматыдан келген бір сұлумен киноға барыпты.

— Әй, сенің жігітің опасыз екен. Өлгі қызға жабысып, жұрт екеуің әдемі жұп екенсің десе мәз болыпты.

— Әй, сенің жігітіңді сол қызды автобусқа шығарып салып тұрған жерінен көріп қалдым. Ол саған айтып қояр деп қорыққанынан басқа көшемен кетті.

Қазір ойлап отырса, өтірік намыстанбай, босқа кектенбей мәнісін өзінен сұрап алуға болатын -ақ нәрсе екен. Ал онда көзіне от көрініп, бірінші киноға шақырған жігіттің етегінен ұстап, яғни құрбысының немере ағасына қашты да кетті. Сөйтп, жігітінен “кегін алды”. Ұл да туды, қыз да туды. Бесінші баласын “қан қысымыңыз жоғары” деп, ауыл перзентханасы қорқып аудандық ауруханаға жіберді. Сол жерде босанып және емделіп жатқанда қасындағы тұмса жас әйел босана алмай көп қиналды. Ақырында жатырды жарып алған ұл бала аман қалғанымен жатырды алып тастауға тура келді. Жаны қиналып, екі дүниенің арасында жатқан жас әйелге Қанымша су өперіп, жастығын түзеп, оның “жарынан хабар алмай шіреніп жатқан байына” сыртынан ұрсып жүріп білгені: сотты болып жатыр екен. Совхоздың отыз шақты қойын қасқыр тамақтап кетіпті. Жоқ, әрине, зоотехник киналы емес. Қанша жерден “биыл қасқыр қатты. Мылтық бер десе” де, “ана қағаз керек”, “мына қағаз керек” деп аудан мен облыс арасында сандалтып қойған чиновниктер киналы. Әйтпесе бір сүйсе осының байы сүйсін. Жақсы жігіт. Аты...

— Аты кім? — дауысы шыңылдап шықты. — Фамилиясы кім?

Үнін қожыратпай жинап алуға тырысты. Әйелдің күйеуі мұның бұрынғы ғашығы болып шықты. Беті көкпілденіп

Қанымша қанын ішіне тартты. Көзінде шыңылтыр кек ойнады. Қап, бөлем! “Мен десе жанын береді”... “Сүйеді” деуін қарашы мына қаншықтың! Мен былай қатырайын. Сүйеді деуін!!! Сен қатынның енді жатырың жоқ. Ол енді өлсе де бала сүйе алмайды. Фамилияңды жер бетінен құртайын, бөлем! Қызымды бұған беріп, ұлды өзім өкетейін. Медбике, дәрігерлерді сатып алсам... Бұл естанды халде жатыр. Баласын әлі көрген де жоқ. “қателесіппіз. Қыз екен. “Жаңсақ естігенсің ғой” десін.

Айбекті солай алған. Емшек сүтін бергенімен аналық мейірімін бере қоймады. Жұмыстың ауырына, қиынына салды. Бірдеңе сұраса “соны да білмейсің бе?” деп жасытып отыратын. Баласы өз ақылына көп сүйенді. Ұмтылып, саналы азамат болып жетілді. Ал сол асыранды ұлы өзінің туған қызын келін қылып түсіргені...

Тойда Қанымша кемпірді біреу алмастырып кеткендей “жібек мінезді ене” болып шыға келді. Өуелі, ел таң қалды. Япырмай, келін ененің топырағына тартады деуші еді. Мынау одан да асып түсті. Тура жас кезіндегі өзіл Пай-пай! Өне бір қасын секіртіп жіберетіне дейін аумап қалған. Сен де жас кезінде дәл осылай аяғыңды кербез басатынсың!

Қанымша келініне елжірей қарайды. Еее, ел қайдан білсін? Кек қуам деп жүріп өз құрсағынан шыққан қызынан айырылып қалғанын кеш ұқты. Енді көрем деген ой үш ұйықтаса түсіне де кірмеген.

Ел “құдасы осы ауылдың ұланы болғандықтан пікірі өзгергені шығар” десті. Құдағиы: “мен босанғанда көмектескен осы кісі болатын” деп мәз. Күйеуіне назданып қайта-қайта айта береді.

Ал Қанымша болса өз жатырынан шыққан ұл-қызына қимайтын төтті сөзін кенже ұлдың келіншегінен аямайды. Қанша түрлі қарғысты ести-ести жауыр болған құлақтары тыншығанға олар да мәз.

Кіші қыз: “Шіркін, менің болашақ енем мені осылай айналып-толғанып отыратынына көзім жетсе, қазір-ақ күйеуге тиіп кетер едім” деп айтып салды.

Махаббат деген не өзі?

Салтанат бақытты қыз. Алыс түкпірдегі ауылдан үлкен қалаға келіп бірден еш қиындықсыз жоғарғы оқу орнына

түсіп кетті. Және оқуын бітірсімен дәл сол қаладағы әдемі мекемеде бірден қызметке тұрды. Бір бөлмелі пәтерге де еш қиындықсыз қол жеткізді. Бәрі дұрыс-ау...

Биыл жасы отыздың бірінде. Қыз атына “кәрі” қосылды. Ал Салтанаттың мұны мойындағысы жоқ. Бірақ уақытты тоқтату қолынан келер ме? Негізі Салтанаттың өле сүйген жігіті бар. Бар ғой...

Ең бірінші осы мекмеге келген күні болатын. Есік жақтағы ағаш ұнтағынан тығыздалып, сыртынан жалтыратып лак жағылған әдемі столға ие болып көңілі тасып тұрған кезде ішкі кабинеттен келбетті бұйра бас жігіт шыға келді. Қыз көзін тайдыра алмай қалды. Бейне бір қап-қара тұңғиық көз түбіне тартып өкеткедей. Жігіт те қатып қалған. Екі көз магниттей тарс жабысқан Бір оң, бірі теріс зарядтар секілді. Жабысқан да қалған. Құмарлық емес. Өуестік емес. Бейне бір табиғаттың тылсымы — түсіндіруге кедмейтін магниттік полюс.

Содан бері неше жыл өтті. Кездесе қалса екі көз магниттеле кетеді. Содан әрі еш әрекетке барған емес. Не ашылып сөйлесіп көрген емес. Екеуі тек қана бір бірінің төбесін көріп жүргеніне мәз. Не артық сөз жоқ. Неше жыл?

Қазір ол тікелей бастығы.

Кеше бәрін өзі бүлдірді.

Екеуі іссапармен Астанаға барған. Екі кісілік номерде түнеген. Әдейі емес. Орын болмады. Салтанат өз сезімінен хабар беруге ең қолайлы сәт дәл осы күн деп шешкен. Сөйткенде...

Масқара-ай! Ойласа, жерге кіріп кете жаздайды. Жылады. Ызalandы. Кектенді. Біраз уақыт өзіне-өзі ұрсып, түте-түтесін шығарды. Енді сол жігітті иттің етінен жек көріп отыр.

Япыр-ай, бұл не болды?

Өзі емес-ау, тек Салтанат емес-ау, бүкіл әйел затына кесек лақтырғандай бұл не қорлығы? Құшағына өзі кіріп тұрған қызға махаббат туралы философия соққаны қалай?

Не деп еді өзі?

Көмпит сұраған жас баладай етіп, мұның басын төсіне қысып алып, өнеге айтатындай соншалық кім өзі?!

“Махаббат дегеніміз жастық шақта гармондардың шектен тыс бөлінуі дей ме-ау, сол алланың берген сыйын бағалай біл дей ме-ау, сезім деген көңіл ұшқыны дей ме-

ау... Сөнуі оңай, тұтануы оңай, ал жануы — лаулауы өзіңе, тек өзіңе ғана байланысты дей ме-ау... Сезімін ақылға билетіп, сабырқылса әрі кетсе бес-алты жылда сезімін өзі-ақ жеңіп шығатыны рас дей ме? Сезімге ақыл қарауыл болмағандықтан қоғамда азғындық көбейіп тұр деп...” Бұл көз жасына ие бола алмай, далбасалап:

— Сенен, сізден бала туып алсам... — деп мінгірледі. Сонда жігіт жаңа ғана тарс құшақтап тұрған басты кеудесінен итере салды.

Үнсіз қалды.

Бұл жігіттің үйленгеніне неше жыл өтсе де баласы жоқтығын, ұрпақсыз екендігін есіне салғанына өкінді. Не пара? Айтылар сөз айтылды. Енді оны қайтара алмайсың.

Екеуі екі төсекте тырс етіп үн шығармастан таңды қарсы алды. Жұмыстарын үнсіз атқарды. Екеуі де бейне бір робот сияқты. Кеудеде жан жоқ. Сезім жоқ. Тек көздер қағазға тесілген. Кешкі поездбен Алматыға жетті. Енді тек арыз беріп бұл жұмыстан кетіп қалу керек. Кету. Жоғалу. Оның көзіне көрінбеу. Қарасын батыру. Басқа ой жоқ. Ештеңе оойлай алмайды. Ойлай алатын басы өзінікі емес сияқты. Тек кету. Кету.

Бүгін тұңғыш рет жұмысқа бармады. Өмірінде бірінші рет. Бәрібір ерте тұрып алған. Жоқ, дұрысы ұйықтай алмады. Айнаға қарамады. Сөнденбеді. Кім үшін? Не үшін? Енді жігітті емес, өзін жек көре бастады.

Берін өзі бүлдірді.

Осы шет елдік киноларда кейіпкерлер қалай ғана өз дегенлерін жігітке істетеді? Әлде ол жігіттер басқаша ойлайды ма? Жарайды. Солай-ақ болсын. Махаббат бес-алты, мейлі он бес жыл өз уысында ұстасын. Шынымен, сосын ол, әлгі махаббатты айтам, қайда кетеді? Неге лапылдап жанып, бірінсіз бірі тұра алмайтындай болған жастар бірімен бірі бет жыртысып айырлысып жатады? Неге? Шынымен сол “гормондарды” сана басқара ала ма? Басқару не үшін керек? Салқын санаға бағына берсе өмір жалғаса ма?

Ойы ештеңеге тұрақтамаса да бірдеңелер ді ойлай бастаған Салтанат түнімен өпін екі көзінен алып, жылаудан сығырайып кеткен көзіне мұз басты. Әбден кеш түскенде есік қаққан кісінің кім екенін де сұрамастан делсал күйде аша салды. Қызыл халатының ерсілеу ашылған омырауын

сол қолының сүйрік саусағамен қымтай түсіп, сұраулы жүзбен үнсіз тесіледі.

Лыш етіп ішке тез кірген бөкене бойлы сұлу келіншек: — Сіз Салтанатсыз ба? — деп сұрады.

Қапелімде бұл кім екенін есіне түсіре алмай, төбесінен төне қараған күйі ысырылып, атын атап келген қонағына жол берді. Келесі сәтте оның өз бастығының, яғни өзіне махаббат туралы философия соғушының әйелі екені санасына жеткенде құлап қала жаздады.

Енді Салтанат не істер екен? Сіз не дейсіз?

Алланың құдіреті

Өлік күткен ауыл жым-жырт. Жаназаның малы әлдеқашан сойылып қойған. Табақ-табақ бауырсақ та пісіп дайын тұр. Үсті басы топырақ-топырақ Сұлтанәлі маңдайын мыж-мыжы шыққан кепкасымен бір сүртіп тастап:

Жеңеше, айраның бар ма? Нәзіраның “окобын” қазып келдім! — деп шіренеді.

Бұл — делқұлы еркектің көр қазып келгендігін хабарлаған түрі. Оның ерсі сөйлеген өнербақан мына қылығына не күлерін, не ренжірін білмеген Хадиша үнсіз бақырайған күйі айран құйылған сапар кесені қолына ұстата салды.

Иә, Назира марқұм көп ауырды. “Мына күннің ыстығында мәйітті одан әрі қинамай тезірек жер қойнына берейік. Обылыс орталығынан ауылға жеткенше де ойдай жер, көрі қазулы, дайын тұрсын” деп ұйғарған ауыл ақсақалдары. Астаулы машинаның бортына жоңышқаны көпірте салып, құрым киізін жөне алып таң қараңғысында жолға шыққан сүйекшілерден әлі хабар жоқ.

Мылқау кинодағыдай үн шығармай өркім өзіне тиесілі тірліктерімен айналысқан ағайын-тума, жекжаттың әр қайсысына бір жаутандаған он бір жасар қыз бала тұнжыр көздер тұңғыығынан бір жылылық дөметеді. Бұл — Нәзіраның тұңғышы Гүлмира. Өз анасы, яғни балалардың әжесі қайтыс болған кезде бірінен бірі кіші үш ұлды Нәзіра өз қолынан мектеп -интернатқа өткізген. Бар өмірі ауруханамен өтіп жатқан ана үшін бұл бір шешім еді.

Күн кешкіріп барады. Жан біткен үнсіз баяу ғана қозғалып, тірлік қамын жасауда. Тіпті, қара жолдың бойындағы май топырақтың шыңының өзі өте баяу кілкіп жайыла түсіп жерге ауыр жайғасатын сияқты. Жаңа ұйып

келе жатқан айрандай ап-ауыр тыныштықты кенет титімдей қыз Гүлмираның бозторғайдай шырылдаған нәзік үні тіліп түсті.

Әуелі көрші албардағы далада жер ошақ басында бауырсақ пісіріп жатқан жеңгесінің ожауына жармасты:

Мамам тірі! Пісірме бауырсақты! Ол өлген жоқ! Пісірме деймін!!!

Сосын келесі шарбаққа асылып:

Мамам тірі!!! Ағалар қаладан келді! — деп, ары қарай жүгіре жөнелді. “Тірі!” деген шыңылтыр үн құлақ жарғағында жаңғырығып, өлі ештеңені байыптай алмаған ауылды дүрліктіріп жіберді.

Бейне бір мылқау киноға кенет музыка дыбысы қосылғандай тіршіліктің қазаны қайнап сала берді. Шешесін ажалға қимаған тіп-титімдей қыздың осы хабары шындық болғай-ақ деген жалғыз тілектің үстіндегі ауыл тайлы-таяғы қалмай енді қазалы үйге қарай шұбырды. Таң атқалы өлімнің тылсым құпиясының уысында шала жансар талықсыған тіршіліктің тамырына лезде қан жүгіріп, жан бітіп қоя берді. Шынымен мына жас өлімге келісе алмай отырған ауыл Алланың мейірімі түсіп, жоғалтқанын қайта тапқандай жүздері нұрланып, ауыздар сампылдап, қолдар сермеленіп, аяқтар сыпылдап сала берді. Қазақы қалжыңға қарқылдай күлгендер көбейгенде тіпті ауаның иісі де өзгеріп кетті.

Сөйтсе, сүйекшілер үлкен қаланың барлық мөйітханасын аралап, Нәзираның денесін таппай дал болмай ма? Уақыт болса зымырап өтіп жатыр. Ақырында ішіндегі жастау біреуі тұрып:

Ау, бұлай босқа сандалғанша Нәзираны емдеген онкологияға барып, емдеген дәрігерінен неге сұрамасқа? — деп, ат басын солай бұрмай ма.

Аумаға ат шаптырым аурухананың мөйітханасының ауыр иісі қолқаны қабады.

Іздегендерің мынау ма? — деп, өліктің бетіндегі ақ жайманы сыпырса, ауыллы аза тұтып отырған Нәзира екең тірі, наркоздың уыты қайтқан соң, қызара бөрітіп, денесі қызыл терге шомылып жатыр екен.

Мұны көрген дәрігері әйелді дереу каталкаға салып алып, зіркілдете сүйреп, ең жоғарғы қабаттағы жан сақтау бөліміне ала жөнеледі.

...Бәрі де сонау бір жылы күйеуі мас болып келіп, келінпегінің ішіне селебе пышақты бойлата сұғып алғаннан басталған. Зақымдалған ішек дұрыс тігілмеді ме, әлде таза жуылмады ма? Операциядан операция жалғасып, ауруға ауру жармасып, он сегіз рет тілгіленіп қайта тігілген қырық құрау қарынға соңғы рет наркоз берерінде Назира:

Әй, байқа! Көп беріп қойып, оянбай қалып жүрмейін. Балаларым жетім өспесін! — деп ескерткен.

Кейін есіне алғанда сол барзақ дүниесімен екі арадағы сезінгенін былай суреттейді: “Ұзын-ұзын бітпейтін дәлізбен жүріп келем. Оңға да, солға да есіктер қалып жатыр, қалып жатыр. Ешқайсысына бұрылғым келмейді. Тіпті есікті ашып шақырғандарына да қайғырылмаймын. Бар есіл дертім — сонау дәліздің аяғындағы тік ашылған есіктен саулап тұрған апшақ нұрда! Соған жетсем деген бір ғана арман. Тек ең соңғы бөлмеден бір жылаған жас сәбидің үніне құлақ тіктім. “Қой, шешесі келгенше жұбата тұрайын, сосын да апшақ сәулелі есікке үлгерермін” деп ойладым.

Сөйтсем, жер бетіндегі тірлігім әлі бітпей ұстап қалған екен ғой,” — деп күледі Назира. Сүйекшілердің қаладағы бар мейітхананы шарлап мені кеш табуы бір себеп. Егер ерте тапса, сол ес жимаған күйімде арулап көме салар ма еді? Тіпті ауылға жеткенде жаным шықпағанын сезсе де, қаладағыдай жедел көмек көрсете алмас па еді? Ақыр аяғы делқұлы Сұлтанәліге шейін “көр қаздым” деген сөзді айтқызбай тұрған Алланың құдіретін көрмейсің бе?

Мені өлімге қимаған туған аулымның, ұл-қызымның тілегін Алламының сыйлағаны шығар?! Бір құдіреттің бары шын!!!

Көрдің бе, мен қазір қызымды құтты орнына қондырған бақытты анамын. Енді ұлымды үйлендіру қамымен Алматға келіп отырмын, — дейді бақыттан жүзі бал-бұл жанған Нәзира.

Иә, бұл Алланың құдіретіне шек жоқ қой!

Жылаудың да түрі бар

Соңғы кезде Эльмира жылауық болып алды. Ең алғашқыда ол күйеуі кетіп қалғанда жылаған. Бірақ онда дәл осылай жыламаған сияқты. Жылады, өрине. Күйеуіне долданып жылаған. Туыстарына ашуланып жылаған. Солар еді ғой күйеуін “жетім өскен” деп, “некесіз туылған”

деп, “тексіз” деп... Ол кезде Эльмира сұмдық ақылды еді, “өке-пешені ешкім жанына байлап жүрмейді”, “тегіне көже құйып ішем бе?”, “өзім ақ некемен тисем болмай ма?” деп бәріне тойтарыс берген. Енді сол өздері жақтырмаған күйеу кетіп қалған-да табалаған тағы солар. Жыламай қайтсін-ау! Жыламай енді қайтеді?

Сосын құрбысы Гүлсім бір кісімен тағыстырғанында қорланып жылаған. Өзінен әжептәуір үлкен. Үсті-басы темекі мен арақ сасиды. Жоқ-ау, ауызындағы сасық иістің арғы асқазаннан келген адам төзгісіз сасықтығынан жиіркенгені сондай, екі күн бойы екі бөлмелі пәтерін желдетумен болды. Өз бағасының соншалық түскендігіне, сол біреуге өзін теңестірген тағдырына ызаланып жылаған.

Күйеуі осы құрбысын басынан-ақ жақтырмады. Гүлсім демейтін, “күлсүм” деп сұңқитатын. “Тілім келмейді. Сендер сияқты интеллигент емеспін. Қара табан жұмысшымыз ғой” деп, өтірік ақтала салатын.

Сол кеткен күйеуі туралы “вокзал жақта көрдік” дегенді ести сала іздеп барған. Жерге қырбық қар түскен қарашаның қара суығында көдімгі қоқыс салатын темір контейнерге арқасын сүйеп, басы кеудесіне жансыз салбыраған күйі отыр екен. Ұйқыда екені, ояу екені белгісіз. Алғаш көзі түскенде “байғұстың екі өкпесін суық қармап қалды-ау, түнімен осы жерде отырды ма екен?” деп, аяп кетіп, тұрғызуға өрекеттеніп көрген. Еркек ештеңе сезер емес. Талтайып отырған шалбардың ауы су-су. Сасық иіс мұнкіп тұр. Эльмира бұрылып кетті. Айналада ешкім болмаса да “ешкім көріп қоймаса екен” деп, өз-өзінен қуыстанып, тез-тез адымдап, бұрылмастан кете берді.

Сол жолы үйіне жетіп ағыл-тегіл жылағаны — өзін аяғаны.

Бірақ, ол жылау да дәл осылай өкініш, мұң, шерге тола болмаған шығар-ау! Енді қайтсін-ау, кімге шағынады? Кім мұның мұңын ұғар?

Жеті жасар Қайратын далаға ойнауға жіберіп, есікті іштен бекітіп алып, қабырғаны тырмалап ал бір боздасын келіп, зарласын келіп... Жыла, байғұс Эльмира, мүмкін көкірегіне жиналып қалған запыранын бір шығарып алар.

Қазір, дәл осыдан он бес минут бұрын Қайраты қуанып, қолын созып тұрып:

— Мә, мама, кондуктор апа сұрамады, мен бермедім. Енді осы ақшамен ертең мектепке барамын, — деп, жиырма

теңгелікті ұсынғаны. Анасын қуантуға тырысқан сәби көңіл-ай! Анасының ақшасы ештеңеге жетпейтінін көріп жүрген бала жол пұлын өзі тауып келгендей мез болғаны-ай...

Эльмира тілін тістеді. “Кондукторды алдағаның қалай?” деп, ұрса алмады. өз шешесі құсап: “ақшаны тауып алсаң да иесіне апарып бер!” деп талап қоя алмағанына, жоқ-ау, талап қоя алмайтынына қамығып, торығып, тарығып жылады. Намыссыз, пайдакүнем ұл тәрбиелеп отырғанына жылады. Ертеңгі күні не болады деп жылады. Нағыз жүрегі қан жоса болып жылағаны да осы шығар?! Осы!!!

Бар сырын ақтарып салып жүретін ақ көңіл көршімді ойлап қойып, мұрынымның астынан ыңылдай өндетіп дастархан жасап жүр едім, Эльмира кіріп келмесі бар ма? Үстінде денесіне шап-шақ ажарын кіргізіп, мүсінін ашып тұрған жолбарыс жолақты қымбат костюм, аяғында әсем туфли, шашы да сәнді... Көзіндегі жаркылды, жүзіндегі нұрды айтсайшы!!! Ба, қасында күйеуі! Оның да үстінде қатқан қара костюм, галстук. өзі жұмсақ жымияды. Осынша өзгеріске ауызым ашылып, есім кете қарап қалыппын. Менің есімді шығарғанына өздері де мез. Екі жағымнан қаумалап, жарыса сөйлеп жағдайды түсіндіріп жатыр.

— Сіз сол жолы “жедел жәрдем” шақырып, мені ауруханаға салғаныңыздан кейін ұзақ емделдім. Қайратты, ұлымды, нағашы әжесі өкетті. Мұны ғой баяғыда өзім қуып жібергенмін. Ауруханадан қаңыраған үйіме келіп, менірейіп не істерімді білмей отырсам, жетіп келіпті. Қасына ілестіріп алған әп-әдемі орыс келіншегі бар. Бір сөзін ұқсам, бір сөзін ұқпаймын. Жаман ойым — осы екі бөлмелі үйді бөлейік, мен орыс әйелмен тұрам дегелі келді ғой деп қоям. Ал, ол құрмағыры менің асты-үстіме түсіп, жан-жағыма көпшік қойып, басымды көтеріп әуре. Тап бір баяғы заманның тоқалы сияқты.

Енді күйеу бала сөйледі:

— Эльмираның сондағы түрінен шошып, тілім байланғандай болып тұрсам, Надя ас үйде нан да жоқ екенін байқап, мені дүкенге жұмсады.

— Мен болсам, — екеуі мені ұрып өлтіргелі жүр ме деп шопшым.

— Ой, төтей, мен сол кеткенде Соня дейтін кемпірдің моншасын жағып, бір қысты сонда өткіздім ғой. Кіп-

кішкентай шоланында жаттым. Бір күні Надя мені көріп, маған емделу керектігін айтып қоймады. Өзі дәрігер екен. Простатиттен емдеп шығарды. Тибет медицинасы деді. Көп нәрселерді үйретті. Сонда жүріп ақша табуды көрсетті. Есімді жисымен ұлымды көріп, иіскеп кетейін деп келсем, Эльмираның түрі кісі пошығандай.

— Кейін Надямен дос болып кеттім. Соның үйретуімен жұмыс істеп жатырмыз. Төте десе, менің бұл өмірден ұққаным: өзін қандай болсаң, өмір сондай екен. Жылай берсең — құри бересің! Ал күле білсең — өмір саған өз паттығын ұсынады екен. Сіз мен келген сайын “ізденген жетер мұратқа” дегеніңізде, “осы кісі құрғақ ақыл айта бергенше сұраған ақшамды беріп, тез қайтармай ма?” деп, ішімнен қыжыртып отыратынмын. Енді, міне, сіздің сол сөзіңіздің шындығына көзіміз жетіп, өз қуанышымызға сіз де қоса қуансын деп келіп отырмыз. “Өмірің өз қолыңда” деп айта беруші едіңіз, соны іске асырдық! — деп, Эльмирам ақсия күледі.

Шайқалған шаңырақ

Шолпан арызын кімге айтарын да білмейді. Кіналыны іздегісі де келмейді. Тек білері — екі ұлының әкесіз өсіргісі келмейтіні. Себебі ұл ғой. Ер баланы тірі әкесі тұрғанда оқшау қалай тәрбиелейтінін түсіне алмайды. Егер өліп қалған болса әке рухымен, әке атын аңыз етіп дұрыс тәрбиелер едім-ау деп те ойлап қояды. Әрине, өз жағдайы тамаша. Өте тамаша.

Әйтсе де Шолпан өз әңгімесін өзі айтсын.

“Бұл әңгіме біз сонау шаңырақ көтергеннен бері бықсып келген.

Өзім сонау Маңғыстау түбегінде туып-өстім. Украйнада, Киев қаласында жоғарғы білім алдым. Сонда оқып жүріп өмірлік жар таптым. Солтүстіктің жігіті. Анам мен жеңгелерім қолдан той жасап ұзатты. Әкем марқұм жол апатынан қаза болғанда баланың үлкені 18-де, ал ең кішіміз алты жаста едік.

Анам бөрімізді еркелетіп өсірді. Әкесі бар баладан кем қылмады. Оқимын дедім, оқытты. Тұрмысқа шыққан жылдары анамды, бауырларымды қатты сағынатынмын. Анамның аялы алақанын іздеуім заңды нәрсе деп ойладым. Перзенттік парызым ең болмаса өзін сүйетіндігімді сездіру, сезіндіру шығар дегенмін. Сондықтан сәбиім жастан асқан

кезде туған үйіме қыдырып барып келуге рұхсат сұрадым. Мезгіл жаз айы еді. Бұл сөзіме ата-енем төбе шашы тік тұрды. Бірден қатты айтып бетімнен қайтармақшы болды.

Атам ел билеген, сөзінің салмағы бар үлкен кісі.

— Шырағым! — деді зілдей салқын үнмен: — бір жүрекке екі тілек сыймайды. Бір ғана тілекпен бол! Сенің үйің осы! Ешқайда бармайсың! Екі жарылуға жол жоқ! Ешқайда да жібермеймін!

Бірақ мен өзімше шештім. Ол бұйрыққа көне алмадым. Ұлымды көтеріп алып барып көршімнен “төркініме барып келген соң қайтарып бермекші болып” қарыз алдым. Менің алған бетімнен қайтпайтын сыңайымды көрген соң енем басқа тактикаға көшті. “Төркінің не тасып бара жатырсың?” деп шу шығарды. Жолға жиналған сөмкемді шашты. Не тапсын — бар болғаны баламның ползункилерінен басқа түк те жоқ.

Мұның ешбірін анам мен інілеріме сездірмедім. Олардың мен барғандағы қуанышын көрсең ғой! Мен де сол сезімнен нәр алып отбасыма үлкен рухани күшпен оралдым да қызметке кірісіп кеттім. Қарызымды қайтардым.

Арада жылдар салып екінші ұлыммен үйде отырған кезімде елден хабар келді. Кенже бауырым үйленбекші екен. Тағы ата-енемнің ығына жығылуға ешбір негіз көре алмадым. Әрі баланың кенжесі. Онсыз да менен ешқандай көмек көріп жатқан олар жоқ, “тек төбе көрсетіп, апа-жездесі бар екен дегіз” дегеннен басқаны олар да айтып отырған жоқ. Екінші жиендерін көрсетпекшімін, нағашыларына таныстырмақшымын.

Тойдан мол сәлем-сауқат көтеріп, көңілім өсіп отбасыма риза сезіммен оралдым. Бөрі үлкен үйде жиналып мені күтіп отыр екен. Өкелген сыйлықтарымды бөрі көретін болды деп қуанып кеттім. Бірақ әңгіме қысқа қайырылды. Атам:

— Келген жағына ізінді суытпай кері қайт! — деді, жүректі қарып жіберердей салқын үнмен.

Түсінбедім.

Бұрын, інілерім жас кезінде мен соларға, төркініме тасып зияным тиер деп қорықсын. Сондықтан рұхсат бермеген шығар? Ендігісі не? Інілерім бір-бір мамандықтың иесі, бір-бір отаудың иесі. Өз қолдары өз ауыздарына жетті. Міне, мол етіп сәлем-сауқатын да беріп жіберіп жатыр. Абысындарым қарғадай шулап, ата-енем ұрсып, ұлардай шулап жатқанда мен ұрланып күйеуімнің бетіне қараймын. Ол салмақты. Тұнжырап төмен қарап отыр.

— Сен кет! Бұған басқа әйел әпереміз! — деген кезде басын изеп қана қойғаны болмаса ештеңе деп жақ ашпады. Сонысынан дәмелендім де, оңашада өзінің сүйетінін айтар деп онша үмітім үзіліп торықпастан өз отауыма қайттым. Өз ойым: “екеуміз тату болсақ болмай ма, үйіміз бөлек, көп болса сирек араласармыз” деп, өзімді өзім жұбатып келемін. Үйге кірген соң “мен жоқта сенің басқа келіншекпен әуей болғандығың рас па?” деп наздансам, күйеуім бір жалаңаш әйелдің суретін суырып алып:

— Сен кеткен күні үйге кіргізіп алдым. Еркек емеспін бе? Қалай шыдап жүрем? Және сен кеткен сайын үнемі осылай істеймін! — деп, қар-р-рап тұр.

Мен жүрегім соқпай қалғандай меңірейдім. Ал керек болса! Содан екі күн, екі түн жыладым. Қызғаныш. Өкпе. Реніш. Дәрменсіздік. Құлазу. Торығыу. Әйтеуір, азар алла деп, бойымды жинап әрекет істеу керегін ұқтым. Ата-енеме бардым.

— Немерелеріңіздің бетінен сүйіп қалыңыздар. Мен кеттім. — дедім. Деуін десем де әлі әлденеден дәмелімін.

Жоқ, енем ұлдың үлкенін алып қалды да, өзімді желкелеп қуып шықты. Есіктен шығысымен мен қасіретімнің қалындағанын ұқтым. Бекзатым қолымда шырылдайды, Асхатым үйде зар жылайды. Шашым кеткен жайылып, уын-дуыны шыққан. Көп этажды үйдің мұздай суық дәлізінде шын жынды кейіпте мен тұрмын зар қақсап... Есікті тоқпақтап жатып, балама қолым ілікті. Мен Асхатты бері тартамын, енем әрі тартады. Төбелесіп жүріп баланы шығарып алдым-ау. Балам шықты. Байпағы іште қалды. Өз етігімді шешіп балама кигіздім де, ақ қар көк мұзда вокзалға жалаңаяқ тартым.

Жолда жүрегі жұқа адамдардың көмегімен еліме жетіп алдым. Өз еліме жеткен соң өзім оқыған мектепке жұмысқа орналасып алдым. Бас аяғы бір жылда жақсы жақтарыммен көріне білгендігімнен шығар мектептің оқу ісінің меңгерушілігіне тағайындалдым. Мектеп директоры, бұрынғы өз ұстазым: “мен зейнеткерлікке шыққалы жүрмін. Келгенің дұрыс болды. Сені өз орыныма ұсынып кетемін. Менің ұсынысыммен аудандағылар санасады” деп отыр. Бұны тізбектеп жатқаным ұрғашы болсам да бір керекке жарайтындығымды білдіру.

Хош, сондай жақсы адам болсам ата-енеме неге жақпадым? Екі ұлды ұясынан неге айырдым? Екі-үш жылда бір айға төркіндеп тұру сорақылық па? Қате қайда, кімде?

Осы сияқты өзім жауап таба алмайтын сұрақтар мыйымды жеп бітті.

Иә, айтпақшы төркініме жетіп, анама жағдайымды айтқан соң, інілерім бәрі жиналып жіберіп төсек-орын, ыдыс-аяқ, тіпті мебельге дейін өперіп, қаланың ортасынан бір бөлмелі жайлы пәтерге шығарды. Байдан қайтып келген бақытсыз бейбақ сияқты емес, ауылдың бір азаматындай төбелеріне көтерді. Мұғалімдік қызметім өз алдына, шағын қаланың мерекесі менсіз өтпеді. Той-садақадан қалдырмады. Өрі-беріден кейін “Шәкең не дейді, не пікірі бар?” деп, ауызыма қарайтынды шығарды. Соңымнан сөз ермесін деп үлкен ұлымды қайда барсам да қасымнан қалдырмадым.

Тек бір ғана мәселе жүрегімді сыздатады. Балаларымның өкесі, алты алаштан таңдап сүйген жарымды ойламадым десем өтірік болар, сағынбадым десем аярлық болар. Өзгермейтін нәрсе жоқ деседі ғой үлкендер. Менің де күйеуіме деген қара қазандай өкпем мүжіліп жұқарып, орынына сары тап сағынып бой көтеріп келе жатқандай. Оның үстіне сол кезде көрсеткен суретті, жалаңаш әйелдің суретін жақында журналдан көрдім. Көрдім де түсіндім: менің қызғанышымды тудыру үшін жасалынған іс екен. Ол кезде ашудан көзім тұнып жүріп байқамаған болуым керек.

Кешегі күні күйеуім мен қайын өпкем келіп: “ауылға қайт” дегенде толқығаным сондай, бәрін тастап еріп кете жаздадым. Кете жаздадым. “Ойланайын” дедім. Бас аяғымды жинақтайын дедім. Ойланып отырмын. Мені ұстап тұрған атамның ызғарлы үні. Есіме түссе бойымнан аяз жүгіріп өтеді. Райымнан қайтып қалам. Не істеймін? Барған соң баяғы өуен қайта басталмай ма? Менің кінәм туған ұямды сағынған жүрегіме ие бола алмай қалғандығым шығар? Атам тамам елге жүрегінің жылуын түсіре білгенде өз ұрпағына, екі немересіне тастай қатып қалатыны несі? Ұрпағы жат болып өспей ме? Мен қайтемін, тірі байымнан жырақ, жесірлік қамытын киіп жүре берем бе? Қайтсем екен? Қайтсем екен?! Қайтсем???”

Азап арқалан ана

Дігідік. Ді-гі-дік. Жүріс бәсеңдемегенімен екі жақтан жарыса жүгірген тау сілемдері жасыл жұлдызқұрттай иреңдеген вагондарды таптап кетердей ентелеп келіп,

келіп... кейін шегінген төрізденеді. Жер бедері де біртіндеп өзгеріп, боз түс жасылға ауысқан. Жолаушылар біртіндеп дйттеген жеріне жетіп, купеде екеуміз-ақ қалдық. Арықша келген ақсұр әйелдің жасы нешеде екенін болжап болар емес. Оң жақ шекеліктен бір уыс ақ шап төгіліп тұр. Өлде әдемілік үшін... жо-жоқ, сөн қуып бояғанға ұқсамайды. Жұп-жұқа бет терісі кебеу. Өсіресе, маңдайы жиырылғанда бірінің үстіне шыққан толқындар аянып шақырады.

Ол мен жаққа бұрылып қарап қойып тамағын кенеді. Орынымнан лып етіп ұшып тұрдым да, алдына бір қауын домалаттым. Ойым — еркін отырып, әңгімесін бүкпей айтсын деу.

Мына бір қауынды жегім келіп тұрғаны, — деп қойдым. Ол дереу қағаз дастархан төсеп жіберіп, қауын тіле бастады.

Ертең асыққан Алматымызға жетеміз. Сосын жөн-жөнімізге кетеміз. Ұйқым келер емес. Кейде пенде қызық. Бір көрген жанға ақтарылғысы келіп тұрады...

Мен Дүниезада дәл бұлай өзі ақтарылып сыр ағытар деп күтпесем де, басталған сөзді үзіп алмауға барынша тырысып, қолдап қоямын.

— Иә, иә, кей сөзді туысыңа айта алмайсың, — өсек болады. Сыйласыңа айта алмайсың — жеткізіп айта білмесең, дұрыс түсінбей, жек көріп кетуі де ғажап емес. (Өзім ойлап келемін, екі күн бойы үндемей келіп-келіп енді не айтпақшы?)

— Төркінімнен келемін. Байғанинде тұрады. Ақтөбеде.

— Түу, сонша алысқа ұзатылыпсың ғой?

Өзі төркіндеп, мамыражай сағынып құшағында келе жатқан жанға мүлдем ұқсамайды. Ол елеусіз күрсініп қойды.

— Кезінде қашқандай болып кеткенмін. Қыздың кенжесі болдым. Шешем менен кейін де бір ұл туды. Тоғыз баламыз. Қазақтың отбасын өзің білесің. Үлкендері кішілеріне қарап, шешелеріне қолғабыс жасап өсе береді. Мені де өзімнен үлкен апайым, 12-13-тердегі қыз көтеріп жүріп құлатып алыпты. Тас төбемнен паншыла құлап, үш төулік бойы шырқы-рап жылаптын. Бесіктегі баламын. Сол кезде желке омыртқама зақым келіпті.

Ол сөзін үзіп, осы тыңдап отыр ма өзі дегендей бетіме барлай қарады. Иә, қол-аяғы ұзындау, дене тұрқы қысқалау көрінген. Бойы екінші полқаға жетер-жетпес.

Кенет төгіліп тұрған шапшын қолымен жинап, маған қырын қарап тұрды. Сырт көзге байқала бермейтін сәл күдік желкесі сымбатын бұзып-ақ тұр. Мен қапелімде не дерімді білмей қауын тіле бердім.

Шешем марқұм сүті көп болды ма, өлде менің денсаулығым мықты болсын деді ме, мені ініммен егіздетіп емізітті. Аяғым өте кеш шығыпты. Інім шауып жүргенде мен енді енді апыл-тапыл басыппын. Шешем мені қаншалықты жақсы көрсе, бауырларым мені соншаалықты жек көріпті. Көресіні інімнен көрдім. Түйіп қалып, талай рет тырапай асыратын. Мазақтап, оңашада қолымдағыны тартып алатын. Қазір ойласам, онікі балалық ессіз қызғаныш сияқты. Ал ол кезде ... мені бәрі жек көреді ... тез көзімді құртсам екен ... дегеннен басқа ештеңе ойланбағанмын ...

Арада жылдар өтіп, жаным қысылғанда мен дәл сол інімнің үйіне бардым. Өкемнің ініме “Сен ұрыншақсың. Бірденеге ұшырап жүрерсің. Қалыңдықты өзім әперем. Қара шаңыраққа ие бола алатын келін керек” деп жүріп таңдап әперген қызы тәуір тәрбие көрген жан болып шықты.

Әуелі “қайдан келген Кутузов әйел деп бажырая қарағанынан қорқып қалсам да, кейін “апатайым Алматыдан іздеп келіпті” деп, қуанып, ауыл-аймақты шақырып, тікесінен тік тұрып күтуінде мін болмады. Кішігірім той жасады. “Жиенжандап” ұлымды қолды-аяққа тұрғызбады. Ұлым Ерзатым да аң-таң. Оңашада: “мам, осынша туысымыз барын маған неге бұрын айтпағансың?” — деп бұртиып қояды.

Дүниезада терең күрсінді.

Қыз біткен кемпір атанса да төркіні туралы сөз болса, көзі жайнап шыға келер еді?..

Дүниезаданың көзі қазақта көп кездесе беретін қоңыр да емес, сирек кездесер шегір де емес... Сол екеуінің ортасындағы бірдеңе. Салқын көзқарас. Тіпті, қалай суреттерімді де білмеймін. Тереңде өлде бір мұңның жібімес тоны қатып жатқандай. Үнсіздік ұзаққа созылып барады. Мен әңгімені қалай жалғап жіберерімді ойлап далмын.

— Қашқандай болғанымды айтқам. Шешем байғұс тыңдамасымды көрген соң, қарызданып, қауғаланып жолыма ақша жинап, Адматыға аттандырды. Жоғарғы оқу орынына түсе алмадым. Тігіншілік курс бітірдім. Сол кезде

“шебер” деген дүкен болды. Ақауы бар маталарды өте арзанға сататын. Неше түрлі қымбат сортты мата тауып алуға болады. Содан өзіме лайықтап сәнді көйлектің түр-түрін тігемін. Оқып жүріп-ақ тапсырыспен киім тіктім. Яғни, ақша да бар. Қою қара шашымды тегістеп қиып, иығыма түсіріп қоямын. Көкілді, сүйкімді қызбын. Несін айтасың, тоты құстай таранған айтулы сұлудың бірі болдым. Қалалық жігітке тұрмысқа шықтым. Бізге қаланың қақ ортасынан екі бөлмелі пәтер әперді. Ой, өзімді сондай бақытты сезінген кезім еді-ау!

Тек бір айыбы күйеуім іпеді. Бірде енешкамыз туған күніне шақырды. Ерзаттың жүгіріп жүрген кезі. Әдемілеп көйлек тігіп апардым. Оным енемізге қатты ұнап, бірден киіп алды. Ерзатқа да ұнаған болуы керек: “әйей бабушка” деп, құшақтай алғаны. Қағып жіберді. Шапалағы қатты тиді ме, бала ұшып кетті. Көгеріп, үні шықпай қалды. Алдында да “мама” де, “баба” деме, қартайтып жібересің, — деп ұрсатын. Ақшыл көйлекте шоколадтың қоңырқай майлы дағы қалды.

— Министерстводан пеленшекең келуші еді, қап-қап! — деп, енешкам өлердей өкінді.

— Пеленшекені пәлен сағат күткенімізбен ол келе қоймады. Бірақ бай дастарханниның бар әңгімесі біз болдық. Күйеуімнің үш айдай арақ ішпей жүрген кезі еді. Орнына маған ішуге тура келді. Тәрбиесіз балам, ынжық күйеуім (дәп бір ол өздерінің баласы еместей) ақыр аяғы дипломсыз мен — жалпы осы зиялы қауымның сөнін бұзған біз құбыжыққа айналдық.

— Арақты тастап, байып кетпекші шығар? — Темекі тартпаса, қызға қырындамаса, — еркектіктен қалды десенші!

Мен осы сөзді естігенде күдікпен жалт қараппын. Күйеуім күлді де, менің қарсыласқанымға қарамай алдына көтеріп алды. Өзі екі метр. Мені ошапада алдына алып “мышонок мой” деп еркелететін. Алақанына салып аялайтын. Дастархан шу етті.

— Масқара, мына бетпақ баламыздың басын дуалап тастапты!!!

Күйеуім үшін іштім дедім ғой. Түсі ашық қызғылт вино төп-төтті болатын. Бұрын татып алмаған соң ба, соның өзіне басым айналып, өз ісіме есеп бермеген болуым керек. Енешкам үшін билегенімді білем. Оным — испан биі мен үнді биінің будандасқан қимылы шалт бірдеңе болып

шыққан сияқты. Бір жеті бойы өзіме-өзім келе алмай, көк запыран құсып есім шықты. Кейін білсем — ішкенім қызуы 43 градус төтті ликер екен.

Таңым бар — еркектер неге сонша араққа құмар? Менің бір ішкенде бір апта өмірім зая кетті.

Менің отбасымның берекесі кетуінің басы осы болды. Ашық жауласу басталды. Бақсам, күйеуім жасынан араққа үйір болған соң, тезірек үйлендіріп, басқаларынан оқшау ұстау саясатымен біздерді тезірек үй қылып жіберіпті. Біз, сол баяғыша ата-енемнің айтқанымен жүріп жаттық. Бастапқыда күйеуімнің ұрғанын, ұрысқанын айтып шағынатынмын. Кейін байқасам, менің сөзімнің өнін айналдырып, екеумізді бір-бірімізге айдап салады да отырады. Ол мені қойып өзінің туған ұлы Ерзатты ұратынды шығарды. “Тексіз!” деп ақырғанда төбе шашым тік тұрады. Бір жолы қолы қатты тигені сондай балам басын батереяға оңдырмай соқты. Араша түсем деген мені екі бүктеп баламның манежіне лақтырды. Бітпес соғыстың аяғы ажырасумен тынды. Екі бөлмелі пәтерді айырбастай алмай өлі жүрміз.

Кезінде қымбаттығына қарамай алтын кесте тігу курсың бітіріп алғанмын. Ойым — көп ақша табу. Бір көйлекті 300 теңгеге тігем. Ал бір сантиметр ою үшін 30 теңге алам. Алақандай ою үшін 3000 теңге табуға болады. Ақша үшін алдымдағы кесте көрінбей бұлдырағанша отыруға бармын. Көзім нашар көре бастады. Бәрібір ақша жиналар емес.

Ұлым, құдайға шүкір, он үшінде өкесінен биік болды. Терезенің темір торын алғызып тастадым. Сырттағы ұрыдан үйдегі ұрушының үрейі үстем болды. Соңғы жолы да терезеден қашып шықтық. Ұлым мені көтеріп алды. Бірінші қабатта тұрғанымыз мұндай жақсы болар ма? Таяқ та жемес едім, әрі қымбат, әрі асыраушым болып отырған тігін машинамы ала қашам демегенде?...

Күйеуім “балталап қиратамын!” деп қоқаңдайтын. Тапсырысқа алған қымбат маталарды қайшымен қиқалап кесе салу, сөйтіп мені тақырға отырғызу оған түк емес. Сол жолы көк желкеден тиген соққыдан терезе түбінде алақанын тосып тұрған баламның қолына жансыз түсіпін. Ауруханада ес жидым. Көзіме операция жасады. “Жәтелмейсің. Түшкірмейсің. Қатты күлмейсің. Т. т. б.” толып жатқан тиым.

Ерзатым оқуда озат. Аайкидомоен айналысып, Астанада өткен алғашқы спартакиадада күміс медаль өкелді. Өз ауласының атаманы.

Нағашыларының ауылында, “жиенжандаған” бір топ балалардың ішінде Ерзатым темекіні аспанға қарата ұстаған күйі “норкомандар осылай тартады” деп бөсіп тұр! Мәссаған безгелдек!

“Балам, сен Алматыдан келген күміс медальді жұлдызсың! Жұлдыздың жүзі жарқын болуы керек! Күміс медаль алу екінің бірінің қолынан келе бермейді. Жаман істермен жұлдызың былғанып, жаман значокке айналады, -дей беріп, өзім де күйеуімнің туыскандарының сөзін, даңққұмар ісін қайталағандай өз сөзіме өзім қақалып тоқтадым.

— Өзіңіз айттыңыз ғой, отызға келген соң спорт қалады деп. Сонда папам құсап арақ ішіп, темекі тартпаймын ба? — деп, Ерзатым қар-р-рап тұр!

Ол қап-қараңғы терезеге қадалып үнсіз қалды. Дыбыс шығаруға батылым бармай мен дағдардым. Біраздан соң Дүниезада маған мен түстеп үніле айтып бере алмай отырған көздерімен тесірейе қарап:

— Маған “Сіз” дейсіз. Мен көзіңізге 50—55-тегі адамдай көрінем бе?

— И, и ... жоғ-ө ... Әншейін, сіз деген сыпайылық, сен деген анайылық дегенім-дағы. — Сөзім онша сенімді шыға қоймағанын өзім де сездім..

Құжаттағы жасым 35. Бірақ өзімді мың жасаған мыстан кемпірдей сезінемін. Сколатит үңгірін көргеніңіз бар ма? Жаздың 40° ыстығында ішінен ызғар есіп тұрады дейді ғой. Төбесінен төмен салбыраған сүңгіге еденінде өсіп шыққан тамшылар айқасып, аран-аран айдаһардың тісіндей болады екен. Менің ішім тап сол сияқты.

Төбемнен тоқпақтаған суық сөздер, қарғыстар. Оған өзімнің ішкі қарсылығымнан туған көк сіреу мұз. Енді ешкімге, ешқашан жібімейтін шығар.

Екеуміз қосылғанда Қыз Жібек пен Төлегендей болмасақ та жақсы көрдік қой бір-бірімізді. Сол сезімді қайда, қашан жоғалттық? Өткен жолы ажал көзімді емес, өзімді алып кетсе не болар еді? Мына өмірге мен неге келдім? Не тындырдым? Он үштегі ұлыма не өнеге, тәрбие бердім? Бірдеңе ұқтыра алдым ба? Масқара болғанда ұлыма үлгіге қоятын еркек жоқ екен маңайымда.

Кімді айтам? Алқаш ұлы бар екенін елден жасыратын екі жүзді, тек кариерасын ойлайтын қайын атам ба? Атын атай қалсақ кіріміз жұғып кетердей шопитын қайын ағам ба? Бұл жерде тағы “өкең өлсе де, өкеңді көрген өлмесін”

мақалы тағы жүрмейді. Өз баласын “тексіз!” деп сабайтын екенің алқаш достарынан не үміт, не қайыр?

Өзімді әйел, нәзік жыныстың өкілі ретінде сезінбегеніме, назданбағаным ма мың жыл өткен шығар? Қате қайдан кетті? Өмірім неге бұлай аяқталуы тиіс? Артыма бұрылып қарасам — ештеңе тындырмааппын. Арақпен күресім -анау, жоқшылықпен күресім — мынау, бәрі жеңіліспен аяқтала беріпті.

Күйеуімнің бірінші кінасы — ауруынды жасырдың дегені. Өрине, анасы айтқан соң... Көзіне шұқып көрсете берген соң. Ау, бесіктегі кезінде ауырғанын кім есінде сақтапты? Мен тек соны анамның айтқанынан ғана білем. Жаңа өзіңізге көрсеттім. Денемде кемістік барын ғана байқаймын. Күні кешеге дейін омыртқам ауырған да емес. Жас кезімде сүт, айран, қымызды көп ішкізетін. Содан ба?

Тіпті жұрт ауыра беретін тұмау да менен айналып өтетін. Дені сау қыздар сияқты жүгіріп, секіріп жүрдім. Күйеуім ұрмағанда омыртқам да ауырмаған. Мына бір уыс шаш соның қолында кетті. Орынына осы ақ шаш... шықты.

Мені қойшы, ұлымды бұл тозақтан қалай құтқарамын?! Сіз спонсор дейсіз... Күміс медальді ұл жалғыз ол емес. кім алмай жатыр дейсіз? Сол жолы “Астанаға барамын” деп қуанған ұлымның жолына ақша тапшай қиналғаным есімнен кетпес. Қақпаған есігім қалмады. Ең болмаса жылы сөзбен арқадан қағуға жарамаған галстуктілерге не дейін? Ең болмаса бір азамат: “Ерзат-ау, сабағың қалай? Тағы неше медаль алдың?” деп телефон шалып, баламның тағдырына сырттай болса да көңіл бөліп... — үні тарғыл тарғыл шығып: — жалғыз ұл ... Құмығып барып дыбыссыз қалды.

Иегі дір-дір етіп, қап-қара түн үңілген терезеге бұрылды. Біраз уақыт өтті. Мен тырс етуге батпай үнсізбін. Ақыры Дүниезада бері бұрылғанында бетіндегі бұлшық еттер селт етпес гранитке айналған екен. Қашаулы тас мүсін дерсің.

— Маған жылауға да тиым салынған. — Ендігі үні мығым. — Бір жолын табуым керек. Табу керек!!!

Қарыз

— Апа, ояусың ба? Тұр, шәй ішейік.

Кемпір келінінің өзін шақырғанына қуанып кетті. Намазға жығылғалы таң бозынан тұру әдеті. Бірақ қонақ

болып жатқан соң өзге үй иелерінің мазасын алмауды ойлап, қыбырсыз жатамын деп жамбасы ауырып кететін. Бүгін үшінші түнеуі. Билетінің ыңғайы солай болып қалды. Бұйырса, бүгін, енді бір он сегіз сағат өткенде поезына отырады ғой.

Тоқ шөйнек ысылдап тұр екен. Кесесін ұсынып жатып келін:

— Апа, біз қандаймыз? — деп сұрады.

Үнінде өктемдік бар ма, қалай өзі? Бірақ кемпір оны елемеуге тырысты. Бұл — кешегі өңгіменің жалғасы.

— Жақсысындар! Тамаша. Үйлеріңді кісі бойы қол ұсын-ным аппақ қаңылтырмен қоршап альпсындар. Қора-қопсы анау — сынғырлып тұр. Газ тартып алған үйлерің қыз-қыз қайнап тұрғаны мынау! Тамаша!

Иә, дәл байқаған екенсіз. (келіннің үні сәл жұмсарды) Біздің, өйтеуір әлі қонақ күтерлік шамамыз бар!

Үнінен мақтаныш сезіледі. Кемпірге биіктен төмен қарап, кеудесін кере тыныстап алып, сөзін жалғады. — Қонағымыз үзілмейді. Айнала жұрт бір шөйнек су беруге жарамай отыр. Кеше ұлымның сыныптастары немеремді құттықтап келсе, арғы күні келіннің сыныптастары келмекші.

— Жастарды бірге шақыруға болмады ма? Бәрі қатар оқыған қыз-жігіттер емес пе?

— Ойбай-ау, менің келінім ана мектептен бітірген ғой. Баяғыда екі мектептің оқушылары төбелесіп қырылып қала жаздадық қой! Сол араздық әлі бар. Арақ ішкен жерде бірдеме шығып кетіп жүрсе, оның беті аулақ. Дұрысы, бөлек-бөлек қонақ болып кетсін. Сол тыныш.

— Әрине, өздерің шешесіңдер ғой. Менікі тек шығын аз бола ма деген тілек қана.

— Шығын... айтайын дегенім де сол. Баяғыда сізден ақша сұрағаным есіме түсіп отыр... — Келіні кенет кемпірге шүйліге қарады:

Иә, баяғыда...

Телефон қоймай-қоймай пырылдаған соң орнынан сүйретіліп тұрып барып тыңдаса (ол бір төсек тартып ауырып жатқан кезі еді) осы келін:

— Апа, сіздің туған ініңіз Самат істі болып, сотталайын деп жатыр. Бүгіннен қалдырмай мына шотқа елу мың теңгені аударыңыз! — деп, көп санды шұбырта жөнелді. Бұл асып-сасып, қағаз-қалам іздеп, пысылдап жазып алып, ол не іс екенін сұраған.

Сөйтсе, қызының оқуын төлеу үшін банктен несие алай ма? Сосын студент қызға ай сайын банкке төлеуге тиісті ақшаны жіберіп тұрмай ма? Ол қыз бір жолы ақшасын жұмсап қойып, ата-анасынан ұялғаннан яки қорыққаннан алдыңғы салған ақшаның түбіртегінің көшірмесін(копия) жібермей ме? Ата-анасы байқамай қалады. Соны пайдаланған қыз осы ісін әдетке айналдырып жібермей ме? Мұнда ата-анасы ештеңе сезбей “ай сайын төлеп жатырмыз” деп, мөз болып жүрсе, бір күні банктен “үш күннің ішінде үш жүз елу мың теңгені құйып үлгермесендер соттаймыз” деген қоңырау түседі. Бұлар “япыр-ау, сот арқылы өндіреміз несі? Ай сайын төлейміз. Міне түбіртегі!” деп шырылдамай ма?

Мұны кемпір қазір естіп отыр. Онда келін банкке қарыз болып қалдық деп қысқа қайырған.

Ал қазір сондағы қаракетін айтып мақтанып отыр. “Басаяғы бір күннің ішінде 350 000-ды тауып, ініңді түрмеден құтқардым!”

Иә, кемпірдің келіні осал емес. Жанды-жақты. Апа-жездесі, іні-келін, күйеу балаларына 50 000-нан салық салып қалай тез жинап алғанын жырдай етіп айтып берді. Бұл мақұлдап, басын изеп қойып тыңдап отыр. Арасында Саматтың туыстары ақша бермес үшін ауыздарын қалай қу шөппен сұрткендерін де мөнерлеп кіргізіп қояды. Қыза келе үлкен ұлдың да банктен ақша төлеу кезінде қандай “қызыққа” тап болғанын да айта кетті. Ай сайын қайтарылуға тиісті жиырма екі мың тоқсан тиынның “тиын” деген жеріне мән бермеугі. Ол бала анасына келіп “уф, бәрін төлеп біттім!” деп шалқая бергенде 120 000 теңге сопаң етіп шыға келмей ме? Сөйтсе, баяғы елемей жүрген тиындар...

Иә, ауыл адамдары банктен қарыз алғанды тегін ақша үлестіріп шүлен таратып жатқандай көріп жапа -тармағай қарыз алған. Сөйтіп, айлығын санап беріп, жартылай аш құрсақ қалатындары бүгінгі күннің суретіне айналды. Тіпті, банкпен соттасып үйлерінен айырылғандары қаншама?

Сол ақшаны дәл қазір жалақысынан үнемдеп жинап керек нәрсесіне жұмсаса — жүйкесі де жұқармай, қалтасы да қағылмай, өзді-өзді ұрысыспай, өзгені кіналамай аяғына қаз тұрып кетер еді. Қарыз алу арқылы кез-келген қазақтың отбасы қалтасынан жырып банк қызметкерлерін өздері асырап отырғандарын қапан түсінер екен? Әрине, банк қызметін пайдаланатын жері де бар. Басыңа баспана алсаң,

жекеменшік шаруашылық ашсаң... Ал басқа жағдайда несиені алу дегенің...

Ал, мысалы тоназытқышты несиеге алдың дейік. Оның ішіне тамаққа сықастырып қоятын ақшаның жартысын банкке өтеп жатырсың... Тоназытқыштың жарамсыз (гарантиясы өтіп) болып қалса не істемексің? Кімді кіналамақсың?

Кемпір өз ойын жұқалап сездірді. Өз пікірі ғой. Жоқ-ау, бұл әйгілі бизнесмендердің ұстанған принципі.

Ал келіні оны апасының ақталғанындай қабылдады. Кімдікі дұрыс?

Жар қадірі

— Әй, әй, иди сюда! Твоя жена упала! Иди сюда! Үйінің желкесіндегі екі қабатты аурухананың алдында бір орыс шалы айқайлап тұр. Шақырып болмаған шалға қолын бір сілттеп, одырая қарап жұмысын асығып кете бермекші еді. Не деп сандырақтап тұр өзі? Құлағаны несі? Сиярын өріске түрте салып, жұмысына асығып бара жатса, жолын бөгеп... Қайтеді-ай өзі!

Иди сюда, Таке, иди, — деп, шал да қояр емес.

Кеше түнде туған күн өткізіп, кеш ұйықтаған. Келін-балалары, немерелері, ойдағы-қырдағы қыз-күйеулері, жиендері бес бөлмелі үйін думанға бөлеп шат-шадыман болған. Бөрінің ортасында мама қаздай мамырлап әйелі жүрген.

Әйелі демекші, азанда балалары төтті ұйқы құшағында жатқанда, бұл қара көлеңке ауыз үйде біртүрлі келіншегіне сүйсіне көз сүзді. Жүзі ақ манар дай алаулап тұр екен. Қалай сүйіп алғанын өзі де байқамады. Махфузасы болса, жан-жағына ұрлана көз тастап, құшағына еркелей кіріп, ол да мұның бетінен шөп еткізді. Дәрі-дәрмегін ұстап шығып барады екен. Күндізгі стоци-онарда емделіп жүрген.

Тынышқали “әйтсе де, мына байғұс бақылдап болмады ғой. Қап, тағы 10—15 минут кешігетін болдым-ау” деп ойлай жүріп, ауруханаға амалсыз бұрылған.

Тынышқалиды ауруханаға еңсіменен — ақ халаттылар дереу бас дәрігердің алдынан бірақ шығарды. “Төке, мықты болыңыз. Уақыт солай болды. Женгейді құтқара алмадық” деп қарап тұр! Не? Сонда қалай? Өлді? Неге? Оу, осы қазір

ғана... жаңа ғана... Тынышқали өз құлағына сенер емес... Санасы қабылдай алмайды. Көзі жасаурап, құлағы дыңылдап түк естімейді. Солайша қанша тұрды? Аяғы неге өзіне бағынбайды?

Ауруханадан шаққан соң өз үйіне беттей алмады. Түнде ғана мөз-майрам болған қыздарының шат күлкісі, жарқын жүздері елестеді. Олар әлі төтті ұйқыда. Дәті шыдап аналарының жоқ екенін қалай айтар?

Сенделіп кете барды. Беті ауған жаққа жүре берді. Есін бір жиғанда қараса, келіншегімен екеуі ұзақ жылдар мекен еткен ескі үйіне келіп тұр екен. Қазір бұл пәтерде үлкен ұлы өз отбасымен тұрып жатыр. Келіні Рая есті бала, атасын көрсімен әлдененің болғанын бірден сезді. “Папалағ”, шөй ұсынып, тілінің астына дәрі салғызды.

Тынышқали есін сәл жиып, тірлік қамына кірісу керектігін, алда жерлеу рәсімі күтіп тұрғанын, ал өзінің бұған түк дайын еместігін, ылғи әйелімен ақылдасып істейтін істі бүгін тек жалғыз өзі пешуге тиістігін ұққанда жаны тіпті ыдырынып кетті. Сол үйіне бармаған күйі телефон станциясына соғып, Алматыдағы әйелінің сінділерін шақыртты.

Аяғы тағы үйіне емес ауруханаға бастап өкелді. Өзін неше мәрте “осының мәнісін Махфузаға айту керек еді” деген ойдың үстінде ұстап алды. Менірейіп тұрған мұны тағы бас дәрігер қабылдады. Оған келіншегінің экспертизаға бермеуді, ешқандай талабы жоқтығын, үйге қашан алып кету керектігін ақылдасты.

Сөске түсте ел түгел құлақтанды. Қыз-келін жылап-сықтады. Молда шақырылды. Мал сойылды. Жан-жақтан тума-туыс ағылып келе бастады. Бәрі Махфузасының өлгеніне сенді, жерлеуге дайын. Өзі ғана сенбейді. Тіпті ол өледі екен дегенді ойламапты ғой... Мәңгі бірге жүре беретіндей көрінгені несі екен? Екеуі шынымен бір адам болып кетті ме? Онда өзі неғып отыр? Қалай тірі отыр?

Тынышқали әрнені сылтау етіп, ішке кіргісі келмейді. Өрілі-берілі сапырлысқан адам болса да, үйі қаңырап бос қалғандай. Құлазыған көңілге тиянақ болар еш тірек таппайды.

Әйелін жерлеп келген соң бұрынғы құлазу құлазу ма, тіпті жаман болды. Үйіне беттей алмайды. Түнемеге есік алдындағы кенже ұлдың бұзылып жүрмей тұрған “таврия-

сының” ішіне кіріп дамылдаған болады. Екі ересек қызы — Қалжаны мен Анары машинаға кезек қонып, әкесін бір минут көзден таса қылмайды. Көктемнің сүйектен өтер суығы жаны ыдырынған өзіне сезілмегенімен қыздары кезек-кезек жөтеліп қалды.

Әй, әйел қауымына жеңілдеу, жылап өйтеуір шерін шығара алады. Келушілер де қызық, қыз-келіндерін аяп, балалардың басынан сипап жұбатады. Япыр-ау, бұл жұрт шын жетімді қалай көрмейді?! Шын жетім бұл ғой! Тынышқалидың өзі ғой! Сүлдесін сүйретіп, жаны ыдырынған мұны ешбірі елемейді. Шын жұбатуды неге осыған айтпайды? Тіпті мақалдаған бола ма-ау? “Қатын өлді — қамшының сабы сынды” дей ме-ау! Сынған қамшының сабы емес, Тынышқалидың ішіндегі өзегі үгітіліп кеткендей... Ау, осыны ешбірі сезбейтіні қалай?

Махфузасын жерлеп қойған күні Алматылықтар жетті. Жер шалғай. Үлгергендері сол. Ағайынды үш қыз бірінен бірі аумайтын. Әсіресе тетелесі. Өз әйелінен аумай қалған. Толықтығы. Бөкенелігі. Келбеті. Сөз саптасы. Орнықты сөйлейтіні.

Алматылық балдызы өргі-бергіден сөз қозғап: “жұрттың жездесін білмеймін, өзімнің жездем әке орнына әке, аға орынына аға. Қомқоршым, ақылшым, деп бастап, жас кездеріндегі бірге атқарысқан той-томалақ, қаза үстіндегі қомқорлығын әңгімелеп кетті. Байқаса Тынышқалиға да осылай сөзге араласу, ой бөлісу керек сияқты. Іштен тынғаннан жаманы жоқ қой. Неше күн сөйлемеген ауызы ашылар да емес. Жағы қарысып қалыпты. Самайын уқалап-уқалап жіберді. Қылғыныңқырап сөз бастады. “Әйелі қайтыс болғалы өз үйіне өзінің кіріп отырғаны осы екенін айта бастаған, шешесі іліп ала жөнелді:

— Жылама ақ Тыныш! Өркімнің жаны өзіне... Бұл анасына сондай риза болды, көзінен жас шықпаса да, жүрегі қан жылап жатқанын сезген ғой шеше байғұс.

— Неге жыламайын? Жастай қосылдық. Қырық жыл бірге тұрған екенбіз. Сегіз бала тәрбиелеп өсірдік. Маған не керегін өзімнен артық білетін. Айтқызбай істейтін. Енді жапан далада жалғыз қалған жеті жасар баладаймын. Төбесінен күн өтіп, аяғынан сыз өтіп, барар бағытынан адасып қайда жүрерін білмей қаңғалақтап берекесіз қозғалақтаған, қиырдан қарайған іздеп аңыраған сөбидеймін.

Шын жылауға тиіс мен емеспін бе? — жүрегі өрекіп аузына тығылды. Сөзін аяқтай алмай тұрып кетті. Әйелінің мейітін қонақ қылған бөлмеге кіргенде мүлдем тынысы тарылып, құлап бара жатқанын сезінді. Қонақ күтіп жиын отырған ел шу ете түсті. Аяғы — аурухана.

Аз-маз есін жинаған соң қызыметіне кірісті. Алдармын деген. Әйелі жатқан бейіттің тұсына келген кезде орынына көмекшісін отырғызып, өзі тепловоздан түсіп моланың басына барады. Топырақты уыстап ұзақ отырады. Ылғи да көз алдына Махфузасының бұрынғы бұрымы өкшесіне түскен томшиған бойжеткен кезі елестейді. Қызға қырындап жүрген кезі елестейді. Қыздың аға-жеңгесінен Бітімбайдың ауласын тасалай қашатыны еске түседі. Атыраудағы әлі тірі әпкесінің болашақ келінін көре келгені... “көйлек тіктіремін” деп өтірік тапсырыс бергені... мұның Махфузасын көрген соң көңілі толып: “Айырылма. Ел айта берсін. Аяғы ақсақ болса қайтеді екен? Кісі бетіне тура қарамайтын ибалы, ізетті бала екен. Айырылма,” — деп, кеңес бергені... күні кеше сияқты еді. Сол келіншегінен, балаларының анасынан, отбасының құт-берекесінен қалай ғана айырылып қалды? Әйелінің барында әке болу міндетін, ата атану салмағын түк сезінбейті ғой. “Дәу папаның үйі” атанып, іні — келіндері үйінен пықпайтын... Солардың қолтығынан демеп “үлкен үй” атанды. Бұлардың кеңесінсіз ештеңе істелмеуші еді. Бәрін қоғамдаған Махфуза жарықтық екен-ау... Енді есікті ешкім ашпайды. Өтті-кетті. Қап, кемпірінің қадірін кеш ұққаны-ай...

Қырмызы Аңыз болған аналар

Қырмызы қызыл қызғалдақтай құлшырып бой жетті. Сөзге ұста, әжет қыздың өзіне лайықтап соқтырған жаужарағына дейін өзіне үйлесіп тұратын. Бір жолы осы елде қыдырып келіп жатқан Батыр жездесімен сөзге шөлкемшалыс келіп қалды. Бір елдің бетке ұстаған батыры да қалың елдің көзінше мысын басқандай болған кіпкентай балдызының қылығын шам көріп “осыдан қара да тұр! Бір жаман тайдың сүйіншісіне сені аламын!” — деп қызынды.

Сол түні, таңға таяу төтті ұйқының піскен кезінде сүттей ұйыған тыныштықты “Аттан! Аттан! Жылқыны

жау өкетті!” деген ащы айқай дар-дар айырды. Сартылдаған сойыл, шұрқыраған жылқы ауылдан лезде алыстады. Асып-сасып атқа қонған жігіттерді ауыл ағасы тоқтатты:

— Мына қимыл-шабыстарына қарағанда олар өбден сайланып келгендер. Ауыл арасы емес. Сендер де қамсыз болмай қару-жарақтарыңды, азықтарыңды сайлап алыңдар. Жылқыны алысқа өкетті.

Далақтап жүгіріскен жігіттер іріктеліп, сайланып сөске түсте атқа қонды. Қонақтары жоқ екенін көріп: “Батыр-батыр деп, далитқан күйеу ер-тоқымына қарауға шамасы келмей зытышты!” деп, қашып кеттіге жорып, сыртынан қыжыртып қояды.

Шұбырған жылқының ізіне ерген қуғыншылар үшінші күн дегенде биік төбенің басында жатқан жалғыз адамды көреді.

— Жаудың шолғыншысы болар, өлтірейік! — деп біреуі тұра ұмтылды; екіншілері:

— Қой, жоқ қараған мүсәпір шығар. Уақыт кетіріп бұрылмай-ақ қоялық, — десті.

Не де болса жөн білмекке бұрылып қасына таянса, қашып кетті деп жүрген күйеу! Көк шөпте қол-аяғын жайып тастап, рахаттана созылып ұйықтап жатыр. Бұларды көріп, басын көтерген күйеудің айтқаны:

— Аттандаған дауыстан шошып оянып арттарынан түре қуғаныммен еті қызбаса шапшайтын атыммен олар маған көпке дейін жеткізбеді. Тек келесі күні ғана жетіп шетінен ұрыс салдым. Сегізін жараладым. Біреуі өлді. Қалғандары ана сайда байлаулы жатыр. Өздері он сегіз түрікмен екен.

Бұлар ақылдаса келіп, елдеріне жеткенше шыдамай босқа өліп қалар деп, аса ауыр жараланған төртеуін өздерімен бірге атқа теңдеп алып қайтады да, қалғандарын хабаршыға өз түрікмендеріне қайтарады.

Жалғыз өзі жайдақ шауып жаудан жылқы айырған батыр күйеуге не сұрасаң да беремін деп бай шалқиды. Батыр:

— Сұрармын. Әй, бірақ сұрағанымды бере алмайсың-ау! — деп, боспалайды. Бай:

— Екі сөйлейтін нәмертің мен емес, сұрағаныңды беремін! — деп үш рет айтады.

— Онда — дейді Батыр — қалауым Қырмызы!

— Бердім! — дейді Бай сөл толғанып барып: бердім қалауыңды!

Қырмызы Байдың тұңғыш ұлының ерке де еркін бұла бойжеткені болатын.

Осы сөз құлағына тисімен Қырмызы ақбоз атына мініп, атасының тұсына келіп, атын көлденеңдетіп тұрып наз айтты:

— Қимасым деуші едіңіз. Қимасыңызды бір тайдың сүйіншісінің құнына бере салдыңыз. Батыр ер жігіт қой. Бірақ бұдан кейін еш жерден сүйінші алмасын!

Жігіттің үш жұрты бар деген. Арада біраз жылдар өткенде Батыр нағашы жұртында қонақтап жүргенінде тағы осындай қайрат көрсетуіне тура келеді. Бұл жолы да ел қолпаштап, қойнына қыз салып, жыраулар ерлігін жырға қосып думандатып жатқанда осы ауылға қарай басына ақ жаулық салған, бес қаруын түгел асып алған әйел келе жатыр деген хабар шығады.

Батыр дереу жабықты тіліп жіберіп садағын кезенеді:

— Бұл Қырмызы ғой! Екеуміз серттескен едік. Серт бұзғанымыз өлуіміз керек. Мен оны атпасам, ол мені өлтіреді! — дейді. Осы кезде Қырмызы да Батыр отырған үйдің сыртынан дауыстайды:

— Батыр, айтқан сертіңде тұрмадың. Серт бұзғанның жазасын тарт! Шық бері!

Қаптаған қалың жұрт қаумалап екеуіне де оқ шығартпайды. Халық қалауымен Қырмызы райынан қайтады. Шарты бойынша жас қызды отаулап көшіріп келе жатқан осы алқап енді екеуінің елі болады. Әрі қарай бір қадам да жүрмейтін болып осы жерге орнығып қалуы керек. Ал Қырмызы он ұлын ертіп Батырдың еліне қайтады. Қырмызы Бөйбішеден туған бесеу, өзінен туған бес ұл — жер қайысқан қолмен өз елінде, Батыр жас әйелімен осы жерде өмір сүріп жатады.

Арада зулап жылдар өтеді.

Ұзынқұлақтан “Батыр ауру екен. Жас тоқал қарамайды, күтпейді екен” деген хабар шығады. Мұны естіген Қырмызы қара нарға жүк теңдеп, қасына он ұлын ертіп сапарға шығады. Сұрай-сұрай ауыл шетіндегі оқшау қонған қараша лашықтан арса-арсасы шығып жүдеген Батырды табады. Мұншалық азып-тозған күйіне шыдай алмай назаланған Қырмызы дереу іске кіріседі. Жұпармен жуындырып күтімге алады. Үйдің ыбырсығын тазалап, кір-қоңнан арылтады. Екі жасар ұлын жетелеп, үй аралап қаңғырып

жүрген қатынды таптырып алып, ақ қамшымен тіліп-тіліп жіберіп:

— Бір елдің маңдайына ұстаған арыстай азаматы еді. Бір сен үшін он баласын, қос қатынын тастап сенің еліңде қалды. Батыр басын сонша қорлап ел ақтап осы жүрісің не сенің?! Жинал! Қазір көшіріп өкетемін. Осыдан осы шал еліне жетпей жолда өлсе сені құрбандығына қоса шаламын! Батырдың құны сол болады! Жинал! — деп бұйырады.

Батыр еліне аман-есен жетіп, өз ортасының абызы болып дүниеден өткен екен деседі.

Серттің сырын, сөздің құнын, ердің басын ардақ тұтатын Қырмызы сынды аналардың ұрпағы, қайдасындар?!

Жаны жібек жездем менің

Менің өкем мен он жасқа жетпей қайтыс болыпты. Анам мен өже махаббатына бөленіп өстім. Ағаларым — тірегім болды. Мен ортаншымын. Он баланың ішінде еркін өстім. Ағаларым үлкен қалаларда оқып білім алды. Солар салған сара жолмен алыс Қарағандыға арман жетегінде жол тарттым. Өмір деген өтпеген-айсыз бола ма? Оқуға түсе алмай қалдым. Жолдастарымнан жырылып сол обылыста тұратын апа-жездеме сөлем бере кету үшін бұрылдым.

Апа-жездем менің келгеніме қуанып, кіші-гірім дастархан жайды. Өзім қатарлы қыз-жігіттерден жинап туысқандарын шақырды. Екі жиенім болса менің екі тіземді мекендеп алған. Мен де тосырқамай, өзімді осы үйдің өз адамындай сезінемін. Тез тіл табысатын жастық шақ -ай!

Сөз арасында менің ендігі жоспарым сұралды. Мен “ауылға бара көрермін” дегеннен аса алмадым. Апа-жездем бір-бірне үнсіз қарап қалды. Бұл кезде бірін-бірі сөзсіз-ақ түсінісетін ерлі-зайыптылар менің ендігі тағдырымды өздері іштей шешіп тастаған да болуы мүмкін. Мен сол сәтте ештеңеге мән берместен құрбыларымның өзіл-оспақтарына қарқылдай күліп отыра бергенмін.

Той тарқағанмен жүрегімді әлдене қуаныш кернеп, жаңа ортадағы өзімнің орынымды бағамдап, қиялға шомдым ба? — түк ұйқым келер емес.

Апа-жездемнің өзара күбірлескені естіліп тұр. Сөздерін анық естімесем де, өңгіменің мына мен туралы екенін көңілім сезеді. Және де біртүрлі белгісіз қуаныш кернейді — мүмкін ол өзіме деген олардың ыстық ықыласын сезінуден шығар.

Төңертенгі шәй үстінде өзімнің осы қалада қалатынымды, осы қалада жұмыс істейтінімді естідім.

Апайым Салиха:

— Ауылға барғанда не істейсің? Көп болса мал бағуға шығарсың? Елде одан басқа не жұмыс бар? Маманды бағып жатқан басқа ұлдары бар ғой. Оған алаңдама. Анаң да сенің азамат болғаныңды қалайды. Сенің қай жерде жұмыс істегеніңде тұрған не бар? Сағынсаң ауылға барып тұрарсың. Ойлан. Осында қалсаң, біріншіден тіл сындырасың. Орта көресің. Мұнда ер жігітке лайықты жұмыс табуға болады. Жездең саған бірнеше ұсыныс айтпақшы. Соны тыңда. Оның үстіне мен баяғыда алыс Атыраудан Алматыға оқуға кеткен кезімде, содан соң осы жездеңе еріп Балқаш қаласында тұрмысқа шыққанымда өз әкеме берген уәдем бар еді. “Әке, маған өкпелемеші. Батанды берші. Өз қолым өз аузыма жетсімен өзімнен кейінгі інілерімді оқытуға, жұмыс табуына көмектесемін” дегенмін. Сол сертімді орындайын. Сен қарсы болмашы... — деп, қиылып сөз бастады.

“Неге қарсы болайың, апатайым менің! Осында келгелі бері шарасынан асып төгілген махаббатқа армансыз шомылудамын. Сөзсіз келісемін Сіздермен, асылдарым менің!”

Әрине, бұл сөздерді дауыстап айта алған жоқпын. Жүрегім сөйледі. Мен тек ықыластана басымды изей бергенді білдім.

Иә, Балқаш қаласында, жездем Амангелдінің үйінің төрінде, сол кісі орналастырған зауытта жұмыс істеп өткізген бұл жыл — мен үшін үлкен өмір мектебіне нақты дайындық болғандығын өмірдің өзі талай дәлелдеп берді ғой.”

Жүзі жарқылдай сөйлеген Қайрат сол бір кезеңнен жанына алған жылылықты өз ұлы Бағдатқа дарытқысы келгендей иығынан қапсыра құшақтап, бауырына тартып қояды. Тұманды Альбионға, алыс Лондонға оқуға аттанып бара жатқан ұлын өлден сағынып қалғандай ма әке жүрегі?..

Иә, өмірдің мәні де тек осы сағыныштардан тұрады емес пе? Солай сияқты... Солай!

Әке мейірімін аңсау

Тәрбиеші келіншек етегінен тартып қыңқылдаған балаға:
Тұра тұршы, Ербол! Өзің түймелей сал, — деп, бұрылып өңгімесін жалғай берді.

Төтей, мен салайын ба? — Күлай жүгіріп келіп үш жасар баланың шалбарын түймеленуіне көмектесті.

Мынау кімнің қызы? Бұрын жоқ еді ғой?

Е, ол анау көшіп келген жалғызбасты әйелдің қызы.

Ә, анау жесір келіншектің бе? Пысығын қара! Ол әлггі байынан...

Тсс, тындап тұр. Жайырақ... пып-пып...

Жалғыз бас? Неге менің апамды жалғыз бас дейді? өздерінің де бас біреу-ақ қой. Менің де. Жесір деген не екен? Үйге барған соң сұрап алайыншы.

Жүр, Ербол, ойнайық.

Сенің машинаң бар ма?

Қуыршағым бар.

Ал менің ағам бар. Ол оқиды. Енді мұнша жылдан кейін мен де оқимын.

Кел онда “мама-папа” болып ойнайық.

Ың, ойнамаймын, ...мама! мама! — Ербол бақырып жылап қоя берді.

Апа, мынау — Ербол! Менің досым.

Қай көршінің баласы?

Үйі ана-у жақта. Балабақшадан шыққан соң мен ертіп кеттім.

Әй, қызым-ау ол не қылғаның? Үйі іздейді ғой!

Не сонда, досыма үйімді көрсетпеймін бе? Әрі бүгін оны өкетуге ешкім келген жоқ.

Ерболжан, үйіңді таба аласың ба?

Қорқам, ол жақта ит бар.

Қорықпа, біз Күлай екеуміз ертіп апарамыз.

Апа, Ерболға тәрбиеші тәте “көйлегің кір” деп ұрысты. Жуып берші,ә?

Ап-па, өйтіп қарамашы! Жушы, иә?

Әй, сен қызда бір!

Апа, кепкенше мына көйлекті кие тұрсын,ә?

Ы-ың, кимеймін! Қыздікі!

Қарай гөр намысшылың. Қой, болмас, Ерболжан, көйлегіңді шеше ғой. Қазір сендерге ыстық бауырсақ пісіріп берем. Мұнда отыр. Сосын Күлай екеуміз сені үйіңе апарамыз.

Ой, ашпақ апам менің!

Жә,жә, болды. Сілекейлеп біттің. Ерболмен ойнай тұр.

Апа десе, Ерболдың мамасы түү алысқа ойыншық машина әкелуге кетіпті.

Апа, айтпақшы осы сен жесір бассың ба? Жоқ, қалай деп еді, қап, ұмытып қалыпшын.

Апа, жыламапшы енді. Ол не сөз? Жаман сөз бе?

Апа, апатайым, жыламапшы... тіпті бассыз жесір болсаң да сен өте жақсысың! Апа, онда мен де жылаймын...н...н.

Апа, Ерболдың папасы басымнан бүйтіп сипады. Маған конфет берді. Алғаным дұрыс болды ма?

Апа, Ерболдың папасы машина айдайды екен.

Апа, Ерболдың әжесі келіпті. Біздің әжеміз неге жоқ?

Апа, Ерболдың әжесі бар ғой... Ербол айтады: “сенің апаң жақсы ғой, ұрмайды, ұрыспайды” дейді. Апа, десе... Ерболды біз алайық-шы. Мен өзім бағам.

Апа, Ербол бүгін үйге бармаймын деп жаман жылады. Ағасы сүйреді.

Апа, Ерболдың үйі үлкен екен. Біздікі кішкентай ғой...

Апа, біреу терезе қағып тұр. Қорқам. Шам жақшы.

Апа-ау, папам енді келмей ме? Неге тек түсімде келеді? Көзі неге қызыл? Мас па?

Ура! Ерболдың әжесі кетіп қалыпты! “Балаларыңды өзің бақ. Жерге қарап отырған жоқсың. Қатын ал!” депті. Сонда “қатын” дегені Ерболға мама бола ма?

Апа-ау, осы сен “қатын” болсайшы, ә? Мен Ерболмен ойнар едім. Ол да саған “апа” дер еді. Апа, “қатын” болшы!

Әкені сағыну

Мадира Алматы қаласындағы оқуын бітіріп, туған аулына қайтуға жиналып жатыр. Қолына қызыл дипломын аялай ұстап отырып ойға шомды.

Быттыр ғана еді ғой... быттыр. Көктемгі каникул болатын. Бәрі де ойдағыдай — уақыт өз кезегімен жылжып, сессияның соңғы емтиханы сәтімен өтіп, үйге жүретін автобусқа билет алынды. Апайға сәлем беруге де үлгерді. Мамасының тапсырмасы да сәтімен орындалды. Тіпті жол

— жөнекей атқарылуға тиісті ұсақ-түйек істің бәрі шапшаң және өз орайымен бітіп кетті. Бітті. Барлық іс аяқталды. Қатты бұралған бұрандалы сағаттай бөтен ештеңе ойлауға мұршасы да жоқ. Енді тек автобекетке жетіп, Балқашқа жүретін үлкен автобуска үлгерсе болды.

— Такси!

Жанына келіп тоқтай қалған таксист әкесі қатарлы мосқал кісі екен. Сол сәт әкесі есіне түсіп, ішкі уылжып кетті. Төсек тартып жатқан әкесі аурудан тез айығып кетсе, піркін!

“Әкем екі үлкенінен гөрі мені, мені жақсы көретін. Мына мені! Кенжесін! Әлде балалық өзімшіл әр көңілім бе? Ал мен болсам, оны — әкемді ойлау есіме де кірмепті... Мұршам келмепті... ұят ай? Бүгін таңда жетем. Күт мені, әкетай! Таңда жетем.

Алған дәрім бар ма? Ә, міне ол, бар екен. Мен сені сондай жақсы көрем, әке! Ойлауға ұмытып кеткенімді кешір. Ал сен болсаң бізге, балапандарыңа жоқшылықты сездірмеуге тырысып, негізгі жұмысыңнан қолың қалт етсе, сүйікті көк машинанды айдап, дәл осы аға құсап таксилетіп алатынсың. Әх, піркін, қолымда таңғажайып дәрі болып, сені әп — сөтте ауруыңнан жазып алсам ғой!!!

Қиялданып отырып Сайран бекетіне қалай келіп жеткенімді байқамай да қалдым. Күні бойы шапқылаған жүгірістен шаршаған денем автобуска отырсымен ұйқыға шомдым да кеттім. Түн ортасында өпкемнің ұялы телефондағы қобалжулы үніне мән де бермеспін.

Таң бозара туған үйіме жеттім. Есік алдында тізіліп тұрған машиналарға тіксіне көз салдым. Жүрегім әлдебір жаманшылықты сезгендей ала бөтен атқақтай соқты. Ал ойымның ажалмен келіскісі жоқ. Үміттің жібі дірілдей жіңішкеріп созылады. Ешкімді көрмеймін. Көрем-ау, бірақ бәрі өзге бір әлемдегі бейтаныс жандар секілді. Ойымда хаос. Естіген сөзді ұқпаймын Мен мен емеспін. Тек менің денем бар. Ол әркімнің құшағында жүр. Бір-біріне еш қатысы жоқ, ешкім де жауап бере алмайтын сансыз сұрақтар санамды үздіксіз шабақтайды.

Неге менің әкем әлді? Неге? Ол әлі жас емес пе? Мен не істеймін? Кімді әке деймін? Кімге еркелеймін? Кім енді мені маңдайымнан иіскеп, “алтыным менің!” дейді? Қапан үзілді? Неге үлгермедім? Неге? Неге?

Бұл тек қорқынышты түс болғай... Қазір оянам, қазір ... Мен сірә, жаман түс көріп жатқан болуым керек. Қазір

оянам. Шіркін, ояна келгенімде өкем: “келе ғой, балапаным!” деп тұрса!...

Солайша мен өкемнен айырылдым. Өмірдің алғашқы қатал да ащы шындығын мойындауға тура келді. Уақытта тоқтау жоқ. Түнді күн алмастырады. Қыстың орнына жаз келді. Өкем екеуміз отырғызған алма ағашы биыл тағы гүлін төкті. Биыл да оның алмасын жедік. Өкемсіз... жедік.

Өкесіз өткен жыл — мен үшін есейу жылы болды. Күні кеше ғана “мен өкесіз өстім” деген жанды аяп, жүрегім езіліп тұрушы едім, елжіреп тұрушы едім... міне, бүгін өзім де солардың қатарындамын. Сенгім келмеген, сене алмаған күндер мен түндер, ұзақ-ұзақ таң атып болмаған қара түндер. Мені өкемнен айырған түндер...

Өмір өз кезегімен жылжиды. Жылжуда...

Тек өкемнің ұлағатты сөзін ести алматыным болмаса, алақанының жылтуын сезе алмайтыным болмаса, Алматыдан сағынып үйіме жеткенімде құшақтап мауқымды баса алмайтыным болмаса, енді ешкімге “өкешім!” деп еркелей алмайтыным болмаса — бәрі өз кезегімен жылжуда. Осы ғана жүрегімді қинайды.

Түсіме енші, өкешім! Сағынып кеттім ғой, түсіме енші, ең болмаса түсімде саған алған дипломымды көрсетейін! Саған серт еткен дипломымды көрсетіп, сары тап болған сағынышымды басайын, өкешім!

Сары тап болған сары өзек сағынышым — өкем менің!”

Мадира мұңға батқан ойлы жүзімен маған қарап қалыпты. Аяулым менің, сенің жаныңды толқытқан сағыныпты өз анаң, менің құрбым Салихадан басқа кім терең түсінер дейсің?! Бүгін кешке туған үйіңе, анаңның аялы құшағына жетерсің. Өмір деген осы — сағыныштар мен өкініштер жиынтығы. Тек осы сағынышынды ертеңгі ұрпағыңның бойына сіңіре біл. Ата даңқы, ана өнегесі ғана ұрпақты өсіреді. Сендей мейірбан қыздан туған ұрпақ нағашы атасын, менің досым Амангелдіні мақтан ететін болады әлі.

Тұңғыштар

I

Мен ата-анамнан жырақ өстім. Ата мен әжемнің бауырында болғандықтан анам жеңге есепті болды. Жеңгенің сөзін жүре тыңдайсың ғой. Өрі әжем:

— Анаған “жаман қатын!” депші, — десе, деген үстіне өзім тілімді шығарып мазақ етуге тырысатын көрінем. Оныма шал-кемпір мәз болса, мен тіпті есіре түседі екем. Мен алты жасқа толғандағана өке-шешемнің қолына келіппін. “Жаман қатынды” тыңдағым келмей, ақ өжемнің “айнолоынын” сағынып, “өжеме барамшы, өжеме барам!” деп байбалам сала жүріп туған үйіме азар бауыр басыппын. Бірақ өмір бақи өзімді ол ортаға бөтен санаумен өттім. Мүмкін артымнан сіңлі ілессе өлдекалай болар ма еді? Жоқ, шешем менен кейін сатырлатып алты ұл тауыпты. Алты ұл қазір алты ауыл болып отыр ғой. Бірақ олар бір төбе де, мен өз бетімше... Дәл бір сол ата-ана мені де тумағандай. Бөтен адамдар сияқтымыз. Алты ұлдың отбасына қанша жақындағым келсе де үйлесе алмай-ақ қойдым. Оның үстіне Алматыда оқып жүргенімде алыс жақтың жігітімен қол ұстасып қашып кеткен айыбым және бар. Мен олардың жиенін ертіп туған ауылыма келгенімде анам қайтыс боып кетіпті. Бұл оқиға арамызды одан өрмен алпақтатып жіберді. Кезінде алысқа кеткен мені іздеп келер ешкім болмады. Ол да түсінікті. Малдағы жалғыз өкем шиеттей алты баламен қай жағына бұрылсын? Малдың шөбі, жемі, қора-қопсының бүтіндігі, өрістен келген малды суару да көп күшке түседі. Бұрын шешем екеулеп үлгере алмай жататын шаруа еді, енді не жорық? Ер жетті, диплом алды, енді өзінен кейінгі інілерін оқытуға көмектеседі деп сеніп отырған менің қылғаным — анау! Дәл сол жылы күйеуге тимесем болмайтындай тайып тұрдым.

Өз айыбым өзімде, сағынып келгеніммен өкеме қарауға бет жоқ, бар тапқаным жиенін итере беремін “бар, атаңа бара ғой” деп. Және бір жіберген қателігім — босағаны құшақтап жылағаным. Олай істегенім өкемнің алдында айыбымды мойындағным еді. Ал өкем жарықтық “тірі мен тұрғанда жаны жоқ босағаны құшақтағаны несі жаман ырым бастап” деп ренжіпті. Болар болмасқа өкпелесіп, түсініспей өткен өмір-ай!

Несін айтайын, баяғыда өжемнің ауызымен арада тартылған жібек пымылдық жылдар өткен сайын жыртылудың орнына қалыңдамаса бір жұқармай-ақ қойды ғой... “Жаман Оқас” дегізіп, қателігін менің ауызыммен айтқызып, баласы мен келінін мінеп отырушы еді өжем жарықтық.

Бөрінен қиын тигені — әжем елді, ал өз әке-шешем өзіме жат, менің нағыз мейрімге мұқтаж кезімде сол мейрімді таба алмағаным... Жер шалғайлығын сылтау етіп бес-алты жылда бір хабарласқан боламыз. Бауырларым да суық. Өншейін жамағайын апайларындай қабылдайтын сияқты ма? Барып-келіп жиі-жиі араласып тұрмаған соң...

Күләш апай төмен қарап сағынып жасын байқатпауға тырысты...

II

Күйеу балам жіберген көлікті күткеніме де талай уақыт болды. Зарықтырып барып ұялы телефоным шыр етті.

— Ау, қайда жүрсің? Күн күйдіріп барады! — деймін ренішімді сездіріп.

— Өзіңіз қайдасыз? Көп күтіп қалдым. Міне, “дом быта”-ның алдында тұрмын. Біраз болды.

— “Дом быт” емес, “Ардагерлер үйі”, “дом ветеранов!” Тез жет!

— Өзіңіз келе салмайсыз ба, мен қаланы онша білмеуші едім...

— Ау, қаланы білсем сені күтіп сарыламын ба? Өзім-ақ бармаймын ба? Сен ауылдан келсең, мен Алматыдан келген кемпірмін.

Біресе адасып жүрмін деп, біресе аялдамада тұрмын деп, мені алып кетпеуге бастығынан сескеніп, бұлдана жүріп жеткен жас жігіт сөзден есе жібергісі келмеді ме, кім білсін, мен отыра салсымен жол ережесіне байланысты дереу таңғышты тартып жатсам:

— Өй, апай, тақпай-ақ қоймайсыз ба, күйеу балаң ГАЙ-дың білдей бастығы ғой! — деп, мошқайды.

— Қарағым, мен де сол күйеу балама “енесі түк білмейді екен” деген сөз келмесін деп тырысып жатырмын.

Кешке қарай жұмыстарынан жиен сіңлім де, бастық күйеу балам да жетіп, арқа — жарқа болдық.

Күйеу балам ашақ, сөйлеп тұрған жан.

— Сені Қызылордадағы әке-шешесінің үйіне барады деп естіген едік, жоспар неғып өзгерді?

— Иә, солай жүрмекші едім. Биыл үй салып жатқан. Бір жылдық еңбек демалысымды алсымен келіншегімді ілестіріп, қол көмегімізді бермекші де едік... Дәл шығайын деп тұрғанда телефон шалды. 200 000 теңге керек деп. Мен “өзімнен ауысқанын беремін, баламды оқуға апарамын. 50

000 ғана бере аламын” десем, ашуланып, біраз жерге апарып тастады. Келмей-ақ қой! Деді. Менің де мінезім бар. Шырт кеттім.

— Қой, оның болмаған екен. Жас емессің. Бәрін де өзін сезіп отырсың. Ата-ана қартайып келген шағында баласының жылы сөзіне зөру болады. 50 де болса апарып беруің керек еді, — деп, уәж айтқан боламын. Оным бір жағынана үнсіз қалуға ұялғандығым болса, екінші жағынан басымда бар нәрсе. Дегенмен ішімнен алыстан іздеп келгенімде өз қасымда болғанын қалап-ақ тұрмын.

Күйеу балам біраз үнсіз отырды да терең дем алып ұзын сонар әңгіме бастайтындай тамағың кенеді.

Мен анама өкпелімін. Көз алдыма бала кезден қалған бір сурет келеді. Екі жастағы кезім екен. Күн суықтау болса керек. Жер үйдің терезесінен кетіп бара жатқан әйелдің артынан қарап тұрмын. Ішімнен жалынып: ең болмаса артыңа бір қара, бір қара деймін. Бір де қарамады. Ұзын қара шашы аркасында жыланша ирелеңдеп, қасындағы бөтен еркекке бірденелерді айтып сөйлеген күйі ұзай берді, ұзай берді. Содан ұйықтағанша терезенің алдынан түспей қояды екенмін. Мектеп-интернатта оқыдым. Жетімдер үйі ғой.. Нағашы әжем аурушаң болды ма, әлде өліп қалды ма — есімде жоқ. Барған бетте бірталай күндер аш қалып жүрдім. Ересектеулері алдымдағы тарелкадағы тамағымды тартып жейтін. Сосын өлместің қамына кірісіп, өз құқымды жұдырықпен жоқтадым. Сотқарлау болдым. Сабақты қатырдым деп айта алмаймын. Кейін бір шал сегізіншіні бітіргенде өз қолына алды. Ол өз атам екен. Бар білгеніне баулыды. Сол кісінің қолынан армияға кеттім. Сол жақта жүріп біраз есейдім. Бәрібір қызбалық мінезім көпке дейін қалмады.

Басымнан нелер өтпеді дейсіз? Мен анамның сондай кезде жай ғана үнсіз қасымда отырғанын қалар едім. Болмады ғой. Енді де өгей әкем деп отырған мен жоқ. Қолымдағы барымды бөлісуге тырысамын. Бауырларыма да көмектесіп жатырмын. Шақырса жетіп барамын. Тойларына да “ең көп шашу апаратын сен ғана” деп өздері мойындап жүр. Жоқ-ау, 200 000 әкелмесең келмей-ақ қой дегенідегі дауыс ырғағы жанымға батып кетті. Тұңғышым еді деп өзі іздемесе де, менің жаным қиналғанда ешқашан жанымда болмаса

да, перзенттік парызым ғой деп өзім жүгіремін де жүремін. Мен де енді жас емеспін. Өз отбасымның да жайын ойлауым керек емес пе?

Солайы солай-ау... Қолғанатым-ай, қайтейін енді, жүрегіңнің басына бала кезден байланған суық мұзды қалай ерітсем екен?!

III

Жамила әңгімесін тосын бастады.

— Мәне, сенің ауырып қалғаның жақсы болды.

— Не дейт, құрмағырдың қызы?! — шешем маған ала көзімен бір қарады. Мені түсінбеді. Тағы да “төйт!” деуге жарамады. Батпады. Үшінші жақтан сөйледі де қоя салды.

Иә, өзімді туған шешенің атын атап, “әжесінің қызы” аталынып, сол кісінің бауырында өстім. Үлкеннің ұлағатын естідім. Бар баласы бір төбе де, мен өзім бір төбе — бәрін бір шыбықпен айдайтын “бастық” болдым. Себебі мен әжемнің қызымын. Мен ақылдымын. Мен білгішпін. Осы статусым әжем өлген соң да жалғаса берді.

Шешем шынардай тіп — тік қайратты қатын. Совет өкіметі кезінде баланы туа салсымен белін шарт байлап алып қызметіне кірісіп кете беруші еді ғой. Кейінеректе екі ай емізуге уақыт беретін болды. Қазір ғана үш жылға дейін сөбиінің жағдайын жасауға рұхсат.

Шешем шпал төсеушілердің қатарында болды. Әкем айлап, апталап үй бетін көрмей, аттан түспей жұмыс істейтін. Шиеттей баламен (бөріміз тоғызбыз) оның үстіне үзілмейтін қонағымен, сауын сиырларын баптауға және өкіметтің қара жұмысына да үлгеріп жататын әйелді қалай қайратты демесің!

Маған ала көзімен жақтырмай қараған шешеме сөзімнің мәнісін түсіндіруге кірістім.

— Міне, өзің қара. Менің жасым алпыстан асып, өзім де кемпір болғанымда сенің арқанды уқалап, шомылдырып, аналы-балалы болып, енді-енді жақындасып жатырмыз. Сенің етіңе қолым тиіп, саған балалық ықыласымды білдіріп, перзенттік қызметімді істеп отырмын. Ауырып төсек тартып қалмасаң өстер ме едім? Алланың мұнысына да шүкіршілік. Бізді жақындастырып жатыр.

Шешемнің аурудан шүңрейіп ішіне түсіп кеткен көзінен аналық мейірім шуақ шашып, ойнап шыға келді. Шіркін,

осы мейрімді менің өмір бақи іздегенімді ол кісі кезінде білсе етті? Аңсаумен өттім ғой! Күнде көріп жүріп “қызым-ау, келші бері” деп, басымды кеудесіне басып, бауырына қысып жұбатса екен деп қиялдайтын кездерім-ай!...

Өжемнің қызымын ғой.

Мұғалім болып қызмет істеп жүргенімде қалада тұратын өзіміздің ауылдың жігітіне тұрмысқа шықтым. Он төрт квадрат метр бір бөлмелі үйімізде ауылдың адамдары келіп қонбаған күні, әй, сирек-ау.

Менен кейінгі іні-сіңлілерімнің бәрі өз қолымнан өтті.

Сонда осы шешем:

— Ана “гестапо” тағы қуып шықты ма? — деп, сыртымнан талай нықыртқан. Себебі: “мына носки неге мұнда жатыр?”, “кесенді кім жуады?”, “Әр заттың өз орны болуы керек!” деп, оларды темірдей төртіпке салушы едім. Одан олар жаман болған жоқ. Қазір бір-бір отаудың ұсынықты иесі атанып отыр. Ал студент кезінде Мөлдірдің (шешем аты ғой) мейрімді, сылбыр тәрбиесімен келіп, болбырап қалай болса солай жүретін сіңлілерім менің темірдей төртібіме шыдамай, екі-үш ай тұрған соң басқа пәтер іздеп, оған ақша төлей алмаса қайтып маған келіп жөңкіліп жүретін.

Кетсе — неге кеттің демедім, қайтып келсе кектемедім. Сөйте жүріп олар да қала өміріне біртіндеп үйренді. Төселді. Қазір Мәнәнің барлық баласы осы Ақтөбе қаласында, бас-басына бір-бір баспанасы бар. Алды өзіне зәулім сарай тұрғызып алды. Жаман ба?

Сонда дейім-ау, балалық көңіліммен шешем мені де еркелетсе екен деп аңсап тұрушы едім.

Енді ол кісі жіберген қателікті мен жібермейін деп шештім. (Шынтауайтына келгенде мен де жас кезімде өз қыздарымды қатаң тәрбиеледім. Әуелі арды ойла, намысқа жүгін дедім. Көп еркелетіп болбыр қылғанша заманына қарай жібі ширақ болсын дегенім еді.) Қазір жиендерімді алдыма алып еркелеткен сайын:

“Ботақанымның ботасы-ау, қошақанымның қозысы-ау!” деп мейрімімді төгемін.

Үлкен қызым бірде:

— Мама, жүрегіңнің нәзік екендігін кезінде қалай байқамағанмын! — деп келіп, бетімнен сүйді.

Жалпырақтарым-ау менің!

Қызыл топлай

Жеңешемнің мұншалық ашуланғанын бірінші көруім.

Әуелі келген қонақпен екеуі жайбарақат сөйлесіп отырған. Неге келіспей қалғандарын қайдам? Кенет жеңешем менің аяғымдағы қып-қызыл әдемі топлайды жұлқи шешіп алды. Шешіп алды да ана кісінің алдына соншалықты ызақорлықпен атып ұрды.

Мен жасым бестердедегі кіп-кішкентай қызбын. Есік алдындағы құмда “сыйлық” деп берген қып-қызыл әдемі топлайды киіп-шешіп, ішіне құм толтырып ойнап, өзімнен өзім мез болып отырғанмын. Ауладың есігін тарс жауып, жұлқына шыққан кісімен бірге қып-қызыл есіл топлайым кетіп барады. Әуелі қорыққанымнан жылап қоя берген мен енді топлайсыз қалғанымды ұққанда одан бетер өңдеймін келіп...

Жеңешемнің көзін ала беріп үйден сытылып шықтым. Жолаушы ұзап кетіпті. Аяғым аяғыма жұқпай артынан жүгіріп келемін.

— Топлайды тастап кетіңізші, — деп, өтініп келемін.

Ағатай, топлайды тастап кетіңізші. Тәртіпті, ақылды қыз боламын!

Көкетай, топлайды өзіме беріңізші. Аяғымды үнемі жуып киіп жүремін, деймін сондай жалынышты үнмен.

Өкпем өшіп, жүрегім жанып, артына бір қайырылып қарамаған атты кісіні қапанғы қуайын? Бір сайда жылап қала бардым... Ая кешке, қас қарая сүйретіліп табалдырықтан аттағанымда шешем:

— Әй, намыссыз неме, соңыннан неге жүгірдің!? — деп, шапалақпен жағымнан бір ұрды. Қыз деген қу келеді. Жасым бесте болса да сол келіп кеткен кісінің өкем екенін ешкім айтпаса да білдім. Білдім. “Ойнаймын” деп қыр астына түсіп ұзақ уақыт сол кісінің жолын тостым. Екі көзім жолда болатын. Күттім. Сарылып күттім. Келмеді. Күнде күттім. Келмеді ғой... ал қызыл топлайды өкеп бермеді. Елжіреген сағынышым қатып, берішке айналды. Тас жүрек осындайдан пайда болатын болуы керек.

Тезірек бойжетуге тырыстым. Тезірек күйеуге тидім. Жүрегім тастай қатып кетпей тұрғанда тездетіп бөпелер туып алғым келді. Бес бала таптым. Біреуі — өкем, біреуі — шешем, біреуі — нағашым, біреуі — ағам, енді біреуі — інім болар: өйтеуір қара ормандай қасымда самсап бірге жүр. Жалғыз өссем де, енді міне, ақар-шақар отбасына айналдым. Алла осы балаларымның бақытын баянды қыла көргей...

Кешір біз бейшараны

Үш жыл жанымызда көрші тұрған Қайрат деген жігіт телефон шалды. Екі үйіміз қаланың екі шетіне көшіп кетсек те, аман-сәлеміміз түзу, араласып тұратынбыз. Жасы біздерден көп кіші.

— Төте, Бейбітті үйге шығарып алдық! — қуаныш пен қобалжу қатар сезіледі. Бейбіт — оның он сегіздегі балдызы. Көптен бері түрмеде жатқан. — Төте, ағам екеулеріңіз келмейсіз бе?

Мен оларды қуанышымен құттықтап, мына қақаған суықта қаланың екінші бір шетіне автобуспен селкілдеп бармайтындай не сылтау айтсам екен деп ойланып тұрмын.

— Төте, кеше атам “мына соттың бітетін түрі көрінбейді. Ауылға барып, шаруашылығымды бір көріп келейін”, -деп, елге кетіп қалып еді. Оның үстіне Сәуле төтелер де жоқ екен үйінде...

Мен бірден түсіндім:

Сонда... Бейбітке мамасының қайтыс болғанын әлі естірткен жоқсыңдар ма?

Иә, достарының біреуі байқаусызда айтып қала ма деп қиналып тұрғанмыз. Үлкендерден ешкім жоқ. Төте, келіп кесеніңші...

Енді шегінер жер жоқ еді. Мен автобуспен сырқылдап жеркенімде кең жайылған дастархан басында, қақ төрде қызара бөртіп алған Бейбіттің соттағы қорғаушысы (адвокат) Қажымұхан ағай екпіндей сөйлеп отыр екен. Жатаған жер столды айнала кілең қылқан кескендей жастар отыр. Бәрі жым-жырт. Бар жоғы отызға енді иек артқан үйдің иесі, жиырма бес-тердегі бажасы, оқып жатқан балдыздары — үнсіз. Анасының қазасын Бейбіт қалай қабылдайды деген қорқыныш, неден бастауды, қалай десе боларын болжай алмаған белгісіздік. Бұдан хабарсыз Бейбіт қана, бұрын-ғы жер қозғалса қозғалмайтын сабырлы бала, енді түрмеден босағанына екі көзі жайнап, қуанғанын жасыра алмай екі жиенін кезек-кезек құшақ-тап, тізесіне отырғызып өлек. Алғаш түрмеге жапқанда “Бей-ба-а!” деп көп жылап, көп іздеген кішкентай Жеңіс жеті ай көрмегенге жатырқап қалыпты. Тізесіне отырғызса, бұрылып бетіне үңіледі.

Осы жастардың ортасында өзін топ бастаған серкедей сезінген болуы керек Қажымұхан адвокат көтеріңкі үнмен лепіріп сөйлей жөнелді:

— Япырмай, аппақ келіншек кірді де, үй жарқырап кетті ғой! Мен айтып отырмын балаларға “түнжырай бергендерін жетеді. Мына Бейбіт пен Ерік жеті ай “курортта” дем алып келді. — Екпіндеп болар емес тіпті: — Курорт емей немене? Ештеңе істемей тегін тамақ ішіп-жеп демалды, — деп, бөсіп барады.

Қазақы ырыммен шапу шапшып, Бейбіттің бетінен зіскеп, енді сөз бастағалы ұмсын бергем. Мына сөзге бар қаным басыма шапшып, түрім өзгеріп кеткен болуы керек, Бейбіттің өпкесі жатаған жер үстелдің астынан тіземді басты:

— Төте, Бейбіт өзірше осында, қалада болады. Құжаттары тек он күннен кейін ғана дайын болады дейді. Күту керек екен.

Алла, айналайын-ай. Сезімтал жарығым-ай! Мен ашумен сөйлеп бірдеңе бүлдіріп алмағай деп қорқап кеткен-дағы.

Осыдан жеті ай бұрын біздің үйге келген Меруерт көзіме елестеді. Таңғы жетіде, меезгілсіз уақытта келгенінен-ақ оның жаны мұрынының ұшынада есі шығып кеткенін түсінуге болады. Тіпті орынында отыра алмай теңселе береді. Ол әрекетін өзі тіпті байқамайды. Сабырлы, салмақты, жас та болса бар ісіне тиянақты оқытушы келіншек дәл қазір естанды халде жаны күйзеліп тұр. Сөзін үзіп-үзіп маған келген шаруасын айтты. Мына маған, бірінші топтағы мүгедекке, төрт қабырғадан басқа досы жоқ, ешқандай мықты танысы жоқ адамға... Осыдан-ақ оның жан күйзелісінің қандай дәрежеде екенін ұға беріңіз.

Қолында жұмыс істеп жүрген інісі Бейбітті әуелі “құжатың жоқ” деп қамаған екен. “Түн ішінде не істеп жүрсің?” деген күдік жамалған. Ол түнгі ойынханадан ақшасын ұттырып, өне-міне қайтарып алам деген дәмемен ұзақ отырып қалғанын өзі де байқамапты, білмепті. Сол шақта көше жағалай ойын автоматтары саңырауқұлақтай қаптаған кез еді ғой. (Жас жігітті кіналасақ — тек осы өзін ұстай алмай құмар ойнағаны үшін кіналайық.)

Үйге қонбаған Бейбітті үш күн іздеп, тапшай сандалып жүргенде полициядан жездесінің жұмыс орынына қоңырау түседі: “Бейбіт 179-шы баптың 2-ші бөлімінің А және Г тармағымен сотталғалы жатыр. Қылмысы өте ауыр. 500 доллар тапшасаңдар 15 жылға кетеді”, — деп хабарлапты. Біз естен танып қалдық. Оғдай ақшаны табан асты қайдан табамыз? — деп егіледі өпкесі.

— Сонда ол бала не істепті?

— Универстеттің маңығында үш қызды тонап кетті деген айып тағып отыр.

— Ау, Бейбіт намаз оқитын, обал-сауыпты білетін, біреуге қол көтермек тұрғай ауыр сөз айтпайтын бала емес пе?

— Оны сіз білесіз. Ал полиция басқаша ойлайды ғой...

Меруертті тыныштандырмақ болғаным есімде. Шөй бердім, емізулі баласы титтей Жеңісті сұраймын, есін жисын деймін.

— Сіңлім Балауса қарап жатыр, бөрібір емшегімнен сүт шықпай қалды. Мамамның онкологияда жатқанын білесіз ғой. Қолдағы бар малды сатып дәріге жұмсадық. Ал өкем баланың үлкені деп маған сеніп отыр. Не істеймін, тәте-ау, не істеймін?!!

Солқылдаған сұлу келіншек аз уақытта қураған шөптей солып, екі бүктетіліп қу жаны қалды. Сот процесі кезінде талай рет жаны мұрынының ұшына келіп, қан қысымы көтеріліп, лоқсып қиналғанын көргенімде жаным қоса қиналған. Күйеуі Қайрат бар тапқанын балдызының жолын — ақтаушыны жалдауға, тұтқынмен кездестіру үшін ақы төлеуге, толып жатқан басқа шығындарға жұмсады. Өкесі жыртық бөтенкемен сары аяз, ақ қарда ұлының жүзін бір көру үшін соттың есігін бақты. Ауруға уайым жамалып анасы баласының жүзін бір көруге зар болып жатып көз жұмды.

Міне, енді анасының өлімін естіртеуге батпай біз отырмыз...

“Жақсы болса” сотқа, тергеушіге, ақтаушыға “жақсы” болған шығар. “Ақтың — ақ, қараның — қара екенін” дәлелдеу үшін жеті ай сергелдеңге салған “іс” бүгін түсте тамамдалып, Бейбіт ақталып шықты.

Заң бойынша “күдіктіні” ұстаған соң екі сағаттың ішінде туыстарына хабарлануы керек. Ал Бейбітті үй-іші таппай зыр жүгіріп іздеп, уайымдап отырғандарына екі тәулік өткенінде, онда да пара сұрау үтілін тез ақша тауыпкелмесе “Бейбіттің 179-шы баппен он бес жылға сотталатынын” айтып, тез телефонды өшіре салған. Және ақшаны жинастырып тапсыруға бір тәулік те жетеді деп ескерткен. Осы сөздерден-ақ заңның өрескел бұрмаланғаны көрініп тұр емес пе? Яғни әу бастан-ақ арам ақша табу үшін “жаптым жала, жақтым күйе” деп отырған жоқ па?..

Менің Меруертімнің көзінен аққан қанды жасын көрсен олай сөйлемес едің, ей қорғаушы!!! Әй, бірақ соттың айналасындағылардың көру, есту, сезу қабілеттері “жойылып” кететін шығар? Курорт дейді ғой, өйткені курорттыңның ... !!!

Бейбіт, айналайын, үйіріңе аман-есен қосылғаның құтты болсын! Сен біз сияқты балаларын қорғауға жарай алмаған аға-апаларыңның сауатсыздығын кешір. Жеті ай жайнаған өміріңді зая кетіргенімізді кешір! Сенің аппақ көңіліңе күдіктің, сенімсіздіктің улы ұрығын сепкенімізді кешір! — менің шырылдай шыққан биік нотадағы үнім ыржалаңдап өзіне, сөзіне мөз болып отырған қорғаушының (шын мәнінде “қорлаушының”) төбесінен суық су құйғандай әсер еткен болуы керек, дереу езуін жиып, бойын тіктеп алды. Сөйлемеді.

Менің де бар қыжылым осы сөздерге ғана жетті.

Баланың басы босағанына төубе деп қоя салдық. Шағымдануға қолда құжат жоқ дедік. Тағы бір сылтау тауып (заңның біз білмейтін қуыс-қуысы көп қой) шырмауықтай шырмап алар деп өз сауатсыздығымыздан қорғалап үнсіз қала бардық. Жеті нан садақа. Жарасын жалап жазған маң төбеттей маңқайып, дымымыз шықпайды. Өзімізді қорғай алмаймыз.

Сананы сілкіле, Сайлаш!

Ешкім көз жасын көрмесін деп сай табанына түсіп алған Сайлаш есесі кеткен жас балаадай аңырап тұрып жылап келеді. Алыстан өлдекімдер қараңдағаны болмаса, ел малын жайлап, кешкі асын қамдаған қаракөленке іңір өлетінде Сайлашты ешбірі елемейді де... Ешкімнің Сайлашта ісі жоқ. Өлара кезеңде Сайлаш тұрмақ ешкімнің ешкімде ісі жоқ. Жоқ!

Алашағын тез-ақ ала салардай өңмендеп жетіп келіп несі бар еді? Сарылып күтіп несі бар еді? Босағада тұрған мұның жылау тіпті де ойында жоқ еді. Үй күтуші әйел сыбырлап:

— Апа-ау, кетші бұл үйден. Сен үшін мен жеп отырған нанымнан айырылам-ау: көрмейсің бе, кесіп алсаң қан шықпайтын қатыгез жандар екенін? Неге кіргіздің? деп, маған зіркілдеп жатыр. Алла аясын! Үйіңізге барып жылаңыз. — дегені. Содан Сайлаш жаман қорынып көзіне жас толсын. Жо-жоқ, бастықтың әйелі төуір адам сияқты.

“бере салмайсың ба, нәйеті бес-ақ мың сұрап тұрса” деп сыбырлағанын естіп дәмеленіп-ақ қалған. Гүж еткен еркек үні: — Бүгін бес мың берсем, ертең он мың сұрайды, ақымақ неме! — үмітін үзіп-ақ тастады. Сайлаштың жүрегінің басына тұз құйғандай өртеніп шаға келді.

Осыдан үш жыл бұрын дәл осы гүжілдек өзінің дөңкиген қап-қара джипін мұның есігінің алдында қаңтарып қойып, дәл осы Сайлашты күтіп тұратын еді-ау. Сайлаш су жаңа машинаға мініп алып, күн ара аудан орталығына сот процесіне қатысуға кетіп бара жататын.

— Сөке-ау (яғни Сайлаш), Сіз деген халық адамысыз. Қаламьңыз жүрдек журналистсіз. Бәрін өзіңіз түсінесіз. Бес бірдей жас бозбаланы көзін бозартып түрмеге тыққанда не түседі сізге? Аналары қарғайды ғой. Өрі түрмеден шыққан адамның оңғаны жоқ. Бес бірдей азаматтың тағдыры Сіздің бір ауыз кешіріміңізге қарап тұр.

Ұлың болса, аллаға шүкір, тәуір болып келеді. Қолдан келген көмегімізді аяп отырған жоқпыз. Кешіре салыңызшы! — деп қиылған, дәл осы гүжілдек көкең еместей — ақ.

Өмір-ай... Сол қыста қара қиға қақтығып тоңып отырған мұның үйіне қайқайған бір машина майқұдықтың көмірі аяқ астынан келе қалды. Тіпті су тасушы водовоздың шөпірі Зөкең де: — Сайлаш-ау, сұлу келіншек-ау, бір қоңырау зың дегізсең өзім-ақ су өкеліп құйып кетем ғой... ағам ескертпей-ақ, кезексіз-ақ... — деп мәймөңдеген.

Қысқасы, мұның ұлы Қуатты өлімші қылып сабаған бес жігіттің әке-шешесі асты-үстіне түсіп, керегін сұратпай тауып беріп тұрды. Сол Көкең бір басқа да, бүгінгі Көкең бір басқа, бөтен адам сияқты.

“Япырау, ел-жұртым, ағайыным мұнша жанашыр жандар екенін неғып байқамағанмын” деп, таңырқай жүріп Сайлаштың өзі пара беріп жатып, обылыс орталығындағы сарапшы дәрігерден “өте ауыр жарақат” деген сөзді “орта дәрежеліге” түсіртіп, талай ата-ананың “алғысын”, бес жігіттің “сауабын” алғанға мәз еді. Басы осы Көкең болып: “бала ортақ қой. Керегінді ұялмай сұрап тұр. Қаржылай да, басқалай да көмегімізді аямаспыз” деп, ант ішкендей бболған. Сөйттіп риза көңілдерін білдірген. Сайлаш өз-өзіне, өзінің жомарт көңіліне өзі мәз еді.

Енді міне, соңғы үш күн бойы есігін аңдып, кеңсесіне кіре алмаған соң, өзгер деп үйінен ұстаған Көкесінен Қуатын

емдету үшін санаторийге төлеуге тиісті бес мың теңгені қарызға сұрап ала алмай пұшайман болып отырғаны.

Дәл осы Көкеңнің қонаққа барған үйінде ойын баласына бес мыңдықты көмпиттің фантигіндей қылып ұстата салғанын өз көзімен көрген Сайлаш қой. Ол осы қант-шөйін “ответчаюға” (қарызға) алап, күн көріп отырған Сайлаш үшін қолақпандай ақша.

Иә, осыдан үш жыл бұрын, онда да дәл осылай жерде қар болатын. Айлы түн. Кешкі тамақ дайын бола бергенде 15 жасар Қуаттың екі жолдасы, бозбалалар сыбырласты да қалды. Сайлаш ұлына “тез кел, тамақ суып кетеді” деді де ожауын көтерген күйі күтіп қала берді. Бір минутқа деп шығып кеткен ұл бес сағат бойы келмеген соң шыдамай қызы екеуі іздеуге шықты. Жоқ. Іздемеген жері қалмады. Біреулер “сай жағасында балалар төбелесіп жатыр” дейді дегенді ести сала солай қарай құстай ұшты. Алдында ауылдың қатындарынан естіп жүрген әңгімесі еді. Жұмыссыз қалып іші пысқан жас өспірімдер кинодан көргеніне еліктеп жағалай Бетман болып, маска киіп алып, төбелеседі екен деген аңыз тараған. Жанұшырып жетсе, айтса айтқандай-ақ шеңбер жасай тұрған жігіттердің ортасында бетіне қап-қара маска киген үш еркек талтайып тұр. Тұлғалы, денелі, ересектеу көрінді. Қорыққандікі ме? Сайлаш жете бере екі қолымен екеуінің білегінен мыти ұстады. өзі солардың иығынан келгенімен еңгезердей екеуін тырып еткізбей ұстап тұр. Айқайлап сөйлеп жатыр, ұялтып, ұрсып жатыр, көріне мініп қарғап жатыр. Сонда дейім-ау, ең болмаса біреуінің бетіндегі масканы жұлып алуы керек еді. Мүмкін аналық жігері соншалық қуат берген шығар.

Тек екі жігіт екі қолтығынан сүйеп әкеліп: “ала, міне сіздің балаңыз,” — дегенде ғана қарысқан саусақтары жазылып, құлап бара жатқан баласын құшақтай жығылғанын біледі. Ай жарығымен қан-сөлсіз аппақ қағаздай болған баласын өлген екен деген. Өйтеуір түнгі поезбен Атырау қаласына жетіп, жедел операция жасатып жаны қалды. Жабыла тепкілеген соққыдан ішкі органның сауы жоқ. Талақ мүлдем езіліп кеткен.

Кезінде “қойшы сол қарынға жабысқан талақ үшін елдің баласын түрмеге тығып қан жылатпайы” деген.

Ал сол талақ нағыз қан қызметіне керек екенін, ал қан адам денесіндегі өмір өзені екендігін білмепті. Білмепті.

Бірақ, білсе де не істей алушы еді? Енді келіп жалғыз ұлы Қуатының ішкен асы бойына сіңбей қиналғанда, панкретит деген пәле басталғанда, бойы да өспей... Қысқасы, нейро-гуморалдық реттеу жойылып, баласы көз алдында әлсіреп, жаны қиналып ауырып, өшіп-сөніп бара жатыр. Ана жаны ыдырынып, шыбын жаны көз алдына келген Сайлаштың көзінен қанды жас ағады.

Таяқ жеген тек мұның баласы ма? Сол кездегі желкілдеп өсіп келе жатқан бозбаланың бәрі десе болғандай. Тіпті, осындай төбелестен бала да өлді. Онда да улап-шулап, аяғы “қой, болдымен” бітті. Өркім өз бетінше күнелтіп, не жұмысы, не табысы жоқ ер азаматтың құны кетіп, жан бағуға аналар белін буып кірісіп, ал бала өз бетінше қалған кез болды. Өз бетінше қалған бала білімді қара жәшік — теледидардан үйренді. Ондағы атыс-шабыс, сәл нәрсе үшін кектеніп, кісі өлтіре салатын есірік кейіпкерді үлгі тұтты. Баяғы айта беретін “әй дейтін ажа жоқ, қой дейтін қожа жоқ” заманға тап келді. Күйеуі марқұм жастай өлген Сайлаштың да баласымен емен-жарқын сырласуға уақыты жоқ. Екі қыз, бір ұлды тісімен тістегендей қылып енді жеткіздім бе дегенінде...

Армансыз аңырап, іштегі шемен болып қатқан шерді көз жасымен сыртқа шығарған Сайлаш енді құр сұлдері қалған денесін сүйретіп үйіне, балаларына қайтқысы келді. Сай қуалап мүлдем ұзап кетіпті. Заң төбенің де, шаң төбенің де, тіпті күл төбенің де шамдары көрінбейді. Ауылдың айтқыштары қойған сол атауларға күле қарағанымен, сол сөздердің жаны бар екен. Заң төбедегі (басшысымақтар тұратын зәулім-зәулім үйлер) ауылдан өз үйі күл төбедегі (жұмысшылар ауылы) таяқ тастам жер еді. Қалай ұзап кеткен? Тіпті Сағыздың сайын қуалап көз жасымды, осалдығымды ешкімге көрсетпеймін деп жүріп шаң төбе атанған, у-шуы көп, қазіргі “шаңқай” аты бар үйлердің де шамы көрінбейді. Қарлы борасын өңменінен итеріп жүргізер емес. Ұсақ түйіршікті қар бетін оқылап удай ашытып барады. Екі бүйрегі құрығыр ашып, бүріп ауырып, жан шыдатар емес. Басындағы бөкебайын шешіп беліне таңды. “Сайлаш-ау, осынша шығандап нең бар еді!” деп, өзіне өзі ұрсып қояды. Өбден әлсіреді.

Мына бір ши өскен төмпешікті паналап, сәл аялдап күш жинап алмаса болмас. Пальтосының тілдей жағасын

көтеріп, бір жамбастай қисайды. Өң мен түс арасындағы талықсыған, қамыққан, торыққан Сайлашқа күйеуі елестеді. Тұр дегендей қолын созды. Мені де іздейтін кісі бар екен-ау деп қуана басын көтерді. Күйеуі жап-жас. Сол баяғы қосылған кездеріндегідей. Көздері кездесіп қалса, жұрт байқап қоймады ма деп қарадай қысылатын кезі есіне түсіп, жүрегі дүрсілдеп қоя берді. Кенет “өй, сен өліп қалып едің ғой!” деген өз үнінен өзі шошып кетті. Елес те дірілдеп кетті де, әуелі созған қолы, сосын бүкіл денесі, ең аяғында бет әлпеті кеңістікке сіңіп жоғалды. Тұу, деп өкінді Сайлаш, нем бар еді үркітіп, одан да ақыл сұрап алсамшы! Сөйткенше күйеуінің елесі жар басынан көрінді. Қасына тез жетпекші болып жалма-жан ұшып тұрды. Тобан аяқтанып қақиып қалған денесін өзер қозғап бұл жетемін дегенше елес сайға түсті. Бұл да сай қуалады. Мына жер ықтысын. Жып-жылы екен. Тұу, қандай жақсы. Есін жиды. Жүрісі өнді. Денесі пирады. Ісінген көзіне суық қар басты. Домбыққан бетін уқалады. Үйіне бет түзеді. Балалары “анам қайда” деп үр-пісіп отырған шығар. Өзін мына өмірге қайтарған күйеуінің елесіне риза.

Қазір үйіне жетсін. Ақ қағаз бен қаламды алсын. Сосын жазсын Сайлаш. Жазсын. Жалғыз мұның баласы емес. Қатарынан таяқ жеген, заманынан таяқ жеген, уақыттан таяқ жеген. Жалғыз мұның ауылы емес бұла жігіттер күшін қайда жіберерін білмей жақ-жақ болып төбелесетін.

Иә, қазақ ауылына ер балаға үлгіге қояр азамат керек. Тұлға керек. Азаматтық істер керек. Идеология керек. Арнамысты, жігерді қайрайтын сөздер керек. Үлкен-үлкен армандар керек. Сананы сілкетін серпіліс керек.

Осының бәрін айтатын ауыз керек. Еститін құлақ керек. Көретін көз керек.

Ешкімнің ешкіммен ісі жоқ заман деп қол қусырып қарап отыруға Сайлаштың қақысы жоқ. Ойбай-ау, бұл журналист емес пе, халықтың көретін көзі, айтатын ауызы емес пе? Адамның, қоғамның ой-санасын қалыптастыратын нағыз қарусыз күш журналистикада жатыр емес пе? Алға, Сайлаш! Іске сәт, Сайлаш!

Көңілдің көзі

Арман ағамен Алматы шипажайында бір бөлмеде он күндей бірге жатып ем қабылдадық. Қою қабақтың астын-

дағы ойлы көзі, биік жартастай кесек тұлғасы, самайына ақ қырау түскен тікендей қою шашы, салмақпен аяқ басуы — бәрі-бәрі маған бірден ұнады. Міне, менің романымның бас кейіпкері болатын адам осы деп шештім.

“Біреулер қиялында махаббатты тым биік қойып алады да, сосын өзінің өрелері жетпей аһылап-уһілеп өмірлерін өткізеді. Ал мен іргемдегі, дәл жүрегімнің түбіндегі махаббатты көрмеймін. Кезінде бәрі елеусіз еді. Кеш, өте кеш ұғышпым. Көңіл елегінен өткізіп, жүректен сүзіп барып өкінгеннен не пайда? Не пайда?”

Мен институтты бітіріп келгенімде Гүлім тоғызыншы сыныпта оқитын еді. Әрі бала әрі бойжеткен қыз белгілері бірі өшіп, екіншісі орнығып болмаған оның бірге ойнап өскендігін тек фамилиясы арқылы еске түсірдім. Ол да мен сияқты кемпір мен шалдың жалғызы еді. Ақылды да алғыр боп жетіліпті. Мектептің комсомол ұйымының секретары екен. Ол кезде сондай ұйымдар арқылы бүкіл қоғам жұмыс істеуші еді ғой. Оқушысы аз орта мектепте одан ауысатын жұмыс жоқтай. Бәріне әрқашан үлгеретіін. Олимпияда, спартакиада онсыз өткен емес. Әрине, жас маман болғандықтан мен де ешқайсысынан сырт қалмаймын. Осы күні бойғы жұп жазбай жүрген кездер...

Оның көзқарасынан жай ғана оқытушысын құрметтеу емес, өзгеше бір сыр аңғарушы едім. Оған көдімгілей маркайып жүрдім. Менен мықты, менен сүйікті ұстаз жоқтай көрінетін. Оның көзқарасы... қалай десем екен, табынып қарағандай, мен өзімді тәңірідей сезінетінмін.

Араға төрт жыл салып Гүлмаржан да тарихшы дипломын алып біздің мектепке, өзі оқыған мектебіне оралды. Мен алғашқы күннен сонау бала кездегі есімімен жеп-жеңіл Гүлім деп атап кеттім. Мұным жаңа келген мұғалімдерге ерсі көрінген де шығар, бірақ бала досымды, ескі көршімді еркелеткен атымен атауым оның құлағына жаққан болуы керек, ол қарсы болмады. Аз ғана жыл ішінде Гүлім өзінің мұғалім болып туғанын дәлелдеді! Жақсы оқушыдан жақсы азамат шыққанына оқытушылары да мәз. Ал мектеп ішінен музей ашып, онымыз облысқа аты шыққанда тіпті бөркіміз қазандай болды. Әрине, ортақ істер бізді бұрынғыдан бетер жақындата түсті. Жұбымыз жазылмайтын.”

Кенет аға маған зер сала қарап:

— Жалыққан жоқсың ба? — деп сұрады. Бірге болған көп күндер сіз-бізден аса алмаған соң жан дүниесіне ешкімді бойлатпайтын жұмбақ адамдай көрініп күдер үзе бастап едім. Ойда жоқта басталған сыр кенет үзіліп қалардай:

— Жо-жок, аға! Махаббат туралы өңгіме жалықтырушы ма еді, — деп, жалбақтай еліпілдеймін. Осы бір келбетті тұйық жан маған менсінбей қарап тұрып жүре беретіндей көрініп сасып қалдым.

“Дегенмен, мен шебер өңгімеші емеспін. Не болды соны айтам. Өзің қалағаныңды екшеп ал.

Қақаған қыстың ішінде әкесі қайтты. Гүлім ұзақ түндер ауру күтумен, күндіз шаруашылығымен, жұмыспен шапқылап қатты қалжырады. Шалды қойғанымызға үш күн өткен. Жұмыстан түнделетіп үйіме келе жатсам Гүлімнің терезесі қараңғы екен. Мен оның үйіне қалай кіргенімді өзім де байқамадым. Кейбіреулер аяғым бастап әкелді деп жатады ғой. Мен олай дей алмас едім. Десем аяғым емес, жүрегім бастап әкелді дер едім. Гүлім босағада шытырлай жанған отқа қарап тұр екен. Мені құшақтай алды. Дірілдеп тұрған денені бауырыма қысуым мұң екен, ол сөйлеп, жоқ баяу әндетіп әлденелерді айтып жатыр — айтып жатыр. Қазір не дегенін еске түсіру қиын, мен бір өзге тілде айтылған ән тыңдағандай хал кештім. Сөздері әрі жетіп, әрі жетпей жатыр; әрі ұғып, әрі түк түсінер емеспін. Білесің бе, бұл өзі сондай бір... сондай бір... — айтар сөз таппағандай жұдырығын түйіп тізесін тынымсыз үйкеледі. Біраз уақыт үнсіз қалды. Өз сезімін жеткізетін сөз таппағанына кіналы жандай жазықты күлімсіреп барып сөзін жалғады.

Сол жерде, осыдан үш жыл бұрын ерте көктемде осы өзімнен рухани көмек сұрап тұрған нәзік тұлғаны қатулана итеріп, құшағынан сытылып шыққаным есіме түсті.

...Гүлім екеуіміз сақманға бір топ оқушы алып барғанбыз. Бұл мен директор болмастан бұрын еді. Гүлімнің алдында өзімнің атқа жақсы шаба алатынымды көрсеткім келді ме, бойымды бір желік қыссын. Суық әрі ірі жаңбыр төгіп берді дерсің. Сол кезде найзағай да ерекше бір күркіреп тұрып алды. Кенет қойшының үйі қалған тұстан бір салт атты бізге қарай тұра шапты. Өдетте найзағай қималдаған нәрсеге түседі. Бізде зәре иман қалмады. Екі оқушым екі жағымда, ортасыында өзім — қалшидық та қалдық. Япыр-

ай, кім болды екен? Жалт соның үстіне түспесе екен! Неге сонша ессіз шауып келеді? Оқушылардың біреуі бірдеңеге ұшырап қалмады ма екен? Соның арасында салт атты бізге жете бере аттан қарғып түсіп мені құшақтай құлады. Гүлім екен. Дәл қазіргідей тұла бойы дір-дір етеді. “мен қорықтым, мен қорықтым!” дей береді.

— Неге?!

— Тірі екенсің ғой! Тірі екенсің! Тірі екенсің әйтеуір!

Құшағынан итере сытылып, денемді серпи көтерілдім. Гүлім жерде отырған күйі қалды. Шалшық суда. Суық жаңбырда. Мен естіген қарапайым сөздерде бір қорқынышты сыр бардай... Менің еркімді әлдене биледі. Ұят па, үрей ме? Өзім де ұғыш болар емеспін.

Осы жауыннан кейін Гүлімнен қашпақтап бақтым. Енді ойлап отырсам сол Гүлімнің менің алдымда алғашқы және соңғы рет өз сезімін бұрқ еткізіп білдіргені екен.

Иә, әкесі қайтқан соң біз бір туысқандай араласып тұрдық. Үйдің ұсақ-түйек шаруасына әкем, қатты қайырымына өзім — қазақтың жазылмаған далалық заңы бойынша, көрші қақысы бойынша қолғабыс еттік. Гүлім екеуіміз туралы елдің өсектейтіні де осы тұс. Сол жылы Гүлімді аудандық комсомол комитетіне қызметке шақырды. Директоры ретінде бір сылтау тауып оның кандидатурасын аластауыма болар еді. Өйтпедім. Тек кетпесе екен деп тілеумен болдым. Азғырғым да келді. Жалынғым да келді. Кенет кетіп қалатындай сонша қорықтым. Ол қызды күнде көріп жүрмесем дүние қараң қалардай шарасыз күйге ендім. Байқап отырсам бозбаланың күйін кешіппін. Ол аудан орталығында екі күн жүріп оралғанда есім шыға қуандым. Сол күні неше анекдот айтқаным есімде жоқ, өзім де езу жимадым, өзгені де жеңіл күлкіге қарық қылдым. — Аға өзін өзі кекеткендей езуін қиғаштай күліп қойды. — Ал жаңағы оқығаның сол кезде жазылған.

Ол орынынан тұрып терезеге барды. Мен де жанына қатарластым. Кешкі көлеңке қоюлана түсіпті. Күздің қоңыр лебі аялы ана алақанындай бетке жұмсақ тиеді. Сарғая бастаған жапырақтардың өзіндік — күздік иісі жаныңды әлдилеп жүрегінді маужыраған тыныштыққа ұйытады.

Мен көп ортада өзімді дирижердей сезінетінмін. Өңгіменің ауынын өзім қалаған жаққа бұра білетінімді мақтан тұтатынмын. Онымды ашық айтып жүретінмін.

Бірақ осы Арман ағаға келгенде онымның қате екендігін көріп отырмын. Кім-кімді де өзім жетектеген бағытта сөйлете аламын деу өзіме өзім берген балалық астам баға, ұшқары пікір екен. Сұрақ қоюға да, жарық жағуға да қаймықтым. Кенет оралған әсем күй сазы үзіліп кетердей, оқыс қимылыммен үркітіп алардай тынысымды ішіме тартып, ағаның өңгімесін өзі жалғап өкетер сәтін күттім. Өлден уақытта барып маған баққа шығуды ұсынды. Мен, әрине, қарсы бола алмадым. Қараңғылық қоюлана түсті.

Енді осы арада үзіліс жасап, сондағы жұқа дәптерде жазылған жайға көшейін. Дәптер мейлінше тозған. Қағаз иісі шығады. Сыртын мұқият қаптап қойыпты. Арман аға: “Сол бір тұста аудандық газетте штаттан тыс тілші болып жүрдім. Кейін партия қызметіне ауысқанда “жазғыштығымның” пайдасын көрдім. Аңғарымпаз болуға септігін тигізді. Жаза-жаза жазушы болып кеткендей сезінген болуым керек, көркем өңгіме жазуға кірістім. Сол шатпақтарымның ішінде жанымға жақын тұтып алып қалғаным ғой. Мұндағы Гүлжан деп отырғаным — Гүлмаржан еді. (біз сол Гүлім деп оқи берелік)

“Менің атым — Арман. Бұл есім менің тұтастарымның ішінде өте сирек. Тіпті кездеспейді десе де болады. Жалпы атам қазақ “арман”, “махаббат” деген сөздерді аса қастерлеп, қасиеттеп оны жүрегінің түкпірінде аялап, кез келген жерде қолданбаған ғой, оңай айта салмаған ғой. Сол Арманның ғапшық болған қызының аты — Гүлім. Өділін айтсам сұлу емес, сүйкімді. Сопақша жүз, бүлдірген ерін, жазық мандай. Гүл сабақты нәзік қас. Ал енді көзі бар ғой, көзі... мен өмірімде сондай өзі сөйлеп тұратын көзді көрген емеспін! Көрмедім. Сондықтан ба Гүлім көп сөйлей қоймайтын. Ал енді сөйлесе бар ғой, айнала жым-жырт тына қалып тек соның үнін тыңдайтын. Күміс қоңыраудай үні сыңғырлай жөнелгенде бар ғой тұла бойың шымырлап, жан дүниен астан-кестен болатын. Қандай қызыл кеңірдек дау болса да, Гүлім сөз сөйлегеннен кейін шешімін тауып шыға келетін. Логикасы темірдей берік, сыңғырлаған үні симфониядай болатын.

Мектептен пығып кешқұрым өудем жердегі интернатқа келе жатқанмын. Қойшының балалары оқитыын жер барактағы жатақхана менің жан ауруым еді. (Гүлім кеткен соң тек соның жұмысына басыммен кірісіп кетіп, ештеңені

көрмедім, естімедім. Бірақ бұл сәл кейіндеу.) Гүлім? Сол ма? Қасындағы кім? Кім? Сол кеште қарсы жолыққан Гүлімді көрмеу үшін тал тасасына жасырындым.

— Арман аға, тасаланбаңыз. Бәрібәр көріп қойдым! — Сынғыр — сынғыр етеді қызы түскір. Көңілді — ақ Гүлім. Солай болар жөні бар. Аспан зеңгір көк, нұр жайнап тұр. Ауада керемет хош иіс бар. Кешкі шапаққа шомылған жеп — жеңіл ақша бұлттар да бірінен бірі сүйінші сұрасып шапқылаған жас балалардай көңілді. Осы жазда той болады деп естігенмін. Той... сол жігіт осы болуы керек.

Бой тасалаған жеріме қарасам, шынында да жасырындым деп өз көзін басқан жас баладай — ақ болыпшын. Олардың қуаныштан масайған жүзін көргім келмесе де, амал жоқ, тасланған бекінісімнен шығып тілдесуге тура келді.

— Темекі тұтатыып алайын дегем... мінгірлеген түрімнен өзім қысылыпта тұрмын. Гүлім күлкісін тоқтатып байыппен қарап қалыпты. Темекі шекпейтінімді білетін. Ұялған тек тұрмас деген:

— Інішек, шылымың бар ма?

Сұрап алған жалғыз тал темекімді тұтата алсам ше? Өншейіндегі еркіндігіне басып, жігітін таң қалдырып қоламдағы темекіні Гүлім жұлып алды. Енді тіпті састым. Мен мен емес едім. Суға кеткен тал қармайды дейді ғой. Өзімше сөз бастадым.

— Ана үсіп өлген жігіт туралы зерттеп болдыңдар ма? Бригадирдің қатысы бары дәлелденді ме?

— М,м,м... — деді Қаби маңғаздана сөйлеп, тексеріп быып қалдық. Бұл өзі былай... шатасқандау, шатақтау дүние болып тұр... әріден келе жатқан... күнгір -күнгір...

Мына жігіттің екі күрек тісі өзгелерінен шығыңқы екен — ау... Шашын мен құсап тарайды екен. Имиген түрін... мұрт қойып алыпты. Гүлім мұның несін ұнатты екен?

Тфу! Енді ойлайтын несі қалды. Жазда той. Пәлі, Гүлім де тыңдамай тұр ғой. Сен бақыттысың ба, Гүлім? Маған неге олай қарадың Гүл...ім, Гүлім, гүл...

— ... Ба, Арман аға?

— А, ааа?

— Оны танысыз ба деймін?

— Кімді айтасың, Қаби?

Тапалтақ жігіт көзілдірігін жұлып алды. Өйтсе де ренжіген түрін барынша білдірмеуге тырысып:

— Ал ол жігіт болса сізбен бірге өткізген күндерін ертеден кешке дейін жырлауға бар!

Мені бұл тығырықтан тағы Гүлім өзі құтқарды:

— Қаби, бара тұршы. Менің ағаға айтар бір ауыз өңгімем бар еді.

Жігіт кібіртек басып ұзай берді. Мен ұрлық үстінде қолға түсіп қалған баладайын Гүлімнің бетіне тура қараудан тайсақтап, кеткен Қабидің ізін қуалай көзіммен ұзатып үнсіз тұрмын.

Гүлімнің бұдан бұрын шофер жігіті болғанын да білемін. Байғұс бала мектептегі барлық стендаларды түгел жаттап алған шығар. Онда Гүлімге тура сұрақ қойғанмын:

— Гүлім, мына жігіт сені күтіп жүр ме? Ылғи оқушылармен қабаттасады да жүреді. Ал мектептің аты мектеп. Кездесу орны емес! Өрі кепкесы мыжырайып алып... саған лайықты емес! — деп, бір -ақ кестім. Ұыздай жас тарихшы маған үнсіз ұзақ қарады. Содан былай ол шоферді мектепте де, басқа жерде де кездестірмедім. Бірақ онымен Қабиды теңестіруге бола ма? Гүлім де ондағыдай жас емес. “Не айтқың келеді, Гүлім? Сөйлеші. Жо -жоқ, сөйлеме. Белгілі ғой... тек сен соны шын сүйесің бе? Шыныменен?” Кенет Гүлімнің көзіне көзім түсіп кетіп еді, о! Ғажап? “мұның не Гүлім? Неге мұнайдың? Күлетін кезің ғой?” Бірақ көмекейіме кептелген сөздің бірін де айта алмадым. Айтпадым. Мұңлы көздер мені айыптап тұр еді...

Гүлім де тіл қатпастан біз өкше туфлиін қадап басып ұзай берді. Көпенің ортасында тәлтиіп осы тұрысымның ауыл жұртына ыңғайсыз сезім оятарын еске түсіре алмастан құмдауыттау жерге ап-айқын түскен леп белгілерін көзбен ұзатып тұра бердім, тұра бердім.

Гүлім Қабимен қатарласты. Менің жүрегім кеудемнен жарып шығардай аласұра бұлқынды. Бірақ Гүлім екпінін тежеместен ұзай берді. Қаби бірдене деген сияқты. Қолын созды. Қуа қатарласты. Бірте -бірте баяулап қала бастады.

Көздер мені айыптап еді. Бірақ менде оны ұғарлық шама жоқ еді. Көздер...

“Өзім жемеймін, өзгеге бермеймін” дегендей, Гүлімге біреу ынтық болды деген сыбыс естісем, (алақандай ауылда сөз жата ма?) дереу өле ғашық жанның кейпіне еніп, сол жігітінің бойынан бір мін тауып (мінсіз адам бола ма?) ешбір жанға шақ келмейтін аса эгоистік менмендігім табан асты

оянып, сөзбен оның нәзік жанын аяусыз соққылауға кірісетінмін. Қазір ғой сол пасықтығыма бетім күйіп отырғаны. Ал ол кезде “япырмай, осынау тамаша сөзді қалай ғана ойлап тапқанмын. Данышпан екенмін ғой деп өзіме өзім мәз едім.”

Қоңырқай бақ ішінде қоңырқай өкінішке толы әңгімесін Арман аға былай жалғастырды: “Гүлім тұрмысқа жиырма жетіге келіп шықты. Бұл жолы күйеуі туралы ештеңе білмедім. Бұл тұста төрт балаға (төртіншісі — ұл) өке атанып, салихалы азамат, алғыр директор атанып үлгергенмін, қысқасы өз қызығым өзімде, қағанағым қарық, сағанағым сарық...”

Гүлімнің менің өмірімнен мүлдем кеткенін өз әйелімнен сезіндім. Әйелім ешқашан бетіме келіп көрген емес еді. Алғаш сол күні мінез көрсетті. Мезгілімен ішілмей ас қалды. Жеті жыл отасқан әйелімнің біреуді тілдей алатынын сол күні естідім. Қалай ішіне жинай берген? Елеусіз қоя салса тез ұмытар ма едім? Жылуы қашқан ошақ Гүлімді жиі еске салатын.

Шіркін... Тіл қатпастан үн-түнсіз әркім өз жұмысымен айналысып бірге отыратын алғашқы ұстаздық еткен жылдар; мектептен бірге қайтатын кездер; әсем әзілдескен сөттер — ып-ыстық елесімен жанымды баурайды. Қабырғаға ілінген стендалар, музей бөлмесі, қыл аяғы шахмат тақтасы да сары өріктей уылжыған қыз бейнесін көз алдыма өкеле береді, өкеле береді.

Мұның бәрі ештеңе емес еді-ау, — ағаның үніне өксікке ұқсас бір дыбыс қосылды. Демі де жалын аралас шыққандай.

Гүлімді содан кейін бес-алты жыл өткенде көшеде жолықтырдым. Аудан орталығына қызмет бабымен барғанмын. Суық күздің қары мен жаңбыры кезек жағаласқан, ызғарлы жел тура сүйегіңе шақ ете түсетін бір өте жайсыз кезде. Аялдамада бүрісіп тұрған балалы әйелге көзім түсті. Тұсынан өте бере жүргізушіме тоқта дедім. Түрін көрмесем де жүрегім өз өзінен лоблып, еркімнен тыс түйсікпен сол екенін сездім. Жүргізушім өңінен балалық табы кетпеген, он жылдықты биыл ғана бітірген бозбала. Шегініп қатарластырды. Жүрегім алдамапты: Гүлім! Бірақ мен білетін Гүлім емес. Бөтен. Жат. Тек көзі ғана таныс. Ол да тұңғышқ мұнның ішінде қалған. Мұнның мұнарына оранған.

— Ауылға барайын десем, автобус жүрмейді екен... — үні өте баяу, естілер -естілмес.

— Кел, отыр. Менің енді бір кеңсеге кіріп шығатын шаруам қалды. Сосын ауылға жүремін.

Бірақ шаруасы түскір тез біте қоя ма? Сағат жарым айтыс-тартыспен қызыл кеңірдек болып, өйтеуір керек нәрсемді алатын болып келісіп, көңілім бірлеп машинаға келсем жүргізушім жалғыз отыр. Қолыма бір жапырақ қағаз ұстата салды. Онда “Көшіріңіз, Арман! Сізді көргім келіп еді. Оным бекершілік екен. Мен ешқайда бармаймын” деп жазылыпты. Жол бойы Гүлімнің жүдеу өңі, түсіңкі иығы, көк тамыры білеулене булыға жөтелгені, дәл өзі сияқты жүдеу қызы көз алдымнан кетпей қойды. Бір сұмдығы жас сөбидің жүзіндегі терең торлаған мұң. Не болса соған қуанатын, мына өмірдің қызығына ұмтылатын кезі емес пе? Жан -жағында не болып жатқанымен түк ісі жоқ жандай еңсесін төмен салып, алдына тура қарап қатып қалған көзқарасы көз алдымда тұрды да қойды. Құдды өмірдің бар қиын -қыстауынан өтіп, өл -дәрмені таусылған құрттақандай кемпір дерсің.

Оңбағанмын мен! Машинадан түсіп неге өз орыныма мінгізбедім? Шалқайып отырып артқы есікті ымдайтын не қылған бюрократпын! Ең құрығанда шепесінің халін неге сұрамадым? Талай жыл көрші тұрған жандар емес пе еді? Көрші қақы үшін -ақ сұрау керек еді ғой! Күйеуі арақ іпсе, жүрген ортасына сыйлы болмаса Гүлімнің не жазығы бар? “Сізді көргім келіп еді...” Әрине, ауылда Гүлімнің ешкімі жоқ екенін білемін. Кім үшін, не үшін ауылға барады деп те ойламағаным -ау! Дәл сол жерде қайта оралып үйін тауып алу түк те қиын шаруа емес еді. Менің көзімді шел басқан! Шел басқан... Өзгені көргім келмейді. Тек өзгенің көзінен өзімді ғана көргім келеді. Осы жалғыз жапырақ қағаздан да маған жолыққысы келген, мені көргісі келген жанды, “мені өлі сүйеді екен” дегенді ғана ұқтым -ау алғашқыда. Соған өзімше мәз болғанмын. Мәзбін. Не деген ой-өрісі тар, ұсақ адаммын?

Мені нағыз ер жігітке лайық көркі, ер азаматқа лайық ақылы бар дейді жұрт. Менің шын мәнісінде кім екенімді Гүлім айтты. “Бекершілік екен”. Мен туралы айтылғанның бәрі бекершілік. Соның бәрі сыртқы көрініс.

Мен өзімді шын аялап сүйген адамды өңменінен бір емес, өлденеше рет итердім ғой. Бақыт сыйлай алмайтынымды

білген соң неге тура айтпадым? Неге? Неге? Уыздай пәк, сенгіш кезінде бір ауыз сөзім жеткілікті еді-ау! Менің сөзімді қайтармайтынын, ережедей қабылдайтынын өзім түгел өзгелер де байқады емес пе, айтып жүрді емес пе? Жоқ, оның орынына өле ғашық жанның рөліне еніп, тынышын алдым емес пе? Сонда тек қана өзімді, тек өз сезімімді ғана ойладым. Одан арғыны ойлауға қабілетім жетпеді, мойыным жар бермеді, өзімшілдігім ұстады. Мен тек өзімді...

Осының бәрі ештеңе емес еді...

Мұның бәрі ештеңе емес еді.

Бір жолы тағы сол аудан орталығындағы жалғыз мектептің қасынан өтіп бара жатыр едім, тіп - титей сары қыз жүгіріп қашып келеді екен.

— Ана бала ұрады! — деді де солқылдап жылап жіберді. Қуа жетіп қалған бала маған тығылған қызға енді қолы жетпесін біліп жалма-жан кейін қарай салды. Өзімше үлкендік істеп, жылаған қызды жұбатуға кірістім.

— Жұқсы бала жыламайды. Қоя ғой. Атың кім?

— А...р...мангүл.

— Әйбат есім екен. Мә орамал. Көзіңді сұрт. Болды. Енді жыламаймыз. Сабағыңа бара ғой. Нешінші оқисың?

— Үш.

Бала өксіп қойып тыныштала бастады. Мен ештеп таңырқап қалдым. Биыл ғана мектеп есігін ашқан бала дерлік, тым нөренжік.

— Мен сізді танымын, — деді қыз бала мені одан әрмен таң-тамаша етіп: — сіз Арман ағасыз! Тигтей қолымен менің сұқ саусағымды мықтап ұстап алынды.

Миымда найзағай ойнап өтті.

Аудан орталығына келген шаруамды ұмытып, Армангүлдің қолынан ұстаған күйі оның үйіне жеттім. Ауылдың шет жағында кішкене ғана жер үйде тұрып жатыр екен. Гүлімнің шешесі бір уыс болып шөгіп кетіпті. Қолымның сыртынан сүйіп амандасты. Дауыс салған жоқ. Сөл дірілдеңкі қарттарға төн үнмен болған жайды баяу айтып берді.

— Жылын өткіздік, қарағым. Өлмелі кемпір мен тышқандай баладан не шықсын? Әйтеуір ырымы да. Құдайға шүкір, көрші-көлем көмектесті. Ел іші ғой.

— Ы...ы... Гүлімнің бірге істеген мұғалімдері, оқушылары келіп тұрады... кезектесіп...

— Күйеу балаңыз ше? — дедім қорқа соқтап, жан жарасына тиіп кетем бе деп.

— Е, е шырағым, тірі болсын де. Гүлмаржанымның көзі тірісінде сыйлай алмаған жаннан не қайыр күтемін. Тек тірі болсын де...

— Қызым сені аузынан тастамайтын еді ғой... Ауру жеңіп қалжырап жатқанда да саңдырақтады емес пе?

— Содан күйеу бала өзі өлім аузында жатқан адамды сабап... у?!

— Содан мені араша түсесің деп бұрышқа атып жіберіп...

— “Армангүлдің атын дереу өзгерт! Өйтпесе өз балам демеймін” деп...

— Ақ қар, көк мұзда сөбиді жалаң аяқ далаға қуыш...

— Сонда-ақ кетіп қалған.

— Е, е карағым, қайсы бірін айтайын... Өлмеген соң отырмыз. Енді мына бір жапырағымды бақытты ете гөр деп Алладан тілеп ұйықтаймын, осының амандығын тілеп оянамын...

Ол жаны қиналған кезде мені іздепті.

Іздепті.

Менен рухани тірек іздепті.

Шақырыпты.

Ал мен болсам кереметтік, топастық көрсетіппін. Бір кездері сүйікті жан екенін былай қойғанда, қарапайым танысқа көрсетілер ізеті көрсеті алмаппын.

Ие, мен Гүлімнің ыстық ықыласына лайықты жан болмай шықтым. Нәзік Гүлім өзге дүниеге аттанып бара жатып та қарапайым шындыққа көзімді ашып кетті.

Енді маңайымдағы жандарға үңіле қарауым, мейірім нұрына бөлеуім — сол Гүлім үйреткен сабақ. Қазір аулымының тәй тұрған сөбиінен таяққа сүйенген қартына дейін жүзбе жүз танып, мұң-мұхтажын сезіне білсем, сол үшін де Гүлімге қарыздармын. Жастар маған топталып келіп те, жеке-жеке келіп те сырларын айтады, ақыл-кеңес сұрайды. Сол үшін де Гүлімге қарыздармын. Менің атыма біреу бір ауыз жылы сөз айтса мен Гүлімді еске аламын.

Иә, мен оны сүйдім. Сүйемін. Пенделік сүю ғана емес. Бұл — жүректегі арманды сүю. Арманымының аты — Гүлім.

Қоңыр күздің кешінде айтылған бұл жүрек түкпіріндегі сыр маған қатты әсер етті. Арман ағаны ерекше эталон тұтып, “қыз-қырынға маңғаз қарайды” деген пікірімнен

жұрнақ та қалмады. Сол кісіге еліктеп, қағілез денеме, жұқалтақ өңіме үйлесер-үйлеспесіне қарамай қыздарға ұнағым келіп, аға құсап төсімді керіңкіреп, аға құсап салмақты аяқ тастауға тыраштанатынымды қайтерсің.

Оқырманым менің бұл әңгімемнен жалын атқан махаббаттың орнына өртеңнен қалған күліндей өкінішін оқығанына риза болмас та? Алғашқы сезімнің ерікті билеген үлпілін аттап өтіп, көңіл дүрбісін екі ынтықтың бір-біріне бере алған жө бере алмаған қуаныш, қызығы қаншалықты? Соны айтқым келген. Аттарын да өзгертпедім. Тұрағын дәлдеп атамаған соң қазақта неше Арман жоқ, олардың неше құлпырған Гүлі жоқ? Тек сол Гүлдер бақыт сыйлай алсын де һәм бақытты болсын де.

Енді көрісуіміз неғайбыл ағаны шығарып салуға вокзалға келдім. Бір күн көмегенге сағынып қалыпшын. Қызық сезім. Өлде “жақсы ай мен күндей. Өмбеге бірдей” деп осындайдан айта ма екен? Поезына өзім билетін өкеп бердім, білемін. Өрі мына он екі беттен тұратын, ұзынан екі бүктелген жұқа дәптер мен үшін әншейін көп қағаздың бірі, аға үшін естелік қой. Апарып беріп жақсы атты болғам келді ме?

Аға қасындағы талдырмаш денелі, (атын атамаса бозбала екен деп қаларлық) жұқа өңді (көрінер тамағынан ішкен асы) денесімен дене жабысқан қара джинси киген, түбіті сыртына шыққан свитерден саусақтарының ұшы ғана көрінген қызға:

— Армангүл, амандас. Бұл ағаң осы Алматыда тұратын жазушы. — деді. “Ай, обалым өзіме. Нем бар еді қоқырайып, журналистпін десем де тақияма тар келмес еді. Ал жазушым, енді репутацияңды қалай қорғайсың” деп, ішімнен өзіме ұрсып қоямын. Нәп-нәзік үлбіреген саусақтарды ұзағырақ ұстап қалдым ба, аға сөзін өрі қарай жалғап таныстыра берді:

— Армангүл осындағы мединституттың соңғы курсында оқиды.

Тағы бірдене айтқысы келгендей жөткірінді. Бірақ үндемеді.

Армангүл...

Мүмкін романның жаңа тарауы басталып кетуі де...

Иә, бөрі мүмкін.

Бұл өмір ғой...

Сіздер не білесіздер? (желтоқсан желі)

Аурухана.

Терезеден далаға үңілеміз. Ұсақ қар толастар емес. Түк жапырағы қалмаған сидым теректің бұтақтарына қона береді, қона береді. Аспан түнеріп тұр. Күн бұлыңғыр. Еңсені езген мына тыныштықтан гөрі мына тап-таза ауада, шіркін, аппақ қарды шықырлата басып серуендесем ғой!

Радио саңқылдап: “сол желтоқсанның ызғырық желі өнменіңнен өте соққан түнде алаңға Алматыда оқитын қазақ студенттері лек-легімен келіп жатыр, келіп жатыр...” дейді.

Дәмелі терең күрсінді.

Өзі терезеден әлдебір алыс қиырға көз тігеді. Жалпы өзі Әлимадай сөйлеуік емес. Жұп-жұқа жағы тамақ ішкенде болмаса көп ашылмайтын қатқан қайыстай қара сұр келіншек. Бүгін палатада екеуміз ғана қалдық. Менің ішім пысып оны сөйлетуге тырысамын.

— Неге күрсіндің?

— Сол лек-легімен келген балалардың ішінде менен он жасы үлкен Назымбек ағам да бар еді. — менің журналистік құмарлығым оянды:

— Иә, “желтоқсанның батыры” екен ғой?

Дәмелінің маған жаман көзімен атып жіберердей қарағанын көргенде үнімдегі желпілеген жеңілдіктен ұялып темен қарадым. “е, өлген болды ғой” деп ойлап үлгергенімпе.

— Сіздер не білесіздер!? — деді кіналай шамданып, сосын дауысы сөл жұмсарды, баяулады. Бар болғаны өзі сияқты әйел ғана, ешқашан билік басында болмаған, оның ағасының тағдырына титтей де қатысы жоқ маған дерекідік көрсеткеніне қысылғандай болды. Менде үн жоқ.

Дәмелі қоңыр үнмен басын төмен тұқыртқан күйі сөйлеп кетті.

— Қызылжардың түбіндегі кішкене қазақ ауылда тұрдық. Ағам отбасында екінші ұл еді. Облыс орталығында СПТУ-да оқып, механизатор болды. Өзі 1983 жылы Совет армиясы қатарына шақырылып, Тюменьнен сержант атағын алып ауылға оралды. Сосын 1985 жылы Алматыға барып “машинастроительныйда” оқыды. Сол кезде 2-ші курста оқып жүрген.

1986 жылы жаңа жыл қарсаңында осы Алматыда тұратын нағашы апайымнан “тез жетіңдер” деген жедел хат алып, ата-анам Алматыға ұшты. Онда бәрі жасырын еді ғой. Сыбырлап қана сөйлесетін.

Өкелгенде ағамды танымай қалдым. Мүлдем бөтен адам сияқты. Төсектен тұра алмайды. Сау тамтық жоқ.

Мені кішкентай кезімде әуелете аспанға лақтырып, қағып алып ойнататыны бар еді. Сықылықтап күліп, “лақтыр да лақтыр” деп алдынан түспейді екем. Аспан мен жер арасында қалықтаған күйім өзімді ерекше сезімге бөлейтін болуы керек.

Ауыл дәрігері түн жамылып келіп екпе жасап жүрді. “ауруханаға жатқызуға болмайды” десті. Күн сайын милиция келіп оңаша сөйлесіп кететін. Бірде ағамды тұрғызып қойып, мойнынан былай ұрып қалғанында кескен теректей сұлап түсті. Мен онда он төрттемін. Есіктен көріп қалдым да шар-шар етіп арашаға түстім. Өке-шешем басқа бөлмеде отырған. Мен шыркырап жылап жатқан соң қорқа басып олар да келді. Сонда...

Кейін: “Дәмелінің жылағаны жақсы болды ғой, өйтеуір үйге келіп ұрмайтын болды” десіп отыратын. Яғни, олар біліп жүрсе де ешқандай қайран жасай алмағаны ғой... қудалау мықты болды. Тізімде (совет үкіметіне қарсылардың, алаңға шыққан жастардың тізімінде) тұрсың деп ұрып-соғатын. Қазір ойлап отырсам ұр да жық топас тобырға желеу керек болған сияқты. Өйтпесе бәрі бір ауылдың балалары. Ұзында өші, қысқада кегі жоқ.

1987 жылы біраз тәуірленген сияқты болғанда “қарап отырғанша қалаға барып жұмыс істеймін” деп, наурыз айында Петропавлға кеткен. Темір жол депосында бес-алты ай істеді. Онда да тергеу-тексеру. Онда да ұру-соғу. “Өсіресе, бастан ұратыны қиын” деуші еді қайран ағатайым. Бір жолы сондай тергеуден сокқы алғаны сондай — ауруханаға жедел жәрдем машинасымен апарған ғой. Содан кейін-ақ оңалмапты. Тырс еткен дыбыстан шошитын болды. Үрей. Біреу қаттырақ сөйлесе басын қолымен жауып, бұға қалатын халге жетіпті. Ауруы асқынғанда шиыршық атып қырық бүктелетін. Кейде қол-аяғын бауырына алып, бір уыс болып бүрсіп қалатын. Алпамсадай жігіт көз алдымызда майшамдай еріп, мүжіліп, құрып бара жатты. Неге? Не үшін?

Сүйген қызы болатын. Хатын мен таситын едім. Оның інісі менімен сыныптас. Алгебраның ішіне тығылған хатты апарып: “Сағындықтан сабақ сұрауға келіп едім” деп, майысып есігін қағамын. Ол қыз терезеден қарап тұрып, дереу шығады да, қып-қызыл болып, кітапты алып, ішіне өзі жазған хатты тығып екі-үш минуттан соң алгебрамды өзіме қайтаратын. Ондайда үйге арсалаңдап қуанып жетем. Ағамның бір қажетіне жарағаныма мақтанамын.

Кейін ағам қатты ауырып жатқанда ол қыз оны-мұны сылтауратып біздің үйге жиі келіп жүрді. Бірақ менің анам оны қуалайтын. Ол келсе Назымбектің ауруы асқынып кетеді дейтін. Кейін тұрмысқа шығып, Кашир қаласына кетті ғой. Сол кезде өртке қанатымен су сепкен қарлығаш-тай болып, халық емшілерінің тұрағын айтып келіп тұрды.

Иә, дәрігерлер жолатпаған соң (өз қызметінен айырылып қаламыз деп қорқыпты) халық емін жағаладық. Ауру жанына батқанда бір жерде емші бар екен десе тұра шабамыз.

Үлкендер өздері сыбырласқаны болмаса, біздерді баласынып ештеңе ашып айтқан емес. Ол бір үй ішімізбен үрей жайлаған күндер еді.

Остапенко деген көршіміз не болса соны бізден сұрайтын еді. Соның әйелі біздің тігін машинамызды шарбақтың сыртына өкеліп: “өкіметтің жауының заты бізге керек емес!” деп айқайлағаны. Дөп бір соған біз өзіміз жалынып бергендей-ақ, дөп бір өзі осыдан бір ай бұрын жалынып, жалбарынып сұрап алғанын ұмытқандай-ақ. Қазақ көршілердің өзі орыс өкім көріп қалса тергеп бітеді деп көшеде бізбен сөлемдесуге де қорыққан заман еді.

Ал сіздер желтоқсан десе тек ұрандаған жігерлі қыз—жігіттерді көздеріңе елестететін шығарсыздар? Алаңға бірнеше мың жастар шықты. Ішінде менің ағам сияқты “қазағым-ау, булыққан бостандығыңды көрсем-ау” деген жүрек үлпілімен тұра жүгіргендер де болды.

Сонда ағам бөлмелестеріне: “бүкіл Алматыдағы қазақ жастары түгел жиналып жатыр. Намыс қайда? Өз жерімізде өз сөзімізді сөйлемесек жігіт болғанымыз не керек?! — деген.

Сен жанбасаң лапылдап,
Мен жанбасам лапылдап,
Аспан қалай ашылмақ!!! —

деп, ақынның сөзін ту етіп тұра жүгірген. Бір-бірінің қолтығынан ұстап сап түзеп шеруде келе жатса алдында

бұрымы жуан (тура өзі сүйген қызының бұрымындай) бір қызды солдат сүйрей жөнелген. Назымбек тұра ұмтылып арашаға түскен.

Дубинка желкеден тигенде көз алдын қап-қара түнек басқан. Ол есіне былай алады: “Есімді жинасам — айдалада жатырмын. Айналам көп өлік. Мүмкін тірі шығар? Жоқ, бетіне қонған қар ерімейді. Ештеңе ойлай алмаймын. Басымның іші бос қуыс. Дүңгірлеп тұр. Түн болуы керек. Алыстан жарық көрінеді. Сол жарықты бетке алып, төлтіректеп жүріп кеттім. Ұзақ-ұзақ жүрген сияқтымын. Нағашы апамның үйіне келгенде жалаң аяғым қап-қара, тура бөтеңке сияқты үп-үлкен болыпты. Басымдағы вокзалда көмір түсіріп, соның ақшасына алған ондатр бөркім де жоқ. Сәнді күртемде жоқ екен. Басымның қанын жуыпты. Дәрігер шақыруға қорқыпты. Апайым еңіреп жүріп бар білгенін істеп, өйтеуір жа-нымның қалғанына шүкірлік қылыпты. Мен сияқтыларды көмір түсіретін машинаға ағаш тиегендей лақтырып — лақтырып, қаланың сыртына апарып төгіп тастаған екен”.

Бұл менің ағам айтқан үзік-үзік сөздерден құраған суретім. Бір сөз айтуға қиналған кездері көп еді-ау, марқұмның. Кейін отбасымызға да қаржылық қиындық келтірген — ағамды емдетуге кеткен ақшаның көл-көсір болғандығы. Қарыздандық. Жұмысқа тұру да қиын болды ғой. Білім алу тұрғай...

Сіздер не білесіздер? Бұл бостандықтың қалай келгенін сол кезде аязға үскен, қанға бөккен ұл-қыздардан, солардың аруағынан сұрау керек.

Сіздер не білесіздер?

Үні құмығып барып тоқтады. Мен Назымбек Фазылұлы Кәрімовтың қарындасын қалай, не деп жұбатарымды білмей қиналып отырмын. Сіз ше?

Асхат

(Кішкентай жүректің үлкен қасіреті)

Жас әйел зырылдаған машина үніне ілесіп нәзік дауысымен сызылта өн салып отыр. Жалғыз ұлы даладан жүгіріп кірді де, шешесінің мойнына асыла кетті:

— Мам, а, мам! Мен қапан мектепке барамын?

— Барасың, құлыным! Сен де мектепке барасың. Дәу жігіт болып өсерсің. Құлыншағым сол, құлдырындаған!

— Өсет, Маржан, Абылай — бәрі мектепке кетті. Мен қашан барам?

— Кейін, балапаным.

— Папам келген соң ба?

Тігін машинасы зырылдауын кілт тоқтатты. Құлаққа ұрған танадай тылсым тыныштық баланың тынысын тарылтып жіберді. “Папам” дей беріп еді...

— Қақылдап қалдың ғой, қараң өшкірдің баласы! Қарасы батсын оның!!!

Өп-сәтте дауысы бұзылып, мінезі өзгеріп шыға келген пешесінен қорыққан бес жасар Асхат дереу ас үстелінің астына кіріп кетті. Мамасы мұндайда қолында не тұрса, соны мұның басына жібере салудан тайынбайды.

Қапелімде не істеп кінәлы болғанын ұқпай қалған Асхат көздері жыпылықтап жылап жіберді. “Мектепке барам” деу жаман ба? Мамасы бүйтіп ашуланатын болса мектепке бармай-ақ қояр. Не боп кетті өзі?

Өсеттің сөмкесі көк. Ішінде кітабы көп. “Әкем әкеліп берді” деп мақтанып кеше үйдің сыртында бәрін бір-бірлеп алып Асхатқа көрсеткен. Сонда Асхаттың да мектепке барғысы келіп кеткен. Тек “Бұл — құпия. Апам біліп қойса ұрсады. Кірлетесін” — деп ұрсады. Ешкімге менің көрсеткенімді айтпа!” деген соң ғана үндемеген. Шіркін, өзіне де сондай әдемі кітаптар, пеналь, дәптер әперсе ғой... Ал бүгін Маржан Өсет пен Абылайдың қолынан ұстап алып мектепке кетіп барады. Бұған шекесінен қарайды. Кеше ғана бұған: “бақшаны бірге суарысайықшы, шелектің құлағынан ұсташы, арам шөпті сен де жұлсайшы” демегендей-ақ...

Мамасы неге “қарасы өшсін” дейді екен? “Қарасы батсын!” әкесін суға кетсін дегені ме екен? Биыл жазда өзі де суға кете жаздады. Оның қандай қорқынышты екенін бұл білмей кім біледі?

Әкесі суға кетсе Асхат сағынбай ма? Неге үйтіп айтады екен? Онсыз да көп-көөп болды ғой Асхаттың әкесін көрмегеніне. Күнде таңертең көзін ашқан бойда әкесін іздейді. Тек қазір мамасына сурақ қойып мазаламайды. Көзімен іздейді. Іздейді де не киімі, не өзі көрінбеген соң үлкен кісіше бір күрсініп алып, үндемей киімдерін кие бастайды. Енді міне, апасының ашуынан қорқып жылағанына әкесін сағынғаны қосылып үлкен кісіше еңіреп отыр. Балапаным-ай, қайтейн...

Көрші төте келіп еді, екеуі біраз сөйлесіп, мұның шешесіне қосылып ол да жылап алды. Енді, міне, екеуі әлденеге күліп жатыр. Үстелдің астындағы мұны бері шығуға шақырғанмен Асхат әзір шығуға қорқып отыр. Балмұздақ әперемін десе де шықпайды Асхат. Жемейді Асхат. Енді бар ғой әкесі келгенше осы арадан шықпай отыра береді Асхат. Отырады.

“Онда ма, онда өзіңе сақал-мұрт шығады” дейді көрші төте. Мейлі. Шықсын. Бәрібір отыра береді Асхат. Отырады.

— Әне, шыға бастады! — дейді көрші төте.

Асхат еріксіз бет-ауызын сипады. Өтірік! Өздері мәз. Үлкендер неге өтірік айтады осы! Мен үлкейіп, папа болсам бар ғой ұлымды қасымнан бір сәт те қалдырмас едім! Қалдырмаймын!!!

Ұршық

Сараның бүгін Алматыдан келіп қонақ болып жатқан құрбысын күткеніне он күн болды. Он күн. Жан досына айтар сөзі де сарқылған. Өз күйеуінен де қымсына бастады. Өзі түү алыстан шақыртып алып, құрбысы үшін сауапты іс істегеніне өзіне-өзі риза еді. Бірақ күндер зырылдап өткен сайын не дерін білмей толғануда.

Бүгін таңдағы түсіне әжесі кіріп, бұның қолына ұршығын ұстатты.

Иә, баяғыда, әжесі қайтыс болардың алдында мұны қасына шақырып алып, басынан сипап отырып сүйікті немересіне:

— Сара, сен сөз жүйесін танысың. Ата -баба мұрасының қадірін білесің. Өз ұршығымды саған тастасам бағасын білер адамға табыстадым деп кетер едім... — дегені. Онда Сара жап-жас балаң қыз. Әжесінің көңілі үшін елпілдеп:

— Иә, әже, білем! Білем ғой! — деді. Не дегенін, қандай аманат арқалағанын сезініп те үлгермеген.

Содан бері жүн түтіп, жіп иіріп қарық қылғаны шамалы болғанымен әжесінің ұршығын қайда көпсе де жанынан қалдырмайды. Тіпті әжесін аса сағынып кеткенде ұршықты қолына алып сипап, сүртіп, шиырып қоятыны бар. Ауылда жүргенде жіп иіріп бөпелеріне шұлық та тоқитын. Әй, қазір қалада бәрі дайын ғой, бәрі дайын.

Ұршық. Иә, сен қазақ үйі үшін бүтіндеуші болатынсың. Қолғап та, шұлық та иіріп беретіңсің. Басқұр сияқты қазақ

үйдің, киіз үйдің өдемілік һәм беріктік үшін, алаша сияқты төсеніш үшін, сырмақ төрізді сәндік бұйымдар үшін, көздің жауын алатын шапақтар үшін де зыр қағатынсың. Анасының бұл бойжетіп қалғанда осы ұршықпен иірген жіптен тоқыған свитері ше?

Сол ұршық қайда екен?

Сара тұра салсымен ұршығын іздеді. Қолына ұстағанда әжесінің өздеріне күлімсірей ертегі айтып отырып осы ұршықтағы аппақ жүнді бипаздай созғаны елестеп кетті.

Ұршықтай зыр қаққан уақыт -ай!

Ақын құрбысымен бір төсекте сыбырлай сырласып, жігіттерді сыртынан мазақтап сықылықтаған балауса кезі күні кеше сияқты еді... Енді қараса, міне, жиырма үш жыл зырқырап өте шығыпты.

Сара кеудесін кере күрсініп салды.

“Көрші үйдің бойжеткені Марал қызға құда түсуге келіпті” деген сыбысты ести салсымен дереу Алматыға, Маралдың туған анасы Рауфияға-ақын құрбысына телефон шалды. Ол да сөзге келместен артынып-тартынып жетіп келді. Түу қиырдағы мұнайдың астанасы Атырау қаласына. Қазақстанның екінші бір қиырынан. Тез-ақ жетті. Иә, қызының бақытын қызықтаудан асқан анаға не керек?

Иә, бар мәселе — Маралдың әкесі мен шешесінің, мына Рауфия мен Хасеннің ажырасып кеткендігінде еді. Күйеуге шыққалы жатқан қыздың шешесімен емес, әкесінің қолында өскендігінде еді. Араққа бола екі жарылған отбасы балаға бола соттасып, Рауфияны аналық құқынан айырғанында еді. Мына алмағайып заманда осындай да сұмдықтар болып жатады екен!

Жо-жоқ, араққа құмар болған әкесі еді ғой...

Берекесіз тірліктен екі қолын төбесіне қойып қашып шыққан ақын келіншек екі сәбиін бауырына қысып, бір кездері өзіне білім берген, талай таланттың бағын ашқан ару Алматым қайдасың деп алысқа аттанды. Өттеген -айы, қанша жерден талантты болсаң дағы, тесік тамақты пенде ғанасың. Нан жеуің керек. Оның үстіне мынау жәудір көз екі құлыншағына бала бақша мен мектеп керек. Пәтер мәселесі өз алдына... Жазған жырларын бәрі бір ауыздан қанша тамаша деп тамсанса да баспаға өткізу де бір қиямет қайым екен. Сол тұста қаламақы дегенің қасқалдақтың қанында тамбай кеткені және бар.

Иә, Алматысын аңсап жеткен нәзік келіншекке алып қаладан нан тауып жеу оңай болмай шықты. Қыстан қысылып шығып, жазғы үш ай каникулда ата— әжесінің қасында дем алуға жіберген балапандарынан қапелімде көз жазып қалам деген ой түсіне де кіріп — шықпапты. Жаз бойы кең жерде емін — еркін асыр салып ойнасын, қызылсыраған қарақтары әжесінің сақтаған сүр етін, құрт-майын жеп қоң жинасын деген-ді. Аяғы бұлай боларын білсе өлсе жіберер ме еді?!

Ойламаған жерден балалардың туған әкесі сотқа арыз жазып іс қозғады. Енді Рауфияға қос құлынын көрудің өзі бір мұң болды.

Алға тартқан аргументі: Рауфияның отбасы бөлек ағасы құрт ауруымен ауырады -мыс. (Ондай анықтаманы қайдан алғанын түсінсе бұйырмасын) Рауфияның тұрақты табысы жоқ (онысы рас, енді). Басында баспанасы жоқтығы... т. т. толтырып жазылған арызды бетке ұстап, оқу жасындағы екі бала сол күйі ата — әжесінің қолында қалды. Қалды да барды...

Шырқыраған ана жүрегін қолына ұстап Рауфия бір келді. Екі келді. Үш келді... Бар қаржысы жол кіресіне азар жететін келіншектің жұқа қалтасы қорғаушының есігінен сығалауына қайдан ауыссын? Екі мың шақырымды нәтижесіз қашанғы таптай берсін, шарасы таусылған ана қамығып, торығып тоқтады. Женіліп тынды. Енесінің қа?арлы үкімі: “жалғыз ұлдың -Хасеннің ұрпағы осында қалады!”

Ал күйеуге тимеген Хасеннің үш апайы үш жақтан жабылғанда Рауфия шыныман солардың тұқымын бір өзі құртып жатқандай — ақ өзін кінәлы сезінді. Ау, одан да солар өз інілеріне “арағыңды қой, есіңді жи!” десе ше?

Хоп. Сонымен анасы ана жақта, балалары мына жақта... Тек сыртынан тілеуін тілеп жүріп жатқан. Мына Сара досы болмағанда қызының күйеуге тигелі жатқандығынан да хабарсыз қалмақшы екен...

Қастарында Сараның күйеуі бар, үшеулеп отырып жоспар құрды. Туған қызының тойына “қонақ” болып келген анасы қалай жүруі керек, қай жерде тұруы керек, не деуі керек — бөрі-бөрі бүге-шігесіне дейін қалдырмай талданды. Саралар да сөзге қалмайтындай, анасы да баласының өмірінде бір рет кездесетін тамаша қуанышына

қуа болатындай, содан ең жағымды өсер ғана есте қала-
тындай... Бөріні ескерді.

Ең алдымен енесімен қалай сөлемдесу керек, аюдай
ақырған үш қайынбикесінің сынынан қалай өтеді? Тойға
живалған топтың ішінде артық сөз айтылмай, той шырқын
бұзбай, аңсап жеткен анасы қызының қуанышына қалай
ортақтасады — бөріні саралады.

Міне, той күні де келіп жетті. Сара күйеуі екеуі ортала-
рына Рауфияны алып тойға келді. Мінсіз жасалған жоспар
бойынша қадамдарын санап басқан үшеу әр өткелектен
шыбын жанын шүберекке түйіп өтіп, орындарына жетті -
ау... Той басталғанына аз уақыт өткенде “Рауфия туыс-
қандар отырған столға келсін” деген ұсыныс түсті. Сара
“талай жылғы түсініспестіктің тоңы жібиін дегені -ау” деп,
қуанып кетті. Бір жағынан мынандай кілт өзгеріске түсіне
алмай айран-асыр. Рауфияның ұлы анасын биге шақыр-
ғанда қуанғаннан тіпті төбесі көкке сөл -пөл тимей қалды.
Осыны ойлап тапқан өзіне сондай риза болды. Енді аз -
маздан кейін ақын құрбысының балалары өз анасын,
сағынып аңсап жеткен аналарын қайта құшағына алардай
көрініп кетті...

Асаба “кім өнер көрсетеді?” дегенде, Рауфия жұлқынып
шығып мен өлең оқимын дегені... Сасқаннан Сараның жаны
қара бақайының ұшына бір -ақ барды. Енді ине үстінде
отырғандай қипақтасып келіп... Істер амалы жоқ. Көзі ба-
қырайып үнсіз ғана тыңдайды. Ал Рауфия болса төгілдіріп
жан ботасына арнаған шумақтарын айтып жатыр, айтып
жатыр. Ел қыбыр етпей сілтідей тұнып, сүйсініп тыңдап
қалыпты. Тек асаба ғана түк түсінбес саңылауы жоқ түй-
сіксіз жандай керексіз сұрақтар беріп...

Ұзатылып жатқан қыздың екі анасы барын білмеген
байғұстың басы қатпай қайтсін?

Е, бұлардікі де тұнып тұрған саясат екен. Ағайын
арасында отырғызуы Рауфияны тырп еткізбей бақылауда
ұстаудан туған екен. Баласының биге шақыруы да...

Мейлі ғой...

Той тамаша өтті. Анасы қызының бақытты күнінің куәсі
болды. Естелік суретке де түсті. (Оның да ретін келтіргеніне
Сара өзіне дән риза).

Ендігі мәселе Рауфияның қызына деп әкелген жасауын
қыз отауына жеткізу.

Сараның шын қиналған жері осы болды.

Анасына қарсы тәрбиеленген қызы анасын бойына тіпті дарытар емес. Сені бақпай тастап кеткен деп күнде қақсап отырған соң сөби жүрек қайдан кешірсін? Неше күнгі өрекеті бос далбаса болып қалды. Ішінде бәрі бар жәшік - жәшік қыз жасауын талай жерден жеткізгенін қайтерсің? Амал жоқ, бәрін бір бөлмеге жинап қойып: “Біздің үй кең. Осында тұра берсін. Қызың да тас емес. Бір кезде көңілі жібір. Сол кезде тағы хабарласып, өзің келіп өз қолыңнан табыстарсың.” деп жұбатты.

Әжесінің ұршығын қолына қыса ұстаған Сара соңғы күндері көз алдынан өткен оқиғаларды тағы бір ойынан өткізді де, бір күрсініп алып құрбысына беттеді.

— Саған не сый жасарымды білмей жүр едім. Бүгін түнде осы әжемнің ұршығы түсіме енгені. Ендігі жерде ұршығың тура айналып, түтінің түзу шықсын. Бұл — кезінде бүтін бір өулетті аштықтан аман алып қалған киелі ұршық. Төріне іліп қой. Саған тек лайым жақсылық тілеп тұрсын. Ұршығың түзу зырылдаса бағың да ашылар.

Рауфия сезімтал ақын жүрегімен құрбысын қапысыз түсінді. Дереу жолға жиналды.

Шыныменен ұршығы түзу зырылдап Алматысына жетсімен қызметі өсті. Жоқ жерден бір программаға ілесіп пәтеріне тегін күрделі жөнддеу жасалды. Баспада жатқан кітаптары бірінен кейін бірі жарық көре бастады. Сол сапары сәтті болып, ұлы өзін іздеп келді. Өуелгіде Руфия төте деп қысла-қымтырыла атаса да, кейін бойы үйреніп кәдімгідей еркелейтін, арқа тұтатын болды. Анасына деген құрмет ұшқының көзінен көрген Рауфияның төбесі көкке сәл тимей, қиялы қанаттанып шыға келетін.

Ұршық па?

Иә, ол киелі зат.

Бәрінен бұрын Рауфия өз бойынан өз жігерін тірілтті.

Өзіне өзгенің емес, өз көзімен қарап, өз жігерін шындап нық қадам жасады. Көңіліндегі өкпе, реніш, нала атаулыны ысырып тастап, алыста тұрса да ұлы мен қызының мерейі үшін; өзіне өзін дәлелдеу үшін тіршілікке құныға ұмтылды. Ұрпағы үшін адам баласының, қазақтың қолынан келмейтіні жоқ! Шын сөзім! Айналайындарым, сендердің ұршықтарың дұрыс бағытқа дөңгелесін, заман көшінен қалмай зырылдасын.

Ғибратты әңгіме (болған оқиға)

Жақында қазақ радиосынан бір әңгіме тыңдадым.

Пайғамбар заманында бір адам жолаушы келе жатып абайсызда кісі өлтіріп қояды. Сол жерде “жазасы — өлім” деп үкім шығарылады. Сонда өлгі адам “бір ай мұрсат беріңіздер. Менің өкелік парызым, перзенттік қарызым бар еді. Еліме барып осыларды орындап келейін. Сосын алдарыңызға келемін” — дейді. Кепілге сол жерде бір кісі табылып, кұнаһар жігіт еліне бет алып жүріп кетеді. Тура бір ай мерзім өтіп, уәделі сағаты жетіп, сот үкімін орындау үшін кепіл болған кісіні дарға тартуға дайындалып жатқанда көз ұшында шаң көрінеді. Шаң астынан кұналы жігіт шығады. Ел таң болып сұрайды:

— Неліктен өз ажалыңа сонша асықтың?

— Мен үшін кепіл болған азамат нақақтан өліп кетер деп қорықтым. Онда жер бетінде әділетсіздік көбейер еді.

Ел енді кепіл болған азаматтан сұрайды:

— Ал сен не үшін кепілдік бердің? Ол бұл жігітті бұрыннан танышы ма едің?

— Жоқ, жер бетінде сенім жоқ екен демесін деп түңілмесін дедім. Ол жігітке жүрегім сенді. “Уәде — құдай аты” деп сенетін, мына дүниеде әділдік бар деп сенетін азаматтың жігері құм болмасын дедім.

Иә, ғибратты әңгіме.

Отыз күн ораза ұстап, бір Аллаға тәуекел етіп отырған иманды елге енді өзім куә болған бір оқиғаны айтқым келеді.

Сонымен...

Гүлжанат Атырауға тойға келді.

Талай ақынның жырына арқау болған Ақ Жайыққа келіп тұрып өзенге бір түсіп шықпасам болмас деген ойменен жағалауға барады. Күнге қыздырылған екі өрімдей жас астарына көнетоздау одеалоны төсеп, кішкене сәбиін ортаға алып шұңкілдесіп отырғанын көріп, соларға жақындайды. Өзінің суға жүзе білмейтінін, жас жігіт көмектесе өзінің мына киелі Ақ Жайықтың суына бір шомып шыққысы келетінін жеткізеді. Арманын айта жүріп, қолындағы жақұт көзді жүзігін шешіп (суда саусағынан сырғып кетер деген оймен), мойыныдағы алтын алқасымен қоса жас келіншектің алақанына салды.

Жібек мейріммен аймалаған Жайықтың мөлдірін қызықтап жүріп уақыттың қалай зымырап өткенін байқамай қалыпты. Қыр басында жеңіл көлікпен өзін іздеп келген тойшылар асықтырғанда Гүлжанат рахметін жүре айтып жүгіре басып машинаға отырады.

Дүрілдеп той да өтеді. Той аяқтала келе: “Алматыдан келген құдашаның мойыны бос кетпесін. Мына маржанды Сіз тағыңыз!” дегенде; менің мойынымдағы елдің көз жауын алатын жақұт алқамды байқамай тұрғаны ма деп, алқымды сипасам, жоқ! Ол ғана емес, жүзіктерім де жоқ! Мәссаған безгелдек! Мана күндіз Жайыққа түскенде өз қолыммен шешіп...

Ойбуй, енді қайттім?

Сағат түнгі екінің кезі...

Олар ендігі үйлеріне кетіп қалған да шығар...

Жас баласы бар...

Жо, аттарын білмеймін.

Жігіт котельныйда істеймін деген.

Пәтер жалдап тұрамыз деген.

Жан-жағымнан сөуегейлік пікір айтушы көп.

Өздері пәтер жалдап тұрған болса...

Мұқтаждық қысып...

Сен кеткен сәтте-ақ ломбардқа өткізіп...

Ойбай, білеміз ғой, сенің сол алқа-жүзіктеріңнің пәлен мың тұратынын...

Жеті түнде сені кім күтіп отыр дейсің?

Мен бәрібір өзім болған сол жағалауға барғым келіп табандап тұрып алдым. Иман жүзді балалар сияқты еді деп болмаймын.

Ақыры бір жас жігіт менің көңілімді қимады ма, “жүріңіз, мен апарайын” деп, машинасына от алдырды.

Келсек, жағалауда от көрінеді. Әлгі екеуі күндіз төсенген одеалоны жамылып, дірдек қағып тоңып отыр.

Сезімім алдамағанына мен мәзбін. Алғысымды төгіп жатырмын.

Алматыма жетіп алған соң ойланайын: япырау, мынау сенім құдіретіне қандай жарқын мысал. Алғысымды дұрыстап айта алмаған не деген жын қуған көбелек едім? Аттарын да жөндеп сұрап алмапшын. Ау, ел жоғалып табылғанына сүйінші берер болар еді... мен өз қолымда ақша болмай (қол сөмкем той болған жерде қалып кеткен), жол

бастап барған жігіттен бес жүз теңге алып: “жаурап қалдыңдар, тез таксимен үйлеріңе жетіңдер” деппін.

Мен Гүлжанаттың екіншісін тындап болып осы мақаланы жаздым.

Рамазан айында естіген осы өңгіме жүрегімді тербеді. Сүйкімжі жас келіншектің “апа-ау, сіз маған сеніп қымбат бағалы заттарыңызды тастап кеткенде мен қалай кетіп қалайын? Өйтеуір, есіне түскенде осы жерге бір келер деп күттік” деген қоңырау үні құлағымнан кетпейді дегені жүрек қылын шертеді. Мына алмағайып заманда, адами құндылықтар жоғалды, әлемді ақша деген айдаһар билеп тұр деген заманда бабаларымыздың көзіндей болған мәрттікті, таза да мөлдір адамдық сенімді қарапайым ісімен дәлелдеген ғажайып ахлақ иесі жас қазақтың ұлы мен қызына деген аналық жүректің аппақ ықылысын риясыз көңілден жеткізсем деп едім.

Мүмкін сол жастардың өздері оқып таныр. Мүмкін солардың жолдастары оқыр. Мүмкін жас баласымен таңға дейін жаурап, бөбегін бауырымен кезек жылытқандарын естіген кісі оқыр. Оқыр да айтар... Тіпті осы оқиғадан мүлде хабары жоқ, бірақ жүрегі мейірімге, санасы сенімге тола жан оқыр...

Рамазан айында рухани сіңлім Гүлжанаттың сөзін қағаз бетіне түсіріп “Атырау” газетіне жолдап отырмын. Рухани тазару айында ғибыратты өңгіме оқи отырыңыз. Оразаң қабыл болсын ұстаған жан.

Айтпақшы, алматылық Гүлжанаттың атыраулықтар туралы пікірінің өзгеруіне осы оқиға себепші болыпты.

Адам алғаш естіген сөзінен пікір қалыптасады ғой.

Гүлжанат та бірінші рет естіген анекдоты адайлардың (адай дегені-жалпы батыс өңірдің адамдарын айтқаны) машинаны алғаш көргенде қуып жетпекші болып қуғандығын, ол кездегі жолсыз адырда машинаның жылдамдығы баяу ма, әлде адайлар жүйрік пе, көп қуып көшке қарай машинаның артындағы қызыл светі жанғанда “қара, қара! Зорықты. Енді қайтсек те қуып жетіп ұсталық” деп мез болғандарынан ол жақтың халқы өпенделеу, есерлеу, ұр да жық көрінеді екен. Мына иманды жастарды кездестіргелі пікірім жүз сексен градусқа бұрылды деп күліп қояды өзі.

Ақ жарма алғысты ақ қағаздың бетіне түсірдім.

Көршінің қызы

Менің бес жасымнан папамдармен көрші болдық. Көзімді тырнап аша салсымен сол үй жаққа қарайтынмын. Озияпа әжем самаурынға жаңқа салып жатқанын көрсем, бітті бетімді де жумастан солай тартам. Ол кезде мынау сияқты биік етіп аспақ қаңылтырдан дуал тұрғызу епкімнің ойына кіріп-шыққан емес. Бәрі алаң-ашық. Тіпті есік құлыпталмайды. Кілттің кекіліне кез келген бұтаны қыстыра салып әжем “аллаға аманат” деп күбірлейді де, дүкеніне кете береді. Жалпы сол үйге құлып салынғанын көрмеймін. Жас болса қаладағы ұлы мен қызының мен қатарлас немере-жиендері шұбырып осы үйде жүреді. Ал қыста өлен туыстың, бөлен жұрағаттың шөкірт балалары осы үйде жатып оқиды.

Әжем өте жуас кісі болатын. Балым (өз мамамды айтам. Неге екенін білмеймін, біздің үйдің балалары түгел өз әкешемізді атымен атап, үш қайнаса сорпасы қосылмайтын көрші шалды-папа, кемпірін-әже дейтінбіз) ұрсып та, кейде қағып та жіберетін. Жас кезде не болса соған өуессің. Біздің ауылдың бойжеткендері төбесін қоқитып шаш түйеді. Өз шашым қысқа. Балым басында шашын түйіп берем дегенде келіскенімен тарағым ауыртып жіберді ме, қағып қалып ұшырып түсірді. Бақырып жылап әжеме тарттым. Әжем көзімді алақанымен сүртті де, “кел, күнім, менің шашымды түйе ғой” деді. Өкіргенімді дереу тия салып шашқа жармасттым. Аппақ селдір шаш. Түбін будым. Томпайту үшін не салсам екен? Ә, міне, иына орамал жарап қалар. Жұмарлап әжемнің төбесіне қойып, шашпен жауып, жан жағынан темір түйреуіштермен піскілеп жатырмын. Әжем үндемейді. Шыдамды. Әйтеуір бірдеңе етіп қоқиттым. Өз жұмысымды тамашалауға сәл алыстасам болды, құлап түседі. Қайта жармасамын. Әжем қанша әурелеп жатсам да қыңқ демейді. Қазір ойлаймын қандай жуас кісі болған деп. Сол кісінің жасына жете қоймасам та тарақ қатты тисе бас теріміз қан қақсап қоя береді. Ал папам ыссы кісі болатын. Көзәйнегінің үстінен сүзеген бұқаша бір алайып қараса қара қарғадай шуылдаған көп бала бірден жым боламыз. Әй, әжем тамаша кісі ғой! Әжем айтады: баяғыда қалада мұғалімдік оқып жүргенде шашым ұзын болды деп, әсіресе жуғанда ұзарып кетеді деп, шөй сандықтың үстіне шығып тарамасам ұшы жерге тиеді деп, шатасын жазу үшін

мойыныма екі-үш ораушы едім деп... Ертегі сияқты. Қазіргі нықтан сөл асатын селдір селеу шаш сондай болғанына қалай сенерсің?

Бүгін өжем жүн түтіп отыр екен. Мен де қасына қонжия кеттім. Аппақ күмістей үлпілдеген жүнге қызыққаным сондай, мен де дәл солай үлбіреткім келеді. Жүні түскір менің нәзік саусақтарыма бағынар емес. Іртік-ірттік түйінделіп қала береді. Өжем баяу өндетіп, болар-болмас теңселіп, ұзақ-шұбақ жырды төгілтіп отыр. Мен де өуенге қосылып ыңылдаған боламын. Бірсыдырғы өуезбен жүректі жып-жылы әлдилеген сөздерден қазір есімдегісі:

Былырғы құлын тай шықты,
Күмістен белбеу айшықты.
Бақұлдаспай, қоштаспай
Құлынымнан жан шықты-ай...

Ойлап отырсам жоқтау екен. Өжемнің көктемде өлген баласына арнап шығарған жоқтауы. Өзін өзі әнмен жұбатуы екен ғой. Ол кезде не біліпін. Тық-тық еткен биік өкше туфлидің дыбысы естіліп, артынша Балзия апамның өзі көрінді. Мәлт қара юбка, аппақ кофта. Шаш деген біп-биік етіп түйілген. О?, мен қапан өсер екенмін!

— Жай шақырып па?

— Біздің совхоздың атынан айтысқа түс дейді. Балзияның танауы делдіңкі, жүзі алабұрта қызарып тұр. Қабағы шытыңқы. Өзі кесімді үнмен “бармаймын!” деді. Өжем сұраулы жүзбен аңтарылды.

— Ағамның қайтыс болғанына жыл толған жоқ қой!

— Ө,ө-деді өжем, басын білінер-білінбес изеп: — шөй қойшы. Мына Рыскүл мұрынымнан маржан түскенше жүн түтемін деп шаршаған шығар. Өзің де шөлдеген шығарсың.

Мен мырс еттім. Балым мамамның айтып жүргені ғой. “түткен жүнің көп болып мұрыныңа жеткенде екі аппақ маржан түседі дейтін”. Қанша жүн түттім, сол маржандарды алғым келіп... бірақ әлі бір де бір маржан көрмедім. Ағын да, көгін де, ешқайсын да! Үлкендер жүн түтсін деп бізді алдайды екен. Иісі танау қытықтаған өжемнің таба наны келді. Көлеңкеде жайылған дастарханға лап қойдық. Қаймақпен бір-бір нан жеп, бір-бір кесе шөй ішкен балалар ойынға тұра жүгірді. Мен де солармен ілесіп кете жаздап, кете жаздап қалып қойдым. Өжемнің мен үшін, мен шөлдеді деп дастархан жайғызғаны үшін сабыр сақтап отырмын.

Он жастан асып барамын, бала емеспін ғой. Өрі түскі ас пен кешкі тамақтың аралығындағы жайылған дастарханды “бойдақ шөй” деп атап, төтті-дәмді бірденелер қояды. Әжеме қарап қоямын, қалтасынан қант шаққыш кішкене қышқашын қапшап шығарар екен деймін. Дүкеннің қантына сүт қосып күйдіретін мұндай төтті тек біздің Сағызда ғана бар. Басқа еш жерде дәл мұндай ешкім істей алмайды. Не пыңылтыр болып тістеуге келмейді, не болмаса былжырап тісіне жабысып жегізбейді. Ал бізде қайнатқан сары секер тілді үйіріп, ауызында еріп тұрады ғой, піркін! Жоқ, әжем бұл жолы қызыл ірімшік шығарды. Ой, шөй үшін бұдан дәмді не тістеуіш болушы еді! Қазір Алматыда килосы мың жарым теңге тұратын бұл ірімшіктің ем болмайтын ауруы жоқ қой, жоқ! Ақ әжем менің! Соны тістеп шөй ішкен болып сызылып отырмын. Әжем тамағын кенеп сөз бастады:

— Ал, қызым, өңгіменді естиік.

— Совхоз директорының бөлмесінде Жасан ағай, порторг ағай және отдел кадр ағай отыр екен. Мектеп директорынан рұхсат алып, тіпті районодан күн сұрап қойыпты. Мен бармаймын деп айтқан соң папамды да шақырды. Бәрібір келіспедім.

— Неге барғың келмеді, әлде бірденеден сескенесің бе?

— Жоқ! — деді Балзия кіділеу үнмен. — Өз талантыма шек келтіріп отырғаным жоқ. Сосын бөсеңдеу дауыспен: — ағамның қайтыс болғанына жыл толған да жоқ, ел не дейді?

— Салт дәстүрді ескергенің дұрыс қой, қызым. Азаматтың артын өз жары күтуі керек. Анасы жоқтаса жарасады. Ал сен қарындасысың. Оның үстіне ойын— той іздеп ерігіп бара жатқан жоқсың. Саған ауылыңның намысын қорға деп ел ағалары қолқа салып отыр. “Халық қаласа хан түйесін сояр” деген мәтел бар. Өнер халықтікі. Барғаның жөн болар.

Балзия жүзі алабұртып алма мойыны иіліп, басы төмен салбырады. “Әбестік істеп алдым ба?” деп күбірледі.

— Жоқ, балам. Мінез болмаса — өнер жоқ. Бәрі де дұрыс. Сен айтысқа киетін қос етек көйлегінді жөнде. Өкеңе мен өзім айтармын.

Мұның бәрін естіп отырып мен ерте көктемде Наурыз ағаның қайтыс болған кезін есіме алдым. Үйдің ішкі сырты тола қара құрым адам. Біз балалар жақындауға батпай сырттан қарап жүрміз. Бір кезде осы Балзия апамның

жоқтау айтқан дауысы әуелеп кетті. Ел жым-жырт. Өлеңмен өңгіме айтып жатқан сияқты. Бір сөзін қайталамайды. Жаттанды жоқтау емес. Ұзақ айтты. Ағасының өліміне сенбегенін, жолдастарынан қалай сұрағанын, Гурьевке қалай жеткенін, мейітханаға қалай кіргенін... Өдетте мұндай кезде молдалар дауысын мақамдай созып құран бастап кететін. Мына жоқтаудың түрі бөлек, айшығы өзгеше, ешкім үзгісі келмеді ме, әлде сөзбен салынған суретті үркітіп алудан сескенді ме — тым-тырыс. Бір кезде Бурабай көршінің жетім ботасы зарлы дауысын соза боздап қоя бергені. Балзия да сөл тыныстады да өзіне өзі тоқтам, басу айтқан мағынада жырлап дауысын бөсеңдете берді, бөсеңдете берді. Сосын апайдың өзі көрінді. Екі жағынан екі кісі сүйемелдеп әкеліп, мырыш табыт салынған астаулы машинаның кабинасына отырғызды. Өдетте біздің ауыл кісі жерлегенде қабір басына әйел адамды апармайды. Бірақ үлкендер “ағасына өзі топырақ салсын, көңілі суысын” деп әдейі апарыпты. Менің Балзиямен жасты Рахилия деген апам сол түні қасында болып еді, сол кісі айтады: байғұс қыз түнімен ұйықтай алмады. Үстіне көрпе жауып құрбылары Оңболғаш пен Халдекен екі жағынан басып алса да Балзия апамның қол-аяғы шошып селкілдегенде көрпе ұшып-ұшып кетеді дейді. Екі тәулік бойы ұйықтамапты. Өуелгіде мейітханадан ағасының денесін көріп келген соң қаладағы қонған үйдегі жеңгесі “ұйықтама! Ояу отырғанда сөл нәрседен қорқып шынғырып отырсын. Ұйқысырап сөйлеп жүрсең, аяғы ауыр, өне-міне күні жақындап отырған келіншегің ая. Өлер ағаң өлді. Мынау ұл бала болса орынын басар. Шыда. Сыр берме. Кейін ұйықтарсын” десе керек. Онсыз да жүрегіне үрей ұялаған, уайым мекендеген бойжеткен ұйықтай алмас еді. Туған жездесін фамилияң басқа деп жолатпаған соң, Балзия апам табыт дайындауға, машина жалдауға өзі кіріседі ғой. Әй, қаланың өріп кемірген шенеушіктері-ай! “Мен туған қарындасымын, міне паспортым!” деп мейітханаға да өзі кірулі. Талай өлікті аралап, су түбінде он бір күн жатып қалған борсып, шірі бастаған денені табу оңай дейсің бе қыз балаға? Беті жаялақтай болып борбиып ісіп кеткен дейді. Денесі көкбенбек теңбіл-теңбіл дейді. Қайтыс боларынан бұрын ата-анасына сәлем бере келгенде өзі өтектеп кигізген көйлектен басқасы бөтен біреудікі төрізді дейді.

Марқұм тергеуші болып істеуші еді. Гурьевтің өз басында тұрды. Форма кимей, оқиға болған жерге елеусіз ғана көп қызықтаушының біріндей болып тұра қалып, айтылған репликадан өзіне қажетті фактілерді тез қорығып, қылмыскерді тез табатын. Ол кісі жүргізген іс жатып қалмай шаппаң шешімін табатын. Өз саласының мақтаулы маманы атанған-ды.

Осының бәрі жас қыздың, ақын жүректі нәзік қыздың жанына батқан тәрізді. Жанға батқан сезім ауызынан өлең болып төгілген. Оның өлең жазатыны ел жұрты солай білген. Білген де сенім артқан. Өне, менің Балзия апам сондай. Мен апайыммен көрші тұрғаныма мақтанамын. Айтпақшы, ол біздің үйдің қызы. Қалай дейсіз бе?

Қыстың бір қызық шұнақ аязды күні шыны аяқтың сылдырынан ояндым. Балым мен Лекер бір қызды орталарына алып шәй ішіп отыр. Түнгі сағат үште?! Дастарханда сапар кесенің үлкендігіндей дәу алмалар. Үйдің ішін жаздың жайдары жұпар иісі жайлап алған. Алманы бас салдым. Балым мама “одан да барып көршіден Алматыда оқитын қызы келгенін айтып сүйінші сұра, Озипа әжең бұдан да күштісін береді” дейді. Сөйтсем, Балзиялардың үйі студент қыз алыста оқуда жүргенде бізге көрші қонған ғой. Ал қыздары хатта суреттеген үй деп жеті түнде жаңылып біздің есікті қақпай ма. Таңғы үште Алматыдан поезбен келіп, вокзалдан үш шақырым жерді жаяу өтіп сағынып жетсе ешкім есік ашпайды. Балаларының бәрі үйінде біздің ата-анамыздың алаңы жоқ, ұйқысы қатта да. Азар оянған ағам есік ашса: “не, сендерге қыз керек емес пе” деп Балзия жыларман болып тұр дейді. Әбден жаураған. Оны бас салып үйге кіргізіп, шәй беріп жылытып отырғандары екен. Туғандарын қанша сағынып жетсе де дастарханнан атай алмаған Балзия Балымның қолынан шәй ішіп отыр. Міне солай! Ол бірнеше сағатқа болса да біздің үйдің қызы болған!

Кешірім

Қалима мең-зең.

Өрттей қаулаған әсек өзегін өртеп кетті.

Қолы ештеңеге бармайды. Не істеп жүргенін өзі де түсінбейді. Төрт бөлмелі үйде сенделіп жүргеніне үшінші күн. Көрші апасына рахмет. Өріске сиырды айдай салып,

дүкеннен нан әкеп беріп, көшеге шығатын іске өзі жүгіріп жүр. Бұрындары қонақ көп келіп, мал сойылып қарбаласқанда бас-сирақ үйгіп, шек-қарын аршып қолғабысын аямайтын. Үйден иісін бұрқыратып таба-таба нан жабатын Қалима еді. Елдің ауызының суы құрып құмартып жейтін наны бүгін көкаязданып піспей қойды.

Көрші апасы “мына бала қарыны ашып жылайтын сияқты” дегенде ғана көңіл аударса-емшегінде сүт жоқ. Ұшы тілініп-тілініп қанап тұр. Бесе, сонша шырылдап жұбата алмай қойғаны.

Иә, жан күйзелісі деген осы екен ғой.

“Жанашыр” қатындардың бірі:

— Ойбай, сенің күйеуіңнің барып жүрген сылқымының жасы сенен үлкен екен ғой! — деп “жаңалық” айтып кетсе, екінші біреуі:

— Бетім-ай, ең болмаса түрі болса екен-ау, түрі! Оның қасында сен он есе, жоқ жүз есе сұлусын! — деп дәлдірлейді. Қалиманың кірмегені қара жер. “Өлейін десем жан төтті, кірейін десем көр қатты” деп осындайда айтқан шығар.

Үшінші күні кешқұрым ауылдан көкесі келгенде бұрынғыдай қуанып алдынан жүгіріп шыға алмады. Тіпті сол сұмдықты өзі істеп, елді өзі шулатып отырғандай бүгежектеп ұяттан беті өртенді.

Көкесі асықпай жайласып отырған соң салмақпен сөз бастады.

— Басыңды көтер. Жүнжіме, балам!

Баласы екені рас. Осы Қалиманың екілердегі кезі-түн. Бір құмалақшы кісі көкесіне “үйінде екі кісі ауырып жатыр. Бірі өлсе, екіншісі тірі қалады деп тұр құмалағым. Тағдырлары сенің қолыңда. Тез жет” дейді. Жиырма бес шақырымдай Бұлақтыға сар желіп жетіп келсе анасы ауырса да аяқ үсті жүр де, осы ағасының тұңғышы Қалима пеш түбінде кірпігі қимылдап жатыр екен. Сол жылдары осы бір жаман ауру шығып, халық арасында “қырылдақ” деп аталып жас сәбилерді баудай түсірген. Самат әрі-сәрі боп аз ойланады. Сосын анасымен іштей қоштасып, баланы тонының ішінен кеудесіне таңып алып жолға шығады. Сағызға келісімен ауыл советке кіріп баланы өз атына жаздырады. Сол күнгі түнгі поезбен Атырауға тартады. “Мынау менің балам, мен теміржолшымын” деп, ауру

баланы теміржол ауруханасына алғызады. Ол кезде темір жол тікелей одаққа, Мәскеуге бағынатын. Теміржол емханалары жақсы жабдықталған, мамандары да білікті. Сол жылғы “қырылдақпен” ауырған бар баладан осы Қалима ғана аман қалыпты. Ал шешесі көктемге жетпей қайтыс болыпты. Сондағы Самат көкесінің көзсіз ерлігінің арқасында тірі қалған Қалима ғой бұл.

— Балам! — деді қамқор үнмен: сенің атаң Жантілеу қажы Мекке-Мединеге жаяу барған санаулы қажылардың бірі. Маңғыстау арқылы жаяу шығып, бір жарым жылын жолға жұмсап, 81-інші номермен тіркелінген екен. Ондай бақыт ілуде біреуге ғана бұйырған. Атаңның Бұлақтыда мешіт соғып, бала оқытқанын білетін шығарсың. Құдайдың күдіретімен сусыз жерде бұлжылдеп бұлақ ағып шыққанын естіген боларсың. Әлі күнге атаңның бұлағының басына барып ауру кісі емделіп, бала көтермеген перзентті болып қайтатынын ел айтады. Жанбыр жаумаған жылы сол жерге жиналып тасаттық береді. Өне сенің атаң сондай. Сен сол кісінің ұрпағысың.

Ел бүгін шулайды, ертең ұмытады. Бұдан басқа қызықтырақ тақырыпты табуы мүмкін. Сен өз балаңды ойла. Бірінен бірі кіші бес ұл өсіріп отырсың.

Еркектің бірі мына мен. Кейде еркек деген мақұлықтың ақылын нәпсісі билеп кететін кезі болады.

Ағатай күйеубалам жетім есті. Жоғарғы білім алды. Ел қатарына ілікті деген осы болар деп дандайсып кеткені шығар. Білдей бір ауданның ағқамінері атану оңай ма?

Ана неме “қатынымның қойнынан ұстап алдым” деп сары аязда үш-төрт жігітке ұрғызыпты дейді. Сауап. Үш-төрт күн суық шоланда қамағанына да тырс демес едім. Енді анау қатынға “мені зорлады” дегізіп арыз жазғызыпты. Ол дегенің статьямен түрмеге жабу. Түрме.

Ендігі Ағатай да ақылға келген шығар, төубесіне түскен болар. Сен кешір. Сен кешірсең, Алла кешіреді.

Азаматыңды өзің қорғамасаң балаларыңды өз қолыңмен жетім етесің. Ойлан, асықпай ойлан. Таң атқанша бір шешімге кел. Ойлан, балам. Қарсы арыз жаз. Зәйт те азаматыңды өзің қорға. Саған қиын болса да айтайын. Зорлық емес екенін дәлелдей алсаң ғана құтқарасың. Ойлан.

Қалима түнімен ұйықтамады. Ұйықтай алмады. Ағатайдың студент кездегі қарыны қабысқан қара чөмоданын

ашты. Ішінен көп хат алды. Өмір сүруге ынтық аппақ көңілмен жазылған аппақ көгерішiннiң қанатындай ақ парақтар. Өзi жазған хаттар бардым, көрдiм, келдiм сияқты хабарлы сөйлеммен аяқталған хаттар. Ағатай жазған сезiмге тола сыршыл хаттар. Екеуiнiң бiрiн-бiрi бiр көру үшiн Бұлақтыға екеуi екi қаладан, бiрi Оралдан, екiншiсi Ақтөбеден асығып жететiн кездерi. Екеуi бiр партада отырған мектептегi оқушылық шағы. Қалың қара дәптерге тышқан iзiндей ұсақ жазумен Ағатайдың кестеленген қымбат сырлары. Оқыды. Бөрiн оқыды. Жалаң аяқ студенттiң азамат болып қалай қалыптасқанынан хабар берiп тұрған күнделiктi парақтай бердi, парақтай бердi. Өжеттiгi. Алғырлығы. Бiлiмдарлығы, iзденiсi. Иә, Ағатай өз өмiрiн өз қолымен жасаған азамат, өзi меңгерген математика мамандығы сияқты бар iсiне тиянақты. Бiр қағазын шашау шығармай жинап жүредi. Үлкен мекеменiң бас маманы солай болуы заңды.

Өйелдiкке салынып кетсе барсын, өзiне өзi iстедi деп қолын сiлттей салса... өзiне жасаған опасыздыққа кегiн солай қайтарса!... Өзiн ешүақытта қызым демей, ылғи тек балам деп еркелетiп, алақанында аялаған көкесiнiң үнi құлақта тұр.

Жоқ. Балаларымның өкесi.

Сондағы кешiрiмiнiң қызығын ендi, мiне, өзi көрiп отыр. Көрген емей немене, бүгiн той. Басында ұлдары “апа, өкемiздiң алпыс жасқа толғанын тойлап берейiк те” деп өтiнген. Кенже қызы Назира сүйiктi өкесiнiң туған күнiне барын сала кiрiстi. Өкесiнiң жолын қуып қаржыгер маман болған ол барлық той шығынын мұнтаздай етiп есептеп, сөн — салтанатқа да көп көңiл бөлiптi. Көңiлхош бастаған немерелер тойда билейтiн оюлы көйлектерiне дейiн ескерiптi. Көңiлхоштың атасына шығарған өлеңiне өздерi де таң-тамаша болды. Екi қатарлы зәулiм үйлерi сапырлысқан жанға толып, ойдөй, думан басталып кеттi.

Екеуi жиырма шақты немересiнiң ең кiшiсiн қолдарына көтерiп, қалғандары қаздай тiзiлiп тойханаға кiрiп келгенде көңiл құсы құйқылжып көкке алып ұшқаны-ай! Адам баласына одан басқа бақыт бар ма? Өрiсi Алматы-Астана, берiсi Алпана-Наршөккен әй, ойдағы — қырдағысы жиналып, туыс-жекжат, дос-жаран, кластас, оқытқан ұстаздар — ой, бiр мерейi өссiн.

Иә, сол кезде кешіргеінде бұл болар ма еді, болмас па еді? Ағатай істің адамы ғой. Есіктен кірген бойда жүрелей отыра кетті.

"Мен бүгін жүремін, бірер киімді сумкаға сал. Барған соң машина жіберемін. Қалаға көпеміз. Артық деген затты сат. Тарат. Керектерін ғана ал. Буып-түйіп дайын отыр" деді.

Мұнда келгенде біраз қиналса да, еңсесін тіктеп өзі үй салды. Ұлдың бәрі бір-бір мекеменің бетке ұстар азаматына айналған. Алты рет құда-құдағай атанып үлгерді. Өне, немерелері. Солардан тәтті не бар екен дүниеде. Міне "үріп ішіп, шайқап төкті" деген осы шығар. Шүкір, Алла, тәубе, тәубе.

МАЗМҰНЫ

Алғы сөз	3
Қайран, қымыз!	8
Ерте сөнген ғұмыр	11
Менің анам (хатқа жауап)	15
Шарынкүл Хикаят	21
Мен қазақ емеспін	21
Қайран, қып-қысқа қыз ғұмыр-ай	25
Керексіз бала	31
Сенің қызың	35
Қорада	37
Шапағат	40
Шарынкүл	44
Немере	47
Қазақы салтым-ай	50
Ұштап ананың әңгімесі	58
Аяқталмаған диалог	60
Тылсым дүние	63
“Боздақтарым-ай!!!”	66
“Никак нет!” (Соғыс ардагерінің әңгімесі.)	69
Гимнастерка	70
Оққағары бар	71
Түсі тура келетін ана	72
Сөбина	74
“Уголь” қане?	79
Сегіз қырлы бір сырлы азамат	81
Ұстаздардың ұстасы	84
Аққайыр аға	86
Нағыз ұстаз баланың бағын ашады	90
Айгүлдің уайымы	94
Леналар сабақтан неге қашты?	96
Сыйлық	99
Қыз көрелік	100
Құда түсу	103
Байдың тойы, кедейдің ойы	106
Қыз алып қашудың қызығы	108
Мен қалай күйеуге тидім?	115
“Алып қашудың” құрбаны	119
“Жеңгетай” жезде	124
Бес қыздың бел шешпесі (немесе күйеуге тию науқаны)	128
Сезімді қалай тәрбиелеуге болады?	135
Ең сұлу есім	138
Ғазиз — Ғазиза	140
Марат-Ғазиза	146
Күйеу “жолдас”	150
Тәрбие келін	153
Диалект	155
Өкініш	157

Тексіз деп тегін айтпас	159
Ансардың күлкісі	161
Менің өгей енем	163
Кекшіл қатын	166
Махаббат деген не өзі?	168
Алланың күдіреті	171
Жылаудың да түрі бар	173
Шайқалған шаңырақ	176
Азап арқалан ана	179
Қарыз	185
Жар қадірі	188
Қырмызы. Аңыз болған аналар	191
Жаны жібек жездем менің	194
Әке мейірімін аңсау	195
Әкені сағыну	197
Тұңғыштар	199
Қызыл топлай	205
Кешір біз бейшараны	206
Сананы сілкіле, Сайлап!	209
Көңілдің көзі	213
Сіздер не білесіздер? (желтоқсан желі)	225
Асхат (Кішкентай жүректің үлкен қасіреті)	228
Ұршық	230
Ғибратты өңгіме (болған оқиға)	235
Көршінің қызы	238
Кешірім	242

